

T.C.

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

**BALKAN COĞRAFYASI ÖZELİNDE
OSMANLILARDA MODERN HARİTACILIĞIN
GELİŞMESİ: 1820-1908**

Doktora Tezi

ÖZGE KOBAK

İZMİR-2023

T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**BALKAN COĞRAFYASI ÖZELİNDE
OSMANLILARDA MODERN HARİTACILIĞIN
GELİŞMESİ: 1820-1908**

Doktora Tezi

ÖZGE KOBAK

DANIŞMAN: PROF. DR. CAHİT TELCİ

İZMİR-2023

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Balkan Coğrafyası Özelinde Osmanlılarda Modern Haritacılığın Gelişmesi: 1820-1908” adlı çalışmanın tarafımdan akademik kurallara ve etik değerkere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/06/2023

Özge KOBAK

ÖZET

Doktora Tezi

BALKAN COĞRAFYASI ÖZELİNDE OSMANLILARDA MODERN HARİTACILIĞIN GELİŞMESİ: 1820-1908

Özge KOBAK

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana bilim Dalı

Coğrafi keşifler ile yeniden keşfedilen haritacılık, milliyetçilikler çağının gelişiyle beraber daha çok şey ifade etmeye başlamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle haritanın sanat eseri niteliği yerini bilimsel bir esere bırakmıştır. Osmanlı Devleti için de durum değişmemiş, 18. yüzyıldan itibaren hattatların ve kaptanların hazırladığı haritalar yerini organize bir kurumun, bilimsel ölçümler sonucu hazırladığı haritalara bırakmıştır. Mevcut çalışma, Osmanlı Devleti'ndeki bu değişimin Balkan coğrafyası özelindeki izini sürmeyi hedeflemektedir.

1821 yılında başlayan Yunan isyanlarının hemen öncesinde incelemesine başlayan bu çalışma, 1908 yılındaki Haritacılık Komisyonu'nun kurulmasına kadar olan süreci Osmanlı modern haritacılık açısından Balkan coğrafyası özelinde ortaya koyma niyetindedir. Temel hedefi, Osmanlı İmparatorluğu ve Rumeli için olan siyasi, askeri ve sosyal kırılmaların Osmanlı modern haritacılık sürecini ne derece etkilediğini keşfedebilmektir. Bu amaçla dört bölüm halinde oluşturulan çalışmanın ilk bölümü konunun tarihsel altyapısını ortaya koymakta ve Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki haritacılık bilgisini ve haritacılık bilgisinin coğrafya bilgisinden ne zaman ayrılmaya başladığını araştırmaktadır. Bundan sonraki üç bölüm ise haritalar arasında kronolojik değil tematik bir ayrıma gitmiş ve her tematik haritanın kırılma noktasının farklı olduğunu iddia etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü hudut haritalarına aittir. Hudut haritaları Osmanlı Devleti'nin en geniş harita koleksiyonunu oluşturmaktadır. Çalışmada Kırım Savaşı'nın Osmanlı hudut haritacılığı için kırılma noktası olduğu ve yabancı/yerli

harita arasındaki ayrımın bulanıklaşmaya başladığı iddia edilmiştir. Kırım Savaşı öncesi ve sonrasında yapılan çeviri ve telif haritalar karşılaştırılarak çalışmanın iddiası desteklenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde demiryolu, karayolu, maden ve orman haritaları iki ayrı kısımda incelenmiştir. İlk kısım olan demiryolu, karayolu haritaları bölümü için kırılma noktası Berlin Anlaşması olarak belirlenmiştir. Berlin Anlaşması'nın Osmanlı demiryolu haritacılığına etkileri tartışılmıştır. Bölümün ikinci kısmı olan maden ve orman haritaları bölümünde ise öne madencilik ve ormancılık eğitimindeki harita bilgisinin izi sürülmüş ve ardından maden ve orman haritalarının yapım amaçları ve teknikleri karşılaştırılmıştır.

Son bölümde ise çalışma etnik haritaları tartışmıştır. Etnik haritalar için Ayastefanos Anlaşması'nın önemi üzerinde durulmuştur. Bu bölümde Avrupa'nın Balkanlar için yaptığı etnik haritalar ile Osmanlı Devleti'ndeki etnisite gösterimi arasındaki farklar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti'nde haritacılık, Balkan haritaları, Osmanlı Devleti'nde harita yapımı, Osmanlı Devleti'nde coğrafya bilgisi, kartografya

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

DEVELOPMENT OF MODERN GEOGRAPHY IN THE OTTOMAN EMPIRE : IN CASE OF BALKAN GEOGRAPHY (1820-1908)

Özge KOBAK

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of History Program

Cartography, which was rediscovered with geographical discoveries, began to mean more with the advent of the age of nationalism. With the development of technology, the quality of the map as a work of art has been replaced by a scientific work. The situation has not changed for the Ottoman Empire either, and since the 18th century, maps prepared by calligraphers and captains have been replaced by maps prepared by an organized institution as a result of scientific measurements. The present study aims to trace this change in the Ottoman Empire in the Balkan geography.

Beginning in 1821, just before the Greek revolts, this study intends to reveal the process until the establishment of the Cartographic Commission in 1908 in terms of Ottoman modern cartography in the Balkan geography. Its main objective is to reveal to what extent the political, military and social upheavals in the Ottoman Empire and Rumelia affected the Ottoman modern cartography process. For this purpose, the first part of the study, which was created in four parts, reveals the historical background of the subject and investigates the knowledge of cartography in the Ottoman education system and when the knowledge of cartography began to separate from the knowledge of geography. The next three parts distinguish between maps thematically rather than chronologically and claim that the breaking point of each thematic map is different.

The second part of the study belongs to the demarcation maps. Demarcation maps constitute the largest collection of maps of the Ottoman Empire. The study claims that the Crimean War was a breaking point for Ottoman demarcation cartography and the distinction between foreign and local maps began to blur. The claim of the study is supported by comparing the translated and copyrighted maps that were made before and after the Crimean War.

In the third part of the study, railway, road, mining and forest maps are analyzed in two separate sections. The breaking point for the first part, the railroad and road maps, is the Berlin Treaty. The effects of the Berlin Treaty on Ottoman railroad cartography are discussed. The second part of the section, on mining and forestry maps, first traces the map knowledge in mining and forestry education and then compares the purposes and techniques of making mining and forestry maps.

In the last section, the study discusses ethnic maps. The importance of the Ayastefanos Treaty for ethnic maps has been emphasized. In this section, the differences between the European ethnic maps for the Balkans and the representation of ethnicity in the Ottoman Empire are emphasized.

Keywords: Cartography in the Ottoman Empire, Balkan maps, Map-making in the Ottoman Empire, geography knowledge in the Ottoman Empire, cartography

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
HARİTALAR LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
ÖNSÖZ	xvii
GİRİŞ	1
1. OSMANLI HARİTACILIĞINA GİRİŞ	19
1.1. HARİTA, COĞRAFYA VE KARTOGRAFYAYA KAVRAMSAL, TEORİK VE TARİHSEL BİR BAKIŞ	19
1.2. 19. YÜZYIL ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE COĞRAFYA VE HARİTACILIK ANLAYIŞI	25
1.2.1. Mütferrika Öncesi ve Sonrası: Osmanlı Devleti'nde Coğrafya ve Haritacılık Literatürü ..	33
1.3. 19. YÜZYIL VE SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE COĞRAFYA VE HARİTACILIK EĞİTİMİ	39
1.3.1. Askeri Eğitimde Coğrafya ve Haritacılık	44
1.3.2. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyıl Matbaacılığı ve Coğrafya Ders Kitapları Meselesi	72
1.3.2.1 Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık ve Mühendishane Matbaası	73
1.3.2.2. Ders Kitaplarında Coğrafya ve Haritacılık Bilgisi	80
1.4. BÖLÜM SONUCU	93
2. HUDUT HARİTALARI	95
2.1. SAVAŞLAR, ANLAŞMALAR VE HARİTALAR: 18. YÜZYILDA OSMANLI ORDUSUNDA HARİTACILIK	95
2.2. 1853-1856 KIRIM SAVAŞI ÖNCESİ HUDUT HARİTALARI	105
2.2.1. Çeviri Haritalar	114
2.2.2. Telif Haritalar	120
2.3. 1853-1856 KIRIM SAVAŞI SONRASI HUDUT HARİTALARI	121
2.3.1. Çeviri Haritalar	125
2.3.1.1. Kiepert Haritalarından Tercüme Edilen Balkan Haritaları	131
2.3.1.2. Korgeneral Hafız Ali Şeref Paşa ve Haritacılık Faaliyetleri	135
2.3.1.3. "Mükemmel" Bir Rumeli ve Anadolu Haritası Seferberliği	138

2.3.1.4. 1875 II. Milletlerarası Coğrafya Kongresi ve Osmanlı Devleti'nin Başarısı	154
2.3.2. Telif Haritalar	156
2.4. BÖLÜM SONUCU	167
3. DEMİRYOLU, KARAYOLU, MADEN VE ORMAN HARİTALARI	169
3.1. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEMİRYOLLARI VE KARAYOLLARI	169
3.1.1. Osmanlı Devleti'nde Demiryolları ve Rumeli Demiryolu Projesi	170
3.1.2. Berlin Anlaşması'na Kadar Demiryolu ve Karayolu Haritacılığı	172
3.1.3. Berlin Anlaşması'ndan Sonra Demiryolu ve Karayolu Haritacılığı	176
3.1.4. Kartpostal Demiryolu Haritaları	186
3.2. MADEN VE ORMAN HARİTALARI	189
3.2.1. Osmanlı Devleti'nde Madencilik ve Ormancılık: Yabancı İmtiyazlar Meselesi	190
3.2.2. Osmanlı Orman ve Maden Haritaları	203
3.3. BÖLÜM SONUCU	220
4. ETNİK HARİTALAR	222
4.1. YUNANİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINDAN AYASTEFANOS ANLAŞMASI'NA BALKANLARIN ETNİK HARİTALARI	223
4.1.1. Panslavizm'in Haritalara Yansımaları	224
4.1.2. Kıta Avrupası'nda Balkan Haritacılığı	229
4.1.3. Osmanlı Devleti'nde Etnisite Gösterimi	237
4.2. AYASTEFANOS'TAN BALKAN SAVAŞLARINA BALKANLARIN ETNİK HARİTALARI	239
4.2.1. Haritacılıkta Yükselen "Makedonya Sorunu"	245
4.2.2. "Osmanlı Tarzı" Etnik Haritalar	255
4.2.3. Etnik Haritalardaki Sansür Mekanizması	261
4.2.4. Balkan Savaşı ve Osmanlı Devleti'nde Değişen Etnik Harita Anlayışı	266
4.3. BÖLÜM SONUCU	271
SONUÇ	273
KAYNAKÇA	281
EKLER	307

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1. 1870-1908 YILLARI ARASI RUMELİ TOPRAKLARI İÇİN FARKLI DİLLERDE HAZIRLANAN MADEN HARİTALARI (OSMANLI ARŞİVİ).	206
TABLO 2. 1908 YILINA KADAR DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI, OSMANLI ARŞİVİ HARİTALAR FONUNDAKİ RUMELİ TOPRAKLARINA AİT MADEN HARİTALARININ HAZIRLANDIĞI DİLLER	206
TABLO 3. 1908 YILINA KADAR DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI, OSMANLI ARŞİVİ HARİTALAR FONUNDAKİ RUMELİ TOPRAKLARINA AİT MADEN HARİTASI SAYILARI	206
TABLO 4. TUNA VİLAYET SALNAMESİ'NE GÖRE TUNA VİLAYETİ'NİN NÜFUS DAĞILIMI	238

HARİTALAR LİSTESİ

HARİTA 1. KANUNİ DEVRİNDE İNŞA EDİLEN BEYLİK SUYOLU PLANI, 1584.	28
HARİTA 2. MEMALİK-İ İRAN HARİTASI VE AÇIKLAMA METNİ, 1730.	37
HARİTA 3. ÖĞRENCİLERİN DERSLERDE YAPTIKLARI ÇİZİMLERDEN ÖRNEKLER	39
HARİTA 4. AHMET CEVAT'IN TÂRİH-İ OSMÂNİ ESERİNDEKİ HARİTALARDAN ÖRNEKLER	43
HARİTA 5. TÜRK DONANMASI TARAFINDAN ÇİZİLEN KORFU ADASI HARİTASI	50
HARİTA 6. RUS DONANMASI TARAFINDAN ÇİZİLEN KORFU ADASI HARİTASI	51
HARİTA 7. BARON DE TOTT'UN ÇİZMİŞ OLDUĞU ÇANAKKALE İSTİHKAMLARINI GÖSTERİR KROKİ, 1770.	56
HARİTA 8. İSTANBUL PLANI	60
HARİTA 9. YUNANİSTAN HARİTASI, 1837.	61
HARİTA 10. HÜDAVENDİGAR EYALETİ KESTEL KÖYÜ KADASTRO HARİTASI, 1:10.000, 1860.	62
HARİTA 11. BAYEZİD SUYOLLARI ŞEBEKE HARİTASI. KULEKAPILI SEYYİD HASAN, 1815-1817.	63
HARİTA 12. DAVUTPAŞA HARİTASI, 1878.	68
HARİTA 13. 1:50.000 VE 1:10.000 ÖLÇEKLİ ESKİŞEHİR PLANLARI	71
HARİTA 14. MARMARA DENİZİ VE BOĞAZLARIN BATİMETRİK HARİTASI, 1896-1897.....	72
HARİTA 15. MAHMUD RAİF EFENDİ TARAFINDAN ÇİZİLEN KORFU ADASI PLANI	74
HARİTA 16. WILLİAM FADEN'İN ESERİNDEN YUNANİSTAN VE TÜRKİYE HARİTASI, 1790.....	76
HARİTA 17. CEDİD ATLAS TERCÜMESİ'NDEN YUNANİSTAN VE TÜRKİYE HARİTASI, 1803.	77
HARİTA 18. EL MEDHAL Fİ'L COĞRAFYA ESERİNDE KÂİNATIN MERKEZİ VE KATLARINA DAİR GÖRSELLER.....	82
HARİTA 19. KARLOFÇA ANLAŞMASI OSMANLI ESKİZİ, 1699.	97
HARİTA 20. PASAROFÇA ANLAŞMASI, BOSNA HUDUDU HARİTASI, 1718.....	98
HARİTA 21. OSMANLI DEVLETİ'NİN AVUSTURYA VE VenedİK İLE SINIRLARI, 1787.	100
HARİTA 22. FRANZ REXLER'İN ZİŞTOVİ ANLAŞMASI İÇİN HAZIRLADIĞI ÇİFT DİLLİ HARİTA, 1791.	102
HARİTA 23. ABDURRAHMAN EFENDİ'NİN ZİŞTOVİ ANLAŞMASI'NA DAİR HAZIRLADIĞI HARİTASI.	103
HARİTA 24. ABDURRAHMAN EFENDİ'NİN ZİŞTOVİ ANLAŞMASI'NA DAİR BİHKESANCAĞI VE CİVARI HARİTASI.	104
HARİTA 25. FRANZ KLEZL TARAFINDAN YENİDEN ÇİZİLEN ABDURRAHMAN EFENDİ'NİN BİHKESANCAĞI VE CİVARI HARİTASI, 1794.	104
HARİTA 26. İSTANBUL HARİTASI. HELMUTH VON MOLTKE, 1835-1840.	106
HARİTA 27. FRANZ VON WEİSS TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ, 1:575.000 ÖLÇEKLİ OSMANLI DEVLETİ'NİN AVRUPA'DAKİ TOPRAKLARINI GÖSTERİR HARİTA, 1829.....	107

HARİTA 28. PIERRE LAPİE, "TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPRAKLARININ HARİTASI VE YUNANİSTAN", 1:3.500.000, 1827.	108
HARİTA 29. KIEPERT, "EUROPÄISCHEN TÜRKİ", 1:1.000.000, 1853.	109
HARİTA 30. AVUSTURYA'NIN BALKANLARDAKİ JEODEZİK ETÜTLERİ.....	111
HARİTA 31. KIEPERT, "KÜÇÜK ASYA.", 1:4.000.000, 1916.	113
HARİTA 32. EDİRNE ANLAŞMASI'NDAN SONRA ÇİFT DİLLİ OLARAK HAZIRLANAN TUNA NEHRİ HARİTASI, 1830.	115
HARİTA 33. FRANZSIZCA TUNA NEHRİ HARİTASINDAN KOPYA EDİLEREK HAZIRLANAN OSMANLI HARİTASI, 1830.	116
HARİTA 34. BAHR-I SEFİD HARİTASI. BAHRİYE-İ ŞAHANE'DE TAB OLUNMUŞTUR, 1795.....	117
HARİTA 35. OSMANLI DEVLETİ ASYA TOPRAKLARI HARİTASI, MEKTEB-İ FÜNUN-I HARBİYE, 1853.	118
HARİTA 36. OSMANLI DEVLETİ'NİN ASYA TOPRAKLARI HARİTASI, HEINRICH KIEPERT, 1853.	118
HARİTA 37. OSMANLI DEVLETİ ASYA TOPRAKLARI HARİTASI, MEKTEB-İ FÜNUN-I HARBİYE, 1873.	119
HARİTA 38. MAKEDONYA, İKİ MANASTIRIN ÇİFTLİK HUDUDU HARİTASI, 1851/BAĞDAT EYALETİ HANEKİN SIRADAĞLARI CİVARI KEŞİF HARİTASI, 1851.	120
HARİTA 39. FRANZIZ VE İNGİLİZ MÜHENDİS SUBAYLARIN KIRIM SAVAŞI SİRASINDA HAZIRLADIĞI HARİTA, 1854.	122
HARİTA 40. FRANZ MAURER'İN ESKİZLERİNE VE SEYAHAT GÜNLÜĞÜNE GÖRE 1868 TARİHLİ GEZİSİNDEKİ BOSNA ROTALARI, 1:576.000, 1870.	124
HARİTA 41. ALMANCA BASILAN AVUSTURYA VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ SINIR HARİTASI, 1788.....	125
HARİTA 42. KAYMAKAM ARİF BEY VE KOLAĞASI NURİ EFENDİ TARAFINDAN TEMİZE ÇEKİLEN AVUSTURYA VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ SINIR HARİTASI, 1862.	126
HARİTA 43. HARİTALARDAKİ ADRIYATİK KIYILARINA DAİR DETAY GÖRÜNTÜSÜ.....	126
HARİTA 44. IOVAN BUGARSKİ TARAFINDAN YAPILAN SİRBİSTAN HARİTASI, 1:375.000, 1840.	127
HARİTA 45. ERKAN-I HARB DAİRESİ TARAFINDAN TERCÜME EDİLEN SİRBİSTAN HARİTASI, 1:270.000, 1863.	128
HARİTA 46. BUGARSKİ VE OSMANLI HARİTASI LEJANTLARI	129
HARİTA 47. BALKANLAR HARİTASI, OSMAN NURİ PAŞA, 1905.	130
HARİTA 48. HOCA ALİ RIZA, HAREKÂT HARİTASI, 1905.	131
HARİTA 49. ERKAN-I HARB DAİRESİ TARAFINDAN 1:500.000 ÖLÇEKLE HAZIRLANMIŞ KARADAĞ HARİTASI, 1862.	132
HARİTA 50. KIEPERT'İN HARİTASINDAN YARARLANARAK HAZIRLANAN RUMELİ TOPRAKLARI HARİTASI, 1873.	133
HARİTA 51. ERKAN-I HARB DAİRESİ TARAFINDAN 1:750.000 ÖLÇEKLE HAZIRLANMIŞ SİRBİSTAN HARİTASI, 1876....	134
HARİTA 52. HAFİZ ALİ ŞEREF'İN YENİ ATLAS'INDAN AVRUPA HARİTASI, 1868.	135
HARİTA 53. ALİ ŞEREF PAŞA VE BİNBAŞI MUHİDDİN EFENDİ TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ AVRUPA HARİTASI, 1:4.000.000, 1891.	136
HARİTA 54. ALİ ŞEREF'İN DÜNYA ATLASI'NDAN AVRUPA HARİTASI, 1894.	137
HARİTA 55. ERKAN-I HARB DAİRESİ TARAFINDAN 1:144.000 ÖLÇEKLE HAZIRLANMIŞ KARADAĞ HARİTASI, 1875.	139
HARİTA 56. JOVAN MİLENKOVIĆ TARAFINDAN HAZIRLANAN SİRBİSTAN PRENSLİĞİ HARİTASI, 1:300.000, 1850.	140
HARİTA 57. ERKAN-I HARB DAİRESİ TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ SİRBİSTAN HARİTASI, 1:350.000, 1875.	141
HARİTA 58. MİLENKOVIĆ'İN 1850 YILINDA HAZIRLADIĞI HARİTANIN LEJANTI VE ERKAN-I HARB TARAFINDAN HAZIRLANAN KOPYANIN LEJANTININ KARŞILAŞTIRMASI.....	142

HARİTA 59. VİYANA ASKERİ COĞRAFYA ENSTİTÜSÜ'NÜN HAZIRLADIĞI BOSNA-HERSEK, SİRBİSTAN VE KARADAĞ HARİTASI, 1:300.000, 1876.	143
HARİTA 60. VİYANA ASKERİ COĞRAFYA ENSTİTÜSÜ'NÜN HAZIRLADIĞI BOSNA-HERSEK, SİRBİSTAN VE KARADAĞ HARİTASINDAN İŞKODRA GÖRÜNTÜSÜ, 1:300.000, 1876.	144
HARİTA 61. MEKTEB-i FÜNÜN-i HARİYE-i ŞAHANE'NİN HAZIRLADIĞI BOSNA-HERSEK, SİRBİSTAN VE KARADAĞ HARİTASINDAN İŞKODRA GÖRÜNTÜSÜ, 1:300.000, 1877.	144
HARİTA 62. BULGARİSTAN HARİTASI, ERKAN-i HARİYE, 1886.	146
HARİTA 63. 1877-1878 TARİHLİ RUS HARİTASINDA BURGAZ KIYILARI	146
HARİTA 64. 1884 TARİHLİ RUS HARİTASINDA BURGAZ KIYILARI.....	146
HARİTA 65. 1886 TARİHLİ OSMANLI HARİTASINDA BURGAZ KIYILARI.....	146
HARİTA 66. 1877-78 TARİHLİ RUS HARİTASI LEJANTİ VE 1886 TARİHLİ OSMANLI HARİTASI LEJANTİ.....	147
HARİTA 67. RUMELİ-i ŞAHANE HARİTASI PAFTA ŞABLONU, 1887.	150
HARİTA 68. RUMELİ-i ŞAHANE HARİTASI LEJANTİ, 1900.	150
HARİTA 69. RUMELİ-i ŞAHANE HARİTASINDA İSTANBUL, 1:210.000, 1900.	152
HARİTA 70. ASYA-i OSMANİ HARİTASI LEJANTİ, 1:300.000, 1910.	153
HARİTA 71. SERGİYE GÖNDERİLEN TÜRK-YUNAN SINIRI HARİTASI	155
HARİTA 72. TÜRK-YUNAN SINIRI HARİTASINDAN SELANİK PAFTASI AYRINTISI	156
HARİTA 73. AZAK DENİZİ HARİTASI, MÜHENDİSHANE-i BERR-i HÜMAYUN, 1854.	157
HARİTA 74. FİLİBE SANCAĞI HARİTASI, MÜHENDİSHANE-i BERR-i HÜMAYUN, 1863.	158
HARİTA 75. AYNI PAFTA İLE İKİ FİLİBE HARİTASININ KARŞILAŞTIRILMASI	159
HARİTA 76. FİLİBE SANCAĞI HARİTASI, MÜHENDİSHANE-i BERR-i HÜMAYUN, 1863.	159
HARİTA 77. ÇANAKKALE VE İSTANBUL BOĞAZI HARİTASI, KOLAĞASI NURİ EFENDİ, 1864.....	160
HARİTA 78. İŞKODRA VİLAYETİ HARİTASI, MEHMED SALİH, 1869.	161
HARİTA 79. RUMELİ HARİTASI, MEHMED REMZİ EFENDİ, 1905.....	162
HARİTA 80. GİRİT VE RODOS ADALARININ KABARTMA HARİTASI, 1885.....	164
HARİTA 81. KARADENİZ (İSTANBUL) BOĞAZI VE CİVARININ KABARTMA HARİTASI, 1891.....	165
HARİTA 82. KORFU ADASI VE PREVEZE CİVARI KABARTMA HARİTASI, 1884-1885	166
HARİTA 83. BAĞDAT DEMİRYOLU HATTI İLE DİĞER ULAŞIM YOLLARINI GÖSTERİR HARİTA, WILHELM VON PRESSEL, 1896.	173
HARİTA 84. RUMELİ DEMİRYOLLARI HARİTASI, 1872.....	174
HARİTA 85. KUMONOVA'DAN, EĞRİPALANKA VE KÖSTENDİLE KADAR PLANLANAN DEMİRYOLLARI, 1873.	175
HARİTA 86. ANADOLU VE RUMELİ'DE İNŞA OLUNAN VE İNŞA OLUNACAK OLAN ŞOSE VE DEMİRYOLLARININ GÜZERGÂHLARI HARİTASI, 1884.	178
HARİTA 87. İVRANYA VE SELANİK ARASINDAKİ MUHTELİF DEMİRYOLU GÜZERGÂHLARINI GÖSTERİR HARİTA, 1883. ..	179
HARİTA 88. DAHA ÖNCE YAPILMIŞ VE YAPILMAKTA OLAN ŞOSE YOLLAR İLE İŞLEMekte OLAN DEMİRYOLLARINI GÖSTERİR HARİTA, 1885	180

HARİTA 89. ROMANYA, SIRBİSTAN VE BULGARİSTAN ARAZİSİNDEN GEÇEN DEMİRYOLLARINI GÖSTERİR HARİTA, 1909.	181
HARİTA 90. BERLİN ANLAŞMASI SONRASI OSMANLI DEVLETİ'NE İADE EDİLEN TOPRAKLARI GÖSTERİR HARİTA, 1878.	182
HARİTA 91. RUMELİ DEMİRYOLLARI HARİTASI OSMANLI KOPYASI, 1883.	183
HARİTA 92. ANADOLU'DA İNŞASI KARARLAŞTIRILAN DEMİRYOLLARI, 1878.	184
HARİTA 93. ANADOLU'DA İNŞA EDİLEN VE İNŞA EDİLMESİ GEREKEN DEMİRYOLLARI, 1883.	184
HARİTA 94. 1878 VE 1883 YILI HARİTALARI LEJANT KARŞILAŞTIRMASI	185
HARİTA 95. İLK KARAYOLLARI HARİTASI, 1893.	186
HARİTA 96. HİCAZ DEMİRYOLU HARİTASI, 1905.	187
HARİTA 97. BULGARİSTAN EMARETİ KARTPOSTAL HARİTASI.	187
HARİTA 98. OSMAN BEY'İN MİDİLLİ ÇAM ORMANLARI İÇİN HAZIRLADIĞI HARİTA, 1862.	199
HARİTA 99. HERSEK VE İŞKODRA SANCAKLARI DÂHİLİNDE KARADAĞ VE DALMAÇYA SAHİLLERİNİ GÖSTERİR HARİTA, 1853.	204
HARİTA 100. TÜRKÇE-FRANSIZCA YANYA KROM MADENİ HARİTASI, 1872.	207
HARİTA 101. FRANSIZCA YANYA KROM MADENİ HARİTASI, 1870.	207
HARİTA 102. KREŞEVO DEMİR MADENLERİ HARİTASI, 1870.	208
HARİTA 103. SELANİK VİLAYETİ KESENDİRE KAZASI KROM MADENİ HARİTALARI, 1:5.000, 1884.	209
HARİTA 104. KOSOVA VİLAYETİ KUMANOVA KAZASI KROM MADENİ HARİTASI, 1892.	210
HARİTA 105. SELANİK VİLAYETİ DRAMA KAZASI MANGANEZ MADENİ HARİTASI	211
HARİTA 106. BULGARİSTAN, YUNANİSTAN, SIRBİSTAN, BOSNA-HERSEK, KARADAĞ, ADALAR DENİZİ VE İSTANBUL'UN BİR KISMINDA BULUNAN MADENLERİ GÖSTERİR HARİTA.	212
HARİTA 107. SELANİK VİLAYETİ MADEN VE ORMAN HARİTASI	213
HARİTA 108. SELANİK, HİLİNDAR MANASTIRI'NA AİT ORMANLAR, 1884.	216
HARİTA 109. KANADA DOMİNYONU'NUN BAŞLICA ORMAN AĞAÇLARININ KUZAY SINIRLARINI GÖSTEREN HARİTA, 1881.	217
HARİTA 110. KOSOVA, MANASTIR VE SELANİK VİLAYETLERİ ORMAN HARİTASININ BİR PAFTASI, 1906.	218
HARİTA 111. KAĞITHANE: BELGRAD ORMANLARI HARİTASI, 1911.	220
HARİTA 112. P.J. ŠAFÁRIK'TEN "SLAV ÜLKESİ", 1842.	225
HARİTA 113. SIRBİSTAN VE SİRP DİLİNİN KONUŞULDUĞU BÖLGELER, DEJARDİN, 1853.	227
HARİTA 114. BULGAR MOROVA'SININ BATI TOPRAKLARI, HAHN VE ZACH, 1861.	229
HARİTA 115. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN AVRUPA KISMI VE YUNANİSTAN'IN ETNOGRAFIK HARİTASI, AMİ BOUÉ, 1847	230
HARİTA 116. KIRIM SAVAŞI'NDAKİ ASKERLER İÇİN BÖLGEDEKİ DİLLER HARİTASI, PETERMANN, 1854.	232
HARİTA 117. TÜRKİYE AVRUPASI VE VASAL DEVLETLERİNİN ETNİK HARİTASI, LEJEAN, 1861.	233
HARİTA 118. TÜRKİYE AVRUPASI VE ONA TABİ YERLERİN ETNOGRAFIK HARİTASI, SAX, 1877.	235
HARİTA 119. SYN-VET'İN TÜRKİYE AVRUPASI'NIN ETNİK HARİTASI, SYN-VET, 1877.	241

HARİTA 120. KİPERT, “HELEN TOPRAKLARININ, CİVARDAKİ ARNAVUT, SLAV VE RUMEN TOPRAKLARIYLA BERABER HARİTASI”, 1878.	244
HARİTA 121. ESKİ SİRBİSTAN VE MAKEDONYA, GOPČEVIĆ, 1889.....	248
HARİTA 122. MAKEDONYA HRİSTİYAN OKULLARI HARİTASI, 1905.	250
HARİTA 123. MAKEDONYA’NIN ETNOGRAFİK VE DİLSEL HARİTASI, 1899.....	251
HARİTA 124. SİRP DEVLETİ’NİN ETNOGRAFİK HARİTASI, JOVAN CVIJIĆ, 1909.	253
HARİTA 125. CVIJIĆ’İN 1909, 1913 VE 1918 HARİTALARI ARASINDAKİ MAKEDON SLAVLARI BÖLGESİ DEĞİŞİMİ.....	254
HARİTA 126. SELANİK ŞEHİR VE LİMAN HARİTASI, 1902.	257
HARİTA 127. SİRP ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN HAZIRLADIĞI ETNİK HARİTA, 1892.....	258
HARİTA 128. BULGARİSTAN’IN ETNİK HARİTASI LEJANTİ VE HARİTADAN YAKINLAŞTIRILMIŞ BİR PARÇA, 1908.....	260
HARİTA 129. MAKEDONYA’NIN ETNOGRAFİK HARİTASI, 1900.	265
HARİTA 130. ETNOGRAFYA ESERİNDEKİ ASYA MİLLETLERİ HARİTASI, 1910.....	268
HARİTA 131. ETNOGRAFYA ESERİNDEKİ AVRUPA LİSAN AİLELERİ HARİTASI, 1910.	269
HARİTA 132. ŞARKİ TRAKYA HARİTASI.....	270

EKLER LİSTESİ

EK 1. İCMÂL-i AHVÂL-i AVRUPA ESERİ 27. VARAK.....	308
EK 2. 1827 TERSÂNE-İ ÂMİRE KANUNNÂMESİ'NE GÖRE MÜHENDİSHANE'NİN DERS PROGRAMI	309
EK 3. 1795 TARİHLİ KANUNNAME'YE GÖRE MÜHENDİSHANE-İ BERR-İ HÜMAYUN'DA OKUTULAN DERSLER.....	310
EK 4. HARİTA TERSİMİ ATLASI'NA GÖRE RENKLER VE OLUŞTURMAK İÇİN GEREKEN BOYAR MADDE ORANLARI.....	311
EK 5. AVUSTURYA EKİBİNE HARİTA TANZİMİ KONUSUNDA KOLAYLIK GÖSTERİLMESİ GEREKTİĞİNE DAİR EMİRLER	312
EK 6. RUMELİ HARİTASININ DÜZELTİLMESİ VE ÇİZİMİNE MEMUR EDİLEN SUBAYLARIN İSİMLERİNİ İÇEREN PUSULA.....	313
EK 7. 1857-1916 YILLARI ARASINDA BALKAN VİLAYETLERİNDEKİ MADEN ÇEŞİTLİLİĞİ	317
EK 8. ORMAN VE MAADİN MEKTEBİ DERS PROGRAMI.	319
EK 9. HİCAZ BÖLGESİ HARİTALI KARTPOSTALI.	320
EK 10. SIRPLARIN YAŞADIĞI TOPRAKLAR, DAWİDOWİTSCH, 1848.....	321
EK 11. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA 1831 SAYIMINA GÖRE MÜSLİM VE GAYRİ MÜSLİM NÜFUSUN EYALETLERE GÖRE DAĞILIMI	322
EK 12. MAKEDONYA İÇİN YAPILAN FARKLI NÜFUS İSTATİSTİKLERİ	324
EK 13. RUMELİ VİLAYETİ AHALİSİNİN DİN VE MİLLİYET AÇISINDAN TASNİFLİ NÜFUS MİKTARI, 1903.	325
EK 14. YUNAN KAYITLARINA GÖRE MAKEDONYA'DA RUM, BULGAR, ULAH VE SIRP MEKTEPLERİNİN DURUMU	326

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.: Adı Geçen Eser

Bkz.: Bakınız

BOA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı,
[Başbakanlık] Osmanlı Arşivi

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

Edt.: Editör

h.: Hicri Takvim

Haz.: Hazırlayan

m.: Miladi Takvim

r.: Rumi Takvim

ÖNSÖZ

Bu eser uzun ve özverili bir çalışmanın ürünüdür. Bu uzun süreli yolculuğuma teşekkür borçlu olduğum pek çok insan eşlik etti. Öncelikle danışmanım Prof. Dr. Cahit Telci'ye yaklaşık yedi sene boyunca hiçbir sorumu cevapsız bırakmadığı ve her zaman arkamda olduğu için teşekkür ediyorum. Ayrıca literatür konusunda bana desteklerini hiç esirgemeyen, tıkanığım her noktada danışabildiğim Doç. Dr. İrfan Kokdaş ve Doç. Dr. Beycan Hoccoğlu'na da minnetlerimi sunuyorum. Çalışmamı geliştirmek için gereken katkıları vermek için her zaman ulaşılabilir oldular. Doktora eğitimim başında Prof. Dr. Turan Gökçe ile tanıştığım ve doktora eğitimim süresince de yakın işbirliği içinde bulunduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Hocalarımla destekleri olmasa her şey çok zor olurdu. Ayrıca yolculuğumun büyük kısmına eşlik eden İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü akademisyenlerine, değerli hocalarıma, her zaman desteğe hazır oldukları için ayrıca teşekkür etmek istiyorum.

Doktora eğitimi sürecimde bana sınıf arkadaşlarımdan çok daha fazlası olan, omuz omuza ilerlediğim arkadaşlarım Zarife Albayrak, Zeynep Başpınar Güvenç, Metin Seyyar ve Oğuz Şentürk'e sorduğum her soruya sabırla cevap verdikleri için çok teşekkür ediyorum. Ayrıca yine çalışma hayatım boyunca ofis arkadaşlarımdan çok daha fazlası olan Pınar Ebe Güzgü, Yaprak Karadağ Duymazlar, Derya Aktaş ve Aynur Kırbaç ile bu zorlu yol boyunca birbirimizin elinden tuttuğumuz için çok şanslıyım.

Son teşekkürümü hayattaki şansım olan aileme etmek istiyorum. Annem Özlem Kobak, babam Bülent Kobak ve kardeşim Elif Kobak'a her zaman bana inandıkları için minnet duyuyorum. Onların desteği olmasa hiçbir şeye cesaret edemezdim. Beni zorlandığım her konuda cesaretlendiren, bana duyduğu güveni her zaman dile getirerek özgüvenimi sürekli diri tutan yol arkadaşım Mehmet Güldal'a sonsuz desteği, sabrı ve sevgisi için çok teşekkür ediyorum. Son olarak bu süreçte bana yarenlik yapan minik patililerim Co ve Dobby'e de harika birer evlat oldukları için teşekkür etmek istiyorum.

Özge KOBAK

İzmir/2023

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu tez, 19. yüzyılda Balkan coğrafyası özelinde Osmanlı modern haritacılığının geçirdiği dönüşümü her bir harita çeşidini ayrı ayrı inceleyerek analiz etmektedir. Rumeli'deki haritacılık faaliyetleri hem Osmanlı açısından hem Avrupa açısından hem de Balkan ülkeleri açısından incelenecek çok katmanlı bir yapıdadır. Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki hakimiyeti de dikkate alındığında, Balkanlar'da yaşanan siyasi gelişmelerin Osmanlı haritacılık faaliyetlerini de doğrudan etkilediğini öngörmek mümkündür. Bu çalışma, söz konusu öngöründen yola çıkmış ve bu öngörüyü bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak bir hipotez haline getirip konuyu derinleştirmek için bazı soruların cevabını aramıştır. Çalışmanın cevabına ulaşmak istediği ilk soru Osmanlı Devleti'nin modern haritacılığa geçişindeki kilometre taşlarının neler olduğudur. Bu bağlamda Balkanlar'daki siyasi gelişmelerin Osmanlı Devleti'ndeki haritacılık çalışmalarını etkileyip etkilemediği ve haritacılıktaki kırılma noktalarının siyasi tarihteki kırılma noktaları ile eşleşip eşleşmediği merak edilmiştir. Hangi tür haritaların hangi siyasi gelişmelerden daha çok etkilendiği de çalışmada cevaplanmaya çalışılan başka bir sorudur. Karşılıklı bir tarih okuması yapılmaya çalışılmış ve söz konusu yüzyılda, Balkanlar'da bağımsızlığını ilan eden devletlerin Osmanlı Devleti'ni haritacılık konusunda etkileyip etkilemediği ve bu ayrılmalarda Osmanlı Devleti'nin kartografik cevabının ne olduğu da incelenmiştir. Aynı zamanda dünya ile etkileşimin hızla arttığı 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde modern haritacılığın gelişmesi sürecine Avrupalı devletlerin katkısının ne derece olduğu da çalışmada cevabını arayan başka bir sorudur.

Tez çalışması kapsamına giren 1820-1908 yılları arasında, Osmanlı Devleti'ni ve Balkanlar'ı merkezine alarak yapılan siyasi tarih okuması ile Osmanlı modern haritacılığının kırılma noktalarını bularak, yönünü ve amacını tayin etmek bu çalışmanın temel hedefidir. Çalışma, belirlenen dönemler aralığında bir Balkan tarihi okuması ile birlikte sunulmuş Osmanlı haritacılık tarihidir.

Osmanlı İmparatorluğu gibi 600 yıllık bir geçmişi olan ve üç kıtada hüküm süren çok etnili bir imparatorluğu, normatif bir Avrupa Devleti gibi tek bir analitik birim kullanarak en belirgin noktalarından bölerek “yükseliş, durgunluk ve gerileme” olarak ya da modernleşme kuramlarının yaptığı gibi klasik Tanzimat öncesi ve sonrası olarak standart dönemlere ayırmak mümkün değildir. Pek çok alt kategoride olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin haritacılık yolculuğu da kendine özgü bir zaman çizelgesi izlemiştir.

Bu çalışmanın iddia ettiği başlıca unsur, Osmanlı Devletince Balkan toprakları için hazırlanmış askeri, etnik, demiryolu, karayolu, maden ve orman haritalarının her birinin kendine özel tarihsel bir sınıflandırmaya muhtaç olduğudur. Osmanlı Devleti’nin Rumeli toprakları için Osmanlı Devleti’nce veya başka devletlerce yapılan haritacılık faaliyetleri dönemin siyasi gelişmeleri ile doğrudan bağlantılıdır. Ancak, bu çalışmayı biricik kılan unsur, Rumeli topraklarında yapılan haritacılık faaliyetlerindeki kırılma noktalarının haritaların hizmet ettiği amaca göre değiştiği iddiasıdır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Her çalışma gibi bu çalışma da mekân, konu ve zaman bakımından bazı sınırlılıklara sahiptir. Çalışma mekân bakımından Osmanlı Balkanlar’ı ile sınırlandırılmıştır. Bunun nedeni, ele alınan dönem içerisinde söz konusu toprakların oldukça hareketli olmaları ve Osmanlı haritacılığının büyük kısmının bu topraklara odaklanmış olmasıdır. Balkanlar tanımı Yunanistan’ı da içine alacak şekilde kullanılmış, Osmanlı hakimiyeti altındaki Balkan topraklarını karşılamak için de tarihsel literatüre uygun olarak Rumeli kelimesi de kullanılmıştır. Ancak, konu bütünlüğünü ve bağlamı sağlamak, daha anlaşılır olmak için gerekli olduğunun düşünüldüğü yerlerde Osmanlı Devleti’nin diğer topraklarındaki haritacılık faaliyetlerinden de bahsedilmiştir.

Konu bakımından ise tez başlığında da açıkça belirtildiği gibi çalışma, Osmanlı’da modern haritacılığın gelişiminin ortaya konması ile sınırlıdır. Çalışma, haritacılık odağından sapmamakla birlikte, coğrafya bilgisinin gelişimi haritacılık ile kol kola ilerlediğinden coğrafya bilgisi ile de ilgilenmiştir. Bu bağlamda çalışmada Osmanlı askeri sistemi, eğitim sistemi ve zirai, ticari ve ekonomik düzenlemelerinden de sıklıkla bahsedilmiştir.

1820-1908 yılları çalışmanın ana zaman sınırlarını çizmektedir. Osmanlı Devleti'nde haritacılık konusu çalışılırken özellikle zaman kısıtlaması yapmak zorunlu durumdur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde özellikle 17. yüzyıla kadar çok ciddi bir haritacılık ve coğrafya geleneği vardır. Bu ciddi literatür uzun yıllar boyunca çok başarılı uzmanlarca incelenmiştir. Dönemle ilgili çok sayıda ayrıntılı eser mevcuttur. Tekrara düşmemek adına çalışmada 19. yüzyıl öncesi dönemden sadece konunun tarihsel ayaklarını sağlamlaştırmak için bahsedilmiştir. Bu çalışmada başlangıç tarihi olarak 1820 yılının alınmasının sebebi, Yunan isyanlarının 1821 yılında başlamış olmasıdır. Bilindiği gibi Yunan ayaklanmaları, Balkanlar için oldukça hareketli olacak bir asırda domino etkisi yaratmıştır. 1820 yılından incelenmeye başlanan çalışmanın dönemi için bitiş noktası olarak 1908 yılı uygun görülmüştür. 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra harita komisyonunun tek üyesi olarak kalan Kurmay Albay Mehmet Şevki tarafından 11 Kasım 1908 tarihinde "Memalik-i Osmaniye Harita-i Umumiyesi Ahzına Dair" başlıklı bir tasarı hazırlanmış ve 14 Aralık 1908 tarihinde Genelkurmay 4. Şube Müdürü Tuğgeneral Mehmet Zeki'nin imzalamasıyla Erkan-ı Harbiye Umumi Reisliği'ne sunulmuştur. Tasarı, yabancı uzmanlara ihtiyaç duyulmaksızın, sadece malzeme alınması ile Osmanlı'nın kendi yetişen memurlarını kullanarak Osmanlı ülkesinin haritasının 10-15 yılda tamamlanmasını planlamıştır. Harita faaliyetleri için "Nirengi ve Topografya Birlikleri"nin teşkil edilmesi ve çalışmalara öncelikle Eskişehir ve Selanik'ten başlanması da tasarı dahilindedir. 28 Temmuz 1909 tarihinde Harita Komisyonu Talimatı Erkan-ı Harbiye'ye sunulmuştur. Erkan-ı Harbiye'ye Harita Şubesi'ne bağlı olarak "Nirengi ve Topoğrafya" kısımları birleşik olmak üzere 9 Ağustos 1909 tarihinde yeniden bir Harita Komisyonu oluşturulmuştur. Nirengi ve Topoğrafya kısımları birleştirilmiş olsa da farklı görevler verilmiştir. Nirengi Kısmı Osmanlı yurdunun nirengi ağını hazırlamakla görevliyken, Topoğrafya kısmı ise nirengi çalışmalarının sonuçlarına göre harita ve planlar hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bunun dışında 1911 yılında bu komisyona seri nirengiye dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Asya bölümündeki topraklarının 1:200 000 ölçekli haritasını yapmakla görevli İstikşaf kısmı da eklenmiştir.¹ 1908 yılında sunulan tasarı

¹ Mustafa Önder, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 2002, s.146.

ve ardından kurulan Harita Dairesi ile haritacılık faaliyetleri daha düzenli ve kayıtlı bir hal almıştır.

Çalışmanın 1908 yılında sonlanması kurumsal sebebi Haritacılık Dairesi'nin kurulması iken, siyasi sebebi ise anayasa hukuku açısından monarşist rejimin sonlandığı tarih olmasıdır. Klasik modernleşme kuramlarının genelde gözardı ettiği 1908 tarihi², klasik modernleşme kuramlarının dönemlendirmesine karşı çıkan bu çalışmada kurumsal bir dayanağı olmasından da ötürü tercih edilmiştir. Fakat diğer sınırlamalarda da olduğu gibi gerekli yerlerde konunun daha iyi açıklanabilmesi için belirlenen tarihten önceki veya sonraki dönemlere tezin ana konusundan uzaklaşmadan referanslar verilmiştir.

Çalışmanın İçeriği ve Literatür Taraması

Westphalia Barışı'ndan sonra takıntılı bir fikir haline gelen devletlerin bölgeselliği meselesi 17. ve erken 18. yüzyılda Hobbes, Spinoza, Locke ve von Pufendorf gibi çok sayıda düşünürü oldukça meşgul etmiştir. Karlofça Anlaşması'nda Hırvat-Osmanlı hududunun tamamı boyunca uzanan fiziki bir sınır belirlenmesi ve denetimi için bir komisyon kurulması “toprak bütünlüğünün kesin bir deklarasyonu”dur.³

Modern devlet düşüncesinin ortaya çıkışı bölgeselliği kuvvetlendirmiş, sınırların kutsallığı fikri had safhaya ulaşmış, Osmanlı Devleti'nde de toprağa bağlı bir milliyetçilik heyecanını doğurmuştur. Aslında kültürel bir olgu olan toprağın bir gün elden gidebileceği düşüncesi onu korumak için çeşitli yolların aranmasına sebebiyet vermiştir. Harita, modern devletin egemenliğini ilan etme noktasında en büyük araçlardan biri haline gelmiştir. Eğitim sistemi ve ordu gibi ideolojik aygıtlar ile bu düşünce desteklenmiş, coğrafyanın akademik olarak çalışılması için teşvik edilmiştir. Toprağın ve sınırların gerçekliğinin fiziksel bir ürünü olan haritalar, ulusal bir kimlik oluşturulmasına da yardım etmiştir.

Daha önce yapılan çalışmalarda Türkiye'de coğrafya, haritacılık ve coğrafya eğitiminin geçirdiği aşamalar konusunda fikir birliğine henüz varılamamıştır. Sırrı

² Konuyla ilgili ayrıntılı bir eser için bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişimYayınları, 2015, s.1-35.

³ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s.79.

Erinç tarafından yapılan sınıflandırma tarihsel ayrımlara tabiidir ve beş aşamadan oluşmaktadır. İlk aşamayı 1915'e kadar modern coğrafya evresi olarak tanımlar. Fakat bu sınıflandırma konusunda çalışmanın temel gayesi de göz önüne alındığında düşündürücü olan 1915 öncesi olan bütün süreci tek bir çatı altında toplamış olmasıdır. 1915 öncesi Türk coğrafya ve coğrafya eğitimi tarihinin daha ayrıntılı bir sınıflandırmaya gitmesi gerektiği açıktır. Nitekim eserinde Osman Gümüşçü de bu noktaya değinmiş, söz konusu döneme dair alternatif bir sınıflandırma sunmuştur. Buna göre, Türk coğrafya geleneğinde başlangıçtan Kâtip Çelebi'ye kadar olan dönem birinci (klasik) dönem, Kâtip Çelebi'den 1915 yılına kadarki süreci de Batılılaşma yolunda Osmanlı coğrafyası adıyla ikinci dönem olarak tanımlamıştır.⁴ Ancak bu sınıflandırmada da Kâtip Çelebi'den 1915 yılına kadar olan dönemin tek dönem olarak düşünülmesi Balkanlar'ın 19. yüzyıldaki haritalandırma çalışmalarını yeterince açıklamamaktadır. Daha ayrıntılı bir sınıflandırmaya ihtiyaç olduğu aşikârdır. Ayrıca bu çalışmanın argümanlarından biri de haritacılık bilgisinin 19. yüzyılda coğrafya bilgisinden ayrılmaya başladığı yönündedir. Bu argüman da göz önüne alındığında haritacılık özelinde baştan bir sınıflandırma yapılması gerekli görülmektedir.

Bu bağlamda çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır ve haritacılık kategorileri ayrı bölümlerde incelenmiştir. İlk bölüm çalışmada kullanılacak kavramlara bir açıklık getirmek ve çalışmanın tarihsel altyapısını ortaya koyma amacı taşımaktadır. Tezin alanına giren döneme kadar olan Osmanlı tarihinde haritacılık konusunun bir özeti verilmesinin ardından, Osmanlı eğitim sistemi içerisindeki haritacılık eğitiminin izi sürülmüştür. Osmanlı askeri eğitiminin üç kolu olan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berr-i Hümayun ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane incelenerek Osmanlı'da haritacılık çalışmalarının ordunun içinde ilerlediği sonucuna varılmıştır. Ölçüm çalışmalarını ve harita basım işlemlerini domine eden bu üç askeri okul imparatorluğun ihtiyacı olan her türden haritanın üretimini üstlenmiştir. Bu üretim kimi zaman sahaya inerek ölçüm yapmak yoluyla olduysa da çoğu zaman yapılmış haritaları tercüme etmek şeklinde ilerlemiştir. Haritacılık eğitiminin ordu içerisinde gelişmesine tek istisna maden ve orman okulları olsa da, daha sonraki bölümlerde inceleneceği üzere bu okullardaki eğitim ordunun

⁴ Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016, s.151.

bu konudaki liderliğini kırmaya yetmemiştir. Ordudaki haritacılık faaliyetleri işlenirken Mühendishanelerde ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane’de okutulan coğrafya ve haritacılık eserleri de incelenmiştir. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yazılmış coğrafya eserlerinde haritacılık bilgisi aranmıştır. Oldukça geniş olan coğrafya eseri külliyyatı bazen kütüphaneler ve arşivler aracılığı ile birincil kaynaktan bazen de ikincil kaynaklar yardımıyla incelenmiştir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi ve Türkiye Yazma Eserler Kütüphanelerine sıklıkla başvuru alan bu bölümde incelenen eserler sonucu coğrafya ve haritacılık bilgisinin 19. yüzyıla kadar birlikte ilerlediği ancak 19. yüzyılın sonuna doğru gelindiğinde haritacılık bilgisinin ayrı bir alan olarak coğrafya bilgisinden ayrılmaya başladığı tespit edilmiştir.

Franz Taeschner Osmanlı’da yazılmış coğrafya eserleriyle ilgili olarak eserinde⁵ coğrafya eserlerinin tarihi coğrafya alanında kıymetli olduklarını, fiziki coğrafya bakımından ise zayıf olduğunu ifade etmiştir. Taeschner’e göre Osmanlı’da coğrafya eseri müellifleri dünyanın etrafında ve üzerinde ne olduğu ile ilgilenmez, temel kaygıları edebi yönden kuvvetli eserler yazmaktır. Genel tasvirlerle gereğinden fazla önem verildiğini ve kozmografya anlatısına kâinatın yaratılması ile başladığını belirten Taeschner “asıl coğrafi bilgilere” eserlerde çok az yer verildiğini belirtmektedir. Taeschner bu çalışmasında “asıl coğrafi bilgi” söylemi içerisinde haritacılık bilgisine de atıf yapmıştır. Ancak, 19. yüzyıl coğrafya literatürü incelendiğinde, yüzyılın sonuna gelindiğinde coğrafya eserlerinden bağımsız haritacılık eserlerinin de yazılmış olduğu görülmektedir. Haritacılığın coğrafya eserlerindeki herhangi bir başlık olarak düşünülmesi Taeschner’e özgü bir durum değildir. İbrahim Hakkı Akyol da daha çok Tanzimat dönemi Osmanlı coğrafya bilgisi ve eserlerini ele aldığı çalışmalarında⁶ haritacılığa da yer vermiştir. Ancak, haritacılık Akyol’un eserlerindeki odak noktası olmamış, incelediği eserlerdeki meteoroloji, seyahatnameler, salnameler, coğrafya lûgatları, deniz coğrafyası eserleri gibi birçok başlıktan biri olarak düşünülmüştür. Literatürde Osmanlı Devleti’nde haritacılığın coğrafyadan ayrı düşünülmesi ve bu konuya odaklanması oldukça yenidir. Mehmet

⁵ Franz Taeschner, *Osmanlılarda Coğrafya*, (Haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri), Ankara: İKSAD Yayınevi, 2018.

⁶ İbrahim Hakkı Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, *Türk Coğrafya Dergisi*, 1 (1943), 3-15.ve İbrahim Hakkı Akyol, *Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji*, Tanzimat I, Maarif Vekâleti Yayınları, İstanbul: 1940.

Hacısalihioğlu *Borders, Maps and Censues*⁷ isimli çalışmasında Osmanlı Devleti'ndeki istatistik, nüfus sayımı ve haritacılık konuları Osmanlı modernleşmesi kurumları bağlamında araştırmıştır. İmparatorluğun verilerinin ölçülebilir, sayılabilir ve görselleştirilebilir verilere dönüşüm sürecini incelemiştir. Coğrafya bilgisinin ve harita yapımının gelişmesini 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen modernleşme hareketlerinin başka bir sahası olarak görmektedir. Bu tez, bu görüşü desteklemekle birlikte tek bir haritacılıktan bahsedilemeyeceğini de eklemektedir.

Winichakul haritanın, sınırlandırdığı topraklara bir vücut atfettiğini, soyut olan sınır kavramını cisimleştirdiğini iddia etmektedir. Siam (Tayland) için hazırladığı eseriyle literatüre “coğrafi beden” (*geo-body*) kavramını armağan etmiştir.⁸ Çalışmanın ikinci bölümü Osmanlı Devleti'nin “coğrafi bedeninin” ana unsuru olan hudut haritalarına aittir. Altić çalışmasında,⁹ 17. ve 18. yüzyıldaki barış anlaşmaları üzerinden Osmanlı Devleti'ne komşu ülkelerin hudut haritalarını nasıl oluşturduğunu incelemiş ve çalışmasında bu dönemdeki sınır haritalarının bölgede teritoryal devlet olmanın temel itici gücü olduğunu iddia etmiştir. Bu argüman, hudut haritaları bölümüne tarihsel bir alt yapı kazandırmıştır. 1699 Karlofça, 1718 Pasarofça ve 1739 Belgrad Anlaşmaları ile hem Osmanlı Devleti hem de Avrupalı devletler barış anlaşmalarına hudut haritalarının eklenmesi konusunda pratik yapmışlardır. 18. yüzyıl itibariyle de hudut haritaları, barış anlaşmalarının doğal bir eki olarak görülmeye başlanmıştır. Hudut haritaları Osmanlı Devleti'nin hayatına 18. yüzyılda girmiş olsa da incelenen dönem ve coğrafya düşünüldüğünde, çalışmanın bu bölümdeki ana argümanı hudut haritaları çıkarma sürecinde dönüm noktasının Kırım Savaşı olduğudur. Bunu kanıtlamak üzere Kırım Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere karşılaştırmalı bir anlatım yapılmıştır. Bu iddianın ilk nedeni Kırım Savaşı'nın bilinen sonuçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Savaş sonrasında özellikle Slav halklar arasında artan bağımsızlık ve toprak talepleri sınırların daha net bir şekilde belirlenmesini zorunlu kılmıştır. İkinci neden ise Kırım Savaşı döneminde

⁷ Mehmet Hacısalihioğlu, “Borders, Maps and Censues: The Politicization of Geography and Statics in the Multi-Ethnic Ottoman Empire”, *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (Der. Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen), Vandenhoeck&Ruprecht, 2011, 171-211, s.171-172.

⁸ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped*, University of Hawaii Press, 1997s.56-61.

⁹ Mirela Altić, “From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire”, *Imago Mundi*, Cilt 74, Sayı 2, (2022), 89-216.

Avusturya'nın Viyana Askeri Coğrafya Enstitüsü ile Balkanlar'da nirengi çalışmalarına başlamasıdır. Kovács Béla ve Gábor Timár'ın araştırmasında¹⁰ Avusturya'nın Kırım Savaşı ile başlattığı Balkan toprakları nirengi ölçümleri süreci ele alınmıştır. Bu çalışmadan edinilen bilgiler ile söz konusu ölçümlerin Osmanlı haritacılığını doğrudan etkilediği kanaatine varılmış ve bu tez çalışmasının iddialarından biri haline gelmiştir. Bu çalışmalar haritacılık konusundaki alışverişi yoğunlaştırdığı için Osmanlı Devleti'nin haritacılıktaki işbirliğini yönlendirici etkiye sahip olmuştur. Sadece Osmanlı haritacılığını değil, bölgedeki diğer devletlerin haritacılık faaliyetlerini de doğrudan şekillendirmiştir. Nitekim literatür de sıklıkla Avusturya'nın haritacılıktaki etkisine vurgu yapmıştır.

Avusturya'nın büyük nirengi faaliyetinin bu konudaki ilk çabası olmadığı Martyn Rady¹¹ tarafından ele alınmıştır. 1788 gibi erken bir tarihte, askeri araştırmalara dayanan bir dizi haritanın Maximilian Schimek tarafından Viyana'da yayınlanması ile başlattığı eserini 1830'lu yıllarda Viyana Askeri Coğrafya Enstitüsü'nün kuruluşunun anlatısı ile bitirmektedir. Rady'nin eserini bitirdiği noktadan Kırım Savaşı dönemindeki ölçümlerin hazırlıklarının çok önceden başladığı bilinmektedir. Benzer şekilde Altić de Balkanlar'daki haritacılık faaliyetleri hakkında sıklıkla çalışmıştır. Konuyla ilgili çalışmalarından birinde¹² 19. yüzyılda Balkan haritalarında Alman etkisini araştırmıştır. 19. yüzyılda Avusturya'nın Hırvatistan topraklarının haritalandırılması incelediği başka bir çalışmasında¹³ Balkanlar'ın diğer devletler tarafından haritalandırılmasını emperyal amaçlar doğrultusunda açıklamaktadır. Benzer bir şekilde Jelena Glišović¹⁴ de Sırbistan'ın kartografik farkındalığa 1804 yılındaki Kara Yorgi isyanından itibaren ulaştığını ancak harita yapacak veri kaynağı olmadığı için Sırp haritacılığının da Avusturyalı

¹⁰ Béla Kovács, Gábor Timár, "The Austro-Hungarian Triangulations in the Balkan Peninsula (1853–1875)", Georg Gartner & Felix Orttag (Eds.): *Proceedings of the First ICA Symposium for Central and Eastern Europe 2009*, Vienna University of Technology, (2009), 911-922.

¹¹ Martyn Rady, "Austrian Maps of the Bulgarians in the 19th Century", *National Identities*, Cilt:1, Sayı 1, 1999, 73-79.

¹² Mirela Slukan Altić, "German Contribution to the 19th Century Cartography of European Turkey With Special Regard on the Map of Heinrich Kiepert", *Forum IFL*, Vol 30, (2016), 79-89.

¹³ Mirela Altić, "Cartography Between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth Century Mapping of Croatia", *Cartographica*, Cilt:54, Sayı 2, (2019), 72-160.

¹⁴ Jelena M. Glišović, "Serbian Cartographers of the Nineteenth Century in the Collection of the National Library of Serbia", In: Altić, M., Demhardt, I., Vervust, S. (eds) *Dissemination of Cartographic Knowledge*, Springer, (2018). 363-377.

kartografların katkısı ile geliştiğini aktarmaktadır. Bu iddiasını da 1805 yılında hazırlanan ilk Sırbistan haritasının 1788 yılında Carl Schütz'ün haritasına dayanarak yapılması ile kanıtlamaya çalışmıştır. Zikredilen çalışmaların hiçbirisi bu faaliyetlerin Osmanlı haritacılığına etkisini doğrudan incelememiştir. Ancak, Avusturya'nın bölgenin haritacılığını domine ettiğini ve Osmanlı Devleti'nin de bu sürecin istisnası olmadığını zikredilen çalışmalar desteklemektedirler.

1878 yılına kadar Avusturya'nın topraklarında ölçüm yapmasına sıklıkla izin veren Osmanlı Devleti hazırlanan haritaları Türkçeye çevirerek bu durumu fırsata çevirmeye, bu yolla harita eksikliğini tamamlama çalışmıştır. Ayrı bir uzmanlık olan harita tercümesinde tecrübe kazanan Osmanlı haritacıları, zamanla yabancı ve yerli harita arasındaki sınırı bulanıklaştırmışlardır. Tüm bu tecrübe, çeviri ve telif haritalar arasında geçişi temsil eden “mükemmel” Rumeli haritası gibi haritaların yapılmasını sağlamıştır. Bu bölümde konu çeviri ve telif haritalar şeklinde ikili bir anlatımla ilerlemiş, çeviri faaliyetleri devam ederken telif haritacılık sürecinin de çeviri haritaların gelişmesi ile bağlantılı ilerleyip ilerlemediği incelenmiştir.

Hudut haritaları ile ilgili olarak odaklanılan bir diğer unsur ise Osmanlı Devleti'nin haritaların temsil gücünü nasıl kullandığıdır. Çalışmada tercüme haritalarda harita üzerine topografi bilgisi yazılırken Osmanlı haritalarının orijinal haritalardan farkına odaklanılmıştır. Özellikle yeni elden çıkan toprakların nasıl isimlendirildiği üzerinde durulmuştur. Bu inceleme sonucunda çoğu haritada özellikle yeni kaybedilen bölgelerin hala Osmanlı egemenliği altındaymış gibi isimlendirildiğine ulaşılmıştır. Benzer şekilde, eğer orijinal haritada Osmanlı Devleti'nin onaylamadığı veya politikalarına ters bir isimlendirme varsa bunu ya hiç kullanmamışlar ya da onaylanan isimle değiştirmişlerdir. Fortna çalışmasında¹⁵ 1890'lardan itibaren kaybedilen topraklara Osmanlı okul haritalarının nasıl tepki verdiğini incelediği eserinde bu tezin argümanını okul haritaları özelinde doğrulamıştır. Daha geç bir dönemi ve daha spesifik bir alanı elen alan çalışmasında Fortna'nın iddiası bu dönemde haritanın temsil kuvvetinin artık farkında olduğu için imparatorluğun küçülmesinin yarattığı etkiyi azaltmak amacıyla yeni yöntemler geliştirildiğidir. Fortna'nın çalışmasında anlattığı yöntem ise imparatorluğu üç

¹⁵ Benjamin Fortna, “Change in the School Maps of the late Ottoman Empire” *Imago Mundi*, Cilt 52, Sayı 1, (2005), 23-34.

kıtadaki komşularının sınırlarına dayanmış şekliyle değil, bütün toprakları ile komşularından bağımsız bir şekilde gösterildiği temsillerdir. Yapılan arşiv taramasında bu iddiayı destekler nitelikte haritalara rastlanılmış Fortna'nın iddia ettiği tarihin 1878 yılına kadar geri çekilebileceği tespit edilmiştir. Ayrıca değiştirilen topografi bilgisi temsil gücü anlamında gözden kaçırılmaması gereken bir unsurdur.

15. ve 16. yüzyıldaki Osmanlı haritacılığını ve coğrafi bilginin üretim sürecini incelediği eserinde¹⁶ Emirlioğlu Osmanlı coğrafyacılarının¹⁷ yönetim veya başka bir üst otorite tarafından finanse edilmeden bireysel çabalar veya saray seçkinlerinin destekleri ile kendi coğrafi geleneği oluşturduğunu savunmaktadır. 19. yüzyıl için bu durumun değiştiği görülebilmektedir. Modernleşme çabaları içerisindeki Osmanlı İmparatorluğu'nda haritacılık faaliyetleri kişilerin değil kurumların eliyle gerçekleşmiştir. Kişi isimleriyle anılan haritacılık faaliyetleri 19. yüzyılda tamamen değişmiş, haritaları yapan kişilerin değil kurumların önemli olduğu bir hale gelmiştir. Palmira Brummett de benzer konuya odaklanmış ve erken modern dönem Osmanlı haritacılığının Doğu Batı gelenekleri ve bu gelenekler arasında kalan her şeye dayandığını ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı haritacılığı, İslam, Bizans ve Avrupa geleneklerinden beslenerek kendi özgün tarzını yaratmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı modern haritacılığı yüzünü artık tamamen Batıya dönmüş olsa da kendi özgün tarzını korumaya devam etmiştir. Yine Emirlioğlu'nun tespitlerine göre, 15. ve 16. yüzyıldaki coğrafi literatür zenginliği hızla genişleyen imparatorluk topraklarının kimliklendirilmesi için önemlidir. İmparatorluğa yeni katılan toprakların “zihinsel sindirimi” için coğrafi eserler ve haritalar kullanılmıştır. 19. yüzyılda ise bu süreç farklı bir yolda ilerlemiş Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki toprak kayıpları ile “coğrafi bedeninde” gerçekleşen ampütasyonlara haritalar aracılığıyla tepki vermiştir. İki yüzyıl boyunca “zihinsel sindirimi” gerçekleşmiş bu toprakların elden çıkması kartografik düzlemde ilk etapta kabul edilememiştir. Emirlioğlu 15. ve 16. yüzyıldaki haritacılık faaliyetlerinin İstanbul özelinde yoğunlaştığını belirterek bu durumu da şehri tamamen entegre bir dünya imparatorluğunun yerleşik başkenti haline getirme çabası olarak yorumlamaktadır.

¹⁶ Pınar Emirlioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, London: Routledge, 2014.

¹⁷ Emirlioğlu coğrafi bilgi üretim sistemi içerisinde olan herkesi coğrafyacı olarak tanımlamıştır.

19. yüzyılda ise haritacılık faaliyetleri hudut bölgelerine yoğunlaşmış ve “hududun” ifade ettiği bulanık anlamdan “sınır” gibi daha keskin ve modern bir çizgiye geçilmesinde kullanılmıştır.¹⁸

Çalışmanın üçüncü bölümü daha teknik olan demiryolu, karayolu, maden ve orman haritalarına ayrılmıştır. Demiryolu, karayolu, maden ve orman haritaları arasında keskin bir ayrım bulunmamaktadır ve haritaların büyük kısmında birlikte gösterilmiştir. Buna rağmen bu bölümde daha sistemli bir inceleme yapabilmek amacıyla bölüm iki kısma ayrılmıştır. Bölümün ilk kısmında demiryolu ve karayolu haritalarından bahsedilmiştir. Bu bölümde de Berlin Anlaşması ile kaybedilen topraklarda kalan demiryolları, demiryolu haritacılığı konusunda kilometre taşı olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti’ndeki demiryolu faaliyetleri pek çok çalışmanın konusu olmakla birlikte haritacılık özelinde daha sıklıkla Bağdat demiryoluna odaklanılmıştır.¹⁹ Pressel’in demiryolu faaliyetleri sırasında bölgenin ilk topografik çalışmalarına imza atmış olması konunun Bağdat Demiryolu projesine odaklanmasını haklı kılarken öte yandan Rumeli Demiryolu projesi kısmındaki haritacılık faaliyetleri incelenmeye muhtaç kalmıştır. Bu eksikliği gidermek amacıyla yapılan araştırmada demiryolu hatlarının inşası için imtiyazların genellikle yabancı şirketlere verilmesinin Türkçe hazırlanan haritalar bağlamında bir durgunluğa sebep olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu durgunluk, Berlin Anlaşması’nda Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletlerin sınırlarının içinde kalan hatların diğer ülkelerle birleştirilmesine yönelik bağlantı hatlarının yapılması, ülkelerin kendi sorumluluğuna verildiğinde aşılmıştır. Osmanlı Devleti de kendi ülkesi içerisindeki hatların diğer ülkelerdeki hatlarla bağlantılarını inşa etmekle sorumlu kılınmıştır. 1883 yılında uluslararası düzlemde tekrar toplanan paydaş devletler, konuyla ilgili görünür bir plan ortaya koymuş ve her devletin hangi hattı inşa edeceğini belirlemiştir. Bağlantı hatlarının Osmanlı Devleti’nin kendi sorumluluğunda olması Türkçe hazırlanan demiryolu haritalarında doğrudan artışa sebep olmuştur. Ancak bu haritalar

¹⁸ 19. yüzyıla gelindiğinde şehir haritacılığının bittiğini söylemek mümkün değildir. Osmanlı haritacılık faaliyetlerinin odak noktası hudutlara kaymış olsa da, şehir haritacılığı da devam etmiştir. 19. yüzyıl şehir haritalarının temelde ana amacı ise büyüyen imparatorlukta alanları daha verimli kullanabilmektir. Bu çalışmada kapsam dışında olduğu düşünüldüğü için şehir haritalarına ayrıca değinilmemiştir.

¹⁹ Peter H. Christensen, *Germany and the Ottoman Railways: Art, Empire and Infrastructure*, New Haven and London: Yale University Press, 2017 ve Helmuth von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

genellikle hudut haritalarının üzerine demiryolu bilgileri işlenerek oluşturulmuştur. En baştan harita çizimi yoluna daha küçük alanlardaki hatların gösterimi için başvurulmuştur. Demiryolu haritalarının büyük kısmında karayolları da gösterilmiş, demiryolu ile bağlantı kurulamayan yerlerde karayolu ile bağlantılar kurulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümü Berlin Anlaşması döneminden önce ve sonraki demiryolu haritalarını karşılaştırarak aradaki farkları ortaya koymayı amaçlamıştır. Bunlara ek olarak araştırmalar sırasında demiryolu haritalarının kartpostallar olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yapılan ayrıntılı incelemede birçok bölge için hazırlanan bu kartpostal haritaların özellikle Hicaz Demiryolu gibi imza projelere odaklandığı, projenin gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın hayata geçmiş gibi kartpostallarda yer aldığı görülmüştür. Bu durum da literatürdeki Osmanlı Devleti'nde propaganda faaliyetlerinin Balkan Savaşlarında başladığı yönündeki anlatıyı²⁰ sorgulanır hale getirilmiştir. Sadece demiryolu değil, pek çok bölgenin kartpostallar yoluyla haritalarının ülke içinde dolaşması Osmanlı'nın son dönem merkezi modern devlet çabalarının bir tezahürü olarak yorumlanmıştır.

Bölümün ikinci kısmı ise maden ve orman haritalarına aittir. Bölümün bu kısmında öncelikle maden ve orman mühendisi eğitim sürecinde harita eğitiminin yeri araştırılmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki sivil haritacılık eğitiminin sadece bu kurumlar aracılığı ile gerçekleştiği tespit edilmiştir. Fakat bu kurumlardaki haritacılık eğitimi askeri eğitim kadar programlı ve istikrarlı ilerleyememiş, askeri haritacılığa alternatif olacak şekilde gelişmemiştir. Demiryolları ile imtiyaz süreçleri bağlamında benzer bir süreci paylaşan maden ve orman haritalarının kırılma noktaları demiryolu haritalarından farklıdır. Kırım Savaşı bu kategoride de oldukça önemli bir dönemeçte bulunmaktadır. Kırım Savaşı'nın getirdiği devasa borç yükü Osmanlı Devleti'ni yer altı ve yer üstü kaynaklarını en verimli kullanacağı şekilde planlamaya itmiştir. Özellikle maden ihalelerine yabancıların girme şartları zaman içinde hafifletilmiş, hafifletildiği oranda da arşivlerde maden haritaları zenginleşmiştir. İmtiyaza talip olan şirketler maden bölgesine dair harita hazırlayarak ilgili vilayete ve seraskerliğe sunmuşlardır. Bu uygulama, arşiv çalışması yaparken

²⁰ Zafer Toprak, "Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya", *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir Konak Belediyesi Kültür Yayınları, (2013), 17-34.

karşılaşılan Fransızca üzerine Türkçe yazılı haritaların çeviri mi yoksa çift dilli olarak mı hazırlandığı konusunda şüpheye düşürmüştür. Haritalarda belli bir standardın olması, hiçbir haritada ayrıca çeviri olduğuna dair bir not bulunmaması ve bu haritaların Türkçe olarak üretilen maden haritaları ile hemen hemen aynı sayıda olması, çift dilli olarak üretildiği kanaatinin kazandırmıştır. Bu sebeple hudut haritalarında bulanıklaşan yerli/yabancı harita ayrımının maden haritalarında tamamen ortadan kalktığı ve başka bir sınıflandırmaya muhtaç duyulduğu aşikârdır. Bu noktada bölümün anlatısında Türkçe, Fransızca ve çift dilli haritalar olmak üzere üçlü bir anlatıma gidilmiştir.

Üçüncü bölümün son kısmının ayrıldığı orman haritaları, madenlerin çıkarılması için gerekli bir doğal kaynak olduğu için büyük ölçüde maden haritaları ile paralel ilerlemiştir. Bağımsız orman haritaları elimizde en az verinin olduğu harita kategorisidir. Yapılan araştırmada orman haritalarında çeviri olarak ayrıca belirtilen bir haritaya rastlanılmamıştır. Ancak demiryolu haritalarında olduğu gibi, hazırlanmış bir hudut haritasında renklerle ormanların gösterildiği haritalar bulunmaktadır. Bunun dışında genel ihtilaf yaşanan alanlara dair küçük ölçekli orman haritaları yapılmış ve telif olarak hazırlanmıştır. Çok ayrıntı ve teknik bilgi gerektirmeyen küçük ölçekli alanların haritasını çıkarma konusunda Osmanlı Devleti'nin çekincesinin olmadığı orman haritaları sürecinde görülmektedir.

Çalışmanın son bölümünü ise daha politik olan etnik haritalar oluşturmaktadır. 19. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti'nin gündemini oldukça meşgul eden toprak kayıpları devletin coğrafi yapısını, etnik ve kültürel bileşimini değiştirmiştir. Bu yüzyılda dünyada hakim olan milliyetçilik rüzgarı, Osmanlı topraklarına da sirayet etmeden geçmemiş, yine bütün dünyada olduğu gibi ulusçuluk fikirlerinin yükselmesi ile başta entelektüeller ve siyasiler olmak üzere toplumun bir kesiminde, ulus oluşumunun olmazsa olmaz ögesi olan toprağı fiziksel olarak görme ihtiyacı doğurmuştur.

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarına kadar resmi kanallar aracılığı ile hiçbir zaman etnik harita servis etmemiştir. Ancak, Balkan coğrafyası için Avrupalı devletlerce oldukça aktif bir etnik harita üretim süreci olmuştur. Bu nedenle, diğer bölümlerde temel inceleme alanı Türkçe olarak hazırlanmış veya çevirisi yapılmış haritalar iken bu bölümde diğer bölümlere kıyasla yabancı haritalara daha çok yer

verilmiştir. Avrupalı devletlerin Osmanlı etnik dağılımını nasıl gördüğü, bunu harita üzerinde nasıl ifade ettiği ve Osmanlı Devleti'nin bu haritalara verdiği tepki ve kendi etnik dağılım ifadeleri bu bölümün temel araştırma konusudur. Ayastefanos öncesi yükselen milliyetçi söylemlerin Ayastefanos sonrasında Makedonya üzerine yoğunlaşması etnik haritaları da şekillendirmiş ve bu bölümün kırılma noktasının Ayastefanos Anlaşması olmasına neden olmuştur.

Ayastefanos Anlaşması öncesinde Balkan toprakları için yapılan haritalar temelde iki koldan ilerlemiştir. İlk kol kıta Avrupası ülkelerinin hazırladığı bir çok milletin bir arada gösterildiği renkli, geniş ölçekli etnik haritalarıdır. Bu haritalardaki iddialar döneme, politikaya ve hatta kartografa göre bile değişebilmektedir. Etnik harita üretiminin ikinci kolu ise Slav milletlerin kazandığı etnik haritalardır. Panslavizm düşüncesinin temsilleri olan bu haritalar genelde sadece Slavların yaşadığı topraklara odaklanmakta, diğer milletlerin yaşadığı alanları yok saymaktadır. Sadece Slavlar değil, benzer temsil yöntemini Yunanlar da kullanmış, hazırladığı haritalarında Osmanlı toprağı olan Ege kıyılarını isimlendirmemiş, fethetmiş açık boş toprak parçaları imasıyla isimsiz bırakmıştır. J. B. Harley bunu “kartografik sessizlik”²¹ olarak nitelendirmiştir. Özellikle etnik haritalar için kullanılan bu kavram, “diğer” devletin ya da ulusun topraklarını haritalarda tanımlamayı oraya kartografik bir sessizlik atfetmek demektir. Harley'in literatüre olan bu katkısı Balkan haritacılığı özelinde de örneklenmektedir.

1840-1925 yılları arasında Balkanlar'ın etnik haritalandırılma yöntemleri üzerinde çalışan G. Demeter, Zs. Bottlik ve Kr. Csaplár-Degovics, bu çalışmanın özellikle “Etnik Haritalar” bölümünde de sıkça atıfta bulunulan, konuyla ilgili oldukça özgün bir araştırmaya²² imza atmışlardır. Balkanlar'ın etnik haritalandırılmasında temel alınan verilerin dinsel ayırmadan dilsel ayrıma geçiş sürecini anlatmışlardır. Balkanlar'daki etnik haritaların niteliğinin değişimi konusunda tek unsur bu geçiş olmasa da mevcut çalışma bu iddiayı desteklemektedir. Ayastefanos sonrasında hızla artan Makedonya sorunu doğrudan etnik haritacılık

²¹ J. B. Harley, *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, (Der. P. Laxton), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001, s.83-107.

²²Gábor Demeter, Krisztián Csaplár-Degovics, Zsolt Bottlik, “Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925): a Brief Comparative Summary of Concepts and Methods of Visualization.” *Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History*. Sofia, Budapest: Institute of History, Bulgarian Academy of Sciences, (2015), 65-100.

faaliyetlerine de yansımıştır. 1878 öncesinde Balkan topraklarının tümü için yapılan etnik haritalar yerini Makedonya topraklarına odaklanan haritalara bırakmıştır. Bu dönemde ayrıca kıta Avrupası ve Slav milletler gibi ikili ayrım ortadan kalkmış, Makedonya hakkında söyleyecek sözü olan her millet etnik harita ile sürece dahil olmuştur. Makedonya hakkındaki iddialar desteklenirken etnik ayrımın baz alındığı veriler de değişiklik göstermiştir. Kimi zaman etnik aidiyet bir unsur iken kimi zaman dil kimi zaman din kimi zaman da okullardaki öğrenci sayıları bile bu haritaların hazırlanmasındaki temel veri seti olabilmıştır.

Osmanlı Devleti bu sürece farklı bir boyuttan dahil olmuştur. Kendi tebaasının etnik ayrımını kartografik temsiller ile değil, metinler ve tablolar ile ortaya koyma yolunu seçmiştir. İmparatorluğu bir arada tutma çabalarında haritanın temsil kabiliyetinin farkında olarak etnik haritalar konusunda bunu bertaraf etmek istemiştir. Ancak yine aynı farkındalığın sonucu olarak kendi toprakları ve komşu devletlerin toprakları hakkında yapılan haritaları sürekli takip edip gerekli durumlarda iddialara karşı kanıt sunmuşlar veya haritalara sansür uygulamışlardır. Ülke içerisinde dolaşan haritalarda ciddi bir takip ve kontrol mekanizması yürütülmüştür.

Etnik dağılımın kartografik temsili konusunda Balkan Savaşları Osmanlı Devletinde değişime sebep olmuştur. Önceleri Müslim/Gayrimüslim şeklindeki etnik ayrım zamanla Müslüman/Bulgar/Sırp/Yunan/Yahudi haline gelmiş, Balkan Savaşı döneminde ise Müslüman tanımı Türk olarak değişmiş ve Türk/Bulgar/Sırp... şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Böylece haritalarda etnik dağılım tüm Müslüman topluluklardan Türk tanımlaması ile ayrılmıştır. Bu etnik ayrım, harita üzerinde de gösterilmeye başlanmıştır.

Bu tez, her bölümüyle esas itibarıyla tek bir Osmanlı haritacılığı olmadığı iddiasında bulunmaktadır. Aynı zamanda yerli ve yabancı haritacılık faaliyetlerinin arasında belli belirsiz bir sınır olduğunu, bu sınırın da çoğu zaman görünmez hale geldiğinden bahsetmektedir. 1820-1908 yılları arasındaki Osmanlı haritacılığının kurumsal bir düzlemde ilerlediğini, 16. ve 17. yüzyıldaki bireysel haritacılık faaliyetlerinin tamamen şekil değiştirdiğini bu geçiş aşamasının da 18. yüzyılda barış anlaşmalarına eklenen hudut haritaları ile başladığı iddiasını ortaya atmaktadır.

Çalışmanın Metodolojisi ve Birincil Kaynakları

Çalışmada haritacılığın 1820-1908 yılları arasındaki dönüşümünü ortaya koyabilmek için çok çeşitli birincil kaynaklar kullanılmıştır. Çalışmada kullanılacak birincil kaynaklar konularına göre kategorileştirilmiş ve ilgili başlıklarda yararlanılmıştır. Çalışmanın iddia ettiği kırılma noktalarının tespit edilebilmesi için yoğun bir siyasi tarih okumasıyla birlikte harita arşivleri taranmış ve kesişim noktaları bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmanın “Demiryolu, Karayolu, Maden ve Orman Haritaları” bölümünde konuyu desteklemek için maden ve orman haritalarının dağılımı istatistiksel tablolarla gösterilmiştir. Bu tablolarda betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma hazırlanırken yerli ve yabancı arşiv kaynaklarından yaklaşık on bin harita taranmış, birkaç yüz haritadan tezde bahsedilirken 130 kadar haritanın görseli çalışmaya eklenmiştir. Çalışmaya eklenecek haritalar seçilirken sayının sınırlı olmasından dolayı Balkan coğrafyasını içeren ve Türkçe olarak hazırlanmış çalışmalara öncelik verilmiş, tekrar niteliğindeki haritaların bilgisi genelde dipnotlarda verilmiştir. Eklerde ise yine metin içinde yer almayacak ancak görselinin verilmesinin önemli olduğunun düşünüldüğü haritalar ve tablolar yer almaktadır.

Haritalarla birlikte çalışmanın birincil kaynakları da çoğunlukla arşiv ve kütüphanelerden elde edilmiştir. Bu konuda başlıca kaynak, çalışma ile ilgili verilerin bolluğu sebebiyle T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivi olmuştur. Konu itibarıyla yararlanılan en büyük fon *Haritalar* fonudur. Türkçe haritaların büyük kısmına bu fon aracılığı ile ulaşılmıştır. *Bab-ı Ali* fonu ile bütün resmi yazışmalar takip edilmiştir. Belli bir imtiyaz talebinin izlediği yol da yine bu fon içerisinden izlenebilmiştir. *Hariciye* fonu ile çoğunlukla Tanzimat sonrası haritalar için yabancı devletler ile yapılan yazışmalar izlenmiştir. Özellikle *İrade* ve *Sadaret* fonları ile de yine haritacılık için yapılan iç yazışmalar ve izinli veya izinsiz başka ülkelere yapılan ölçüm faaliyetlerine ilişkin kararlar takip edilmiştir. Ayrıca taltif, atama, terfi veya azletme yazışmaları ile haritacılık konusundaki yetkili kişilerin bürokrasideki yolu da izlenebilmiştir. *Maarif Nezareti* fonu aracılığı ile genelde haritacılık çalışmaları için gerekli olan malzemelerin tedariki, basılan/basılacak haritalara uygulanan kontrol ve sansür aşamaları incelenmiştir. Yıldız Sarayı arşivlerine de çalışmada sıklıkla başvurulmuştur. *Mütenevvi Marûzât*

fonu yardımıyla nezaretlerin saraya sunduğu proje, telif ve layihalar incelenmiştir. Bu fondan madencilik ve ormancılığın geliştirilmesi için arka arkaya yapılan düzenlemeler takip edilebilirken, haritacılık konusunda taltif edilen memurlara da ulaşılabilmiştir. Ayrıca yine Yıldız Sarayı arşivindeki orman, maden ve ziraat belgelerinden özellikle çalışmanın üçüncü bölümünde yararlanılmıştır.

Yerel kaynaklar arasında Osmanlı arşivi dışında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi aracılığı ile de Türkçe haritalara ulaşılmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kütüphanelerine coğrafya eserlerinde haritacılık bilgisini takip etme aşamasında sıkça başvurulmuştur. Özellikle etnik haritalar bölümünde etnik aidiyetlere dair bir bilgi sunabilmek için İSAM'da bulunan salnamelerden yararlanılmıştır. Türkçe kaynakların hemen hemen tamamına yerel arşivler aracılığı ile ulaşılabilmiştir. Ancak eksik kalınan zamanlarda en kapsamlı kaynaklar Alman ve Fransız arşivleri olmuştur. David Rumsey'in ardından geniş harita arşivi ve kullanım kolaylığı ile Fransız arşivi Gallica gelmektedir. Osmanlı arşivinde ulaşamayan birkaç Türkçe haritaya David Rumsey arşivinden ulaşılabilmiştir. Ayrıca bu arşivlerden yabancı haritalar söz konusu olduğunda sıkça yardım alınmıştır. Osmanlı haritacılığındaki Alman ve Fransız etkileri bu arşivler ile izlenebilmiştir. Haritalara veya belgelere, birkaç arşiv veya kütüphanede birden ulaşılabilir olduğunda görsel olarak en iyi belge, kullanım kolaylığı açısından en kolay kaynaktan elde edilecek şekilde seçilmiştir. Kullanılan arşiv ve kütüphanelere ilişkin bilgiler çalışmanın kaynakça bölümünde ayrıntılı olarak verilmiştir. Çalışmanın genel anlatısını haritalar şekillendirmiş, çeşitli Türkçe evraklardan da argümanları desteklemek ve teyit etmek için yararlanılmıştır.

Haritaların yıllar boyunca bazen küçük değişikliklerle, bazen aynı şekilde tekrar tekrar basılması ancak bunların kimi zaman farklı isimlerle kaydedilmesi harita tarama sürecinde karşılaşılan zorlukların başında gelmiştir. Bir diğer problem ise bazı haritaların çalışmada kullanılamayacak ve hatta okunamayacak düzeyde hasar görmüş olmasıdır. Hem birincil hem ikincil kaynaklarda Osmanlı haritalarının diğer devletlerce ne kadar kullanıldığına dair birkaç örnek dışında başka bir bilgiye ulaşamamıştır. Ayrıca arşivdeki çoğu haritanın üzerine Türkçeleri yazılarak tercüme mi edildiği yoksa en baştan çift dilli olarak mı üretildiği daha net

açıklamalara muhtaç bir konudur. Bu çalışmada çeviri olduğundan emin olunan haritalar için bu ifade kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI HARİTACILIĞINA GİRİŞ

1.1. Harita, Coğrafya ve Kartografyaya Kavramsal, Teorik ve Tarihsel Bir Bakış

Siyasi tarih içerisinde coğrafya denilince akla genellikle savaş yapmaya yarayan bir araç olduğu akla gelir. Fakat coğrafya aynı zamanda, Lacoste'un tanımıyla, devlet aygıtının egemenliği altındaki insanları daha iyi yönetmesine de yarayan bir iktidar aracıdır. *“Coğrafya her şeyden önce, bir siyasi ve askeri pratikler bütününe sıkı sıkıya bağlı stratejik bir bilgidir... Bir dizi istatistik ve yazılar bütününden çok daha fazlası olan harita, coğrafi temsilin en üst biçimidir... Kaçınılmaz tahakkümün, mekân tahakkümünün aracı olan harita, öncelikle yetkililer tarafından ve yetkililer için hazırlanır.”*²³ Lacoste, Herodot'un araştırmaları ile “alanlar üzerindeki iktidarların rekabetinin analiz biçimi olarak coğrafi düşüncenin” ortaya çıktığını iddia etmektedir. Herodot'u, Mısır için yaptığı coğrafi tanımı ile ilk büyük coğrafyacı olarak ilan etmektedir. Yerkürenin çevresini hemen hemen doğru olarak hesaplayan ilk kişi Herodot'tur. Fakat o zaman coğrafya kelimesi değil, yerküreyi çizmek/harita hazırlamak anlamlarına gelen “eratosthenes” kelimesi kullanılmıştır.²⁴ Modern coğrafyanın kurulduğu döneme kadar harita ve coğrafyayı birbirinden ayırmak mümkün olmamıştır.

İngilizce dahil pek çok Avrupa diline “harita” kelimesi Latince'den geçmiştir. İngilizcedeki “map” kelimesi kumaş anlamına gelen Latince “mappa” kelimesinden gelmektedir. Diğer Avrupa dillerinin büyük kısmında (Fransızca'da ‘carte’, Almanca'da ‘karte’, Rusça'da ‘kharta’) ise sert kâğıt ya da levha anlamına gelen “carta” kelimesinden türemiştir. Latince olan “carta” kelimesinin kökeni ise antik Yunan'da papirüs anlamına gelen “χαρτη” sözcüğüne dayanmaktadır. Harita

²³ Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, (çev. Selim Sezer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s.50-51.

²⁴ Lacoste, *a.g.e.*, s.56-57.

kelimesi doğuşu itibariyle üzerinde bilgi taşıyan sert kâğıt, papirüs veya kumaş anlamını taşımaktadır.²⁵ Fakat harita kelimesinin günümüzde anlaşılan hali ile kullanılması 16. yüzyıla ait bir kavramdır.²⁶

Kartografya kelimesi ise bir süreci anlatmaktadır. Harita ve harita benzeri ürünlerin yapım, sunum ve değerlendirme aşamalarını geliştirmeye yönelik bir bilim dalıdır. Kartografya harita yapım bilimi, sanat ve teknolojisi anlamına gelmekte ve tüm harita üretim sürecini kapsamaktadır. Kartografya biliminin yarattığı eser olan haritanın ilk müşterileri ise coğrafyacılarıdır. Fakat haritanın tek bir kullanım alanı yoktur. Başvuru kaynağı olduğu kadar aynı zamanda bir iletişim aracıdır.²⁷ Haritanın görsel bir iletişim aracı olduğu iddiasını ilk olarak Arthur H. Robinson 1952 yılında “*The Look of Maps*” adlı eserinde dile getirmiştir, 1970 yılında ise haritaların iletişim aracı olduğu görüşü kabul görmüştür. Haritaların, kartografya bilimi aracılığı ile fen ve sosyal bilimler arasında bir köprü görevi gördüğünü iddia etmektedir.²⁸ Rhind, haritanın iletişim işlevini şu sözlerle vurgulamaktadır “İnsanlığın yarattığı üç iletişim aracı dil, müzik ve haritadan en eski olanı haritadır.”²⁹

“Tarihi coğrafya/ tarihi haritacılık” ve “coğrafya tarihi/harita tarihi” kavramları ise birbirinin yerine kullanılmaması gereken terimlerdir. Coğrafya ve haritacılık tarihi, insanın dünya hakkındaki bilgi ve fikirlerinin gelişimine ve bunların ifade edilme formlarına odaklanır. Tarihi coğrafya ve haritacılık ise, geçmişin coğrafi koşullarının yeniden tespit edilmesine odaklanan bilgi ve prosedür bütünüdür.³⁰

Benedict Anderson’a göre, harita doğuşu itibariyle aslında oldukça masum olan bir çeşit logo yani semboldür. Fakat bu logo hali imparatorluklarca, egemenliği altındaki toprakları yapbozun birer parçası gibi göstermek için kullanılmıştır. Örneğin imparatorluklar ana topraklar ile sömürge topraklarını aynı renklerle göstererek merkezden uzak da olsa belli bir toprak parçasının merkezle olan bağının zihinlerde daha kolay simgeleşip kabullenilmesini sağlamıştır. “*Bu ‘bilmece’ etkisi normalleştikçe, her ‘parça’ coğrafi bağlamından tamamen koparılabilir bir hale*

²⁵ Murat Tanrıkulu, *Harita’ya Davet*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013, s.14.

²⁶ John Pickles, *Uzamların Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.157.

²⁷ Tanrıkulu, *a.g.e.*, s.14-15.

²⁸ Tanrıkulu, *a.g.e.*, s.17.

²⁹ Tanrıkulu, *a.g.e.*, s.15-16.

³⁰ R.A. Skelton, *Maps*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1972, s. 62.

gelmiştir.” Harita bu şekli ile sonsuz bir yeniden üretilebilirlikle çoğalmış, her yerde görülebilir ve anında tanınabilir hale gelmiştir. İlerleyen yıllarda bu logo haritalar milliyetçi hareketlerin doğuşunda simge görevi görmüştür.³¹ Geoff King de haritalara şeffaflık ve yansızlık atfetmeyi reddetmektedir. Haritaları, doğuşu itibariyle kültürel projelerin birer ürünü olarak görür ve bunu da 1470’li yıllarda basılı haritaların ilk yaygınlaşmaya başladığı yer olan İngiltere’yi göstererek kanıtlamak ister. King’e göre, Tudor döneminde basılı haritalar, toprak sahibi lordların ve hükümetin kontrolünü alana hükmederek sağlama amacı ile yaygınlaşmıştır.³² Winichakul’ın “Siam Mapped” eserinde belirttiği gibi harita artık temsil ediyor gibi görüldüğü şeylerin bir modeli değil, temsil edilen şeyler için bir model olmuştur. Aynı zamanda Winichakul, yeni coğrafi bilginin, yeni varlığın tasarlanması ve yaratılmasının arkasındaki güç olduğunu söyler.³³ Wood da benzer şekilde haritaların bize dünyayı başkalarının gördüğü şekliyle gösterdiğini söylemektedir. Aynı zamanda haritayı “politik bir ifade biçimi” olarak tanımlamıştır.³⁴ Ulus devlet de haritayı “egemenlik projeleri için bir arketip” ve “devletin yerli-yurtlulaştırılmasında ve bir ulusal kimlik hissi oluşturulmasında” araç olarak kullanmıştır.³⁵

İktidarın harita ile olan ilişkisi her savaş, her anlaşma ile giderek ilerlemiştir. Thongchai’nin söylemiyle: *“Sağduyuya ve çoğu iletişim teorisine göre harita gerçeklik hakkında yapılmış bilimsel bir soyutlamadır. Harita sadece, “orada” nesnel bir tarzda zaten var olan şeyi temsil eder. Benim betimlediğim tarihte bu ilişki tersine çevrilmişti. Harita mekânsal gerçekliği öngördü, tersi değil. Başka bir deyişle, harita temsil ettiği gerçekliğin modeli değil, o gerçeklik için bir modeldi... Dünya yüzeyine dair yansımaları somutlaştırmanın gerçek bir aracı haline gelmişti. Harita artık yeni idari mekanizmalar için ve onların iddialarını destekleyen askeri birlikler için gerekiyordu... Haritasını çıkarmak idari ve askeri operasyonların hem içinde çalıştıkları hem hizmet ettikleri bir söylemdi.”*³⁶

³¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017, s.194-195.

³² Geoff King, *Mapping Reality-An Exploration of Cultural Cartographies*, New York:Palgrave Macmillan, 1996, s.20-23.

³³ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped*, University of Hawaii Press, 1997, s.129-130.

³⁴ Denis Wood, *The Power of Maps*, New York: The Guilford Press, 1992, s.43 aktaran; John Pickles, *Uzamların Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.109.

³⁵ Pickles, a.g.e., s.79.

³⁶ Winichakul, a.g.e., s.129-130.

Haritanın aslında “ne olduğu” hakkında farklı düşünceler ve görüşler olsa da hepsinin ortak noktası, haritanın objektif, yansız ve salt bilimsel bir çabanın ürünü olmadığı yönündeki fikirdir. Harita genel kanıya göre, egemen gücün mesaj veya propaganda aracı olarak hizmet vermektedir. Haritanın bilimsel veri kaynakları olmasına rağmen harita, genellikle politikada hitap ettiği kesimin görüşünü desteklemek veya değiştirmek için kullanılmıştır. Harita bunu hem grafiksel hem matematiksel hem de dilsel olarak üç farklı yol ile yapabilmektedir. Bazen bu üç yolun hepsi de kullanılabilir. Bu nedenle haritanın okunması ve yorumlanması tarihseldir.

Haritaların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih öncesi çağların en önemli haritası M.Ö. 6200’lerde yapılmış Çatalhöyük Kent Planı’dır. 3 metre boyutundaki harita Çatalhöyük’ü tepeden göstermektedir. Aynı zamanda ülkemizde bulunan en eski harita ve kent planıdır. Bunun dışında, en eski haritalar Mezopotamya ve Mısır’da bulunmuştur. Babillilerin M.Ö. 600 sıralarında, küçük bir kil tablete yaptığı harita³⁷, haritacılık tarihindeki en eski dünya haritasıdır.³⁸

Bilinen ilk coğrafya kitabı ise ilk haritadan daha yenidir. M.Ö. 500’lerde Miletli Hekaios ilk coğrafya kitabını yazmış ve disk şeklinde bir dünya haritası çizmiştir. Fakat coğrafya ve kartografi alanında etkisi en uzun süren isimlerinden biri, M.S. 100-168 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen İskenderiyeli Claudios Ptolemaios, İslam dünyasında bilindiğı adıyla Batlamyus’tur. Batlamyus’un etkisi 16. yüzyıla kadar sürmüştür. Uzun yüzyıllar boyunca, Geographia ve 13 bölümden oluşan astronomi kitabı Almagest (Kitabü’l Macisti)’de yer alan harita ve harita yapım bilgileri kullanılmıştır. Geographia aynı zamanda 26 bölge haritası ile dünyanın bilinen ilk atlasıdır. Eylem ve boylam ilk defa burada kullanılmıştır. Batlamyus’un, dünyanın evrenin merkezi olduğu görüşü Kopernik’e kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Hatta Osmanlı bilim dünyasında 18. yüzyıla kadar Kopernik’ten daha çok kabul görmüştür.³⁹ 11. yüzyıldan sonra astronomi ve astroloji arasındaki fark açılmaya başlamıştır. Kâtip Çelebi eserinde bu iki bilim dalını, birbiri

³⁷ Söz konusu harita için: The British Museum, No: 92687, <https://www.britishmuseum.org>.

³⁸ Kemal Özdemir, *Osmanlı Haritaları*, İstanbul: Creative Yayıncılık-Avea, 2008, s.9-10.

³⁹ Özdemir, *a.g.e.*, s.11.

ile bağlantılı iki ayrı bilgi bütünü olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Coğrafya ise daha çok astronomi veya tarih başlıkları altında tasnif edilmiştir.⁴¹

15. yüzyılda Avrupa’da, Batlamyus’un haritaları tekrar popüler hale gelmiş ve yeniden kopyalanmaya başlanmıştır. Berkes’in aktardığına göre, 15. yüzyılda Avrupa’da 1700 matbaa olduğu ve 15-20 milyon arasında kitap basıldığı düşünülmektedir.⁴²

Portekizli denizcilerin seyahatleri, dünya coğrafyası bilgisinin artışı da beraberinde getirmiştir. Denizcilik ve denizciliğe bağlı ilerleyen haritacılık hızla ivme kazanmıştır.⁴³ Coğrafi keşifler haritacılıkta büyük aşamalar kaydedilmesine sebep olmuştur. Harita yapımının gelişmesinde kilometre taşı olan teknolojiler 14. ve 15. yüzyılda gelişmiştir. 1533 yılında nirenginin⁴⁴, 1571 yılında plançetenin⁴⁵ ve 1657 yılında sarkaçlı saatin keşfi ve aktif kullanılmaya başlanması haritacılıkta devrim yaratmış, daha sonra kilometre sayacı, manyetik pusula ve teodolitin de geliştirilmesiyle haritacılık daha bilimsel bir hale gelmiş, doğruluk payı ve buna orantılı olarak da popüleritesi artmıştır.⁴⁶ 17. yüzyılda Fransızlar ve Hollandalılar kartografik teknikte lider konumda olmuşlardır ve coğrafi bilgi arzusu kolonyal genişlemenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.⁴⁷

17. yüzyılda İngilizlerin hazırladığı haritalar, Fransızların yayınladığı atlaslar ve 300 harita ile Cassini’nin boylam ölçerek hazırladığı dünya haritası bu yüzyılın

⁴⁰ Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı’da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018, s.57.

⁴¹ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim II*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s.232-239.

⁴² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 33.

⁴³ Özdemir, a.g.e., s.20.

⁴⁴ Nirengi: üçgen ağının ya da bir zincirin köşelerine yerleştirilen noktaların konumlarının belirlenmesi yöntemi (Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı, Harita Genel Müdürlüğü, Terimler Sözlüğü, <https://www.harita.gov.tr/terimler-sozlugu>)

⁴⁵ Plançete: topoğraf alıdatı olarak da adlandırılan, arazide topoğrafik detay ve yükseklik bilgilerini grafik yöntem ve tekniklerle toplamak, mevcut orta ve küçük ölçekli haritaları güncelleştirmek ve revize etmek, bakılan noktalara yapılan yatay doğrultu ve düşey açı gözlemleri ile doğrudan bakılan noktaların, detayların grafik olarak konum ve yüksekliklerini belirlemeye ve mevcut haritalar üzerine çizmeye yarayan; üzerinde bir düzeci bulunan, üç ayaklı bir ahşap sehpa üzerine monte edilen yatay konumlu plançete aleti ile birlikte kullanılan, oldukça basit yapıışlı bir topoğraf arazi aleti (Kaynak: Milli Savunma Bakanlığı, Harita Genel Müdürlüğü, Terimler Sözlüğü, <https://www.harita.gov.tr/terimler-sozlugu/post>)

⁴⁶ Norman J.W. Thrower, *Maps and Civilization*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 2008, s. 91-92.

⁴⁷ Winichakul, a.g.e., s.113-114.

bilimsel devrimini gerçekleştirmiştir.⁴⁸ Sezgin'in iddiasına göre, Arap-İslam geleneğine ait haritaların 1650-1750 yılları arasında Arapçadan Latinceye çevrilmesi Avrupa kartografyasının bu bilimsel devrimini hazırlayan kıvılcım olmuştur. Yine Sezgin'in ifadesine göre, haritaları Arapçadan Latinceye aktardığını açıkça söylediği bilinen ilk kişi Alman bilgin Adam Olearius'tur.⁴⁹

Doğu haritacılığı ise Karamustafa'nın tanımı ile "semitik" bir karakterdedir. Farsi köklerini, Antik Yunan bilim ve felsefesi ile birleştirmiştir. Fakat Doğu haritacılığındaki Antik Yunan'dan çeviri faaliyetleri 10. yüzyılın başı itibariyle önemini kaybetmiştir. Doğu'da Antik Yunan'ın önemini tekrar kazanması için 17. yüzyılın ortalarını beklemek gerekmiştir. Fakat Müslüman coğrafyasındaki haritacılık anlayışını da bugünkü haritacılık anlayışı ile bir tutmamak gerekmektedir. Müslüman Doğu coğrafyasında haritacılık bir bilim değil sanat olmuştur. Haritacılar değil, sanatçılar bu haritaları genellikle Müslüman yöneticilerin zevklerini tatmin etme amacı ile yapmıştır ve haritacılık "illüstrasyon sanatı" olarak tabir edilmiştir. Metin şeklinde, kelimelerle harita çizme geleneği olsa da çizim halindeki haritacılık anlayışı ilk olarak akademik çevrede gelişmiştir. Bu duruma tek istisna yıllar boyunca çeşitli boyut ve şekillerde evlerin duvarlarını süsleyen Mekke, Medine ve Kâbe haritaları ve planlarıdır.⁵⁰ Bu durum Müslüman coğrafyaya özgü bir durum değildir. King de bu fikri desteklemiş ve Rönesans dönemine kadar resim ve harita arasında terminolojik bir fark olmadığını eklemiştir.⁵¹

Coğrafi eserler konusuna gelindiğinde, Doğu ülkeleri içerisinde "Yeni Dünya" hakkındaki ilk kitap Osmanlılar tarafından yazılmıştır. 1583 yılında kimliği henüz net olarak belirlenmemiş Türk bir yazar tarafından yazılan "Tarih-i Hind-i Garbi" eserinin amacı Yeni Dünya ile ilgili bilgileri Osmanlı sultanına sunmaktır. İlk baskıda "Emir Mehmed bin Emir Hasan el-Suudi" tarafından yazıldığı söylene de bunun doğruluğu henüz kanıtlanmamıştır. Eseri bilim dünyasına tanıtan İbrahim Müteferrika'dır ve Müteferrika Matbaası'nın dördüncü kitabı aynı zamanda

⁴⁸ Özdemir, , a.g.e., s.21.

⁴⁹ Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s.372.

⁵⁰ Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, (Edt: J. B. Harley, David Woodward), Vol.2, Book.1, Chicago:The University of Chicago Press, 1992, s.217.

⁵¹ King, a.g.e., s. 23.

yayımlanmış ilk resimli basma eseri olmuştur.⁵²

Harita, bir sanat öznese olarak başladığı yolculuğunda bilimsel ve hatta stratejik bilginin en güzel temsillerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde de süreç benzer şekilde işlese de kırılma noktaları kendine özgü olmuştur.

1.2. 19. Yüzyıl Öncesinde Osmanlı Devleti'nde Coğrafya ve Haritacılık Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından çok önce olsa da bahse değer ilk eser 1072-1074 yılları arasında yazılan bir sözlüktür. Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanmış olan Divan-ı Lûgat-it Türk ilk Türkçe sözlük olmasının yanında aynı zamanda günümüze gelebilen, bilinen en eski Türk Dünyası haritasını da içerisinde barındırmaktadır. Başka bir deyişle bu harita, merkezini Türklerin oluşturduğu bir dünya haritasıdır. Yanlışları olmakla beraber, Türklerin yaşadığı yerleri büyük bir doğrulukla göstermiştir. Aynı zamanda Japonya'nın gösterildiği en eski haritadır.⁵³

Osmanlı'da coğrafya hakkında yazılmış bilinen ilk kitap ise 1326 yılında Ali bin Abdurrahman tarafından yazılan Acâibü'l Mahlûkât'tır.⁵⁴ Eser iki bölümden oluşmuştur ve evrenin yaratılışı, yer şekilleri, şehirler ve burada yaşayan insanlar hakkında bilgiler verir.⁵⁵

15. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'ne matbaa teknolojisi girmeye başlamıştır. 1492 yılında İspanya'dan gelen Yahudiler tarafından İstanbul'da kurulan ilk matbaayı kısa sürede Selanik, Edirne ve İzmir'deki matbaalar takip etmiştir. Yahudiler tarafından kurulup işletilen bu matbaalarda Arapça ve Türkçe dillerinde herhangi bir eserin basımı yasaktır. Bu dillerde basım yasak olduğu için yönetim, diğer dillerde basılan eserlerin toplumun büyük kesimini etkileyebilecek mahiyette olduğunu düşünmemiş ve basılan eserlere herhangi bir denetim mekanizması getirmemiştir. Genel itibarıyla 17. yüzyıla kadar Arap harfleriyle basmamak ve

⁵² Özdemir, *a.g.e.*, s.120.

⁵³ Özdemir, *a.g.e.*, s.31-32.

⁵⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu ve Ramazan Şeşen kitabın tarihi için 1361 yılını işaret etmiştir. (Kaynak: Ekmeleddin İhsanoğlu ve Ramazan Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi I*, İstanbul: IRCICA Yayınları, 2000, s.6.) Franz Taescher ise Acâibü'l Mahlûkât eserinin 1453 yılında Ahmet Bican tarafından yazıldığını belirtmiştir. (Kaynak: Franz Taescher, *Osmanlılarda Coğrafya*, (Haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri), Ankara: İKSAD Yayınevi, 2018.)

⁵⁵ Mahmut Ak, "Osmanlı'da Coğrafya" *İslam Ansiklopedisi Coğrafya Maddesi*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, Cilt 8, (1993), s.62.

kışkırtıcı yayın yapmamak şartları dışında azınlıkların basım ve yayın faaliyetlerine karışılmamıştır.⁵⁶ Daha sonra basılı yayınlar üzerindeki denetim mekanizması gittikçe gelişmiştir.

15. yüzyıldaki haritacılık gelişmelerinde Fatih Sultan Mehmet'in rolü büyüktür. Fatih Sultan Mehmet bilime ve sanata olan ilgisi ile bilinen bir yöneticidir. İlgisini haritalardan da esirgememiştir. Haritaları pratik, ideolojik ve estetik açıdan kullanmıştır. Bunun dışında askeri strateji çerçevesinde haritalardan faydalanan tarihteki ilk önemli hükümdardır. Fatih'in ardından haritacılık Osmanlı ordusunda bir gelenek halini almıştır. Fatih sadece askeri amaçlarla değil, siyasi kaygılarla, Avrupa'daki Osmanlı topraklarından ve sınırlarından bilgi almak amacıyla haritaları kullanmıştır. II. Mehmet'in sarayında İtalyan haritacılık geleneği takip edilirken aynı zamanda Yunanca harita ve coğrafya eserleri Arapçaya çevrilmiş, askeri müdahale araçları olduğu kadar, Rönesans'ın entelektüel zevkleriyle de bütünleşmiş bir bilim ve felsefe koleksiyonu ortaya çıkmıştır. Bunun dışında sarayda Müslüman haritacılar da himaye edilmiş, ortaçağdan kalan bir dizi Arapça coğrafya eserinin ve haritasının çoğaltılma işi de saray tarafından üstlenilmiştir.⁵⁷ E. Pitcher ve F. Babinger, Balkanlar'ın fethinin hala devam ettiği 16. yüzyılda, Fatih'in elinde –büyük olasılıkla- İtalyanlar tarafından hazırlanmış- bir Balkan haritası olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet'in isteği üzerine Batlamyus'un haritasının daha açık ve anlaşılır çizilmesi için Trabzonlu âlim Georgios Amirutzes görevlendirilmiştir. Amirutzes oğluyla birlikte hem haritayı tekrar çizmiş hem de Batlamyus'un "Geographike Hyphegesis" eseri Arapçaya tercüme edilmiştir.⁵⁹ Osmanlı Sarayı'nda haritalar Enderun nakkaşları tarafından ipek üzerine çizilmiştir.⁶⁰ Bu kitap ve haritaların büyük kısmı bugün Topkapı Sarayı müzesi harita koleksiyonunda saklanmaktadır. Bu haritalar aynı zamanda Osmanlı dönemine ait ulaşılabilen en erken haritaları temsil etmektedir.

⁵⁶ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Kitap Basımının Denetimi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0, Sayı 5, (2004), s.89.

⁵⁷ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s.167-168.

⁵⁸ Hüseyin Dağtekin, "Bizde Tarih Haritacılığı ve Kaynakları Üzerine Bir Araştırma", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt: II, Ankara, (1981), s.1155.

⁵⁹ Jerry Botton, *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*, London: Reaktion Books, 1997, s.100-102.

⁶⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s.184.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti coğrafya ve haritacılık kültürüne denizciler damga vurmuştur. Bu denizcilerden en ünlüsü, kariyerine korsan olarak başlayan ancak sonradan Osmanlı donanmasının en ünlü kaptanlarından biri olan Piri Reis'tir. Kaptanlığının yanında haritacılık ve denizcilik üzerine yazdığı eserlerle de ustalığını kanıtlamıştır. Coğrafi keşifler çağındaki dünya haritasını geleneğini Osmanlı'ya taşıırken, aynı zamanda İslam haritacılığı geleneğini de terk etmemiştir. Eserlerinin basit birer el kitabı olmasından ziyade ciddi alıcıları etkileyebilecek özellikte olmasını tercih etmiştir. En önemli kitabı olan Kitâb-ı Bahriye'nin ilk nüshasını 1521'de ikinci nüshasını ise 1526'da tamamlamıştır.⁶¹

Piri Reis'in haritasını bu kadar önemli kılan bir unsur Amerika kıtasından bahseden ilk harita olmasıdır. 1489 yılında Kolomb tarafından çizilen fakat daha sonra kaybolan haritadan bir kopya içermektedir. Piri Reis eserindeki 5 numaralı nota "mezbur hartide olan bu kenarlar ve cezireler kim vardır Kolonbun hartisinden yazılmıştır" açıklamasını eklemiştir.⁶²

Aynı dönemin bir başka haritacı denizcisi ise Seydi Ali Reis'tir. Seydi Ali Reis, sadece denizci olarak bilinse de "Muhit" adlı eseri onun deniz astronomisi ve coğrafyayı gerçekten iyi bildiğini göstermiştir. Seydi Ali Reis eserini, 1554 yılında Hindistan Ahmedâbat'ta, birçok eski eserden toplama bilgiye kendi gözlem ve deneyimlerini ekleyerek oluşturmuştur. Orijinal yazması Topkapı Sarayı Revan Köşkü'nde saklanmaktadır. Denizciler için astronomi ve coğrafya konularında el kitabı olabilecek bir içeriğe sahiptir.⁶³

1559 yılında, haritacılık tarihi için Tunuslu Hacı Ahmet adında ilgi çekici bir kişi vardır. Hacı Ahmet altı elma ağacı tahtası üzerine, kalp şeklinde Türkçe dünya haritası (*mappemonde*) çizmiştir. Haritanın dikkat çekici özelliği boylam dairelerinin büyük doğrulukla çizilmesi ve başlangıç boylamı olarak Kanarya Adaları'nın alınmış olmasıdır. Bunun dışında Hacı Ahmet'in "Risale-i Coğrafya" adlı bir eseri daha vardır.⁶⁴

16. yüzyılın ortalarında gelindiğinde ise Matrakçı Nasuh kendine özgü stili ile

⁶¹ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s.130.

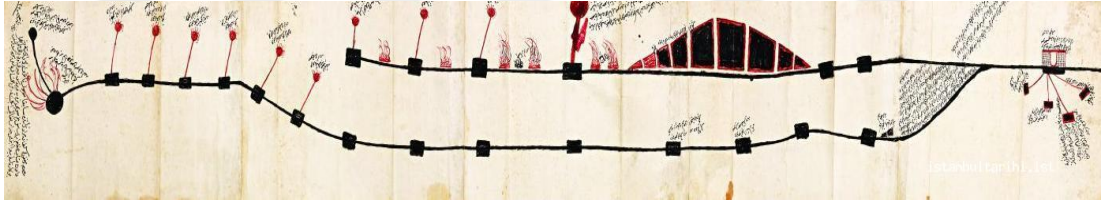
⁶² İdris Bostan, "Piri Reis", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.283-285.

⁶³ Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s.86.

⁶⁴ Adivar, *a.g.e.*, s.89.

Osmanlı kasabalarını resmetmeye başlamıştır. Enderun eğitimi almış bir tarihçi, matematikçi ve hattat/ressam'dır. Seferleri sırasında Sultan Süleyman'a eşlik etmiş ve bu sırada geçtikleri kasabaları resmetmiştir. Bir minyatür ustasıdır. Nasuh'un çizdiği harita/resimler gerçekçi fakat fantastik bir havaya sahiptir.⁶⁵ Kara atlası olma özelliği ile ön plana çıkan "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han" eseri, Sultan Süleyman'ın 1533-1536 yılları arasında Safevi Devleti üzerine yaptığı ilk seferdeki konaklama mevzilerini anlatmaktadır.⁶⁶

16. yüzyılda Osmanlı coğrafya literatürü daha çok yollar ve güzergâhlar hakkında bilgi veren menazilnameler ve askerî harekâtlar sırasında günlük olarak tutulan ruznameler üzerinde gelişmiştir.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nde askeri harita anlayışı kale ve şehir planları şeklindedir. 16. yüzyılın başlarına ait en iyi örnekler Kiev ve çevresinin şehir planı ve Belgrad'a ait ayrıntılı bir kuşatma planıdır. Bu dönemde harita olarak adlandırılanlar aslında günümüzde plan olarak ifade edilmektedir. Planlar ölçeksiz ve genelde minyatür tarzında hazırlanmıştır.⁶⁸ Ölçeksiz de olsa suyollarının yapımı gibi oldukça teknik konularda bu minyatür planlardan yararlanılmıştır.

Harita 1. Kanuni Devrinde İnşa Edilen Beylik Suyolu Planı, 1584.

Kaynak: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, No:930

16. yüzyıl Osmanlı haritacılığı özellikle deniz haritacılığı konusunda önemli yerlere gelmiş olsa da imparatorluğun yeni ihtiyaçları farklı haritacılık tekniklerinin gelişmesinin de yolunu açmıştır. İstanbul'da, fetihten sonra artan nüfusla birlikte çekilen su sıkıntısına çözüm bulunması amacıyla Roma ve Bizans döneminden itibaren yapılmış suyolları tamir ettirilmiş, gerekiyorsa bağlantı hatları yapılmış ve işlevlik kazandırılmıştır. Fatih Suyolları eski ve yeni saray ile birlikte şehrin 48 noktasına su vermiştir. Ancak, Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan bu

⁶⁵ Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s.130-131.

⁶⁶ Özdemir, *a.g.e.*, s.83.

⁶⁷ Ak, "Osmanlı'da Coğrafya", s. 64.

⁶⁸ Karamustafa, *a.g.e.*, s. 210.

suyolları zamanla harap olmuş ve işlevini kaybetmiştir. I. Mahmut saltanatı zamanında Fatih Suyollarının haritaları çıkarılmış, tamir edilmiş, genişletilmiş ve Beylik Suyolları adını almıştır. Haritanın (Harita 1) üzerindeki “Fatih Sultan Mehmet Han’ın suyu da bu kemerin üzerinden geçerdı” yazısı bu iddianın çıkış noktasıdır.⁶⁹ Bilinen ilk su yolu haritalarından biri olan bu harita, ölçeksiz ve bir plan mahiyetinde çizilmiştir. İlerleyen zamanlarda da devam eden su yolu haritacılığı, 19. yüzyıla gelindiğinde teknik anlamda gelişme göstermiştir.

16. yüzyılın sonuna doğru, alfabetik olarak şehirler hakkında bilgi veren ansiklopedik eserler ve eski İslam coğrafya bilginlerinin eserlerinin topluca gözden geçirilmiş halinden oluşan kaynaklar yayınlanmıştır.⁷⁰ Bu yüzyılda Portekizliler, Venedikliler ve Hollandalıların hazırladığı atlaslar bir devrim yaratmıştır. Bu atlasların bir kısmı Osmanlı’da kopyalanmış ve çevrilmiştir.⁷¹ 16. yüzyıl ile birlikte haritaların Arap-İslam geleneğinden ayrılıp Avrupa geleneğine yaklaştığı görülmektedir. Avrupa’da üretilen haritalar ve yerküre modelleri imparatorluğa getirilerek çoğaltılmıştır.⁷²

16. yüzyılın haritacılık alanındaki son büyük gelişmesi ise İstanbul Rasathanesi’nin açılmasıdır. 1575-1580 yılları arasında faaliyet gösteren rasathanenin kurucusu Şam’da, bir Türk ailede dünyaya gelmiş olan Takiyüddin’dir. Rasathane’nin ve Takiyüddin’in haritacılık alanındaki önemi çok fazla araştırılmamış olsa da “Reyhanettü’r-Rub fî Resmi’s-Saat Âlâ Müsteviyi’l-Sutub” ve Düsturü’t-Tercih-li Kavaidü’t Tastih” adlı iki eseri Kitab-ı Bahriye’den sonra haritacılıkta en çok kullanılan teorik eserlerden biri olmuştur.⁷³

17. yüzyıl itibarıyla, dünyanın yuvarlaklığı düşüncesi Osmanlı coğrafyacıları tarafından kabul edilmiştir.⁷⁴ Bu yüzyılda Fransız Elçiliği’nde görevli olan ünlü kitap toplayıcısı Antoine Galland anılarında⁷⁵ Osmanlı Sarayı’na sürekli yeni haritalar

⁶⁹ Kazım Çeçen, *İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul: İSKİ, 1999, s.142-143.

⁷⁰ Ak, “Osmanlı’da Coğrafya”, s.64.

⁷¹ Özdemir, *a.g.e.*, s.9-10.

⁷² Shefer-Mossensohn, *a.g.e.*, s.129.

⁷³ Özdemir, *a.g.e.*, s. 122-123.

⁷⁴ Cengiz Orhonlu, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi’nin Atlası”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 16, (1964), s.133.

⁷⁵ Antoine Galland, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673 II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973, s.38.

gönderildiğinden bahsetmiştir.⁷⁶ Yerel haritacılar loncası olan “esnaf-ı haritacıyan” tarafından üretilen Osmanlı haritaları kolaylıkla satın alınabilecek konumda olmuştur. Evliya Çelebi 17. yüzyılda İstanbul’da sekiz dükkânda toplam on beş haritacının çalıştığından bahsetmiştir. Aynı zamanda bu kişilerin Latince ve diğer birçok dili akıcı seviyede konuşabildiklerini bunun yanında astronomi ve coğrafya bildiklerini de belirtir. Haritacıların en önemli müşterileri denizciler olmuştur. Talebe yönelik farklı özelliklerde haritalar satılmıştır.⁷⁷

17. yüzyılda, Piri Reis’in Kitab-ı Bahriye’sinden sonra yazılan en önemli coğrafya eserlerinden biri olan Cihannüma, Kâtip Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Cihannüma, 1645 yılında yazılmaya başlanmış ve tamamen İslam yazarlarının eserlerinden faydalanılmıştır. Cihannüma’nın eksiksiz tam metni günümüze ulaşamamıştır. İlk iki bölümü kayıptır. Eserin mukaddimesinin on ikinci emiri haritalar hakkındadır. Yaklaşık iki sayfa boyunca haritanın ne olduğunu ve harita çeşitlerini anlatır.⁷⁸ Üçüncü bölüm göller ve denizlerden, dördüncü bölüm enlem ve boylamlardan bahseder. Beşinci bölümde batıdan başlayarak memleketlerin anlatımına geçilir. Sırasıyla; Endülüs, İspanya, Fas, Cezayir, Tunus ve Libya tanıtılıp Osmanlı topraklarına geçer. Osmanlı’da ise sırasıyla Balkan yarımadası, Bosna ve Macaristan anlatılır. Ardından, “*Bundan sonra Anadolu yöresi anlatılacaktır. Ondan sonra da Venedik, Papa ve Fransa yazıldıktan sonra, dördüncü iklim olarak Atlas Okyanusu’ndaki komşu adalar (İngiltere vs.) izah edilecektir*” notu düşülmüştür. Fakat tamamen İslam kaynaklarını kullanarak eserini hazırlama yolunu seçen Kâtip Çelebi, İngiltere ve İrlanda için İslam kaynaklarında bilgi bulamadığı için eserini

⁷⁶ [18 Nisan Salı 1673] “İstanbul’da Mehmet Çelebi’yi ziyaret ettim. Bana eskilerin Türklerce hala riayet edilen usulü mucibince yedi iklime ayrılmış olmak üzere iki dünyaya ait ve her memleketin ismi Türkçe yazılmış harita kopyaları gösterdi. Doğrusu bu harita bana pek doğru göründü ve coğrafyacılarımızdan birinin haritasından kopye edilmiş olmasından şüpheliyim. Bu haritada bulduğum hata, bu Türke de gösterdiğim veçhile, Kore’nin son senelerde yapılmış bir keşif mucibince kıtaya bağlı olacak yerde bir ada şeklinde çizilmiş bulunmasıydı. Kaptan Paşa bu haritadan iki sureti padişah için Babıâliye yollamış bulunuyordu. Kendisinin evinde bu haritadan başka tahta satırlara yapıştırılmış ve bütün etrafı altın çivilerle bir cilt şeklini almış olan dört İtalyan deniz haritası gördüm. Bunlar 1545’de Girit’de Georges Calopode isminde biri tarafından vücade getirilmiştir. Bir dünya haritasında, bu haritayı yapanın Taprobana ismini verdiği Seylan adasının ne vaziyetinden, ne büyüklüğünden, ne de şeklinden haberdar bulunmadığını farkettim. Çünkü bu adayı Cemorin burnunun ötesine koymaktadır ve onu yuvarlak olarak gösterecek yerde Maldiv adalarına çok benzeten müstakıl bir biçimde göstermektedir.”

⁷⁷ Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Cilt-2. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.502-503.

⁷⁸ Katip Çelebi, *Cihannüma I*, (Edt. Said Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırması Merkezi, 2013, s.148-149.

tamamlamaktan vazgeçmiştir. Kâtip Çelebi, Abraham Ortelius'un yazdığı "Coğrafyay-ı Kebir" adlı eserde ve "Atlas Major" isimli Latince atlasta eserinin eksik kısımları ile ilgili bilgiler bulunca 1654'te eserine devam etme kararı almıştır. Fakat bilim çevrelerinde "İkinci Cihannüma" olarak anılan eserini de tamamlayamamıştır. İkinci Cihannüma'da ülkelerin anlatım sistemine bir yenilik getirilerek, iklimler sistematığından ayrılıp kıtalar sistematığına göre anlatıma geçilmiştir. Osmanlı haritacılığının ilk ve gerçek atlası Cihannüma'dır.⁷⁹

Kâtip Çelebi, Cihannüma'nın ilk telifinde Rumeli, Bosna, Macaristan ve Anadolu bölgelerine dair bilgilerini sözlü rivayetlere dayandırmıştır. Ayrıca, tasvir ettiği yerlerin devlete nasıl dahil olduğunu da anlatmış, Kuzeybatı Afrika ve Rumeli'nin ilk bölümlerinde idari bölünme bilgilerini derkenara sonradan ilave etmiştir. Sözlü rivayetlere dayanmak zorunda olduğu için daha önce yaptığı gibi her bölümde bölgelerin coğrafi koordinatlarını verme çabasını Rumeli bölümünde terk etmiştir. Coğrafi koordinatları vermemiş olsa da şahıslardan aldığı bilgi ile şehirlerin alt yapısı ve yerleşim birimleri hakkında ayrıntılı bilgiler verebilmiştir. Bunlara ek olarak bazı bölümlerde iklim şartları, yer üstü ve yer altı kaynakları, vergi gelirleri gibi farklı konulardan da bahsetmiştir. Rumeli bölümü için neredeyse eksiksiz bir beşerî coğrafya eseri denilebilirken, riyaî coğrafya eseri demek yanlış olacaktır.⁸⁰ Eserindeki haritaları kendi çizen Kâtip Çelebi, ölçek kullanmamıştır. Koordinat çizgileri yerine de çerçeve ve iskelet çizimle haritaya başladığı tahmin edilmektedir. Asıl dikkat yönere ve yer adlarına verilmiş, matematiksel doğruluk endişesi taşımamıştır.⁸¹

İbrahim Müteferrika, Cihannüma'yı basarken eserin eksik kalan kısımlarını Dımişki'nin yaklaşık 1677 yılında tercümesini tamamladığı "*Nusret-el islam ve'l sürur fî tahrir-i Atlas Mac(j)or*" isimli eserden alarak tamamlamıştır. Eserin Osmanlı bilimindeki bir diğer önemi, Kopernik'in evren teorisini kısa bir yazıyla da olsa Osmanlı dünyasına getirmesidir.⁸²

⁷⁹ Özdemir, a.g.e., s.125-128.

⁸⁰ Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında*, İstanbul: Küre Yayınları, 2015, s.169, 191-196.

⁸¹ Fikret Sarıcaoğlu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, s.121.

⁸² Katip Çelebi, a.g.e., s.6-109.

Kâtip Çelebi'nin coğrafyaya dikkat çektiği ve haritacılıktan bahsettiği bir diğer eseri 1656 yılında tamamladığı *“Tuhfetü'l Kibar fî Esfari'l-Bihar”* (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan) adlı eserdir. Kâtip Çelebi eserinde bu önemi şu sözlerle belirtmiştir; *“Gizli değildir ki devlet işlerini yürütüp bunlar üzerinde tedbir alanların bilmesi gereken işlerden biri Coğrafya Fenni'dir. Bütün yeryüzünün durumunu kavrayıp öğrenmek kolay olmazsa, bari, Osmanlı İmparatorluğu haritası ile çevresinde sınırdaş olan memleketlerin tasvirinin bilinmesi gerektir ki bir yere sefer etmek ve asker göndermek gerektiğinde, ona göre hazırlık görülsün.”*⁸³

Zamanında Piri Reis'in Kolomb'dan yararlanması gibi Kâtip Çelebi de 15. ve 16. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan atlas geleneğinin en ünlü örneklerinden biri olan 1595 tarihli Mercator atlasından yararlanarak düşüğe geçen Osmanlı coğrafyacılığını canlandırmak istemiştir.⁸⁴ Taescher'in tespitleriyle⁸⁵, Osmanlıdaki tercüme faaliyetlerinin ilk ürünü Kâtip Çelebi'nin “Atlas Minör” tercümesi, aynı zamanda Osmanlı coğrafya literatürünün Avrupalılaşmasındaki dönüm noktası olarak kabul edilir.⁸⁶

Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'ndeki coğrafya anlayışı, şark coğrafyası ve modern coğrafya arasında konumlanmıştır. Aynı dönemde Avrupa'daki coğrafya da bugünkü coğrafya anlayışından uzaktır. Kozmografya ve ülkeler coğrafyası olmak üzere iki koldan ilerlemiştir. Ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap verecek şekilde farklı safhalardan geçmiştir. Osmanlı'da coğrafyanın ilk safhası dini vecibeler için vakit ve yön tayin etmeye yönelik gelişmiştir. Daha sonra İstanbul'un fethiyle birlikte imparatorluğun genişleyen sınırları daha çok devletle teması gerektirmiştir. Bu devlet ve orada yaşayan insanlar hakkında gerekli bilgilerin edinilmesi coğrafya biliminin de bu yönde gelişmesine sebep olmuştur. Fakat bu yönde gelişim insanların ”acaip ve garaip”e olan ilgisini arttırmış, bazı eserlerin akademik mahiyetten efsanevi anlatıma kaymasına sebep olmuştur.⁸⁷ Yine aynı sebeple, sürekli savaş meydanlarında olan

⁸³ Özdemir, *a.g.e.*, s.128.

⁸⁴ Dağtekin, *a.g.e.*, s.1156.

⁸⁵ Taescher, *a.g.e.*, s.67-68.

⁸⁶ Karamustafa, *a.g.e.*, s. 217-218.

⁸⁷ Medresede gelişen coğrafya ekolü iki ayrı kolda ilerlemiştir. İlk kol İslam coğrafya geleneğine dayanan onun devamı olan eserlerdir. İkinci kol ise genelde geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden edebi bir kaygıyla eğlendirici ve yarı efsanevi tarzda yazılan eserlerdir. Bu eserler kozmografya, coğrafya, botanik ve zooloji karışımı “Acâ'ib al-Mahlûkât” ve “Harîdat al-'Acâ'ib” tarzı eserlerdir.

imparatorluğun ihtiyacına cevap verecek şekilde topografya bilgisine ve yol haritalarına ağırlık verilmiştir. Zamanla, imparatorlukta coğrafya biliminin ilerlemesiyle, klasik eserlere benzer şekilde sistematik ve daha fenni eserler meydana getirilmiştir. Osmanlı'da en parlak dönemini 15-16. yüzyılda yaşayan coğrafya biliminin ilerlemesi zamanla yavaşlamış, Batı'da ilerleyen bilim ve teknolojinin etkisi altına girmiştir. Batı'nın bilim ve teknolojiye açtığı çığır Osmanlı'da karşılık bulamamış, coğrafya bilgisi tercüme yolu ile zenginleştirilmeye çalışılmıştır.⁸⁸ Daha çok yöresel coğrafya ve topoğrafya ile meşgul olmuşlar, coğrafya ile edebi bir tarzda ilgilenmişlerdir. Osmanlılara coğrafya bilgisi Semerkand mektebi yolu ile girdiği için özellikle ilk dönemlere ait eserlerde yerden çok göklere ait bilgiler ön plana çıkmaktadır.⁸⁹

1.2.1. Müteferrika Öncesi ve Sonrası: Osmanlı Devleti'nde Coğrafya ve Haritacılık Literatürü

Osmanlı İmparatorluğu'nda coğrafya eserleri keskin ayrımlara tabi değildir. Yine de ilmi, ameli ve seyahatname türü olarak 3 başlık altında incelenmektedir. İlmi eserler sınıfına astronomi ve kozmografya eserleri girmektedir. Pratik ve faydacı olan, özellikle denizcilerin kullandığı coğrafya eserleri ameli eserler arasındadır. Çeşitli amaçlar ile yapılan geziler sonucu bölge hakkında kaleme alınan eserler de üçüncü sınıfı oluşturmaktadır.⁹⁰ Bunlar dışında Hac yolculukları sırasında tutulan Hac Vekâletnameleri hakkında dünyanın ilk kent gezi rehberleri olduğu yorumu yapılmaktadır.⁹¹ Emiralioğlu, Osmanlı Devleti'nin özellikle seyahatnameler ve kozmografya eserleri ile oluşturduğu coğrafya literatürünün, Osmanlı coğrafya

Bu eserler İslam coğrafya kitaplarından alınan pasajların tercümeleri ve mütercimlerin kendi eklediği kısımlar ile oluşmuştur. Acâ'ib al-Mahlûkât'ın bilinen tercümelerinin sayısı on ikidir. "Dürr-i Mekkûn" (Ahmed Bican), "Tazkirat al'Acâ'ib va Tarcamat al-Ġarâ'ib" (Ayyûb b. Halil), "İbn Zunbul'un Kânûn al-Dunyâ Tercümesi" (Abdurrahman Abdi Efendi), "Acâ'ib al-Mahlûkât Mir'ât al Kâinât" (Husamuddîn al-Burusavî), ve "Terceme-i Muş'il al-Azhâr" (Rıdvan Paşazâde) eserleri de Acâ'ib al-Mahlûkât gibi efsanevi anlatımların yoğunlukta olduğu eserlerdir. 18. yüzyıl ortalarına kadar aynı tarzda eserler meydana getirilmeye devam edilmiştir. (Kaynak: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II*, İstanbul: IRCICA, 2000, s.36-37.)

⁸⁸ İbrahim Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları, 1940, s.3-13.

⁸⁹ Cevdet Türkay, *Osmanlı Türklerinde Coğrafya*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s.9.

⁹⁰ Türkay, *a.g.e.*, s.10.

⁹¹ Özdemir, *a.g.e.*, s.35.

anlayışının dünyanın geri kalanından farklı olmasını sağladığı düşünülmektedir.⁹² 16. yüzyıl itibarıyla Batı'nın coğrafya literatürü anlayışını etkisini göstermeye başlamış olsa da Osmanlı'nın kendine özgü coğrafya literatürü anlayışı da hiçbir zaman tam olarak terk edilmemiştir. İki gelenek eklektik bir şekilde birlikte gelişebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde haritacılık literatürü harita bilgisinin gelişimi ile paralel bir yol izlemiştir. Doğu dünyasına ait “levh, tersîm, tasvîr, suret, resm, resm-i harita, levhu'r resm” gibi terimlerle Batı dünyasından doğrudan alınan “harta, hartı, kartı, karta, papamonta (mappemundo)” terimleri birlikte Osmanlı harita terminolojisini oluşturmuştur. Harita kelimesi Anadolu Türkçesi'nde “hartı” veya “harta” şeklinde kullanılmıştır. Bu kullanımın Piri Reis ve Seydi Ali Reis ile gelişip yaygınlaştığı tahmin edilmektedir. Kâtip Çelebi, “resm-i harita” terimini “harta resmi” şeklinde Türkçe haliyle kullanmayı tercih etmiştir. Fakat uzun yıllar boyunca Osmanlı terminolojisinde “harta” ve “resm” terimleri birbirlerinin yerini kullanılagelmıştır. Doğu ve Batı ile ortak bir haritacılık dili gelişmesindeki en önemli etken, istisnalar hariç, Osmanlı haritacılığının dönemine göre hem Doğu'dan hem de Batı'dan kopya edilerek gelişmiş olmasıdır.⁹³ 18. yüzyılda Osmanlı coğrafya eserleri Avrupa'dan getirilen eserlerin tercüme edilmesi yoluyla üretilmiştir. 18. yüzyıl çeviri faaliyetlerini 16. yüzyıldaki çeviri faaliyetlerinden ayıran en önemli fark, çevrilen kaynakların farklı dillere, dolayısıyla farklı milletlere ait olmasıdır. 16. yüzyılda Arap ve Fars dillerinden yapılan çevirilerin yerini 18. yüzyılda Batı dillerinden çeviriler almıştır.⁹⁴ Fakat, çeviriler yapılırken modern coğrafyanın kurucu eserleri değil, onlardan etkilenen ikincil kaynaklar öncelikli olarak çevrilmiştir. Bu durum coğrafya tekniği konusunda yaşanan gelişmelerin yakalanmasını geciktirmiştir.⁹⁵

⁹² Pınar Emiralioğlu, “Cartography and Geographical Consciousness in the Ottoman Empire”, *European Cartographers and the Ottoman World*, (Edt. Ian Manners), University of Chicago, (2007), s.107

⁹³ Sarıcaoğlu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, s.11-16.

⁹⁴ Türkay, *a.g.e.*, s.57.

⁹⁵ Bu iddiaya en güzel örneklerden biri, bir Alman mühtedisi olan mütercim Osman B. Abdülmennan'ın “Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya” isimli eseridir. Abdülmennan'ın 1751 yılında tamamladığı eseri, 1693 yılında Johann Hübner tarafından yazılmış olan “Kurtze Fragen Aus Der Neuen und Alten Geographie (Eski ve Yeni Coğrafyadan Kısa Sorular)” eserinin 1717 baskısının tercümesidir. Hübner de eserini özgün olarak hazırlamamış, 41 ayrı eserden yararlanarak okullarda eğitim amaçlı kullanmak üzere meydana getirmiştir. Abdülmennan bu eseri dışında başka alanlarda üç bilimsel eseri daha tercüme etmiştir. Osmanlı dönemi serbest tercüme geleneğinin son isimlerinden biri kabul edilmektedir. Bu tarihten sonra tercüme faaliyetleri kurumsal bir kimlik kazanacaktır.

Çeviri yaparken yaşanan gelişmeleri izleme mesafesi bazen beş yıla kadar düşmüş olsa da genelde on, on beş yıl aralığında kalmıştır.⁹⁶

Kendi devrinde Tercüman İbrahim Efendi olarak anılsa da Osmanlı matbaacılığı denilince akla gelen ilk isim olan İbrahim Müteferrika, Osmanlı kültür dünyasına çok sayıda eser kazandırmıştır. Bazı Batı kaynaklarında asıl matbaayı kurmadan önce, 1718 yılında harita matbaası kurmak için izin aldığı belirtilmektedir.⁹⁷ 1720 tarihinde bastığı harita ise bu iddiayı destekler niteliktedir. Müteferrika matbaasının tereke defterine göre matbaanın bütün mevcudiyeti, içerisindeki kâğıt topları ve basılan kitaplar dahil Müteferrika'nın şahsi malıdır.⁹⁸ Matbaada kitap basımı için dört harita basımı için ise iki tezgâh bulunmakta ve beş kişi çalışmaktadır. Matbaada genelde 500'er kopya olmak üzere 16 ayrı eser basılmıştır. "Tuhfetü'l-kibâr" 1000 kopya, "Târih-i Seyyâh" ise 1200 kopya olarak basılmıştır. 10.000 ile 11.000 cilt arası kitap basılmış, bunların yüzde 70'i satılmıştır. 2981 kitap ise satılmamıştır.⁹⁹

Müteferrika matbaasında basılan ilk harita Basmacı İbrahim (Müteferrika)'in çeviri ve uyarlama yoluyla hazırladığı 1720 tarihli Marmara Denizi Haritası'dır.¹⁰⁰ Fransa miline göre çizgi ölçeği ayarlanmış olan bu haritanın kopyası günümüze ulaşmamış olsa da Devlet Matbaası'nda bulunan ahşap kalıptan yola çıkarak Selim Nüzhet Gerçek tarafından bir kopyası oluşturulmuştur. 19x43 cm boyutlarında olan haritanın üzerine şu şekilde bir not düşülmüştür: "*Benim Devletlû Efendim, eğer fermanınız olursa dahi daha büyükleri yapılır. Sene 1132*"¹⁰¹ Bu harita oldukça kabaca çizilmiştir ve 12 topla diğer silahların resmedildiği bir Osmanlı arması

(Kaynak: Osman B. Abdülmennan, *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*, (Haz. Sadullah Kaya, Şerife Boz Kaya), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2021, s. 13-33.)

⁹⁶ Gümüşçü, *a.g.e.*, s.143-145.

⁹⁷ Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul, 2000, s.324-327.

⁹⁸ Orlin Sabev, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013, s.174.

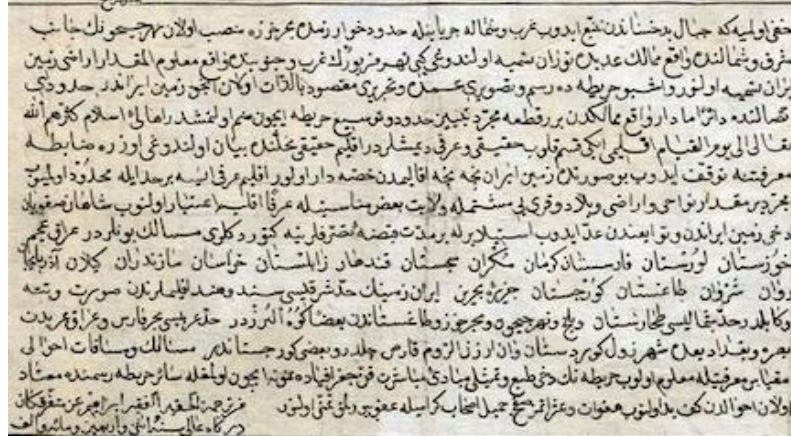
⁹⁹ Kemal Beydilli, "Müteferrika Matbaası", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2 (gözden geçirilmiş 3. Basım), Ankara, 2019, s.341-343.

¹⁰⁰ İlk Osmanlı haritası 18. yüzyılda basılırken Avrupa'da ilk harita 15. yüzyılda basılmıştır. Matbaanın gecikmesi harita basımı konusunda Avrupa'yı izleme aralığını üç yüz yıla kadar açmıştır. (Kaynak: Thrower, *a.g.e.*, s. 59.)

¹⁰¹ Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, (Der. Mustafa Kirenci), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019, s.74. Haritanın görseli netlik açısından problemli olduğu için bu çalışmaya alınamamıştır. Ancak Gerçek'in *Matbuat Tarihi* eserinin 162. sayfasından veya yine Gerçek'in *Türk Matbaacılığı* (İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi, 1939) eseri 1. cildi 55. sayfasından görsele ulaşılabilir.

taşımaktadır. Günergün ve Üçsu harita üzerindeki ölçek Fransız mili olmasına rağmen haritanın Osmanlı'da üretilmiş olma ihtimalinin yüksek olduğunu aktarmaktadırlar.¹⁰² Haritada Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı'ndan çok daha geniş çizilmiştir. İlk haritanın üzerine düşülen notun yerini bulduğu ve daha büyük haritaların basımı için emir verildiği anlaşılmaktadır. Çünkü ikinci harita olan Karadeniz haritası 67x98 cm boyutlarında dört parça halinde hazırlanmıştır. Karadeniz Haritası'nın önemi ise Müteferrika'nın haritanın üzerine aldığı notlardır. Harita adındaki “Bahr-ı Siyâh” ve sondaki “tubi’at hâazihi’l-bahriyye” notu Basmacı İbrahim’in portolan kelimesi yerine “bahriyye” kelimesini kullandığı göstermiştir. Portolan teriminin Bahriyye şeklinde tercümesi ve Türkçeye kazanımı bu şekilde gerçekleşmiştir.¹⁰³ Ayrıca, Anadolu kıyılarındaki liman ve yerleşim yerlerinin belirtilmiş olması harita hazırlanırken Osmanlı haritacılarının da emeğinin olduğunu düşündürmektedir.¹⁰⁴

Müteferrika, üçüncü olarak 1730 yılında “Memalik-i İran” (Harita 2) adında 48x58cm boyutlarında bir İran haritası tercüme etmiştir. Bu harita aynı zamanda Osmanlı arşivindeki en erken tercüme harita kayıdır.¹⁰⁵ Dördüncü olarak da 39,5x49,5 cm boyutlarında “İklim-i Mısır” isimli haritayı basmıştır. Mısır haritası 1730 yılında basılan “Tarih-i Mısır-ı Kadim” adlı kitabın sonuna ilave edilmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Feza Günergün, Kaan Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, (çev. Eylem Alp, Ségolène Débarre), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergün), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, 2016, 149.

¹⁰³ Sarıcaoğlu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, s.123.

¹⁰⁴ Günergün ve Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, s.149.

¹⁰⁵ BOA, HRT.h.. 103 (h. 29.12.1309)

¹⁰⁶ Özdemir, a.g.e., s.144-152.

Harita 2. Memalik-i İran Haritası ve Açıklama Metni¹⁰⁷, 1730.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 103 (h. 29.12.1309)

El-Coğrafi namıyla anılan Osmanlı haritacılığının büyük ismi İbrahim Müteferrika bir önsöz, üç bölüm ve bir sonsöz ile düzenlediği “Usûlü’l Hikem fî Nizâmî’l-Ümem” adlı eserinin iki bölümünde coğrafya biliminin faydalarını anlatmaya çalışmıştır. Coğrafya bilgisinin cihad ve gaza anlayışı ile olan bağlantısına dikkat çekerek hak ettiği öneme sahip olmasını istemiştir.¹⁰⁸ Kâtip Çelebi’nin Tuhfetü’l-Kibâr eserindeki Akdeniz/Adalar Denizi haritasını, Türkçe basılan ilk Ege

¹⁰⁷ Haritanın sol alt köşesindeki açıklama metni şu şekildedir: “İran Memleketi. Gizli olmaya ki, Bedehşan Dağı’ndan kaynayıp batıya ve kuzeye doğru akarak Harezmi hududunda Hazar Denizi’ne dökülen Ceyhun Nehri’Nin doğu ve kuzey tarafında bulunan memleketlere Turan denilmektedir. Ceyhun Nehri’nin batı ve güneyinde bulunan araziye de İran denilmektedir. İş bu haritada resim ve çizimi yapılan ve yazılan yer bizzat zemin-i İran’dır. Etrafını çevreleyen memleketlerden de İran’ın hudutları belli olsun ve harita geniş olsun diye birer miktar çizilmiştir. Irak-ı Acem, Huzistan, Luristan, Parsistan, Kirman, Mükran, Sicistan, Kandahar, Zabilistan, Horasan, Mazenderan, Gilan, Azerbaycan, Revan, Şirvan, Dağıstan, Gürcistan, Bahreyn Adaları topraklarının doğu sınırları, Sind ve Hind memleketleri ve Kabil’dir. Kuzey hududu Tataristan ve Belh ve Ceyhun Nehri ve Hazar Denizi, Dağıstan’dan Elbruz dağlarının bir kısmıdır. Batı hududu Pars Denizi ve Irak-ı Arap’tan Basra ve Bağdat’a sonra Zur şehri, Van Erzurum, Kars, Çıldır ve Gürcistan’ın bazı yerleridir. Yollar ve mesafelerin durumu ölçme marifetiyle tespit edilmiştir. Haritanın basılmış hali, coğrafya bilimi için bir numune olmuştur. Başka haritalar çizilirken alışılmış olan hallerden uzak durulmuştur. Zorluklarımız nedeniyle kaymalardan doğan yanlışlıklarımız affoluna. İbrahim Müteferrika Matbaası’nda İstanbul’da basılmıştır.”

¹⁰⁸ İzgi, *a.g.e.*, s.236.

Denizi haritası namıyla basıp yayınlamıştır.¹⁰⁹ Bunun dışında kitapta dünya küresi, eski ve yeni dünya ve Venedik Körfezi (Adriyatik Körfezi) haritaları yer almıştır.¹¹⁰

Müteferrika'nın bastığı bir diğer başyapıt olan Cihannüma¹¹¹, 18. yüzyıl Osmanlı coğrafyasının ulaştığı en üst noktadır. Doğu ve Batı kaynaklarının harmanlanması ile oluşturulan eserde arzın merkezi Dünya olarak resmedilmiş fakat Batlamyus'a göre diye de not düşülmüştür. Aynı zamanda eserde Kopernik¹¹² ve T. Brahe¹¹³'nin güneş merkezli kâinat modeline dair bir çizim de bulunmaktadır.¹¹⁴

İbrahim Müteferrika, Osmanlı matbaa tarihi için önemli olduğu kadar Osmanlı haritacılık tarihinin de en önemli isimlerinden biridir.¹¹⁵ Kendi çizdiği haritaların olmasının yanı sıra hangi esere hangi haritanın eklenmesi gerektiği bilgisi de güçlü bir coğrafi bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. Hem çevirdiği hem çizdiği hem de yayınladığı haritalar ile Osmanlı haritacılığının çağdaş bir aşamaya taşınmasına aracı olmuştur.

¹⁰⁹ Sarıcaoglu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, s.124.

¹¹⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s.154.

¹¹¹ Cihannüma'da dünya ve güneş sistemi ve iklimlere ait şekillerin dışında dünyanın iki ayrı yönden gösterildiği bir dünya haritası, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarındakine Venedik Körfezi etrafındaki, önemli şehirlerin gösterildiği bir harita, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki adalarının gösterildiği bir portolan, Afrika, Asya, Amerika, Japonya Adası, Yeni Gine, Hind-i Çin Adaları, Moluka Adaları, Sumatra, Kebir Çölü, Hindistan, İran, Mâverâünnehir, Gürcistan ve Ermenistan, Arap Yarımadası, Anadolu ve Haliç haritaları mevcuttur. Toplam 40 tane harita ve şekil vardır. Haritalar elde çizilmiş ve renklendirilmiştir. Anadolu haritası bugünün haritalarına göre ters çizilmiştir. Güney Yarımküre üsttedir. Bundan kaynaklı olarak haritada Kıbrıs Adası üst tarafta, İstanbul haritanın sağ altında yer almaktadır. Haritalar bugünkü anlamda ölçeksiz olmakla birlikte büyük kısmında fersah, mil ve saat biriminde ölçekler mevcuttur. Yine harita ve şekillerin büyük kısmında çizer olarak İbrahim Tophânevi (İbrahim Müteferrika), Ahmed el-Kırımı ve Mıgırdıç Galatavî imzası vardır. (Kaynak: Katip Çelebi, *Cihannüma I-II*, (Edt. Said Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırması Merkezi, 2013.) Ahmed el-Kırımı ve Mıgırdıç Galatavî isimlerine Müteferrika matbaasına ait tereke kayıtlarında rastlanmamıştır. Bu nedenle bu kişilerin matbaanın daimi çalışanları değil, sipariş üzerine harita hazırlayan kalıpcılardan olduğu tahmin edilmektedir. (Kaynak: Sabev, *a.g.e.*, s.166)

¹¹² Cihannüma'nın orijinal nüshasında resim 37. sayfada bulunmaktadır.

¹¹³ Cihannüma'nın orijinal nüshasında resim 48. sayfada bulunmaktadır.

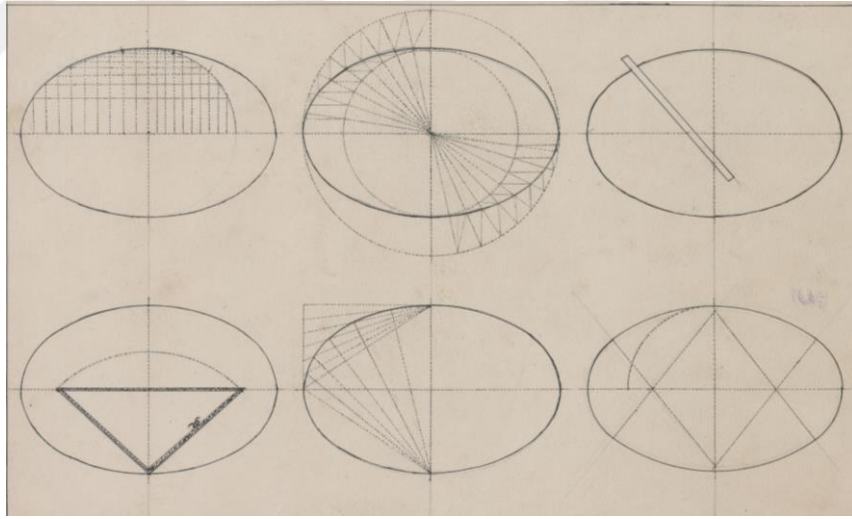
¹¹⁴ Katip Çelebi, *a.g.e.*, s.181, 123.

¹¹⁵ Müellifi kesin olarak bilinmesse de Müteferrika'ya ait olduğu tahmin edilen (Kaynak: Şirin, İbrahim, *Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004 .s.52.) "İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa" eserinde de haritacılığın öneminden bahsedilmiş, harita çizimi hakkında kıs bir bilgilendirme de yapılmıştır. Eserde aktarılan bilgilere göre, haritası yapılmak istenen bölge veya deniz öncelikle harita üzerine çok dikkatli bir şekilde aktarılmalıdır. Ardından resim üzerine topografya bilgisi de yazılarak bakıra geçirilir. Usta nakkaşlar tarafından işlenen bakır, özel bir mürekkep ile beze basılır. Yine esere göre Akdeniz önce en ve boy olarak şeklen çizilir. Daha sonra bu şekil ayrı bir kağıtta on beş yirmi parçaya bölünüp adalar, kaleler, yerleşim yerleri gibi ayrıntılar yerleştirilir. (Kaynak: İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan 1648, vr.27a bkz. EK 1. İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa Eseri 27. Varak)

1.3. 19. Yüzyıl ve Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Coğrafya ve Haritacılık Eğitimi

II. Mahmut dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi daha çok İslami teşkilatlanma içerisinde, dini eğitim seviyesinde gelişmiş olsa da II. Mahmut dönemiyle birlikte peşi sıra ıslahatlarla farklı bir yola sokulmak istenmiştir. Örneğin, sonradan çıkan ayaklanmalar sebebiyle uygulanamamış olsa da ilköğretim ilk defa 1824 yılında zorunlu hale getirilmiştir.¹¹⁶ “İlim”¹¹⁷ terimi yerine “fen” terimi kullanılmaya başlanmış ve fen ile ilgili işlere yararlı işler anlamına gelen “nafia” denilmiştir. Medrese ilmine karşılık maarif fenni konumlanmıştır.¹¹⁸

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile eğitim sisteminin ayrıntılı bir düzenlemeye gidilmesi gerektiği ihtiyacı vurgulanmış ve 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bahsedilen kapsamlı düzenlemeye gidilmiştir. Nizamnamede yayınlanan birçok düzenlemenin içerisinde sıbyan ve rüştiye mekteplerinin, idadilerin ve Dârülfünûn'nun müfredatında coğrafya dersi olacağı konusu da vardır.¹¹⁹

Harita 3. Öğrencilerin Derslerde Yaptıkları Çizimlerden Örnekler

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 93186.

¹¹⁶ Ali Akyıldız, “Maârif-i Umûmiyye Nezâreti”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003, ss.273-274.

¹¹⁷ Berkes'in tanımına göre ilim; “nakil ve akıl yoluyla, yani kitap ve sünnetten gelen, kıyas ve icma ile yorumlanarak geliştirilen şariat bilgisi demektir. Bu bilgiye sahip olana âlim denir, öğretildiği yer medresedir.” (Kaynak: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 158.)

¹¹⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 158.

¹¹⁹ M. Çağır, İ. C. Türk, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, (2017), 37-50.

İlk ve orta düzeyli okullarda, coğrafya derslerinin işlenişi de düzenlenmiştir. Coğrafya derslerinde harita ve küre kullanımı konusunda yetkililer ısrarcı davranmıştır. Harita ve küre sivil okullarda ilk kez 1840 yılında Rüştîyelerde, 1870 yılında ise iptidai mekteplerinde kullanılmıştır. 1850 yılından sonra Rüştîyelerde kullanılmak üzere Avrupa'dan okullara küre ve haritalar sipariş edilmiştir.¹²⁰ Ancak okullarda harita ve kürelerin kullanılması konusunda devletin her kademesi aynı şekilde düşünmemiştir. Harita ve kürelerin Osmanlı eğitim hayatında yer edinebilmesi zaman almıştır.¹²¹

Sınıflardaki harita ve kürelerin ne şekilde kullanılacağı ders programlarında ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Kız Rüştîyeleri için hazırlanan Coğrafya ders programı bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Kız Rüştîyesi dördüncü senesinin coğrafya ders programında yönler, mevsimler, yer adları, yer şekilleri, coğrafyayı harita ile anlamak, harita, plan ve küre konuları yer almıştır. Beşinci senede astronomi, dünyanın şekil ve hareketleri, Osmanlı Devleti'nin dünya üzerinde bulunduğu konum, toprakları ve komşuları, fiziki yapısı ve idari özellikleri öğretilmiştir. Altıncı sene programı beş kıtanın yeryüzü şekilleri ve idari özellikleridir ve bu programa coğrafya dersinin hiçbir zaman haritasız işlenmeyeceğine dair ihtar düşülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kendi idari birimlerinden başlayarak, komşuları ve/veya bir şekilde ilişki içerisinde olan devletler öncelikli olmak üzere dünyadaki bütün ülkelerin konum ve isimlerinin öğretilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne yakın veya Osmanlı Devleti'nin ilişki içerisinde olduğu devletler dışında diğerlerinin de kısaca anlatılması konusunda tavsiyede bulunulmuştur. Coğrafya dersinde öğrencilerin “harita çizme” sorumluluğu vardır. Fakat bu sorumluluk haritayı bir zeminden başka bir zemine aktarmaktan fazlası değildir. Öğrencinin haritayı ders içerisinde yavaş yavaş belleyerek kâğıda resmetmesi beklenmektedir. Ayrıca

¹²⁰ BOA, A.}MKT.MVL. 63-40 (h. 02.09.1269), BOA, A. MKT.MHM. 472-71 (h. 25.11.1290)

¹²¹ Akyol'un aktardığına göre, Rüştîyelerde kullanılan haritalara 1847 yılında Damat Sait Paşa karşı çıkmıştır. Bu haritaların bir çeşit resim sayıldığını ve Şer'an gayri caiz olduğunu söyleyerek padişahın üzerinde etki oluşturmuş, nitekim iktidara gelir gelmez de mekteplerdeki bütün haritaları imha ettirmiştir. Bu tepki ilerleyen dönemlerde de devam etmiş, okullardaki haritaların çöpe veya tuvaletlere atıldığı vakalar sıkça görülmüştür. (Kaynak: “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, s.54.)

öğrenciden beklenen başka bir şey de söylenen bölge/semt/yer adı/yeryüzü şekli gibi unsurların yerini haritada ezbere gösterebilmesidir.¹²²

Derslerde okutulacak kitaplar konusunda 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyası için telif eser üretimi neredeyse tamamen durmuş, sadece Batı'daki eserleri çeviriye odaklanılmıştır. Bu duruma en büyük kanıt, 7 Haziran 1875 tarihli coğrafya dersinin daha iyi öğretilmesi için bir kitap hazırlanması amacıyla yabancı dil bilen bir komisyonun kurulmasına yönelik verilmiş emirdir.¹²³ Mahmud Raif Efendi'nin Londra'da sefaret kâtibi iken Fransızca olarak çeşitli kaynaklardan derlediği, sonradan Türkçeye çevrilen sefaretname türündeki eserinde hala Batlamyus sisteminden bahsedilip, Kopernik'ten hiç bahsedilmemesi, evrenin merkezine dünyayı koyması ve güneşin dünyanın etrafında döndüğünü söylemesi yeniye yönelik bir çaba olsa da coğrafya bilgisindeki eski kabullerin hala devam ettiğinin en iyi örneklerinden birisidir. Bahsedilen örnekteki gibi bu dönemde daha çok Fransızcadan tercümeler yapılmıştır. Bu tercümeler de genelde basit düzeyde tutulmuş ve okul kitabı olarak kullanılmıştır.¹²⁴ İdadi ve Rüştîyelerde okul kitabı olarak kullanılan kitaplar arasında Binbaşı Hüseyin'in "Memalik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası" (1877), Ömer Suphi Bey'in J. Geikie'den çeviri eseri olan "Coğrafya-i Hikem" (1883), Hasan Fehmi'nin "Sanayi ve Ticaret Coğrafyası"(1890) isimli eserler vardır.¹²⁵

Aynı zamanda Mühendishane baş hocası da olan Hüseyin Rıfkı Efendi'nin 1830-1831'de basılan "El Medhal fi'l Coğrafya" kitabı da uzun yıllar ders kitabı olarak kullanılmıştır. 1856'da da Mustafa Enveri'nin "Coğrafya Kitabı" ve "Coğrafya Risalesi" ders kitabı olarak kullanılmak üzere yayınlanmıştır.¹²⁶

Medreselerde coğrafya eğitimi rüştîyelerden farklı bir yol izlemiştir. Medreseler, Fatih'in Süleymaniye Medreselerini inşa ettirmesinden sonra son şeklini alan ama özü Yıldırım Beyazıt dönemine dayanan bir tedrisat kanunu ile

¹²² İbrahim Caner Türk, "Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları-Coğrafya Öğretim Usulleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (2007), s.204-207.

¹²³ BOA, MF. MKT. 28-76 (h. 03.05.1292)

¹²⁴ Ak, "Osmanlı'da Coğrafya", s.66.

¹²⁵ Deniz Ekinci, "Ana Çizgileriyle Türkiye'de Coğrafya Biliminin Tarihi: Dönemler ve Özellikleri", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı 42, (2005), s.258.

¹²⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s.162.

düzenlenmiştir. Coğrafya eğitimi ise Rüştîye mekteplerinden daha geç bir tarihi, 1915 yılını beklemiştir. Fakat medreselerde coğrafya eğitiminin geç başlaması Cevat İzgi'nin yorumuyla ilmiye sınıfının coğrafyaya ilgisizliği olarak görülmemelidir çünkü söz konusu dönemde meydana getirilen pek çok coğrafya eserinde ilmiye mensuplarının imzası görülmüştür.¹²⁷

İstanbul idadilerinde ise coğrafya eğitimi çağa ayak uyduramamıştır. Miralay Ali Tevfik, Hüseyin Saadet ve Kolağası Nuri gibi hafızaları kuvvetli, ezberden harita çizebilen öğretmenler olduğu gibi aynı becerilere sahip öğrenciler de yetişmiştir. Dünyadaki herhangi bir yerin adını boş haritada işaretleyebilen veya herhangi bir yerin haritasını bakmadan çizebilen öğrenciler olmasına rağmen haritacılık eğitimi ezber haritacılığı aşamasında kalmış, haritacılık alanındaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere ayak uydurulamamıştır.¹²⁸

1869-1870 yıllarında Askeri İdadilerde ise Kolağası Ahmet Muhtar'ın “Fenn-i Coğrafya” kitabı kullanılmıştır.¹²⁹ Yine mühendishane okullarında ve askeri idadilerde okutulmak üzere 1871 tarihinde Sami Paşazade Abdülhalim, “Beyan-ı Nakş-i Cihan” eserini, Hamdi Bey ise “Usul-ü Coğrafya-i Tabii” eserini kaleme almıştır. 1872 yılında Binbaşı Ahmet Cevat'ın “Malumat-ül Kâfiye fi Memalik-i Osmaniye” adlı eseri yayınlanmıştır.¹³⁰ Zikredilen eserler kimi tek kimi birçok eserden faydalanarak tercüme yolu ile oluşturulmuş eserlerdir. Eserlerde bahsedilen konular büyük ölçüde değişmezken, dünyanın hareketleri, iklimler, Osmanlı Devleti'nin siyasi coğrafyası, komşuları, diğer ülkeler ve ülkelerin ekonomileri bahsi geçen temel konulardır. Haritacılık bilgisine dair veriye bu eserlerde rastlanılmamıştır.

Ahmet Cevat'ın bir başka eseri olan “Târih-i Osmânî” ise 1880 yılında 148 sayfa olarak hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Niğbolu Savaşı'na kadar olan tarihini anlatır. İçerisinde üç harita ve iki plan barındıran Tarih-i Osmani eserinde bir harita Sultan Osman öncesi Osmanlı Devleti'nin hudutlarını gösterirken

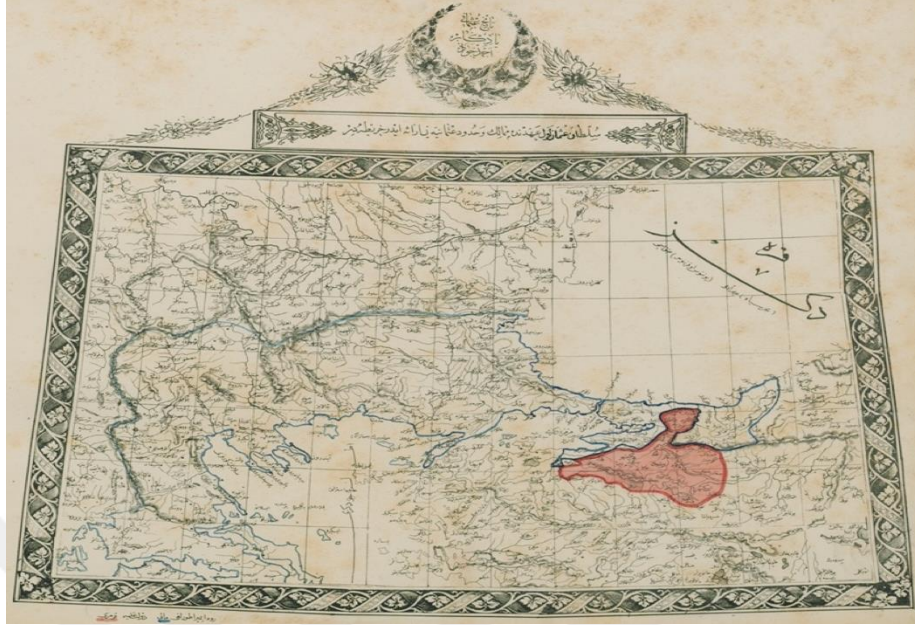
¹²⁷ İzgi, *a.g.e.*, s.231,277.

¹²⁸ Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, I. Mutlakîyet Devrinde Coğrafya, Türk Coğrafya Dergisi, Yıl:1 Sayı:1 1943, Ankara, s.15.

¹²⁹ Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, s.49.

¹³⁰ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s.162.

ikinci harita da Sultan Osman'dan sonraki hudutları göstermektedir (Harita 4). Son harita ise Sultan Murad'dan önceki sınırlara dairdir.

Harita 4. Ahmet Cevat'ın Târih-i Osmânî Eserindeki Haritalardan Örnekler

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No:93227

Bu eserin önemi, coğrafyaya dair bir eser olmasa da tarih anlatımını haritalarla desteklemesidir. Eser içerisinde temelde tek bir harita kullanılmıştır. Ancak bu haritada renklendirme yöntemi ile farklı bölgeler gösterilmiştir. Haritada dağlar gösterilmiş olsa da yükselti eğrilerine veya paralel-meridyen bilgisine rastlanmamaktadır. Aynı şekilde ölçek bilgisi veya lejant da bulunmamaktadır.

Planlar ise Kosova ve Niğbolu Muharebe alanlarını göstermektedir. Bu planlarda orduların ve karargahların konumları kabaca gösterilmiştir. Eserin yayın yeri ve yayınevi bilinmemektedir. Ölçeksiz olarak hazırlanan bu haritalar anlatımı desteklemek için harita kullanımına örnek olması nedeniyle önemlidir.¹³¹

1.3.1. Askeri Eğitimde Coğrafya ve Haritacılık

1826'da II. Mahmud'un yenileşme hareketlerinin en önemli aşaması gerçekleşmiş ve Yeniçeri Ocağı lağvedilerek yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adlı teşkilat kurulmuştur. Bu yeni kurulan ordu düzeninin en yüksek rütbeli kumandanına serasker unvanı verilmiştir. 1836 yılındaki düzenlemeyle seraskerliğin idareci sınıfı kalemiye, askeriye ve ilmiye olarak üç grup şeklinde düzenlenmiştir ve bu düzenleme ile seraskerlik protokol bakımından şeyhülislam ve sadrazamla denk hale getirilmiştir.¹³² 1860 yılında yapılan düzenlemeyle Seraskerlik içerisindeki bir şubeden oluşan Genelkurmay Dairesi kurulmuş olsa da burada sadece bazı bölgesel haritaların çizimi yapılmıştır. 93 Harbinden sonraki yeniden örgütlenme çalışmaları kapsamında Genelkurmay Dairesi beş şube üzerinden teşkilatlandırılmıştır. Beşinci şube de harita ve fen işlerinden sorumlu tutulmuştur.¹³³

1853 yılında orduda harita şubesi kurulmuş,¹³⁴ 1887 yılına kadar şube müdürlüğü görevini Tuğgeneral İbrahim Bey, 1887-1898 yılları arasında da Tuğgeneral Ağâh Bey yürütmüştür.¹³⁵ Ardından ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Harita Şubesine bağlı, Osmanlı ordusunun yetişmiş haritacı ihtiyacını karşılamak için Harita Tersimi Mektebi kurulmuştur. Mektebin işleyişine dair hazırlanan talimatnameye göre, bu okulun amacı harita çizebilen ve çoğaltabilen personel yetiştirmektir. Okulda eğitim iki yıl sürecektir ve girişler sınavla yapılacaktır. Her sene öğrenci alınacak ancak alınacak öğrencinin sayısı Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi Harita Şubesi'nin ihtiyacına göre belirlenecektir. Mektebe kaydolmak isteyen bir öğrencinin rüştiye veya rüştiye derecesinde bir

¹³¹ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No:93227

¹³² Abdülkadir Özcan, "Bâb-ı Seraskerî", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.364.

¹³³ Abdurrahman Aygün, *Türk Haritacılık Tarihi II*, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü Basımevi, 1980, s.1-2.

¹³⁴ Altić, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s. 326-340.

¹³⁵ Ülkeul, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s.17.

okuldan mezun olması, resim ve el becerisi konusundaki yeteneklerini kanıtlaması ve Türkçeyi okuyup yazabilmesi gerekmektedir. Bunun dışında mektebe başvuracak kişilerin yaşı en az on beş ile on yedi arasında olmalıdır. Sağlıklı olmalı, vücudunun durumu ve akli melekeleri yaşına uygun olmalıdır. Başvuracak öğrencilerin gözlerinin kuvvetli olması da istenmiştir. Mektebe müracaat edinceye kadar ne işle meşgul olduğunu ve bu süreçte bir ceza alıp almadığını ihtiyar heyetinden iki zat tarafından imzalı bir vesika ile beyan etmesi gerekmektedir. Belge olarak ise kimlik belgesi (tezkire-i Osmaniye), rüştiye ve aşı şهادetnamesini sunması beklenmektedir.¹³⁶

Söz konusu şartları sağlayan adaylar başvuruların arkasından bir elemeye tabi olmuşlar, elemeyi geçenler sınava girmeye hak kazanmıştır. Sınavda başarılı olan adaylar sağlık kontrolüne gönderilmiştir. Burada beden ve zihnen bu işi yapmaya uygun olmayan adaylar elenmiştir. Sağlık kontrolünün neticesi kesindir ve sağlık kontrolünde elenen bir adayın tekrar sınava girmesi mümkün değildir. Elenenlerin itiraz hakkı yoktur. Okula kayıt olanların ise okul açılmadan önce tekrar bir sağlık muayenesine girmesi gerekmektedir. Yine belirlenen sürede mazeretini bildirmeden sağlık kontrolüne girmeyen öğrencilerin okulla ilişkisi kesilmiştir.¹³⁷

Talimatnamede ders programı belirlenmemiş olsa da derslerin içerikleri açıkça yazılmıştır. Dersler ameli ve nazari topografya haritalarını anlamak, çizmek, basmak, çoğaltmak, ölçek değiştirmek ve birleştirmek becerileri yanında resim, mesafe ve mikyaslar hakkındaki bilgileri de içermektedir. Ayrıca öğrenciler uygun mevsimlerde derslik çevresine arazi çalışmasına çıkarılacak ve burada çalışacaklardır.¹³⁸

Mektebin idaresi de talimatnamede düzenlenmiştir. Ders programı, ameliyat, müsabakalar ve mükâfatlar gibi konular öncelikle harita şubesi müdürüne teklif edilecektir. Şube müdürü teklifleri inceleyip uygun olanları uygulama yetkisine sahip olacaktır. Şube müdüriyetinin altında bir zabıt ve yeterli sayıda muallim görevlendirilmiştir. Uygun zamanlarda harita heyetinin nirengi ve topografya

¹³⁶ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Harita Şubesine Merbut (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, s.1-2. İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

¹³⁷ (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, s.1-2. İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

¹³⁸ (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, s. 2. İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

kısımlarına daha fazla muallim dâhil olabilecektir. Talebelerin kitapları, risaleleri ve çizim malzemeleri mektep tarafından tedarik edilmekte ancak öğrencilere bir maaş verilmemektedir. Sadece altı ayda bir yapılacak sınavda başarılı olan her sınıftan üç öğrenciye yüz elli kuruş mükâfat verilecektir. Eğitim sırasında bir konunun tam olarak öğrenilmeden diğer konuya geçilmemesi hususuna dikkat edilmesi gerekmektedir. İki sene sonunda öğrenciler, şube müdürünün belirlediği iki zabıt ve iki muallimden oluşan heyetle imtihana tabi tutulacaklardır. Bu imtihanda özellikle harita çizme, temize çekme ve basma konularından sorumlu olacaklardır.¹³⁹

İmtihanda başarılı olup şehadetnamelerini almaya hak kazanan öğrenciler harita şubesi müdürünce işe göre ayrılarak görevlerine başlayacaktır. İmtihanda başarılı olamayanlar ise mektepten ihraç edilecektir. Şehadetnamelerini alanlar göreve başlayana kadar dört yüz kuruş maaş alacaklardır. Görevi aldıktan sonra öncelikle küçük zabıt taburunda altı ay süre ile talim yapacaklardır. Ardından Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Harita Şubesi refakatinde ve harita bölümünde görevlerine devam edeceklerdir. Zorunlu hizmetleri bittikten sonra ise sıra numaralarına göre istihdam edileceklerdir. Bu sırada maaşları altı yüz kuruşa yükselecektir. Hizmet süreleri ve ehliyetlerine göre maaşları sekiz yüz, bin beş yüz ve hatta iki bin kuruşa kadar arttırılabilecektir. Bu memurlar ihtiyat, redif ve koruyucu olarak silah altına alınacak ve harita hizmetlisi olarak görevlerine devam edeceklerdir. Emeklilikleri diğer askeri personelle aynı şekilde olacaktır.¹⁴⁰ Harita Tersimi Mektebi daha çok kara haritacılığı için düşünülmüş bir eğitim kurumudur. İleri düzeyde deniz haritacılığı için 19. yüzyıl başında mesahacılar ismiyle seçilen askerler eğitilmiştir. Askerler arasından okuma yazma bilen yirmi kişi seçerek haritacılar bölümü oluşturulmuştur. Haritacılar bölümü eğitimleri için Efrad-ı Cedide kışlasını ve mesaha gemisini kullanmıştır. Seyr-i Sefain şubesine bağlı olarak hizmet vermişlerdir.¹⁴¹

Harita tersimi mektebi hakkında daha fazla bilgiye sahip olunmasa da ölçüme dayalı profesyonel haritacılık çabalarının en net örneklerinden biridir. Yetişmiş haritacı ihtiyacıyla birlikte 19. ve 20. yüzyılda artan askerî harekât neticesinde daha

¹³⁹ (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, s. 3. İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

¹⁴⁰ (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, s. 4. İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022)

¹⁴¹ Derya Geçili, “Osmanlı Devleti’nde Harita Çizimi Mektebi”, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, (2020), s.186.

çok askeri ihtiyaçlara cevap verecek nitelikte harita arayışlarına da girilmiştir. Bu durum ordu içerisindeki haritacılık faaliyetlerine önem verilmesine neden olmuştur. Aynı zamanda Avrupa'daki haritacılık faaliyetleri de yakından izlenmeye başlanmıştır. Fünun-ı Askeriye mecmuasında her sene Avrupa'da gerçekleşen askeri manevralarla ilgili planlar ve haritalar yayınlanmaktadır.¹⁴² Bütün dünyada artan haritacılık faaliyetlerinin etkisiyle, 19. yüzyılın başlarında askeri operasyonlar sırasında taş baskı bir haritanın hazırlanma süresi on gün civarı iken, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasında bu süre bir buçuk güne kadar inmiştir.¹⁴³ Hem mühendishanelerde hem de Mekteb-i Şahane'de daha nitelikli haritacılık eğitimi arayışı daim olmuştur. Bu amaçla askeri eğitimde haritacılık eğitimi her zaman gündemde kalmıştır.

a. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun

1770 yılında Çeşme'de Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından tamamen yakılması üzerine yeni ve dünya standartlarında bir donanma kurulması planları yapılmaya başlanmıştır. Bu planların bir parçası olarak, Osmanlı ordusunun ihtiyacı olan askeri uzmanların yetişmesi amacıyla ilk olarak 1773 yılında daha çok kaptanların katıldığı bir kurs niteliğinde olan Tersane Hendesehanesi açılmış daha sonra ise 1776 yılında Hendesehane-i Bahri kurulmuştur.¹⁴⁴

Mühendishane ilk olarak “Hendese Odası” olarak geçen ve tersanede boş gemilerin çekildiği bir hangarda çok az öğrenciyle eğitime başlamıştır. İlk olarak matematik ağırlıklı olarak verilen eğitim daha sonra devletin eğitilmiş denizci ihtiyacı göz önüne alınarak müfredatı deniz mühendisliği, hendese ve coğrafya ağırlıklı olacak şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹⁴⁵

1781 yılında Tersane-i Amire adıyla anılmaya başlanmış ve 1784 yılında hem dershaneleri hem müfredatı yeniden düzenlenmiştir. Eğitim kadrosu, 1787-1788 yılında Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Fransa tarafından geri çekilene kadar Fransız

¹⁴² BOA, HR.TH.. 48-83 (m. 24.11.1883)

¹⁴³ King, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁴⁴ *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1998, s. 8.

¹⁴⁵ Mustafa Önder, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 2002, s.136.

hocalarla desteklenmiştir.¹⁴⁶ Bu hocaların arasında deniz subayı ve mühendis L. J. Francois de Truguet ile 1785-1786 yılları arasında Çanakkale Boğazı'nın haritasını çıkaran astronom Achille Tondu da yer almıştır. Mühendisler Andre-Joseph Lafitte-Clave ve Joseph Gabriel Monnier mühendishanede istihkam teknikleri hocalığı yaparken aynı zamanda İstanbul Boğazı'nın ve Karadeniz'in İstanbul'a yakın kıyılarının haritalarını çıkarılmasında önemli rol oynamışlardır. Karadeniz'e iki seyahat yapan Lafitte-Clave, İstanbul'daki Fransız elçisi vasıtasıyla Fransa Savunma Bakanlığı'na 10 rapor, 35 plan ve 3 harita iletmiştir. Monnier ise İstanbul Boğazı'nın girişindeki ve özellikle Avrupa tarafındaki kalelerin durumlarına dair raporlarını ve bu alanların haritalarını Fransa'ya sağlamıştır.¹⁴⁷

Okuldaki dersler gemi inşa etmek, deniz haritalarını kullanmak ve seyir usullerini öğrenmek üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁴⁸ 1784 yılında yazılmış bir listeye göre Mühendishane'deki bu eğitim bir adet Türkçe Cihannüma, bir adet Tarih-i Vankulu, bir adet Fransızca Cihannüma, bir adet deniz haritası ve pergel, cetvel, usturlab ve pusula gibi ölçüm aletleri ile yürütülmüştür.¹⁴⁹ 1798 yılında “*Donanma kalyonlarında kullanılmak üzere satın alınan portolan ve harita esmanı olan beş yüz küsur kuruş*” ve 1803 yılında “*Donanma'da kullanılmak üzere Rusyalı bir tacire ısmarlanmış olan yeni icad harita, pusula ve kum saatinin bahaları 4000 kuruşun verilmesi*”¹⁵⁰ hakkındaki buyrultular daha önceki malzeme listesi ile birlikte düşünüldüğünde ölçüme dayalı haritacılık çalışmalarına başlama planları olduğunu göstermektedir. 1781-1786 yılları arasında bu okuldaki Türkçe ve Fransızca basılmış haritaları görmüş olan Giambattista Toderini haritalar hakkında ayrıntı vermese de “basılı Türk ve Fransız coğrafya haritalarıyla doluydu” cümlesiyle durumu anlatmıştır. Toderini'nin sözünü ettiği beş Türkçe haritanın Müteferrika matbaasında 1720'de basılan haritaların kopyaları oldukları düşünülmektedir. Bu beş harita

¹⁴⁶ Kemal Beydilli, “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, 2020, 513-514.

¹⁴⁷ Günergun ve Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, s.148.

¹⁴⁸ *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, s.14.

¹⁴⁹ BOA, AE. SABH.I., 141-9487 (h. 17.02.1199)

¹⁵⁰ BOA, C.BH. 40-1885 (h. 21.07.1212), BOA, C.BH. 217-10123 (07.12.1217)

arasında İstanbul ve Çanakkale Boğazlarını içeren 1719-1720 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen bir Marmara Denizi haritası da bulunmaktadır.¹⁵¹

1790 yılında Mühendishane hocalarından Ruhiddin Efendi'den Karadeniz sahilinin haritasını çıkarması istenmiş ve gerekli malzemelerin ödemesi yapılmıştır.¹⁵² Mühendishane'deki en erken haritacılık çalışmalarından biri olan bu örnekte çıkarılan haritanın bir kopyasına rastlanmamıştır.

1793 yılında tekrar Fransız mühendislerle işbirliği yapılmış ve Mühendishane-i Tersane-i Amire'de gemi inşası kısmı kurulmuştur. Aynı zamanda 1797 yılında Mühendishanede Barolet (ya da Parale, Barale) adında Fransız coğrafya ve harita hocası bulunmuştur.¹⁵³ Aynı yıl, Mühendishane-i Bahri'de işlenen dersler harita ve coğrafya, istihkam ve kılâ hendese, seyr-i sefâin ve gemi inşası olmak üzere dört ana grup halinde düzenlenmiştir.¹⁵⁴

Fransa'nın 1797'de Korfu Adası'nı işgali üzerine Osmanlı Devleti Rusya ile işbirliği yaparak Korfu Adası'na harekât düzenlemiştir. Bu harekâta dair yapılan harita¹⁵⁵ ise Mekteb-i Bahriye öğrencileri tarafından hazırlanmış bilinen ilk deniz haritası olmuştur (Harita 5). 1799 yılında renkli ve el yapımı olarak hazırlanan harita Korfu Adası'nı ve Arnavutluk sahillerini göstermektedir. Donanma komutanı emriyle bahriye subayları tarafından hazırlanan harita Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa aracılığıyla saraya sunulmuştur. Kartografik bakımdan oldukça kusursuz olan haritada arazi tarama yöntemi ile gösterilmiştir. Harekâtın diğer ortağı Rusya da Korfu Adası'na dair başka bir harita hazırlamıştır (Harita 6). Harita Rusça açıklamalarla hazırlanmış ve ortak harekâtın bir anısı olarak dönemin donanma komutanı Karakaptan Abdülkadir Bey aracılığı ile Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa'ya gönderilmiştir. Yusuf Ziya Paşa haritayı saraya sunmadan önce üzerindeki Rusça açıklamaları¹⁵⁶ Türkçeye çevirip haritanın üzerine yazmıştır.¹⁵⁷

¹⁵¹ Günergun ve Üçsu, "19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması", s.148-149.

¹⁵² BOA, C.MF. 70-3488 (h. 19.01.1205)

¹⁵³ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s.162.

¹⁵⁴ Beydilli, "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", s. 513-514.

¹⁵⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, *Korfu Adası ve Karşı Tarafında Bulunan Arnavutluk Sahillerinin Haritasıdır*, No: E40046

¹⁵⁶ Harita üzerine Yusuf Ziya Paşa tarafından yazılan çeviri metni: (sol taraftaki uzun metin) "Vido Adası'na hücum için gereken tenbihler Şubat'ın on yedinci günü verilip ertesi on sekizinci günü seher vaktinde saat ikide iki adanın palangaları ve diğer istihkâmları üzerine top atmaya başlandığı gibi

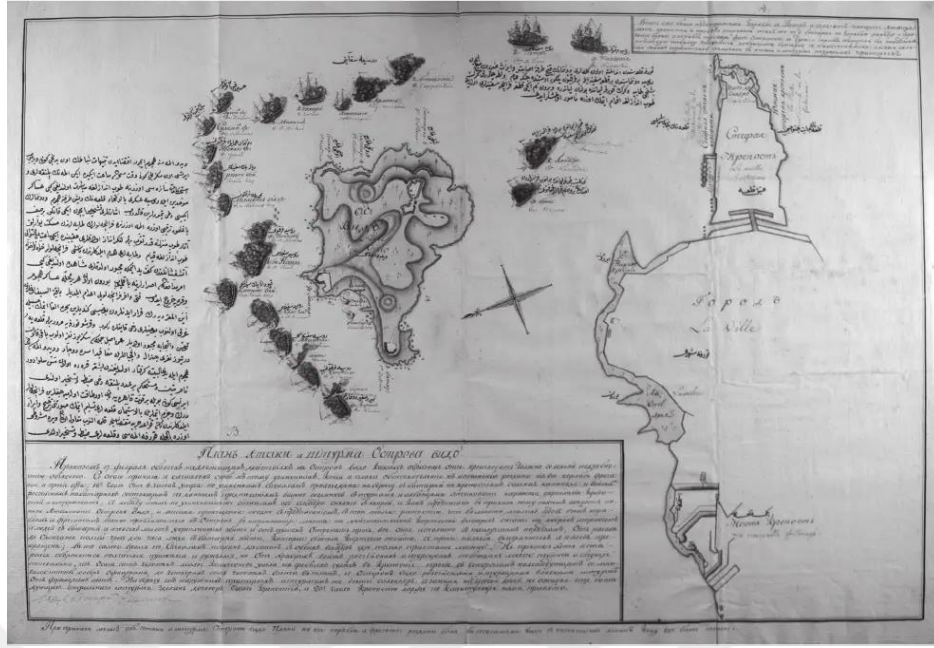
Harita 5. Türk Donanması Tarafından Çizilen Korfu Adası Haritası, 1799¹⁵⁸

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: E40046

Allah'ın birliğine inanmış askerler ile Rusya askeri birleşerek kalenin dış tarafına hücum ve donanmaların ikisi dahi demirlerini kaldırıp işaretleri teşhis için iki katlık bir saf bağlamak tertibi üzere ada üzerine Fransızların tabyalarından misket yuvarlak atar top menziline kadar yaklaşmakla demir attıkları akabinde iki saat birbiri ardınca top atmaya başladıklarından ve tabyaları yıktıklarından dolayı Fransızlar ister istemez ateş saçanlıktan vazgeçmeye mecbur oldukları görüldüğü gibi müdafaa işinde ısrarlarına bakılmayıp burun olan her bir yere askerler hücum edip ve karaya çıkıp katı (misli) çok Fransızları idam ettiler kılıç artığı olanlardan kaderin gelişinden firar edenlerden bazıları kendilerini denize atmalarından dolayı boğulup bazıları dahi kayıklara binerek ve karşı Korfu'ya geçmekle kaleye kapanmaya ve ilticaya mecbur oldular gerçekten hepsi sekiz yüz nefer olup geriye kalan dört yüz neferi general ve ofisyonlarıyla (subaylarıyla) birlikte esir düşmekle ve Vido Adası dahi hücum ile galibin eline düştüğünden başka karada olan San Salvador isimli metin ve müstahkem bir adet palanga dahi zapt edildi ve ele geçirildi. Ertesi günü böyle bir kahredici kuvvete gücü yetmeyeceklerini Fransızlar anlamalarıyla ve karar vermeleriyle aman dileyerek kaleleri teslim etmek suretini tercih ettiklerinden ve söylediklerinden dolayı savaş kaideleri gereğince kaleme alınıp mukavele olunan vere (vire) şartları üzere bütün Korfu Adası ve kaleleri zapt edildi ve ele geçirildi.” (sağ üst köşedeki kısa metin) “Korfu Kalesi’nden atılmakta olan güllerle donanmanın kış tarafına isabet etmekten ve zarar vermekten korumak için Rusya Donanması’ndan bir adet gemi ile bir fırkaton yelken üstünde cenge kalkışıp volta çalarak gerek beşinci tabya ve gerek Korfu Limanı’nda bulunan Leandre ve Brune isimli iki adet Fransız gemileri üzerine sürekli top atmaya çalışmak üzere görevlendirilmişlerdi.” (Kaynak: Cevat Ülkekel, *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi*, İstanbul: Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, 2009, s.47.)

¹⁵⁷ Ülkekel, *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi*, s.44-46.

¹⁵⁸ Bu çalışmada kullanılan görsel, üzerindeki notlarla beraber “Ülkekel, *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi*” eserinden (s.45) alınmıştır.

Harita 6. Rus Donanması Tarafından Çizilen Korfu Adası Haritası

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: E4004-5

1800 yılındaki bir arzda ise, Tersane-i Hendesehane’de fen, harita ve mimarlığı öğretmek için bir nizamnameye ihtiyaç olduğundan bahsedilmiştir. Buna ek olarak aynı yazıda Üsküdar Matbaası’nda yeni bir harita basıldığı ve Cenova’da basılan bir haritanın kopyasının satın alındığı bilgisi de mevcuttur.¹⁵⁹ 1805 yılında Tersane Mühendishanesi’nde kullanılmak üzere Mühendis Abdurrahman Efendi tarafından Marmara, Akdeniz ve Karadeniz’in deniz haritaları yapılmıştır.¹⁶⁰ 1804-1808 yılları arasında Umur-u Bahriye Nazırlığı görevini yapan Maralı Ali Efendi, Mühendishane müfredatına “Harita Bilimi” ve “Coğrafya” derslerini ekletmiştir.¹⁶¹ Uygulama derslerinin sorumlusu olan Barolet’nin ardından 1804 yılında Ahmed Hoca ve ve 1805 yılında Gelenbevizade Mehmed Emin Efendi harita hocası olarak göreve başlamıştır. Mehmed Emin Efendi öğrencilere pusula, oktant ve mikyas gibi ölçü aletlerinin kullanımını öğretmekle sorumlu olmuştur. Başka bir hoca olan Seyyid Osman Efendi ise küçük bir mesaha masası icat etmiştir.¹⁶² Ayrıca bir hattat

¹⁵⁹ BOA, TS. MA.e, 850-20.

¹⁶⁰ BOA, C.MF., 14-688 (h. 03.04.1220)

¹⁶¹ Abdurrahman Aygün, *Türk Haritacılık Tarihi I*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 2014, s.106.

¹⁶² Bu masayla ilgili başka herhangi bir bilgi ya da görsele ulaşılamamıştır.

da harita yazılarını yazmak üzere göreve alınmıştır. 1797 yılında 20 olan öğrenci sayısı 1833 yılına gelindiğinde 53'e ulaşmıştır.¹⁶³

1807 yılı itibariyle Nizam-ı Cedid devrinin sonlanmasıyla Mühendishane de ihmal edilmeye başlanmış, bazı hocalar işten çıkarılmıştır.¹⁶⁴ Kötü gidişatı durdurmak amacıyla 1822 yılında Kaptan-ı Deryalığa getirilen Koca Hüsrev Paşa Mühendishane'nin ıslahı için bir layiha hazırlamış ve II. Mahmut'a sunmuştur. Yürürlüğe konan bu layihanın harita ve coğrafya ile ilgili maddeleri şu şekildedir:¹⁶⁵

“-Tersane-i Amire Mühendishanesi'nde iki bölüm olarak, birinci bölümde gemi inşa, ikinci bölümde harita ve coğrafya bilimlerini okuyan öğrenciler vardır.

“Harita ve coğrafya okuyanların biri 83 kuruş aylık ve belli miktarda tayın ile gemi kaptan yardımcısı biri de 70 kuruşluk aylık ile teğmen rütbesiyle gemi inşa görevlilerinin şefi olur. Bütün bunlar mühendishaneden mezun olunca belli miktarlarda maaşlar ile mimar sınıfına kabul olunurlar.

-Harita ve coğrafya okuyanların yolu da ileride kaptanlığa çıkar. Öncelikle derslerini başarı ile bitirenlerden kaptanlığa istekli olanların evvela küçük gemilere, sonra da büyük gemilere verilerek donanma ile birkaç defa seyir ve sefere çıkması, böylece tecrübe edinmesi sağlanır.

-Harita öğrencilerinin üçüncü sınıf teğmenlerine matematik ve yazışma, ikinci sınıf öğrencilerine harita ve coğrafya yanında bazı ölçüm metotları, birinci sınıf öğrencilerine ise geometri ve cebir derslerinin gösterilmesi lüzumdur.

-Gemi inşa sınıfları ile harita ve coğrafya sınıfları, devamlı eğitim ve öğretimle uğraşmış ve tecrübe sahibi olmuşlardır.”¹⁶⁶

1824 yılında yeniden düzenlenerek Mekteb-i Bahriye (Deniz Harp Okulu) oluşturulmuş ve Tersane-i Amire Hendesesi'nde gemi yapımı ve harita tekniği olmak üzere iki ayrı bölüm oluşturulmuştur. “Harita Tekniği ve Coğrafya” bölümü ile

¹⁶³ Günergun ve Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, s.150.

¹⁶⁴ Beydilli, “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”, s. 513-514.

¹⁶⁵ Ülkekel, Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi, s.47.

¹⁶⁶ Deniz Harp Okulu Tarihçesi, s.18-20.

düzenli deniz haritaları üretme amacı güdülmüştür.¹⁶⁷ 1827 yılında Kaptan-ı Derya İzzet Mehmet Paşa'nın öncülüğüyle bir Tersâne-i Âmire Kanunnâmesi¹⁶⁸ hazırlanmıştır. Bu kanunname ile Tersâne-i Âmire'de görülen aksaklıkların giderilmesi planlanmıştır. Bunun için de ilk adım donanmaya nitelikli elemanların kazandırılmasıdır. Bu amaçla Mühendishane'nin ders programı da düzenlenmiştir.¹⁶⁹

Mühendishâne-i Bahr-i okullarında coğrafya dersleri dışında meslek dersi olarak “Harita ve Portolan” dersi de okutulmuştur.¹⁷⁰ Fakat tam bu iyileştirme çalışmalarının ortasında, 1827’de, Navarin’de Osmanlı donanmasının yakılması ile teknik ve mali bütün kaynakların bu felakete yönelmesi tüm bu çabaları sonuçsuz bırakmıştır. Mühendishanede istenilen iyileştirme yapılamamıştır. Yine de 1828 yılında Mühendishane’deki Fenn-i Harita ve Coğrafya sınıfının Heybeliada’ya taşınarak çalışmalarını müstakil olarak burada sürdürmesi konusunda çabalar vardır.¹⁷¹ Bu süreçte öğrencileri harita eğitimi konusunda teşvik etmeye yönelik çalışmalar da devam etmiştir. Birinci ve ikinci sınıf öğrencileri okul döneminde haftada iki gün ikişer saat kartografya dersi görmüş ve yazları da okulun tahsis ettiği gemiyle açılıp gittikleri yerlerin haritasını çıkarmışlardır. Ayrıca birinci sınıfa başlayan öğrencilere padişah tarafından mühendislik ve çizim için gerekli araç takımının yanında birer adet Karadeniz ve Akdeniz haritası da hediye edilmiştir.¹⁷²

1820 yılında Fransız ve Ruslardan oluşan bir araştırma komisyonu Karadeniz’de ölçümler yapmaya başlamıştır. 1829-1843 yılları arasında Karadeniz ölçümlerini Manganari kardeşler yapmıştır. Hazırladıkları haritalar ufak düzeltmelerle İngiliz, Fransız ve Osmanlı denizcilerince kullanılmış, 1840 sonrası Osmanlı tarafından yapılan deniz haritalarının temelini oluşturmuşlardır. Daha sonra Marmara Denizi’nin haritası için Ruslar 1845 yılında Osmanlı Hükümetinden izin alarak, yanında Türk zabitlerle birlikte üç yıl boyunca ölçümler yapmışlardır.

¹⁶⁷ Önder, a.g.e., s.136.

¹⁶⁸ Bkz. EK 2. 1827 Tersâne-i Âmire Kanunnâmesi’ne Göre Mühendishane’nin Ders Programı **Hata! Başvuru kaynağı bulunamadı.**

¹⁶⁹ Ahmet Yaramış, “Bahriye Teşkilatında Akîm Kalan Bir Islahat Teşebbüsü -1827 Tarihli Tersane-i, Âmire Kânûnnâmesi-“, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 2, (2012), s.130-131.

¹⁷⁰ Mustafa Ergün, Tayyip Duman, “19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 7, (1996), s.496-502.

¹⁷¹ BOA, HAT, 579-28373 (h. 29.12.1243)

¹⁷² *Deniz Harp Okulu Tarihçesi*, s.23.

Osmanlı Bahriyesi harita çıkarma çalışmaları için Gülsefid¹⁷³, Ahter ve Neyyir-i Zafer korvetlerini görevlendirmiştir. 1849 yılında ise Ruslar bu sefer Karadeniz'in Osmanlı sahillerinin haritasını almak isteğiyle Osmanlı hükümetine başvurmuşlardır. İngilizler de Karadeniz ve Marmara'da harita alma çalışmaları yapmıştır. Dönemin Kaptan-ı Derya'sı Rafet Paşa Karadeniz ölçümlerine katılan bütün Osmanlı mühendislerinden ölçüm ve harita yapım sürecini takip etmelerini istemiştir. Çalışmalar 1853 yılına kadar sürmüştür.¹⁷⁴ 1853 yılında Bulgaristan sahilleri ve İstanbul arasındaki alanların iskandilleri İngiliz kaptan Woods ve Kaptan Ahmet Bey tarafından alınıp haritalara işlenmiştir.¹⁷⁵ 1893 yılında Bahriye Üsteğmeni Ali Bey, harita ve astronomi eğitimi için Greenwich Rasathanesi'nden kabul almıştır.¹⁷⁶

1890-1892¹⁷⁷ yılları arasında Kaptan İsmet Bey öncülüğünde Bahriye Mektebi öğrencileri Aliğa ve İzmir limanlarının portolanlarını ve şehir ölçümlerini yapmıştır. 1900-1901 yıllarında İngiltere'ye bakır üzerine çizim yapmayı öğrenmesi için Muhittin, Ziya, Mahir, Zekeriya ve Hüsnü Bey gibi genç subaylar gönderilmiştir. Bu subaylar dönemde gündemde olan deniz haritalarını (Admiralty Charts) Türkçe'ye çevirmiş ve bastırmışlardır. 1903 yılında Rahmi Bey Basra Körfezi'nin hidrografik haritasını çıkararak basmıştır. Aynı yıllarda Deniz Şubesi, "Seyir", "Fenerler İdaresi" ve "Harita" olarak üç birime ayrılarak teşkilatlanmıştır. Deniz Şubesi ağırlıklı olarak Karadeniz kıyılarının ve limanlarının haritalarını hazırlamıştır. İstisna olarak 1913'te "Rumeli Karaburun Şark Limanı Haritası", "Haliç Portolanı" ve "İstanbul Limanı Portolanları" da hazırlanmıştır.¹⁷⁸

Bu okul, Osmanlı'nın modern eğitim sistemine geçişteki ilk yapı taşlarından biri olsa da dış destekle büyüdüğü için yine dıştan gelecek etkilere karşı oldukça kırılgan bir hale gelmiştir. Bu durum, okulun eğitim verimini ve sürekliliğini

¹⁷³ Manganari kardeşlerin hazırladığı haritalara dayanarak 1840 yılında Mekteb-i Bahriye'de Marmara Denizi iskandil haritası hazırlanmıştır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 93644 numarası ile kayıtlı olan bu anonim haritada kıyıların topografik özellikleri verilmiştir. Haritanın yanlarında 7 ve 11 millik çizgi ölçekli, çerçeveye alınmış iki küçük haritada İstanbul ve Çanakkale boğazları yer almaktadır. Manganari kardeşler bu ölçümlerde Marmara Denizi tabanında dokuz büyük çukur keşfetmişlerdir. (Kaynak: Günergun ve Üçsu, "19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması", s. 152-153.)

¹⁷⁴ Önder, a.g.e., s.138.

¹⁷⁵ BOA, A.}AMD. 54-80 (h. 16.10.1271)

¹⁷⁶ BOA, HR.SFR.3.. 409-90 (m. 27.09.1893)

¹⁷⁷ Önder, bu ölçümlerin 1900 yılında yapıldığını söylemiştir. (Kaynak: Önder, a.g.e., s.140)

¹⁷⁸ Özdemir, a.g.e., s.226-228,242.

zedelemiştir. Ancak aksak da olsa okullaşma çabasının devam etmesi, özellikle deniz haritacılığı konusundaki gelişimi sağlamıştır. Yapılan haritalardaki lejant, baskı, ölçek ve amblem unsurları incelendiğinde başta bireysel ve birbirinden bağımsız olarak ilerleyen deniz haritacılığı çalışmalarının 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde daha kurumsal bir hal aldığı görülebilmektedir.

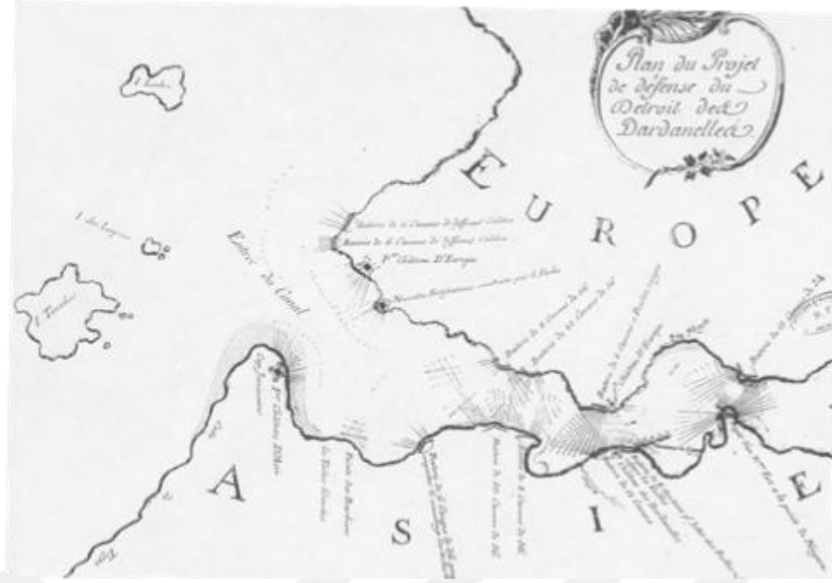
b. Mühendishane-i Berri-i Hümayun

Özellikle yüzyılın ikinci yarısından sonra, alınan yenilgilere askeri önlemlerle çare bulma denemelerinden Osmanlı'da coğrafya bilimi ve haritacılığın gelişimi de etkilenmiştir. İlk olarak denizde gücün kaybolmasına çözüm bulma gayretiyle Sultan III. Mustafa tarafından, Baron de Tott¹⁷⁹,un danışmanlığında “*Donanma-yı Hümayûn kalyonlarında hendese, coğrafya ilimleri bilir adamlar bulunması*” amacıyla 1776'da Hendese Odası açılmıştır. Bu kurum Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn'un temelini oluşturmuştur.¹⁸⁰ Topçu ocağının ıslahı için yapılan düzenlemelerde, kısa ömürlü olan Hendese Odası ve sonrasında açılan Mühendishâne-i Berr-i teşkilatları özellikle teknik bilimleri Osmanlı yüksek eğitim kurumlarının müfredatlarına sokmuş, matbaacılığın gelişmesi ile haritacılıkta canlanma yaşanmıştır.¹⁸¹ Tersane Mühendishanesi'ni kurma deneyimi Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kurumsallaşmasında önemli bir faktör olmuştur.

¹⁷⁹ Baron Françoise de Tott (1733-1793) Osmanlı İmparatorluğu hizmetine Müslüman olma şartını yerine getirmeden giren ilk Avrupalıdır. Aynı zamanda bu özelliği ile Osmanlı'nın Avrupa ile olan teknolojik ve kültürel temaslarında da yeni bir devri işaret etmektedir. Diplomat olan babası ile ilk defa 22 yaşında Türkiye'ye gelen Baron de Tott bu dönemde Türkçe öğrenmiştir. Türkiye'de kaldığı yılların ardından Kırım'daki Fransız temsilci Sieur Fornetti yerine 1767 yılında konsolos sıfatıyla Kırım'a gönderilmiştir. Ancak görüşlerinin uyuşmaması sebebiyle 1769 sonbaharında Kırım Hanı III. Devlet Giray Han tarafından Kırım'dan uzaklaştırılmıştır. Kırım'dan İstanbul'a gayriresmi olarak geldiği andan itibaren Osmanlı Devleti hizmetine girmeye çalışmıştır. Topçuluğa meraklı Sultan III. Mustafa'nın dikkatini çekmek için hazırlamış olduğu savaş planı çizimini ve bir Rusya haritasını 3 Mart 1770 yılında Sultan'a sunmuştur. Bâb-ı Âli casusluk ihtimaline karşı Baron konusunda temkinli davranmış olsa da araya giren Osmanlı bürokratları sayesinde 1 Ekim 1770'de Çanakkale istihkamlarının düzenlenmesi vazifesinden (Harita 7) döner dönmez topçu sınıfının yeniden teşkilatlandırılması ve eğitimi için görevlendirilmiştir. (Kaynak: *İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz*, (Edt. Mehmet Karaca), (Haz. Mustafa Kaçar, Tuncay Zorlu, Burak Barutçu, Atilla Bir, C. Ozan Ceyhan ve Aras Neftçi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi, 2012, s. 51-55.)

¹⁸⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁸¹ Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, s.3-13.

Harita 7. Baron de Tott'un Çizmiş Olduğu Çanakale İstihkamlarını Gösterir Kroki, 1770.

Kaynak: İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz, s.51.

Osmanlı Devleti'nin ilk mühendislik okulu 1734 tarihinde açılan Humbarahane'dir.¹⁸² Humbarahanenin kapanmasından sonra, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Nizam-ı Cedid ıslahatlarının en önemli kurumlarından biri olarak 1795 yılında Hasköy'de açılmıştır. İlk belgelerde “Fünûn-i Harbiyye Tâlimhânesi”, “Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye” veya “Mühendishâne-i Sultânî” gibi isimlerle anılmıştır. Mühendishane'nin Hasköy'de açılmasının sebebi Mühendishane öğrencilerinin yeniçeriler ile iletişim kurmalarının istenmemesidir. Mühendishane yakınlarına lağımçı ve humbaracı ocakları da açılmıştır. 1871 yılına gelindiğinde Mühendishane-i Berri-i Hümayun harbiye sınıfı öğrencileri Mekteb-i Harbiye-i Şahane'ye taşınmış ve Mühendishane sadece topçu ve istihkâm subayı yetiştirecek bir okul haline gelmiştir.¹⁸³

Mühendishane'nin 1795 tarihli kanunnamesine göre¹⁸⁴, hocaların yükselmesinde liyakat esas olacaktır. Sıralama esasına bağlı olarak atama yapılacak ancak çok yetenekli kişiler denk gelirse bu kişilere istisna uygulanacaktır. Hocaların görevleri güvence altına alınacaktır. Çok büyük bir suç işlemediği müddetçe

¹⁸² Kazım Çeçen, Celal Şengör, *Mühendishâne- i Berri-i Hümayûn'un 1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi*, İ.T.Ü. Bilim Ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, 1988, s.4.

¹⁸³ Beydilli, “Mühendishane-i Berri-i Hümayun”, s. 155-156.

¹⁸⁴ Bkz. EK 3. 1795 Tarihli Kanunname'ye Göre Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da Okutulan Dersler

hocaların görevden alınamayacağı belirtilmiştir. Dördüncü sınıf ilk sınıf, birinci sınıfın ise son sınıf olacağı bir düzenleme yapılmıştır. Hocaların dışarda başka bir işte çalışması yasaktır ve tam gün Mühendishane’de çalışması gerekmektedir. Hocaların terfilerinde yayınları ve tercümeleri göz önüne alınacaktır.¹⁸⁵

1795 tarihli bir arzdan humbaracı ve lağımcı kışlalarının içinde hendese sanatını öğrenmek ve öğretmek için bir mühendishane inşası yapıldığı ve buraya bir hoca ve dört halife tayin edildiği öğrenilmektedir.¹⁸⁶ 1796 tarihli başka bir belgeden ise söz konusu dört halifeden birinin Hüseyin Rıfkı Tamani olduğu görülmektedir.¹⁸⁷ Aynı yıl Mühendishane öğrencileri bazı kalelerin planını çizmeye başlamıştır. Bu planlar Fransız mühendis Francois Kauffer’ın kontrolünden geçmiştir.¹⁸⁸ Aynı şekilde 1805 yılında Korser isimli İsveçli mühendis harita tersimi için Hasköy Mühendishanesinde görevlidir.¹⁸⁹ 1793 yılında başmühendis olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun hizmetine giren, 1800 yılında itibaren de harita çizim işlerinde yararlanılmak üzere düzenli maaşa bağlanan haritacı ve mühendis François Kauffer’ın tek görevi kale planlarını kontrol etmek değildir. Aynı zamanda Kauffer¹⁹⁰, İstanbul’un ilk topografik haritasını 1776’da hazırlamış, 1786 tekrar

¹⁸⁵ Çeçen, Şengör, *a.g.e.*, s.4-5.

¹⁸⁶ BOA, C..AS., 87-4051 (h. 29.09.1209)

¹⁸⁷ BOA, HAT., 207-10894 (h. 04.05.1211)

¹⁸⁸ BOA, HAT., 201-10331 (h. 29.12.1210)

¹⁸⁹ BOA, C.. MF.. 183-9129 (h. 24.02.1220)

¹⁹⁰ Kauffer sadece hocalık yapmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti’ne çok sayıda harita da kazandırmıştır. Ancak, Kauffer’ın bir Rus ajanı olduğu iddiası son dönemlerde arşiv belgelerine dayandırılarak iddia edilmektedir. 1792 yılından itibaren Osmanlı hizmetine giren Kauffer’ın ilk görevlerinden biri İstanbul Boğazı’ndaki ve Osmanlı-Rus sınırı yakınlarında bulunan istihkam ve kalelerin teftişi ve sağlamlaştırılması olmuştur. Özellikle Akkerman Kalesi’nin sağlamlaştırılması projesinde önemli bir rol oynamıştır. III. Selim için çok sayıda harita hazırlamış ve 1801 yılındaki ölümüne kadar Osmanlı Devleti’nde oldukça sevilen ve takdir görülen Batılı bir mühendis olarak anılmıştır. Fakat bununla birlikte Rus arşivinden çıkan şu mektup, Kauffer’ın ajan olduğu iddialarını ilk çıkış noktası olmuştur. Mektup 1799 yazında İstanbul’daki Rusya sefiri Vasili Stepanoviç tarafından Fyodor Rostopçin’e yollanmıştır. Mektuptan bir alıntı şu şekildedir: “*Majestelerinin 19 Haziran tarihli emirleri uyarınca, Amiral Kont Kuşev’e teslim edeceğim planların listesini size ulaştırıyorum. Bu planları mühendis Kauffer’ın yardımı olmaksızın ele geçiremezdik.... Kauffer ile ilk görüşmemde, kendisinin Majesteleri’ne hizmet etmek hususunda ne kadar hevesli olduğunu ifade ettiğini, fakat sadece yapması gereken işlerin çokluğu sebebiyle, gelecek kışın sonundan önce ne listedeki planların tamamını sunmasının ne de bunların birer nüshasını çıkarmasının mümkün olacağını bildirdiğini belirtmeliyim... Ele geçirilen planları, Ekselanları Kont Kuşev’e parça parça göndereceğim... Kendisine (Kauffer) subay rütbesinin zaten verilmiş olduğunu ve Osmanlı İmparatorluğu hizmetinden ayrılması ihtimaline karşı, kendisine sunulmuş vaatler göz önüne alındığında, yeteneklerine yaraşır her türlü çalışma için kendisinden yardım istemek mümkün olacaktır. Zaten kendisini ücret bekleyen bir yabancı gibi değil, gerçek bir Rus subayı gibi gördüğü için şimdiden yardım etmeye başladı bile.*” (AVPRI 89/8, f. 924, p.49-49v.) Rus arşivlerinden çıkan belgelerden anlaşılıyor ki Akkerman kalesi planı dahil olmak üzere Kauffer’ın Ruslara sunduğu

gözden geçirmiştir. Bu Fransızca harita, 1840'lı yıllara kadar Avrupa'da yapılan İstanbul haritalarına zemin oluşturmuştur.¹⁹¹

1806 yılında Mühendishane'de bir Avrupa haritası hazırlanarak padişaha sunulmuş¹⁹² ve Reisülküttap Efendi'nin tercümesi olan iki büyük harita Viyana'da basılmıştır.¹⁹³ 1807 tarihli "*Ordu maiyetine memur mühendislerin arazi mesahası, harita tersimi gibi işler için bir saniyeli saatle bir ala dürbüne ihtiyaçları olduğundan bunların bahası olan üç yüz elli kuruşun itası hakkında takrir*" açıklamalı emir ile modern ölçüm çalışmalarına başlandığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁴ 1803¹⁹⁵ ve 1807¹⁹⁶ tarihinde sarayın etrafına ve bazı sahillere yapılan tabyaların mühendishanede düzenlenen haritaları, Humbarahane Nazırı Ramiz Efendi tarafından takdim edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk kara harita okulunun 1818 yılında açıldığı bilinse de okula dair herhangi bir belgeye veya mezunlarının bilgisine ulaşılammıştır.¹⁹⁷

III. Selim'in tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedid faaliyetlerine son verilmesinden Mühendishane de etkilenmiştir. Bu zamandan itibaren hocaların iş güvencesi ve maaşlarının ödenmesi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. Eğitim devam etse de Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kapatılmasına kadar geçen sürede mühendislik eğitimi ağır bir darbe almıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra yeni ordu düzenlemeleri içerisinde tekrar önem kazanmış, II. Mahmud

haritalar Karadeniz'in doğu ve batı kıyılarının hisar ve limanlarıyla birlikte boğazlara ilişkin stratejik bilgileri de içermiştir. Ayrıca dönemin en güncel haritası sayılan Rumeli haritası da Rusların eline geçen haritalar arasındadır. Kauffer bu haritayı Osmanlı Devleti'ni hiç zikretmeyerek "*Devrim öncesinde Fransa Ponts et Chaussees'de vazifeli mühendis*" şeklinde imzalamıştır. Kauffer sadece kendi derlediği haritaları iletmekle kalmamış, başka haritacıların haritalarını kopyalamayı da teklif etmiştir. Rus arşivindeki Kauffer imzalı belge ve haritaların taraması henüz tamamlanmamıştır. Çok fazla sayıda belge birçok yere yayılmıştır. Kauffer'e ait bu kadar çok belgenin Rus arşivinde olmasının tek sebebi Kauffer'in gönderdikleri değildir. Kauffer'in zamansız ölümü sonrası Ruslar tarafından aradaki ilişkinin anlaşılmaması için kişisel belgelerinin toplanıp götürüldüğü akla gelmektedir. (Kaynak: Mitia Frumin, "François Kauffer Casusluk Yapan Bir Haritacı mıydı?", (çev. Nihan Özyıldırım), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, 2016, ss.94-104.)

¹⁹¹ Sarıcaoğlu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, s.39.

¹⁹² BOA, HAT 121-4920 (h. 29.12.1220)

¹⁹³ BOA, HAT 122-5004 (h. 29.12.1220)

¹⁹⁴ BOA, C.AS. 997-43590 (h. 27.01.1222)

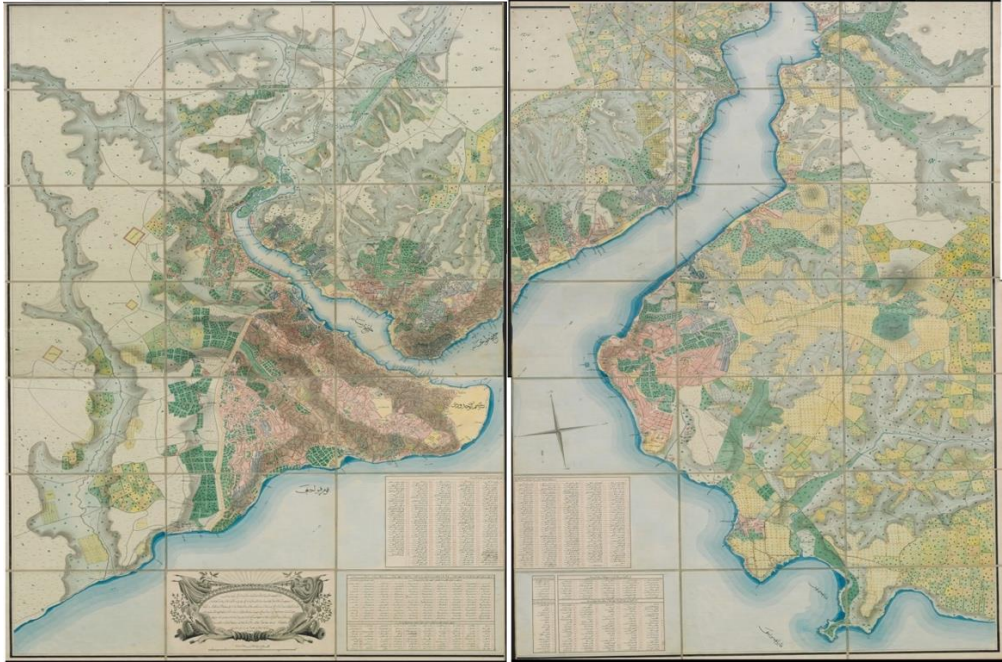
¹⁹⁵ BOA, TS.MA.e. 858-43.

¹⁹⁶ BOA, TS.MA.e. 662-27.

¹⁹⁷ Haritacılar Albümü ve Harita Yüksek Teknik Okulu Tarihi, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü, 1980.

reformları çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir.¹⁹⁸

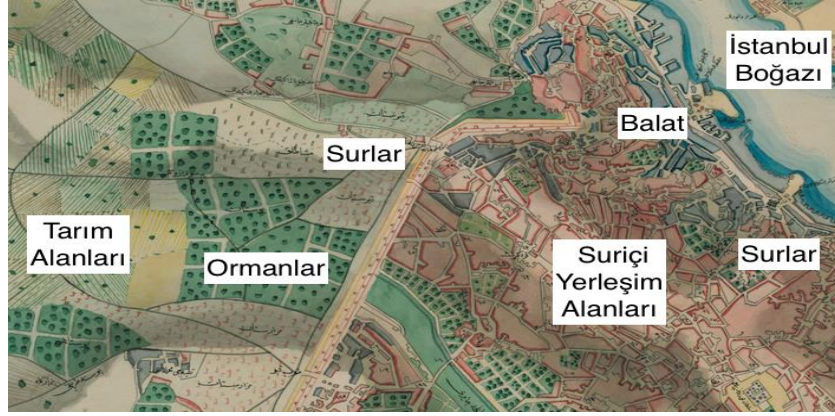
1834 yılında Harp Okulları kurulmuş ve kurulur kurulmaz da müfredata “Topografya”, “Harita Tersimi”, “Gölgeleme”, “Tarama”, “Geodezi ve Yol Güzergâhı Tayini” gibi dersler koyulmuştur. Harp Okulu ve Mühendishane-i Berri-i Hümayun için Fransa’dan optik harita aletleri sipariş edilmiş olsa da bu aletlerle sadece Bozdoğan Su Kemerı üzerinde bir baz ölçülmüş ve bu baza dayanan bir nirengi ağı ile İstanbul’un bir planı (Harita 8) hazırlanmıştır.¹⁹⁹ Bu plan, 1845 yılında mühendishanenin matbaasında basılmıştır. Camiler, mahalleler askeri ve sivil yapılar, meyve bahçeleri gibi birçok unsur gösterilmiştir. Haritanın altında İstanbul’daki mescitler ve camilerle birlikte meşhur caddeler, yollar ve yokuşlar listelenmiştir. Harita üzerindeki nota göre harita öğrenciler tarafından öğrencilerin yaptığı geometrik ölçümlere göre üretilmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁸ Beydilli, “Mühendishane-i Berri-i Hümayun”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara, 2020, s.155-156.

¹⁹⁹ Önder, *a.g.e.*, s.128.

²⁰⁰ Günergün ve Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, s.159.

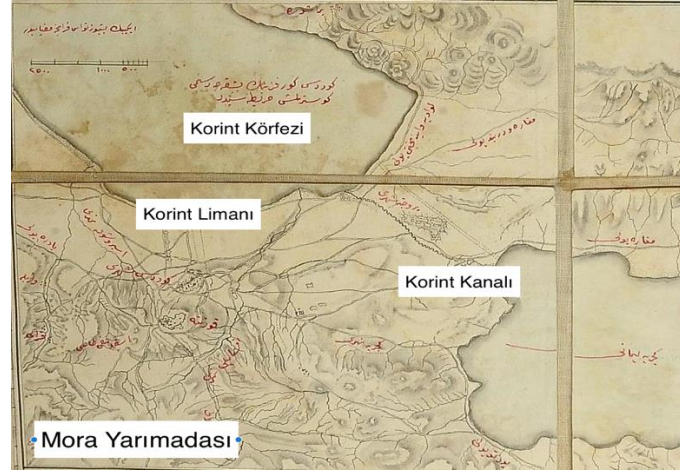
Harita 8. İstanbul Planı

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 92760.

Fransa'dan sipariş edilen araçlarla sınırlı bir ölçüm yapılabilmiş olsa da Mühendishane oldukça ayrıntılı harita çevirilerine de imza atmıştır. 1837 yılında Osmanlı-Yunanistan hududu ve Ege Adalarına dair oldukça ayrıntılı bir harita tercüme edilmiştir. Haritanın hangi haritadan tercüme edildiği bilinmemektedir. 1: 350.000 ölçekli bu harita 38 paftadan oluşmaktadır ve kenarlarında Mora'daki kaleler ve Mora içleri hakkında ayrıntılı krokilere sahiptir.²⁰¹

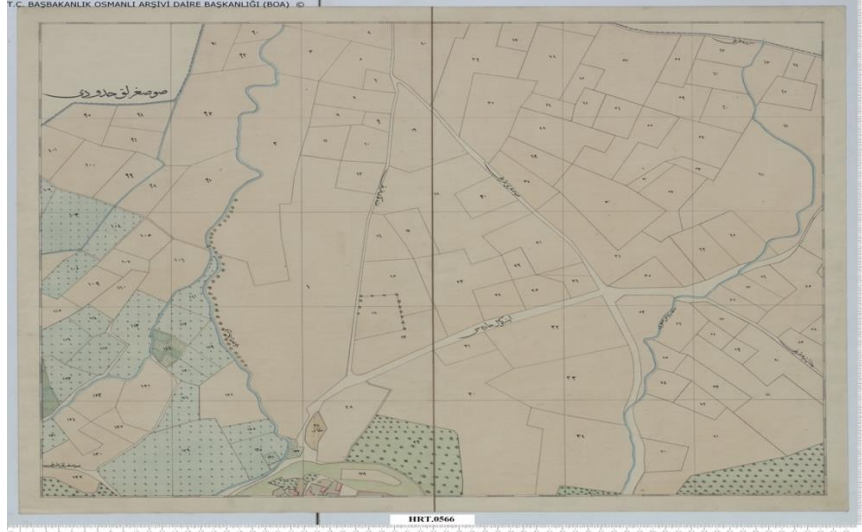
²⁰¹ BOA, HRT.h., 55 (h. 29.12.1252)

Harita 9. Yunanistan Haritası, 1837.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 55 (h. 29.12.1252)

Siyasi istikrarsızlıklardan doğrudan etkilenmesine rağmen Mühendishane Osmanlı Devleti'nin ilk mühendislerini yetiştirebilmiştir. Bu mühendisler kalelerin, şehirlerin planlarını çizmek, karayolları ve su yollarının yerini tespit etmek, büyüyen şehirlerin kadastrolarını hazırlamak gibi önemli görevleri yerine getirebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin en ayrıntılı kadastro haritalarından biri bu dönemde hazırlanmıştır. Hüdavendigâr Eyaleti Kestel (Gürsu) köyü için hazırlanan 1:10.000 ölçekli 14 paftalı bu harita (Harita 10) 1859 (h.1275) yılındaki kadastroya göre 1860 yılında Berri-i Hümayun tarafından hazırlanmıştır. Akarsu, yeşil alanlar gibi bütün unsurlarıyla birlikte köydeki her parselasyon alanı gösterilmiştir. Bu haritanın Osmanlı haritaları içerisinde özgün bir yeri vardır. Kadastro haritası gibi oldukça maliyetli ve zor bir çalışma başarı ile sonuçlanmıştır. Maalesef bu harita hazırlanırken herhangi bir yardım alınıp alınmadığı bilinmemektedir.

Harita 10. Hüdavendigâr Eyaleti Kestel Köyü Kadastro Haritası, 1:10.000, 1860.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 566 (h. 29.12.1276)

Kadastro haritası hazırlama denemeleri yapılırken, diğer taraftan da teknik bakımından kadastro haritaları ile oldukça bağlantılı, suyolları şebeke ve isale haritaları hazırlanmaya başlanmıştır. Geçmişte yapılan su yolu haritalarından farklı olarak bu haritalar daha büyük alanları, ölçekli ve profesyonel şekilde göstermektedir. 19. yüzyılda hazırlanan üç önemli su yolu haritasının ikisi Bayezid döneminde yapılan su hatlarına ilişkindir.

Bayezid'in yaptırdığı, 63 ayrı yere su veren suyollarının tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmese de 19. yüzyılda hazırlanmış iki ayrı haritası vardır. Türk İslam Müzesinde olan bu haritaların ilki membadan Edirnekapısı civarındaki surlara kadar uzanan isale²⁰² hatlarının haritasıdır. Diğer harita da Edirnekapısından itibaren şehir içindeki ana ve tali kolların gösterildiği ölçekli şehir şebeke²⁰³ haritasıdır. Dönemin tekniği ile düşünüldüğünde haritalar oldukça doğru hazırlanmıştır. Sulu boya tekniği ile renklendirilmiştir. Her iki harita da aynı kişi tarafından yapılmıştır. Şebeke sisteminin gösterildiği haritada Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan mezun "Humbaracılar ocağı sipahilerinden Kulekapılı mühendis Seyyid Hasan" tarafından, isale hatlarının gösterildiği haritada da (Harita 11) "plançete tabir olunun tabliyeyle mesaha ve resmolunarak" yapıldığı yazılmıştır. Haritalar üzerinde tarih olmasa da Çeçen'in tespitlerine göre haritalardan biri

²⁰² Türk ve İslam Eserleri Müzesi, No: 3338.

²⁰³ Türk ve İslam Eserleri Müzesi, No: 3339.

üzerinde 1815'te azledilen sadrazamın konağı için “Sabık Sadrazam Ahmet Paşa'nın Konağı” yazısından hareketle haritaların 1815-1818 tarihleri arasında yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır.²⁰⁴

Harita 11. Bayezid Suyolları Şebeke Haritası²⁰⁵. Kulekapılı Seyyid Hasan, 1815-1817.

Kaynak: Türk ve İslam Eserleri Müzesi, No: 3339.

Aradan geçen 180 yıl boyunca haritanın hazırlandığı dönemde birçok çeşme, sebil, su terazisi ve konak gibi yapılar yangınlar ve açılan yollar sebebiyle tamamen kaybolmuştur. Fatih tarafından fethin hemen ardından yeniden yaptırılan Roma suyollarının Cebeliköy ile Bozdoğan Kemeri altındaki Kırkçeşme ve Fatih tarafından yapılan sıra çeşmelerin yeri haritada işaretlenmiştir.²⁰⁶

²⁰⁴ Çeçen, a.g.e., s.145.

²⁰⁵ Haritanın üzerindeki yazı: “Merhum ve mağfur cennetmekân Sultan Bayezid Veli Han hazretlerinin Edirnekapusu haricinde hendek derunundan cami-i şerifine değin ve taksim olunan mektep ve medrese ve çeşmelere ve konaklara cereyan eden âb-ı lezzin haritasıdır.” “İşbu harita-i mezkûr'da mevcut mektep medrese ve çeşmelere ve konaklara taksimi mucibince mahalli ile resminde gösterilmiş olup vesair âb-ı lezzin cereyan etmeyen mahallerden dahi resmi istihraç olunduğunu veçhi konaklara cari olan su daimi olmayıp bazıları fakad furûht ettiklerinde herhangi mahallede konağa cari olanacak ise furûht edenin mahallini reşide edip badehu mezkûr konağın derununa isim ve şöhreti ile kaydolup tariki resmoluna. Derunu haritada mezkûr su tariki üzerinde maslakta ve kubbede işareti olundukta etraf mahalle herhangi mahalle derununda hanede mezkûr işaret nücumu bulunur ise ol haneye dahi ol mahalden cari olduğuna işarettir. Resme Humbaracılar Ocağı sipahilerinden mühendis Kulekapılı Seyyid Hasan.” “Üç yüz zirâ mimari mikyasıdır. Yüz kulaç mikyasıdır.” (Kaynak: Çeçen, a.g.e., s.147-148.)

²⁰⁶ Çeçen, a.g.e., s. 149.

c. Mekteb-i Harbiye-i Şahane

Mekteb-i Harbiye-i Şahane, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması sonrasında askeriyedeki yeni teşkilatlanmanın bir ürünü olarak, 1835 yılında II. Mahmud tarafından kurulmuştur. Harbiye'nin temelleri Asâkir-i M'ansure-i Muhammediye ordusunun kurulması ve Acemi Ocağı Kışlası'nın açılması ile atılsa da bu gelişme, 1828-1829 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı engeline takılmıştır. 1831 yılında Harbiye'yi kurmak için tekrar girişimlerde bulunulmuş ve Selimiye'deki Mansûre askerleri arasından birkaç yüz kişi seçilip birlikler şeklinde teşkilatlandırılarak "sıbyan bölükleri" oluşturulmuştur. Başarılarına göre çeşitli rütbelere alan bölük erleri ilk Harbiyeliler sayılmıştır.²⁰⁷

Harbiye Mektebi, Avrupa tarzı bir askeri okul kurma çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Yıllarca Avrupa'da yaşamış olan Mehmed Namık Paşa, II. Mahmud tarafından Mekteb-i Harbiye-i Şahane'yi kurmakla görevlendirilmiştir. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı okulun açılmasını geciktirse de 1834'de ilk hazırlıklar tamamlanmıştır. 1835 yılında II. Mahmud'un okula yaptığı resmi ziyareti Harbiye Mektebi'nin açılış tarihi olarak kabul edilmiştir.²⁰⁸

Okul, ilk yıllarında öğrencilerin çoğunun eğitimsiz olması sebebi ile ileri bir eğitim kurumu özelliğine sahip olamamıştır. Birinci mektep olarak anılan ilk sekiz yılda okuma, yazma ve ilmi dersleri yapılmıştır. Sekiz yılın sonunda başarılı olan öğrenciler dokuzuncu yıllarında başlayan ikinci mektep dönemlerinde fizik, astronomi, hendese ve askerlikle ilgili dersler almışlardır. 1837 yılından sonra okulun eğitim sisteminde gelişmeler yaşanmış, Avrupa'dan hocalar getirilmiş, piyadecilik ve istihkâm derslerine ağırlık verilmiştir. 1841 yılında Mektep Nazırı olan Emin Paşa fen ve meslek dersleri ağırlıklı bir program düzenlemiştir. Avrupa'da okumuş hocalarla kadro güçlenmiştir. Ayrıca Harbiye'ye hazırlık statüsünde olacak askeri idadiler yine Emin Paşa döneminde açılmıştır. Böylece ortaöğretim düzeyinde eğitim yapacak askeri idadilerin kurulmasıyla Harbiye sadece ortaöğretim düzeyi üzerine eğitim verecek hale getirilmiştir. Askeri idadilerin eğitim süresi beş yıl, Harbiye'nin ise dört yıl olarak belirlenmiştir. Harbiye Mektebi'nin ilk iki yılı ortak derslerden

²⁰⁷ Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.115-119.

²⁰⁸ Özcan, "Harbiye", s. 115-119.

oluşmuş, son iki yıl ise piyade ve süvari şubelerine ayrılmıştır. Bu sınıfların üzerinde de beşinci sınıf olarak Erkan-ı Harp sınıfı oluşturulmuştur. Meşrutiyet döneminde bu sınıf Harbiye’den ayrılarak Erkan-ı Harbiyye adıyla ayrı bir eğitim kurumu haline getirilmiştir. Harbiye ilk mezunlarını 1847-1848 yıllarında vermiştir.²⁰⁹ 1850 yılının Harbiye Mektebi müfredatında hemen hemen her sene “Harita İnşası” veya “Harita Tersimi” dersleri okutulmuştur.²¹⁰ 1876 yılında hazırlanan öğretim planlarında öğretmen yetiştirmek amacıyla Harbiye eğitiminden sonra coğrafya, topografya ve resim için 2 yıl, teknik resim için 4 yıl daha özel öğrenim planlanmıştır.²¹¹

1883 yılında Silahlı Kuvvetlerin yeniden yapılanması çalışmaları kapsamında Almanya’dan başkanı General Von der Goltz olan uzman bir askeri kurul getirilmiştir.²¹² Harbiye’deki Goltz Paşa döneminde teorik derslerin yerini pratik dersler almış ve ders kitapları baştan yazdırılmıştır. Her ordu merkezinde birer Harbiye Mektebi açılmıştır. Harbiye’de, Balkan Savaşları ile aksayan eğitim, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla kesintiye uğramıştır. Okulun bütün öğrencileri ordunun ihtiyacı gözetilerek mezun edilip 4 Ağustos 1914 yılında Harbiye Mektebi kapatılmıştır. Beş yıllık bir aranın ardından 1919 yılında tekrar kurulan Mekteb-i Harbiye 1922 yılında ikinci defa kapatılmıştır. 1923 yılında Millî Mücadele’ye subay yetiştirmek amacıyla tekrar kurulan okul o günden bu yana çeşitli değişikliklerle bugün Kara, Deniz ve Hava Harp Okulları, Erkan-ı Harbiyye Mektebi ise Harp Akademileri Komutanlığı olarak hala varlığını sürdürmektedir.²¹³

Harbiye’de, haritacılık konusundaki ilk hareketlerden biri, 1847 yılında “*umumi haritanın çalışmalarına*” dair bir tezkire yayınlanmasıdır. Bu tezkirede ilk dikkati çeken unsur Osmanlı memleketinin tamamının o ana kadar yapılmış doğru bir haritasının olmadığı ancak bunun oldukça gerekli olduğunun vurgulanmasıdır. Osmanlı topraklarını en iyi bilenler Osmanlı subayları olduğundan eğer böyle bir harita yapılırsa Avrupalıların yaptıklarından bile iyi olacağı düşünülmektedir. Ancak, tüm toprakların ölçülerek haritasının çıkarılması işinin Avrupa’da bile

²⁰⁹ Özcan, “Harbiye”, s. 115-119.

²¹⁰ Ergün, Duman, *a.g.e.*, s.496-502.

²¹¹ *Haritacılar Albümü ve Harita Yüksek Teknik Okulu Tarihi*, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü, 1980.

²¹² Cevat Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul: Dönence Yayınları, 1998, s. 17.

²¹³ Özcan, “Harbiye”, s. 115-119.

başarısızlaamadığı, Fransa'nın başlasa da devamını getiremediği söylenmiştir. Bu nedenle böyle büyük bir girişime başlamadan önce Diyarbakır, Musul, Van, Erzurum, Trabzon ve Bağdat'a trigonometri ve ölçüm dersleri almış işinin ehli memurlar atayarak öncelikle buraların ölçümlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu çalışmadan alınacak faydaya ve tecrübeye göre Osmanlı Devleti'nin genel haritasının yapılması tekrar gündeme gelecektir. Haritacı memurların ilk amacı dağları ve nehirleri göstererek ayrıntılı ve doğru birer harita hazırlamaktır.²¹⁴ İki yıl sonra, 1849 yılında yazılan bir arzdan anlaşıyor ki umumi harita çabaları devam etmektedir ve bu haritayı yapmakla görevlendirilen memurlar için gerekli aletler Paris'ten getirtilmiştir.²¹⁵ Fakat umumi harita çabalarının sonraki yıllardaki durumu hakkında kayıtlara rastlanmamıştır. Ayrıca arşivlerde 1847 yılı ve sonrasındaki yirmi yıl tarandığında bahsi geçen bölgelerden sadece Bağdat için üç harita bulunmuştur. Bu haritalar da tezkirede bahsedilen alandan çok daha küçük alanlar için hazırlanmış haritalardır. Bu nedenle arzda bahsi geçen planın uygulamaya konulup konulmadığı bilinmemektedir.

Osmanlı Devleti'nin haritasını hazırlama çabaları sürerken 1848 yılında Mekteb-i Harbiye-yi Şahane'de ders programlarına haritacılık ve jeodezi dersleri eklenmiştir.²¹⁶ Aynı yıl Paris'ten dersler için harita ve diğer gerekli materyaller sipariş edilmiş²¹⁷ ve bunun yanında eksik materyallerin tamamlanması için farklı yollara da başvurulmuştur. Bu çabalara bir örnek olarak "Gaminis" isimli müteveffa bir kişinin fabrikasından eksik eşyalar temin edilmeye çalışılmıştır.²¹⁸

Harita subayı yetiştirme çabaları devam etse de 1853 yılında Mekteb-i Harbiye'de yetiştirilen 32 subaydan, 1858 yılında da yetiştirilen 64 subaydan 4'ü harita subayı unvanını almıştır.²¹⁹ Diğer öğrenciler için de harita çiziminde kullanılmak üzere Paris'ten gerekli aletlerin getirilmesi için yeniden bir emir

²¹⁴ BOA, A.}AMD. 2-80 (h. 30.12.1263)

²¹⁵ BOA, A.}AMD. 11-85 (h. 21.12.1265)

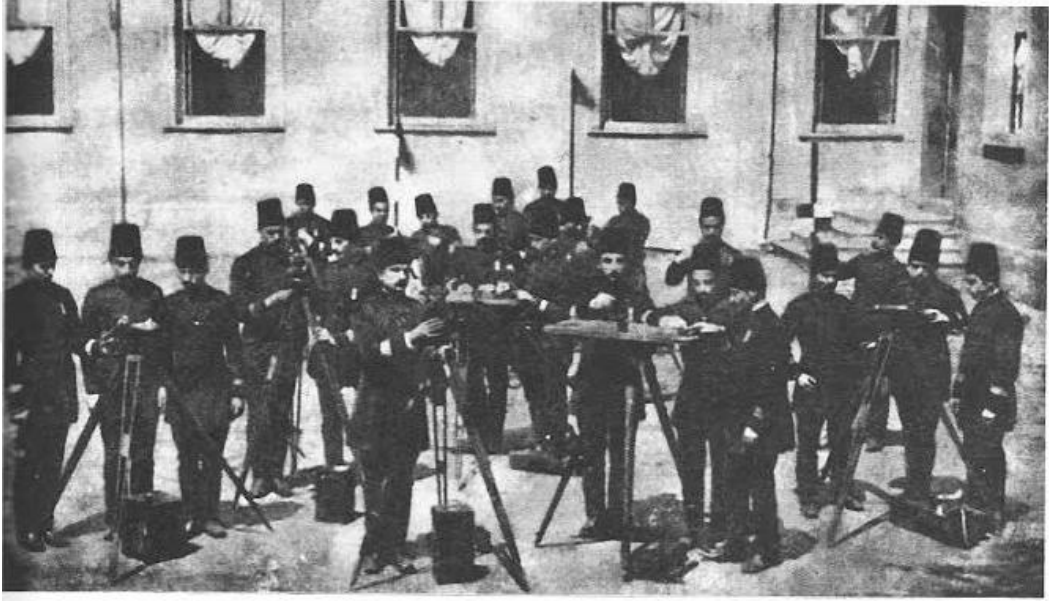
²¹⁶ Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", *The Cartographic Journal*, Cilt 55, Sayı 4, (2018), s.328.

²¹⁷ BOA, İ..MSM. 14-313 (h. 02.03.1264)

²¹⁸ BOA, HR.MKT. 23-29 (h. 23.01.1265)

²¹⁹ *Haritacılar Albümü ve Harita Yüksek Teknik Okulu Tarihi*, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü, 1980.

çıkmiştir.²²⁰ Aynı yıl Mekteb-i Harbiye, yerel idarelerden gönderilen haritaların merkezdeki ilgililere dağıtılması için çoğaltma görevini de üstlenmiştir.²²¹ Harita için ölçüm ve çizim aletlerinin gelip gelmediği hakkında elimizde net bir kanıt olmasa da, sonraki haritacılık çalışmaları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bu aletlerin girdiğini göstermektedir.

Fotoğraf 1. Harp Okulu'nda Uygulamalı Haritacılık Dersi (Büyük İhtimale 1850 Sonrası)

Kaynak: Ülkeul, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s. 15.

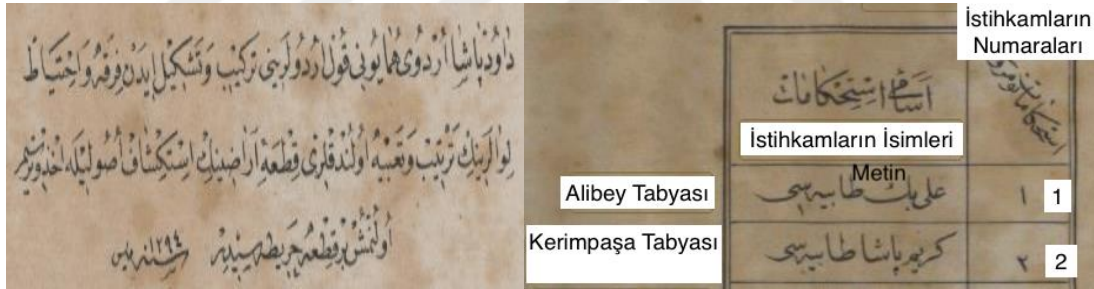
Ölçüme dayalı haritacılık faaliyetleri için 1893 yılı²²² işaret edilse de çok daha önce, 1878 yılında, arazi ölçümlerine dayalı ilk harita (Harita 12) üretilmiştir. “*Davut Paşa ordu-yu hümayunu kolordularını terkip ve teşkil eden fırka ve ihtiyat livalarının tertib ve ta’bya olundukları kıt’a-ı arazinin istikşaf usulüyle ahz-u tersim olunmuş bir kıt’a haritasıdır*” notuyla kaydedilen bu harita tek pafta ve 1:20.000 ölçeğindedir. Arazi ölçümlerine dayalı olarak üretilmiş olduğu haritanın kenar bilgilerine yazılmıştır. Ayrıca haritada “Mehmet Ali” ve “Şakir” isimli iki kişinin mührü vardır. Şakir isimli kişinin mührün üstündeki açıklamadan “Reis-i Erkan-ı Harbiye Mirlivası” olduğu anlaşılmaktadır. Herhangi bir yükseklik noktası ya da paralel ve meridyen çizgisine rastlanmamış olsa da oldukça ayrıntılı yükseklik eğrilerine sahiptir. Gökgez, Ülkeul ve Baker, haritanın yerel nirengi ağına dayalı

²²⁰ BOA, A.}AMD. 54-80 (h. 16.10.1271)

²²¹ BOA, HR.MKT. 56-27 (h. 20.04.1269)

²²² Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, s.5-6.

plançete yöntemi ile üretilmiş olabileceği yorumunu yapmaktadır.²²³ Haritanın eksiksiz bir askeri harita olmasının yanında 1878 yılı şartları göz önüne alındığında teknik anlamda da oldukça doğru bir harita olduğu tespit edilmiştir.²²⁴

Harita 12. Davutpaşa Haritası, 1878.

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 93642

Haritacılık faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve sürekliliği için öğrenciler haritacılık konusunda teşvik edilmiş, 1893 yılında Harbiye Mektebi talebesi olup padişaha resim, levha veya harita takdim edenler taltif edilmiştir.²²⁵ Kimi zaman,

²²³ Türkay Gökgöz, Cevat Ülkeul, Mustafa Baker, “Türk Haritacılığının Bilinmeyen Eserlerinden Biri: 1878 Tarihli Davutpaşa Haritası”, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 14. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, Ankara, (2013), s.2-3.

²²⁴ Türkay Gökgöz, Burcu Karahan, Burcu Kuzucu, “1878 Tarihli Davutpaşa Haritasının Planimetrik Doğruluk Analizi”, *6. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu*, Adana, (2016), s.1155.

²²⁵ BOA, Y..MTV. 81-59 (h. 07.02.1311)

Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden ücreti karşılığında bir şehrin haritasının yapılması istenmiştir.²²⁶

Mekteb-i Harbiye öğrencilerinin haritacılık yeteneklerini geliştirilme çabaları kapsamında 1890 yılında Paris Askeri Yüksek Okuluna gönderilen Kurmay Yüzbaşı Hakkı ve Şevki efendilerin eğitimleri bittikten sonra 1892 yılında sonradan gönderilen Harp Okulu öğretmenlerinden Kurmay Yarbey Rıza Bey'in de katılımıyla Fransız Ordusu Coğrafya Dairesi'nde teorik ve uygulamalı jeodezi eğitimi almışlardır. Padişah buyruğu ile sadece Osmanlı subaylarını yetiştirmek amacıyla 1893 yazında Nice kentinin kuzeyinde eğitim düzenlenmiştir. 1894'te eğitim bitmiş, subaylar yurda dönmüştür. Gerekli aletleri almak üzere aynı yıl Kurmay Yarbey Rıza Bey Fransa'ya tekrar dönmüş ve yine padişah buyruğuyla sözleşmeli olarak Fransız Coğrafya Dairesi uzmanlarından Yarbey Defforges ve Tuğgeneral Barisien Osmanlı topraklarına gelmiştir. Fransız Ordusu Coğrafya Dairesi'nde gerekli eğitimi almış olan zabıtlar 1894 yılında bir "Taksim-i Arazi Komisyonu" kurmuş ve yabancı uzmanların da desteğiyle 1895 yılında çalışmalarına başlamışlardır.²²⁷ Çalışmalarda ilk olarak demiryolu istasyonunun doğusundaki düz arazide 7235,52 metre uzunluğunda bir baz ölçülmüştür. Bazın yakınındaki redif deposunun batısında seçilen ve rasathane olarak adlandırılan noktanın enlemi ölçülmüş, bazın güney ucuna doğru semti bulunmuş ve deponun içinde de yıldız sarkaç yardımıyla yerçekimi belirlenmiştir. Bu çalışmada rasathane noktasının enlemi "44.1758.49 grad kuzey olarak bulunmuş ve boylamı da sıfır kabul edilerek Anadolu nirengisi için geçici bir boylam başlangıcı kabul edilmiştir. Bu noktada boylamın tam olarak belirlenemeyip sıfır alınmasının sebebi ise, boylam belirlemek için gerekli olan iki adet alet seti yerine elde sadece bir alet setinin bulunmasıdır. Bu nedenle Ayasofya Camii²²⁸ kubbesinin alemi olarak belirlenmek istenen nirengi noktası alet seti eksikliği giderilene kadar belirlenememiştir. Bu çalışmada Eskişehir'de belirlenen

²²⁶ Mekteb-i Harbiye-i Şahane son sınıf öğrencilerinden Muharrem Cavid Bey'e Manastır haritası sipariş edilmiş, ücretinin yarısı olan elli lira da peşin verilmiştir. Muharrem Cavid Bey haritayı tamamlayamamış ancak ücretinin kalan yarısını talep etmiş ve reddedilmiştir (Kaynak: BOA, DH.MKT. 682-60 (h. 10.01.1321))

²²⁷ Mustafa Rıza Şenler, Edip Özkale, Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908'den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı için Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti, Ankara:Harita Genel Komutanlığı, 1980, s.51-53.

²²⁸ Paris'e göre 26° 38' 44", Greenwich'e göre 28° 58' 58".

nirengi noktasının İstanbul'a ulaştırılması 1910-1911 yıllarını bulmuştur.²²⁹ Eskişehir'de çalışma (Harita 13) yaklaşık olarak 6 ay sürmüş, komisyon²³⁰ Aralık ayında İstanbul'a dönmüştür. O dönemde Osmanlı sarayında egemen olan Fransız ve Alman ekolü savaşlarından harita dairesi de etkilenmiş, Osmanlı ordusundaki Fransız subayların varlığı kuşkuyla karşılanmıştır. 1897 yılında tekrar araziye çıkmak için yapılan her girişim sonuçsuz kalmıştır. Fransa'dan gelen uzmanların harita alma çalışmaları yapması planlanmış ve hatta Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Şevki Bey'in bu manevralara iştirak etmesi merkezden istenmiş²³¹ olsa da bu gelen uzmanlar hiçbir çalışma yapmadan yıllar boyu saraydan ödenek almıştır. Bu süreçte Osmanlı subaylarının küçük çaplı askeri harita denemeleri yapmıştır. Orgeneral Yakup Şevki (Subaşı)'nın 1:50.000 ölçekli 80 paftalık Doğu Anadolu'nun yolları, geçitleri, garnizonları ve yerleşim yerlerini gösteren krokileri²³² bu çalışmaların başta gelen eserlerindendir.²³³ Zaman içerisinde komisyondaki yabancı uzmanlar yavaş yavaş ülkelerine dönmüşlerdir. Zamanla Türk zabıtlar da ayrılınca, 1907'de komisyonda sadece Erkan-ı Harp Kaymakamı Şevki Paşa (1865-1927) kalmıştır. Bütün aletler ve belgeler padişah buyruğu ile Erkan-ı Harbiye'nin kitaplığına kaldırılmıştır.²³⁴

²²⁹ Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s. 23.

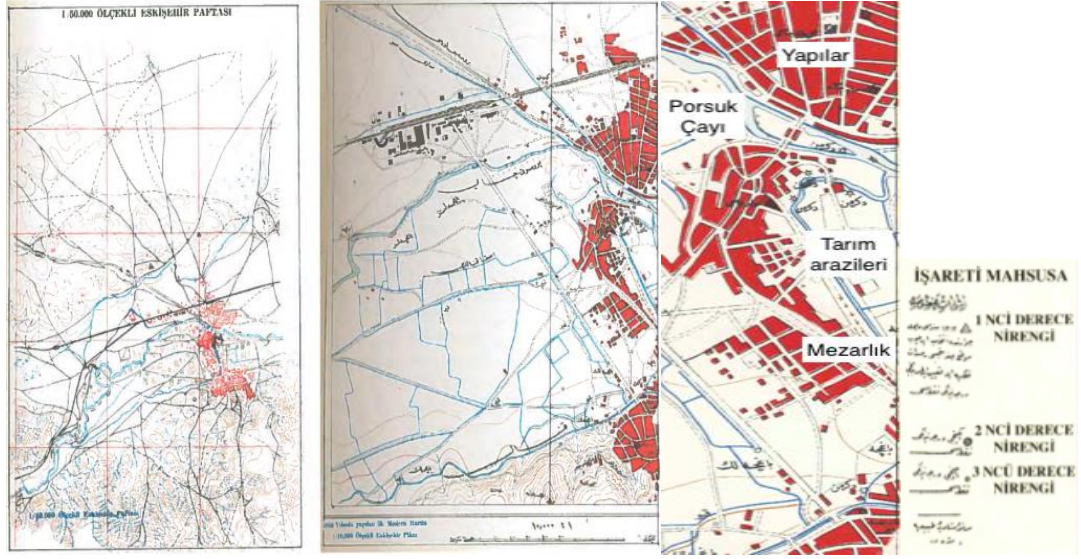
²³⁰ Eskişehir çalışmalarını yapan Harita Komisyonu'na bağlı Jeodezi Komisyonunu oluşturan üst düzey personel ve görevleri: Tuğgeneral Defforges (Teknik İşler Başkanı), Yarbay Barisien (Topografya Öğretmeni), Kurmay Yarbay Rıza Bey (Başkan Yardımcısı ve Yönetim Müfettişi), Kurmay Binbaşı Şevki (Nirengi Postası Komutanı), Kurmay Binbaşı Hakkı (Nirengi Postası Komutanı), Kurmay Yüzbaşı Fevzi (Nirengi Postası Komutan Yardımcısı ve Nirengi Subayı), Kurmay Yüzbaşı Sermed (Nirengi Postası Komutan Yardımcısı ve Nirengi Subayı), Kurmay Yüzbaşı Cemalettin (Nirengi Postası Komutan Yardımcısı ve Nirengi Subayı), Kurmay Yüzbaşı Şükrü (Nirengi Postası Komutan Yardımcısı ve Nirengi Subayı), Kurmay Binbaşı Zeki (Topografya Öğretmen Yardımcısı), Kurmay Binbaşı Mustafa Remzi (Kadastro Posta Komutanı), Piyade Ön Yüzbaşı Fevzi (Topograf Posta Komutanı). (Kaynak: Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s.23-34.)

²³¹ BOA, HR.TH.. 351-94 (m. 01.08.1907)

²³² Ülkekel'un aktardığına göre, bu krokiler bir yangında yok olmuştur. (Kaynak: Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s.25)

²³³ Ülkekel, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, s.25

²³⁴ Şenler, Özkale, *a.g.e.*, s.51-53.

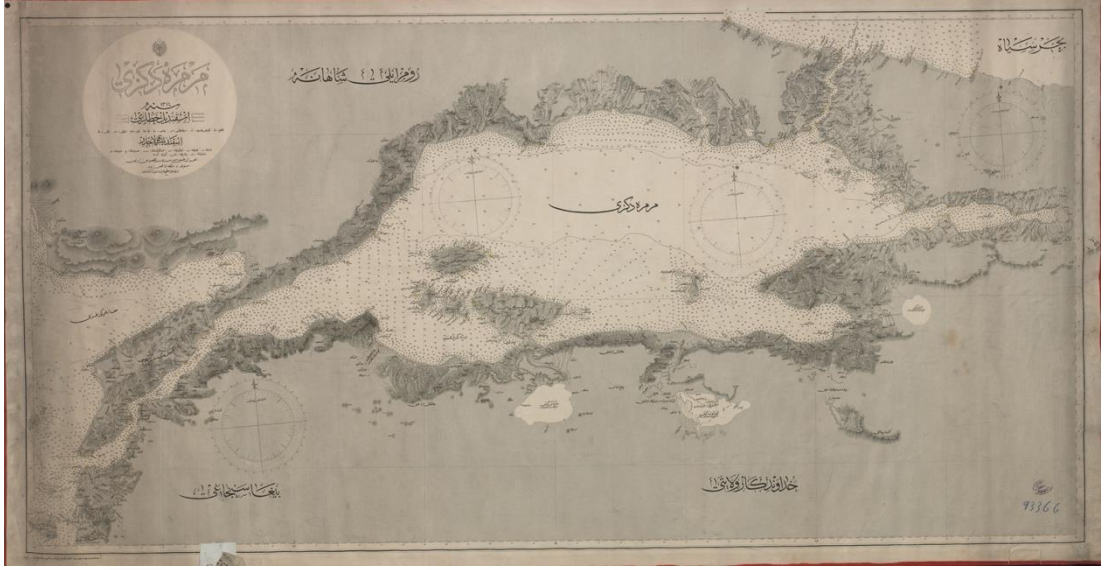

Harita 13. 1:50.000 ve 1:10.000 ölçekli Eskişehir Planları

Kaynak: Önder, *a.g.e.*, s.135 ve Harita Genel Komutanlığı <https://www.harita.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 09.06.2022)

Kara haritacılığı çalışmaları devam ederken, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde deniz haritacılığı da hız kazanmış ve güçlü deniz haritacılığı geçmişi ile daha profesyonel haritalar yapılabilmiştir. Bu haritalar, sıklıkla dönemin en iyi matbaası olan Mekteb-i Harbiye matbaasında basılmıştır. Bahsedilen haritalardan biri 1896-1897 yılında kaptan Fethi Efendi tarafından hazırlanan Marmara Denizi ve boğazların batimetrik haritasıdır. Haritada batimetrik eğriler, kıyılardaki malzemeler, derinlikler gibi birçok veri mevcuttur. Fethi Efendi bu verileri Saint Petersburg Üniversitesi'nde görev yapan doğa bilimci Nikolai Ivanevich Androusov'un 1894 yılında Rus Coğrafya Cemiyeti tarafından Osmanlı gemisi "Selanik" ile gerçekleştirilen keşif gezisindeki notlarından ve ölçümlerinden elde etmiştir.²³⁵ Verilen örnekte de görüldüğü gibi profesyonel bir harita hazırlamak ve basmak Osmanlı Devleti için tek başına ve tek bir birimle yapılması oldukça güç bir eylem olmuştur. Veriler Rusya ile ortak düzenlenen bir keşif gezisinden alınırken, haritayı basmak için Bahriye ile Mekteb-i Harbiye matbaasının ortak çalışması gerekmiştir.

²³⁵ Günergün, Üçsu, Günergün ve Üçsu, "19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması", s.156-157.

Harita 14. Marmara Denizi ve Boğazların Batimetrik Haritası, 1896-1897.

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 93366.

Haritacılıkta ilerleme çabalarının en ciddi şekilde yaşandığı kurumlardan biri olan Harbiye de plansızlık ve dönemin hareketli siyasi gelişmelerinin kurbanı olmuştur. Her şeye rağmen, 1895 yılında başlayan çalışmalar haritacılık faaliyetleri Türk haritacılığında hesaba dayalı harita yapımının başlangıcı kabul edilmiş ve 1995 yılı Türk haritacılığının 100. yılı olarak kutlanmıştır.²³⁶

1.3.2. Osmanlı Devleti'nde 19. Yüzyıl Matbaacılığı ve Coğrafya Ders Kitapları Meselesi

Bir yandan harita basımı imkânları arttırılmaya çalışılırken, diğer yandan ise ders kitabı yayınlarak coğrafya ve haritacılık eğitimi nitelikli hale getirilmeye

²³⁶ Sarıcaoğlu, Piri Reis'ten Örfi Paşa'ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri, s.52.

çalışılmıştır. Pek çok dersle birlikte coğrafya eğitimi de okullarda zorunlu hale gelmiş ve eser yazımı teşvik edilmiştir.²³⁷ 1882 yılında yeni ve mükemmel bir coğrafya kitabı düzenlenmesi için emir çıkarılmıştır.²³⁸ Bu yazılan eserler İptidai ve Rüştîye mekteplerinde okutulmuştur.

Tanzimat döneminin kurumsallaşma faaliyetleri çerçevesinde kurulan rüştiye mekteplerinde müfredata ilk eklenen derslerden biri coğrafya olmuştur. Bu derslerde okutulan kitaplar da çeviri yolu ile elde edilmiştir. Derslerde kullanılacak harita, küre, kitap gibi materyallerin temini için ise Maarif Kütüphanesi kurulmuştur. 1872-1895 yılları arasında hizmet veren Maarif Kütüphanesine basılan her telif ve tercüme eserden kopyalar gönderilmiş, bunun dışında klasik bir kütüphaneden farklı olarak özellikle Rüştiyeler için bir malzeme deposu görevi görmüştür. Okullar tarafından istenen malzemeler Maarif Kütüphanesi'nce ücretli, ücretsiz veya indirimli olarak farklı koşullarda posta yolu ile temin edilmiştir. Fakat özellikle taşradaki okullara harita ve küre temininde yetersiz kalındığı bilinmektedir.²³⁹ Eğitimde haritaların etkin kullanılabilmesi, çağa uygun coğrafya kitapları hazırlanması zaruri ihtiyaçlar olarak öne çıkmıştır. Tüm bu çabalar etkin bir basım, yayın ve dağıtım ağını zorunlu kılmıştır.

1.3.2.1 Osmanlı Devleti'nde Matbaacılık ve Mühendishane Matbaası

a. Ucâletü'l-coğrâfiyye ve Cedid Atlas Tercümesi

Mühendishane Matbaası tarafından yayına hazırlanan en değerli eser Cedid Atlas Tercümesi'dir. Abdurrahman Efendi tarafından yayına hazırlanan Atlas-ı Cedid iki ayrı eserden oluşmaktadır. Eserin ilk kısmı Mahmud Raif Efendi tarafından yazılmıştır. III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketleri arasında önemli bir yere sahip olan Mahmud Raif Efendi, Osmanlı Reis-ül Küttab'ı ve dönemin ıslahat yazarıdır.

²³⁷ Sadece ders kitabı amaçlı değil, 1827 yılında Mütferrika'nın torunu tercüme odası memuru Örfi Paşa tarafından devlet kademelerini Ege Adaları hakkında bilgilendirmek amacıyla yazılmış olan "Coğrafya-yı Örfi" eseri bürokrasinin coğrafya eserleri yazma konusundaki ilgisini de göstermektedir. (Kaynak: Örfi Paşa, *Coğrafya-yı Örfi* (1827), Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 2045.)

²³⁸ BOA, MF. MKT. 76-5 (h. 01.07.1299)

²³⁹ Bahri Ata, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, (2009), s.30-33.

maslahatgüzarı Yakovaki Efendi Türkçeye çevirmiştir. III. Selim'in özel isteği üzerine Ucâletü'l-coğrâfiyye eseri, 1804 yılında İngiliz Kartograf William Faden'in "General Atlas" eserinin birebir çevirisinden oluşan 24 haritanın tercümesi ile birlikte basılmıştır.²⁴² Mahmud Raif Efendi'nin eseri ve atlasın tercümesi "Cedid Atlas Tercümesi" adıyla müstakil bir eser halini almıştır.

Kongre Kütüphanesi'nde bulunan kopyasında, içindekiler tablosu Ucâletü'l-coğrâfiyye eserine aittir. William Faden'in eserinin içindekiler tablosu tercümeye eklenmemiştir. Ucâletü'l-coğrâfiyye eseri bir sayfası içindekiler sayfası olmak üzere toplamda 80 sayfadır.²⁴³

Ucâletü'l-coğrâfiyye, klasik Osmanlı coğrafya eserlerine benzer bir başlıklandırma düzenine sahiptir. Öncelikle, coğrafya ile ilgili temel konulardan bahsedilir. Bu konular başlıca dünyanın ve güneşin hareketleri, enlem-boylamlar, kuzey-güney yarım daireleri, yönler ve astronomi gibi konulardır. Ardından milletler, diller, dinler ve görünüşlerle ilgili başlıklar sıralanmıştır. Özellikle görünüşler konusundaki başlıklar Osmanlı coğrafya geleneğinde sık karşılaşılan bir durum değildir. Ardından gelen ülkelere ait başlıklar ise yine coğrafya geleneği dâhilindedir. Ülkelere ve bazen de bölgelere ait ayrıntılı bir başlıklandırmaya gidilmiştir. Amazon, Şili, Labrador ve Zanzibar gibi Osmanlı dönemi coğrafya eserlerinde daha çok pek görülmeyen ülkelerden de bahsedilmiştir. Ayrıca henüz keşfedilmemiş topraklar da başka bir başlık altında incelenmiştir.

Ucâletü'l-coğrâfiyye eserinden sonraki Cedid Atlas Tercümesi, diğer bir adıyla "Atlas-ı Cedid", Mühendishane bünyesindeki harita tezgâhında basılarak yeni matbaada basılan eksiksiz ilk Türkçe atlas olmuştur.²⁴⁴ General Atlas eserinde 1783-1803 yılları arasında hazırlanmış 55 farklı bölgenin bilinen 60 haritası vardır.²⁴⁵ Bu haritaların 24'ü tercüme edilmiştir. Haritaların büyük kısmı birebir aynı olsa da dikkat çeken bir fark dünya haritasında açıkça belli olmaktadır. William Faden'in dünya haritasında Anadolu için "Asya'daki Türkiye" ve Rumeli için de

²⁴² Beydilli, "Mahmud Raif Efendi", s.382-383.

²⁴³ Cedid Atlas Tercümesi, ABD Kongre Kütüphanesi, No: G1019.T2 1803, <https://www.loc.gov>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

²⁴⁴ Fikret Sarıcaoglu, "Harita, Osmanlı Dönemi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.216.

²⁴⁵ General Atlas, David Rumsey Harita Koleksiyonu, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

“Avrupa’daki Türkiye” ifadeleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti’nce hazırlanan tercümede ise, “Anadolu” ve Rumeli” ifadeleri kullanılıp, orijinal haritada²⁴⁶ var olan Yunanistan’ın adı eklenmemiştir. Aynı durum orijinal haritada Anadolu’nun güneyi için yazılan “Ermenistan” ifadesi için de geçerlidir. Tercüme haritada bu isim yer almamıştır.²⁴⁷

Harita 16. William Faden’in Eserinden Yunanistan ve Türkiye Haritası, 1790.

Kaynak: <https://www.davidrumsey.com>, Erişim Tarihi: 14.09.2020.

²⁴⁶ General Atlas, David Rumsey Harita Koleksiyonu, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

²⁴⁷ Cedid Atlas Tercümesi, ABD Kongre Kütüphanesi, No: G1019.T2 1803, <https://www.loc.gov>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

Harita 17. Cedid Atlas Tercümesi'nden Yunanistan ve Türkiye Haritası, 1803.

Kaynak: <https://www.loc.gov>, Erişim Tarihi: 14.09.2020.

Orijinal haritada (Harita 16) Anadolu için arada “Anadolu” fakat sıklıkla “Asya’daki Türkiye” veya “Küçük Asya”, aynı şekilde Rumeli için de arada “Rumeli” fakat sıklıkla “Avrupa’daki Türkiye” ifadesi kullanılsa da tercüme haritada (Harita 17) bu ifadeler sadece “Anadolu” ve “Rumeli” şeklindedir. Yine Güneydoğu Avrupa ve Anadolu haritasının orijinalinde Anadolu’yu tanımlamak için “Küçük Asya” ifadesi kullanılırken Osmanlı Devleti tarafından yapılan kopyasında Anadolu yazmaktadır. Bu haritaların ikisinde de Ermenistan ve Rumeli adlandırmalarını görebiliyorken, orijinal haritada olan Yunanistan çeviri haritada gerekli yere yazılmamıştır. Benzer durum hemen arkasındaki Yunanistan ve Türkiye haritasında da geçerlidir. Orijinal haritada Yunanistan yazan bölgede, kopya haritada Arnavutluk yazmaktadır. Bunun dışında Bulgaristan ve Sırbistan isimlendirmeleri iki haritada da aynıdır. Aynı haritanın açıklama kısımlarında da ufak farklılıklar vardır. Orijinal haritada harita sadece “Yunan Adaları ve Anadolu’nun bir parçası” olarak tanımlanırken Osmanlı kopyasında “Devlet-i Aliye zabtında Anadolu garb tarafı

Rum ilinden bir mikdar ve Akdeniz'de Kıbrıs'tan maada cümle adaların haritasıdır”(vr. 51a-51b) açıklaması bulunmaktadır. “Yunan”, ve “Yunanistan” gibi ifadelerin geçmemesi Osmanlı kopyalarındaki genel anlayışa uygundur.²⁴⁸

Haritaların teknik açıdan genel bir değerlendirilmesi yapıldığında çeviri haritaların hiçbirinde büyük değişiklikler yapılmadığı söylenebilir. Sadece bazı haritalara küçük birer pusula gülü veya ölçek cetveli eklenmiştir. Orijinal haritada olan dağları, çölleri simgeleyen figürler bazı çeviri haritalarda azaltılmış, toponomide de seyreltmeye gidilmiştir. Bunun nedeni harita üzerinde Arap harfleri ile yazmanın Latin harfleri ile yazmaktan daha çok yer kaplamasıdır. Harita isimlerinin ve açıklamalarının yazdığı süslü çizimler Osmanlı kopyalarında sadeleşmiştir. Orijinal haritalardaki melek, heykel ve insan figürleri Osmanlı kopyalarına aktarılmamıştır. Renklendirme konusunda belli bir standart izlenmemiş, renkler tekrarlı bir şekilde kullanılabilmektedir.²⁴⁹

Hüseyin Dağtekin'in aktardığı bilgilere göre, 1803 basım tarihli çeviri Atlas-ı Cedid eserine ait olduğu tahmin edilen bir taş Avrupa Haritası 1936 yılındaki bir tereke satışında bulunmuştur. Enlem ve boylamları benzetme yolu ile çizilmiş, yer adları da genelde yanlış olan bu haritayı incelediğinde Dağtekin, Mütferrika'nın bastığı ilk haritanın (1720) üzerinden 84 yıl geçmiş olmasına rağmen o yıllarda Osmanlı haritacılığının hala gerilemekte olduğu yorumunu yapmıştır.²⁵⁰ Ancak konuya başka bir açıdan bakılacak olursa, aradan geçen 84 yıla rağmen hala Osmanlı literatürüne yeni ve “iyi” haritalar kazandırma çabasının devam ettiği şeklinde de görülebilir.

1832 tarihinden itibaren özel kişiler de matbaa açmaya başlamıştır. Matbaaların ve matbu eserlerin çoğalması üzerine bir denetim mekanizmasına ihtiyaç duyulmuştur. İlk olarak 1840 yılında basılan eserlere Bab-ı Ali'den izin şartı getirilmiş, 1854 yılında da özel matbaaların devlet matbaasının gelirini azaltması sebebiyle matbaa açmak sınırlandırılmıştır. Fakat çok kısa bir süre sonra, 1856 yılında, matbaa açmak tekrar serbest bırakılmış ancak basılan eserlerin basılmadan

²⁴⁸ Cedid Atlas Tercümesi, ABD Kongre Kütüphanesi, No: G1019.T2 1803, <https://www.loc.gov>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

²⁴⁹ Cedid Atlas Tercümesi, ABD Kongre Kütüphanesi, No: G1019.T2 1803, <https://www.loc.gov>, (Erişim Tarihi:15.11.2020).

²⁵⁰ Dağtekin, *a.g.e.*, s.1158.

önce Takvimhane Nezaretine²⁵¹ bildirilmesi ve basımdan sonra gelir vergisi verilmesi şartları koyulmuştur. 1857 yılında çıkarılan ilk Matbaa Nizamnamesi ile daha sıkı bir denetim sistemi getirilmiştir. Eserin Meclis-i Maarif tarafından incelenip uygun bulunması durumunda Sadaret makamının izniyle basılması gerektiği belirtilmiş, ayrıca matbaaların nasıl açılması gerektiği hakkında ve uygunsuz kitapların basımı durumunda uygulanacak yaptırımlar ile ilgili gerekli hükümlere yer verilmiştir. Kitap yazmayı teşvik için yazarlara eserleri üzerinde 40 sene miras bırakabilme, devredebilme veya satılabilme imkânıyla birlikte imtiyaz hakkı tanınmıştır. İmtiyazlı eserlerin sahibinin izni olmadan basılması, tercüme edilmesi, yayınlanması yasaklanmıştır. Tercüme eserlerde bu imtiyaz hakkı 20 sene olarak belirlenmiştir.²⁵²

Yaşanılan sürece paralel bir şekilde, eser basma konusunda da değişikliklere gidilmiştir. 1857 Nizamnamesi yürürlükten kalkmış, önce 1888’de daha sonra o da yürürlükten kalkıp 1894 yılında Matbaalar ve Kitapçılar Hakkında Nizamname yürürlüğe girmiştir. Bu nizamname ile eser basmaya daha sıkı bir denetim getirilmiştir. Maarif Nezaretinden basım için ruhsat alma ve Maarif Nezaretine kaç kopya çıkarılacağını bildirme yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun dışında kitap yayınlanmadan önce basılmış beş kopyanın Maarif yetkililerine verilmesi, onaylanması durumunda onaylı kopyanın matbaacı tarafından saklanması ve denetimlerde gösterilmesi şartı bulunmaktadır. Maarif içerisinde de ilan ve davetiye dışında basılı olan bütün mecmua ve kopyalarını denetlemek için önce 1879’da Telif ve Tercüme Dairesi kurulmuştur. 1881’de ise Telif ve Tercüme İdaresi ile Matbaalar İdaresi birleşerek Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti oluşturulmuştur. Kitap basımının ve gümrük ve postanelerdeki basılı eser geçişinin denetimi bu heyete verilmiştir.²⁵³

²⁵¹ Osmanlı Devleti’ndeki ilk resmi gazete olan Takvim-i Vekayi’nin 1831’de basılması için kurulan idareye Takvimhane ismi verilmiştir. Takvimhane, hem bir matbaa hem de bir yazı işleri dairesi olarak çalışmıştır. Takvimhane binasının zaman içerisinde yetersiz olmasıyla, daha önce tam teşekküllü bir matbaa haline getirilmiş olan fabrika binasına taşınmıştır. Bu şekilde iki matbaanın tek idarede birleşmesi ile de Takvimhane Nezareti oluşmuştur. 1862’de gazeteciliğin ve matbuatın yerinin maliye değil, maarif olduğuna kanaat getirilmiş ve Takvimhane Nezareti ilga edilerek Maarif Nezareti’ne devredilmiştir. (Kaynak: Gülden Sarıyıldız, “Takvimhane”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2 (gözden geçirilmiş 3. basım), Ankara, 2019, s.573-574.)

²⁵² Demirel, *a.g.e.*, s.89.

²⁵³ Demirel, *a.g.e.*, s.94-96.

1.3.2.2. Ders Kitaplarında Coğrafya ve Haritacılık Bilgisi

Eğitimde modernleşme çabaları ders kitaplarının gelişimini de doğrudan etkilemiştir. 19. yüzyılda yazılan coğrafya kitabı sayısı imparatorluğun kuruluşundan 1800 yılına kadar yazılan coğrafya kitaplarının sayısından daha fazladır. Bu kitapların büyük kısmı yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise okullar için daha nitelikli ders kitabı yazma çalışmaları başlamış, yüzyılın sonuna doğru ise okullardaki coğrafya derslerinin sayısı ve saatleri arttırılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak kitap yayını 20. yüzyılda da artarak devam etmiş, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılan coğrafya kitabı sayısı 1900 yılına kadar yazılan kitaplara eşit hale gelmiştir. İhsanoğlu eserinde 458 coğrafya eseri müellifi ve 1628 coğrafi eser tespit etmiştir. Tanzimat devrinde Avrupa'nın okul kitabı üretmek için eserlerinden en çok faydalandığı kişiler, İtalyan coğrafyacı Balbi (1872), Alman K. Ritter (1779-1859), Fransız Konrad Maltebrun (1775-1826) ve Viktor Maltebrun (1816-1889)dur. Osmanlı'da ise daha çok E. Cortambert'in Fransız okulları için düzenlediği seriden yararlanılmıştır.²⁵⁴

Özellikle Fransızca kitaplardan çevrilen “Muhtasar Coğrafya”, “Mebada-i Coğrafya”, “Usul-i Coğrafya”, “Mülahhas Coğrafya” ve “Coğrafya Risalesi” gibi küçük el kitapları ve coğrafyanın tarifinin yapıldığı nispeten daha geniş çaplı “Coğrafya-yı Aleksandır” ve “Kitab-i Coğrafya” eserleri okullarda okutulmak üzere hazırlanmıştır. Beyrut'taki Amerikan Tıbbiye okulunda öğretmenlik yapan Cornelius Van Dyck'ın “Kitab-ül Mirat-il Vaziye Fi-l Küre-til Arziye” isimli eseri Şirvanlı Ahmet Hamdi tarafından birebir çevrilerek “Nüzhet-ül Büldan li Tenşit-il İhvan nam Usul-i Coğrafya-i Kebir” adı ile kaleme alınmıştır. Bunun dışında Abdurrahman Şeref'e ait “İstatistik ve Coğrafya-yı Umumi” eseri de mekteplerde okutulmuştur.²⁵⁵ Okullardaki coğrafya eğitimini desteklemek için yer adı coğrafyasına dayanan taş basması beş kıt'a haritaları yayınlanmıştır.²⁵⁶

²⁵⁴ Oruç Şahin, Tokcan Halil, Demirkaya Hilmi, *Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2006, s.43-50.

²⁵⁵ İbrahim Hakkı Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat I, Maarif Vekâleti Yayınları*, İstanbul: 1940, s.51.

²⁵⁶ Hüseyin Dağtekin, “Bizde Tarih Haritacılığı ve Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt: II, Ankara, 1981, s.1160.

Tanzimat ile birlikte coğrafya kitaplarının içerisine konulan haritalar birleştirilerek atlaslar haline gelmiş ve eğitimde kullanılmaya başlanmıştır. Atlas konusunda kılavuz Fransızlar olmuştur. Klasik Fransız atlasları tercüme edilerek kullanılmıştır.²⁵⁷ Atlas ismi Osmanlılarda coğrafya manasına da gelmiş ve genelde coğrafya ve atlas kelimelerini birlikte kullanmışlardır.²⁵⁸

Coğrafya kitaplarında Osmanlı coğrafyası ile ilgili kısımlarının yazılabilmesi için gereken sistemli bilgi ve istatistik ihtiyacı Reşit Paşa'nın fikri olan devlet salnamelerinin yayınlanmaya başlamasıyla büyük ölçüde giderilmiştir. 1846'da devlet salnameleri, 1866'da ise vilayet salnameleri olarak yayınlanmaya başlanan salnameleri takiben coğrafya literatüründe de hareketlenme olmuştur.²⁵⁹

19. yüzyılda basımı yapılan yerli çalışmaların büyük kısmı ansiklopediler ve coğrafya lûgatları şeklinde yapılmıştır. Mühendishanelerde okutulan ders kitapları yine mühendishane hocaları tarafından farklı eserlerin tercüme edilmesi ile oluşturulmuştur. Dönemde yazılan coğrafya eserlerinde içerik olarak genel eğilim genelde aynı olmakla birlikte 19. yüzyılın sonuna yaklaşırken haritacılık coğrafya eserlerinden bağımsız olarak kendini göstermeye başlamıştır.

1806-1817 yılları arasında Mühendishane baş hocası iken birçok ilmi eser yazan Hüseyin Rıfkı Efendi, yazar hocaların en önemli örneklerinden biridir. II. Mahmut'a sunulan, "El Medhal fi'l Coğrafya" adlı eserinin 1831 ve 1875 arasında bilinen altı baskısı olmuştur.²⁶⁰

İç kapakta yazan adıyla "Medhal Coğrafya", aslen Hüseyin Rıfkı Tamani'nin astronomi üzerine olan kitabının coğrafyaya dair olan bölümünün başhoca İshak Efendi tarafından özetlenmiş halidir. Genelde eserlerde gördüğümüzden farklı bir başlıklandırma biçimi seçmiştir. "Mukaddime" ile başlayan eser "Kısm-ı evvel" ve "Kısm-ı Sani" bölümleri ile devam eder. Bu bölümlerde hendeseyle giriş yapıp bazı temel konulardan bahseder. Ardından "Makale-yi Evvel" bölümü gelir. "Makale-yi Saniye" bölümüne kadar arada "Bab-ı Evvel", "Bab-ı Sani" ve "Fasl-ı Evvel" ve "Fasl-ı Hâmise 'aşere" bölümleri arasındaki 15 başlık dâhil olmak üzere toplamda 17

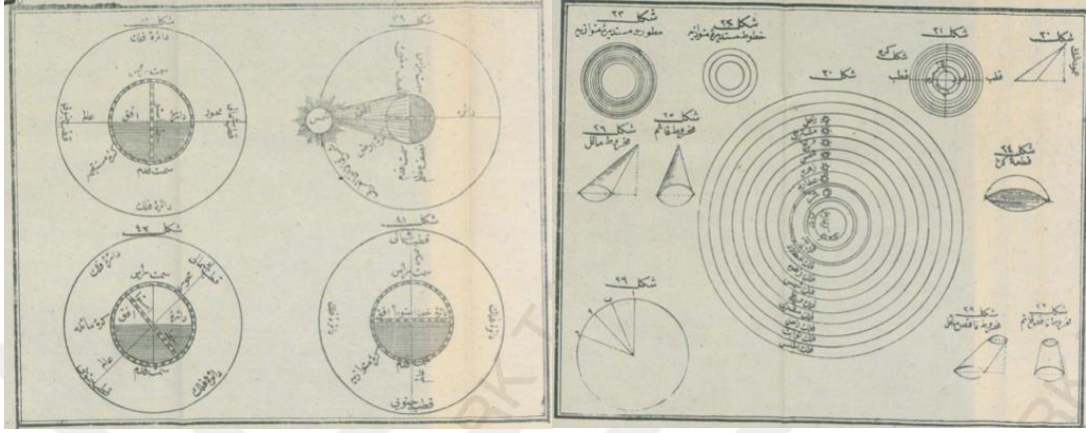
²⁵⁷ Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", s.12-13.

²⁵⁸ Orhonlu, *a.g.e.*, s.125.

²⁵⁹ Tekeli, İlkin, *a.g.e.*, s.162.

²⁶⁰ İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi I*, s.176-177.

başlık vardır. “Makale-yi Saniye” bölümünün ardından soru cevap kısımları başlamıştır. Toplamda 27 başlık altında 27 soru cevap yazılmıştır. Eserin sonunda içerisinde 53 farklı görselin yer aldığı 8 sayfa vardır. Metin, 88 sayfadan oluşmaktadır. Soru ve cevaplar fiziki ve matematiksel coğrafyaya ilişkindir.²⁶¹

Harita 18. El Medhal fi'l-Coğrafya Eserinde Kâinatın Merkezi ve Katlarına Dair Görseller.

Kaynak: Hüseyin Rıfki Tamani, *El-Medhal fi'l-Coğrafya*, Takvimhane-i Amire, 1869 (h.1285) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nadir Eserler, A.II/2325.

Eserin, yazarın başka bir eserinden özet olduğu bilindiği için soru cevap kısmının bu niteliğe uygun olduğu düşünülebilir. Görsellere dair bilgiler eser içerisinde verilmiş ve görsele atıf yapılmıştır. Geometri ve astronomi ağırlıklı eser, “Bab-1 Evvel” bölümünde belirttiği üzere kâinatın merkezinin dünya olduğunu savunur. Kâinatı dokuz kattan oluşan bir soğan kabuğuna benzetir (Harita 18). Dünya merkezli evren modeli ile Başhoca Hüseyin Rıfki Tamani’nin Batlamyus teoremini benimsediği kabul edilebilir. Eser, dünyanın ve evrenin hareketleri üzerine oldukça ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bunun dışında özellikle yönler ve yön bulmada konularına soru cevap kısmında yer vermiştir. Haritasız yön bulmak mümkün müdür sorusuna ufuk ve kutup noktalarının bilinerek yön bulanabildiğine dair bir cevap vermiştir. Bir geometri ve astronomi eseri olan bu kitap, harita yapımı konusuna değinmemiştir.²⁶² Yeni kurulan Mühendishane’ye Halife sıfatı ile atanan ve daha sonra baş hoca olan Tamani’nin konuyla ilgili bu eseri Mühendishane’de dönemin coğrafya müfredatı hakkında fikir vermektedir.

²⁶¹ Hüseyin Rıfki Tamani, *El-Medhal fi'l-Coğrafya*, Takvimhane-i Amire, 1869 (h.1285), Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Nadir Eserler, A.II/2325.

²⁶² Tamani, *El-Medhal fi'l-Coğrafya*.

Dönemin en üretken yazarlarından biri olan ve “Coğrafya-yı Umumi”, “Coğrafya Dersleri” ve “İstatistik ve Coğrafya-yı Umrani” eserlerinin sahibi Abdurrahman Şeref Efendi hem siyasetçi hem de eğitimci kimliğe sahip biridir. Osmanlı içerisindeki “yeni” ve “eski” düzenin çatışması Şeref’in eserleri üzerinden görülebilmektedir.

Siyasi görüşünü hiçbir zaman net olarak dile getirmeyen Şeref, İttihat ve Terakki mensubu olmadığı için asaleten göreve getirilmediğini belirttikten sonra, İttihat ve Terakki destekli hükümette bakan olmuştur. Millî mücadele döneminde de Kuvâ-yi Milliye hareketlerini desteklemiştir. Şeref’in Tanzimat’ı temsil ettiği yorumu yapılmaktadır. Eğitim anlayışında da klasik ve Tanzimat sentezi yapmıştır. Eğitimdeki eski usulü reddederek yeni usulü benimsemiş, bu yeni usulüne de patrimoniyal sistem ve vesayetçi devlet zihniyeti hâkim olmuştur.²⁶³ Özetlemek gerekirse, Batı usulü dönemin yeni eğitim anlayışı ile devlete bağlı bürokratlar yetiştirmeye çalışmıştır.

Verdiği derslerde kullanmak üzere ders kitabı niteliğinde olan Şeref’in eserlerinde herhangi bir özgünlük yoktur. Kendisi de niyetinin sadece “istifade-i tullab” olduğunu, yani sadece öğrencilerin derslerde kullanması için kaleme aldığını belirtir.²⁶⁴ Dönemin özgün eser yokluğu fakat ders kitabı bolluğu gerçeğine uygun bir durumdur.

“Coğrafya Dersleri” eseri, Rüştîye Mekteplerinde okutulmak üzere 3 cilt halinde hazırlanmıştır. Birinci cildi 1905 tarihlidir. İkinci cildi, 1905 ve 1909 tarihlerinde iki kere baskı yapmıştır. Asya kıtası ile başlayıp Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarının fiziki ve beşerî özelliklerinden bahseder.²⁶⁵ Üçüncü cildi, Selimiye Kütüphanesi’nde 22 Sel 3204/2 numara ile kayıtlıdır. Fakat kütüphanedeki kopyasında eser yarımardır. Bu nedenle Selimiye Kütüphanesi’ndeki eserin içerdiği kadar kısım bu çalışma dâhiline alınmıştır. Eserin kapak bilgisine göre eser, “Mekteb-i Rüştîye talebesine mahsus ve üç sene üzerine mürettebdir.”²⁶⁶ Görüldüğü üzere 1325 1907 tarihinde basılan bu eserin ders kitabı niteliği kapağında da açıkça

²⁶³ Taştan, *a.g.e.* s.84-85, 124.

²⁶⁴ Taştan, *a.g.e.*, s.220.

²⁶⁵ İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II*, s.500.

²⁶⁶ Abdurrahman Şeref, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Şirket-i Mertabya Matbaası, 1325.

belirtlmifltir. “Asya Kıtası”, “Afrika Kıtası”, “Amerika-yı Cenûbî²⁶⁷”, “Okyanusya Kıtası”, “Mâlûmat-ı Mütemmime²⁶⁸”, “Mesâha”, “Tevâfüt-ü Leyl û Nehar²⁶⁹”, “Tevâfüt-ü Harâret²⁷⁰”, “Cezr-ü Med²⁷¹”, ve “Keşfiyat-ı Bahriye-i Coğrafya²⁷²” bölümlerinden oluşur.

Asya, Afrika, Güney Amerika ve Okyanusya’nın anlatıldığı bölümler benzer bir sisteme tabidir. Önce kıtaların coğrafi özelliklerinden ve yer şekillerinden bahsedilir. Bölümlerin büyük kısmında yer şekilleri ve iklimler anlatılır. Kalan kısımlarda da siyasi yapısı, yerli halkın özellikleri ve ekonomik faaliyetleri anlatılmıştır. Her bölüm haritalarla desteklenmiştir. Fakat harita sayısı az ve haritalar ayrıntılardan yoksun, küçük ölçekli standart siyasi haritalardır. Güney Amerika bölümünde ülkeler, başkentleri ile birlikte ayrıca yazılmıştır. Ayrıca bu bölümde diğerlerinden farklı olarak Amerika’nın keşfi konusundan da bahsedilmiştir. Avrupalıların Amerika’ya yönelik politikalarına nispeten geniş yer verilmiştir.²⁷³

Mâlûmat-ı Mütemmime bölümünde dünyanın şekli, paralel ve meridyen sisteminden bahsedilmiş, temel koordinat alma bilgileri verilmiştir. Bazı büyük şehirlerle örneklendirilmiştir. Mesaha bölümünde “saat”, “kilometre” ve “mil” kavramları anlatılmış, Tevâfüt-ü Leyl û Nehar bölümünde de gece ve gündüzün uzayıp kısalması ve bu farkın sebeplerinden bahsedilmiştir. Tevâfüt-ü Harâret bölümü yükseklik ve sıcaklık arasındaki bağlantıyı açıklamıştır. Çok kısa olan Cezr-ü Med suların yükselmesinden bahsederken kitabın elimizdeki kopyasının son bölümü olan Keşfiyat-ı Bahriye-i Coğrafya bölümü Amerika’nın keşfinden etraflıca bahseder. Kitabın bundan başka bölümünün var olup olmadığını bilmemekle beraber incelenen kısım kadarıyla özet geçmek gerekirse, kitap oldukça basit düzeyde tutulmuştur. Kıta bilgileri verilen kısımlar basit haritalarla desteklenirken, diğer bölümler de az sayıda basit küre modelleri ile desteklenmiştir.²⁷⁴ Eserde dikkat çeken nokta sadece var olan bilgilerin aktarılması işlevi görmesi, konu hakkında merak

²⁶⁷ Güney Amerika

²⁶⁸ Tamamlayıcı Bilgiler

²⁶⁹ Gece ve Gündüz Farkları

²⁷⁰ Sıcaklık Farkları

²⁷¹ Medcezir

²⁷² Denizlerin Keşfi

²⁷³ Şeref, *Coğrafya Dersleri*.

²⁷⁴ Şeref, *Coğrafya Dersleri*.

uyandıracak şekilde hazırlanmamış olmasıdır. Kitabın yazım ve basım dönemi dünyanın değişmeye başladığı, teknolojinin çok hızlı ilerlediği bir çağ olmakla beraber bu konulardan ve gelişen yeni teknolojilerden hiç bahsedilmemiştir. Batı tarzı modern eğitimi savunduğunu belirten Şeref için dönemi geriden takip eden böyle bir eser yazması ve bu eserle ders anlatmış olması çelişmektedir.

Abdurrahman Şeref'in, "Coğrafya Dersleri" eseri dışında, coğrafya derslerini yürütmek için oluşturduğu "Coğrafya-yı Umumi" adlı bir çalışması daha vardır. Bu çalışma da daha önceki çalışmalarına benzer şekilde üç cilt şeklinde oluşturulmuştur. 1884 yılı basım tarihli ilk cildi coğrafyanın genel hatlarından ve matematiksel coğrafyadan bahsederken Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtalarına değinir. 1886 tarihli ikinci cildi Avrupa kıtası ve bu kıtadaki devletleri konu edinir. Üçüncü cilt ise Osmanlı Devleti'nin coğrafyası hakkındadır. Abdurrahman Şeref'in bir başka eseri olan "İstatistik ve Coğrafya-yı Umumi", Coğrafya-yı Umumi eserinin dördüncü cildi mahiyetindedir. 1896 yılında basılan bu eserde sınai, ticari ve zirai coğrafya anlatılmaktadır.²⁷⁵

Osmanlı'nın en modern okulundan mezun olan, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani gibi dönemin en önemli kurumlarında yöneticilik ve öğretmenlik yapan birinin Batı tarzı "modern eğitim" anlayışının dönemin Batı'nın eğitim sisteminden bu kadar uzak olması, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başındaki "modern" anlayışı hakkında oldukça fikir vermektedir.

Dönemde yazılan diğer bir eser, Abdurrahman Şeref Bey tarafından iki cilt halinde kaleme alınan "Memalik-i Osmaniye Coğrafyası" isimli okul kitabıdır. Bu kitabın Osmanlı ile ilgili bölümleri Kaymakam Ali Tevfik tarafından yazılmış ve "Memalik-i Osmaniye Coğrafyası" adı ile yayınlanmıştır.

İktisadi ve fiziki coğrafya alanında ise yine tercümelere başvurulmuştur. Fiziki coğrafyaya ait, İngiltere ve Amerika'da okutulan eserler tercüme yoluyla dilimize kazandırılarak eğitimde kullanılmıştır. İktisadi coğrafya alanında ise Meclis-i Kebir-i Maarif vekili Mehmet Hikmet Bey'in farklı kaynaklardan derleyerek yazdığı "Coğrafya-i Umranî" eseri kullanılmıştır. Hemen hemen bütün eserlerde tercümeler alanın uzmanı olmayan kişiler tarafından amatörce yapılmış ve Osmanlı

²⁷⁵ İhsanoğlu, Şeşen, Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II, s.501-502.

bilim dünyasında büyük bir etki yaratamamıştır. Fakat yine de Harbiye Mektebi gibi yüksekokullardan mezun veya kendi kendini Batı usulü yetiştiren birçok kimse farklı yayınlar aracılığıyla uzmanı oldukları alanı halk arasında yaymaya çalışmışlardır. Jeoloji ve coğrafya alanında bu yayınlardan birine örnek Münif Efendi'nin hem başkanı hem de yazarlarından biri olduğu, aylık çıkarılan, 4 sene 47 sayı ile devam eden “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” dergisi gösterilebilir.²⁷⁶

Eserleri okullarda ders kitabı olarak kullanılan bir diğer üretken yazar ise Hüseyin Hıfzî'dir. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan yazarın coğrafya ile ilgili beş eser yazdığı bilinmektedir. Bu eserler; “Küçüklere Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı İbtidai”, “Rehber-i Coğrafya”, “Rehnüma-i Coğrafya-yı Umumi”, “Sualli ve Cevaplı Mebde-i Coğrafya”, “Sualli ve Cevaplı Musaver Coğrafya-yı Osmani”dir.²⁷⁷

“Küçüklere Haritalı ve Resimli Coğrafya-yı İbtidai (1910)” ve “Sualli ve Cevaplı Mebde-i Coğrafya(1905)” eserleri ilkokul öğrencilerine yönelik hazırlanan basit ve resimli coğrafya kitaplarıdır. “Sualli ve Cevaplı Musaver Coğrafya-yı Osmani” eseri soru cevap şeklinde hazırlanan, diğer eserlerin tekrarı niteliğinde olan basit bir eserdir. Yazarın, Necm-i Terakki Mektebi müdürü iken yazdığı “Rehber-i Coğrafya(1898)” eseri soru cevap yöntemi ile hazırlanmış diğerlerinden daha ayrıntılı bir eserdir. Dört temel bölümden oluşan eserde ilk olarak genel coğrafya konularından bahsedilir. Coğrafyanın konusu, dünyanın şekli ve hareketleri, yönler, küre ve haritalar, enlem ve boylamlar başlıca üzerinde durulan konulardır. İkinci bölümde kıtalar tanıtılarak kara ve denizlerin isimlerinden bahsedilir. Üçüncü bölüm beşerî coğrafya konularına aitken, son bölüm ülkeler coğrafyasıdır.²⁷⁸

Hüseyin Hıfzî tarafından kaleme alınan, 192 sayfa uzunluğundaki “Rehnüma-i Coğrafya-yı Umumi” adlı eser, Hicri 1323(Miladi 1905/6) yılında İstanbul'da Artin Asaduryan Matbaası'nda basılmıştır.²⁷⁹ Hüseyin Hıfzî'nin yazdığı en ayrıntılı eser olan bu kitabın da soru cevap yöntemiyle hazırlanmış olması yine dikkat çekmektedir. Diğer eserlerinin biraz daha ayrıntılı bir tekrarı olmasının ötesine geçememiştir.

²⁷⁶ Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, s.44,52.

²⁷⁷ İhsanoğlu, Şeşen, Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II, s.414-417.

²⁷⁸ İhsanoğlu, Şeşen, Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II, s.414-417.

²⁷⁹ Hüseyin Hıfzî, *Rehnüma-i Coğrafya-yı Umumi*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Matbaası, 1323.

Temelde üç bölümde incelenebilecek olan eserde yazar, diğer eserlerinde olduğu gibi, giriş bölümünde coğrafyanın genel tanımı ve önemi üzerinde durmuştur. Riyazi coğrafyaya değinilen ilk bölümde yazar coğrafyanın matematiksel konularına geçerek, dünya ve güneşin hareketlerinden, küre, düzlem, mevsimler ve haritalardan bahseder. İkinci ana kısımda tabii coğrafyaya geçen yazar, toprak konusu ile bölümü başlatıp sular ile devam ettirir. Beşerî coğrafya bölümünde ise, ülkeler, ülkelerin sömürgeleri, insan ırkları, dinleri ve yaşam şekilleri konuları incelenir.

Harita ve haritacılık konusunu coğrafya kitapları üzerinden izleme amacı güden çalışmanın bu bölümünde, bir Osmanlı ders kitabında harita başlığını görmek sevindiricidir. Ancak bu başlık çok yetersiz ve kısadır. 29. sayfadan başlayan konu, 32. sayfada bitmektedir. Bu sayfalar arasında bir küre ve iki harita görseli kullanılmıştır. Bölüm üç soru üzerine kurulmuştur. İlk soru “küre-yi mücessem ve musanna”nın ne olduğu üzerinedir. İkinci soruda “küre-yi musattaha” sorulur ve son soru ise haritanın ne olduğu ile ilgilidir. Birer cümle ile açıklanan küre-yi mücessem, musanna ve musattaha üzerinden harita yine bir cümle ile küre-yi musattaha ve musannalardan daha ayrıntılı olarak arzın bir bölümünün kâğıt veya muşamba üzerinde gösterilmesi olarak tanımlanır. Daha sonra enlem ve boylamlar ile ilgili olan diğer bölüme geçilir.²⁸⁰ Görüldüğü üzere bu eserde de harita ve haritacılık namına herhangi bir bilgidan bahsedilmemiş, sadece haritanın tanımı yapıp bölüm bitirilmiştir.

“Mükemmel” ve “mufassal” bir harita hazırlama amacıyla yola çıkan askeri coğrafya öğretmenleri Binbaşı Mehmet Nasrullah, Kolağası Mehmet Rüşdü ve Mülazım Mehmet Eşref hakkında meslekleri dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece Mülazım Mehmed Eşref hakkında bir başka coğrafya eseri daha olduğu bilinmektedir. “Târîh-i Umûm’i ve Osmânî Atlası” isimli bu eser 32 pafta ve 138 haritadan oluşmaktadır. Eserde haritalar içeriklerine göre ilk çağ, orta çağ ve yeniçağ olarak ayrılmış kronolojik doğrultuda dünya tarihindeki önemli olayların haritaları verilmiştir. Bu eser ilk baskısını 1913, ikinci baskısını ise 1914 yılında yapmıştır.²⁸¹

²⁸⁰ Hıfzî, *a.g.e.*, s.32.

²⁸¹ İhsanoğlu, Şeşen, Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi II, s.473.

Binbaşı Mehmet Nasrullah, Kolağası Mehmet Rüşdü ve Mülazım Mehmet Eşref'in kısaca "Osmanlı Atlası" adı ile bilinen eserleri "Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassâl Atlas", padişahın desteği ile hazırlanmıştır ve 1907-1908 yıllarında Maârif Nezâreti'nce İstanbul'da bastırılmıştır. Atlas, 132 sayfa ve 35 adet renkli vilayet haritasından oluşmuştur ve Türkçe yazılmıştır.²⁸² İhsanoğlu ve Şeşen'in hazırladığı "Osmanlı Coğrafya Literatürü" eserinde ise atlasın ismi "Mükemmel ve Mufassal Coğrafya-yı Umûmî Atlası" olarak geçer. İkinci baskıda kitabın isminin "Umum Vilayât-ı Şâhâneyi Hâvî Küçük Atlas" olarak değiştirildiğini kaydederler. Eserin 1908, 1909 ve 1914 yıllarında olmak üzere toplam dört baskısı olduğu bilinmektedir.²⁸³

Tekin ve Baş, atlas hakkında vilayet salnamelerinin özeti olduğu yorumunu yapmıştır. Atlas üç bölümden oluşmuştur ve her bölümde aynı metot kullanılmıştır. Atlasın ilk bölümü Avrupa'da bulunan toprakların idari taksimatı hakkında iken ikinci bölümde Asya'daki toprakların idari taksimatı anlatılır. Son bölüm ise Afrika'daki toprakların idari bölüşümü ile ilgilidir. Her idari birimin sınırları, komşuları, doğal kaynakları, mahsulatı, sanayisi, gelir ve giderlerinden bahsedildikten sonra vilayetin idari taksimatının tablosu verilmiştir. Daha önceki atlaslarda da görülebildiği gibi burada da Cezayir, Tunus, Mısır gibi elden çıkan bazı topraklar hala Osmanlı toprağı olarak gösterilmiştir. Bunun sebebi ise bu toprakların kaybedilmesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilememiş olması ve oralarda hala Osmanlı hâkimiyeti sürdüğünün iddia edilmesidir.²⁸⁴ Bu yönü ile atlasın sadece bir eğitim aracı olarak değil, aynı zamanda bir propaganda aracı olarak da kullanıldığı görülmektedir. Bu durum ayrıca Osmanlı Devleti'nin söz konusu toprakların hâkimiyetini tekrar kazanacağı ümidini taşıdığı yönünde de yorumlanabilir.

Eserin "Mukaddime" bölümünde ilk önce coğrafya biliminin alt alanlarından bahsedilmiştir. Daha sonra eserin yazılış amacının "*geniş Osmanlı ülkesine ait ayrıntılı ve mükemmel bir atlasın bulunmadığı*" olduğu söylenmiş ve padişahın desteklerinden bahsedilmiştir. Çok yakında atlasın ikinci kısmının basılacağı ve

²⁸² Rahmi Tekin, Yaşar Baş, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003, s.5.

²⁸³ İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi II*, s.472-473.

²⁸⁴ Tekin, Baş, *a.g.e.*, s.6-7.

içinde beş kıtanın eksiksiz haritalarının olacağı söylenerek Mukaddime bölümü bitirilmiştir.²⁸⁵ Yine Şeşen ve İhsanoğlu'nun aktardığı bilgiye göre, eserin umumi coğrafyaya ait ikinci kısmı da basılmıştır. İkinci kısımda da haritaların olduğu belirten Şeşen ve İhsanoğlu eserin toplam harita sayısını “*yüz yirmi kadar harita*” olarak belirtmişlerdir.²⁸⁶

Osmanlı Avrupası ile başlayan ilk bölümde ülkelerin enlem ve boylam hesaplarının Paris başlangıç noktasına göre yapıldığı bilgisi verilmiştir. İlk olarak sınırlar, sahiller, dağlar, nehirler ve gölleri anlattıktan sonra idari taksimat bölümüne geçilmiş ve her vilayet tek tek anlatılmıştır. Eser, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki idari taksimatını şu şekilde açıklar: “*İstanbul, Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya, Girit ve Bosna-Hersek olmak üzere dokuz vilayet, Çatalca mutasarrıflığı ile muhtariyet idaresine haiz Şarkî Rumili Vilâyeti ve Bulgaristan Vilâyeti'ni ihtiva eder.*”²⁸⁷ Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra, Yanya, Girit, Bosna, Rumeli-i Şarkî vilayetleri ile Bulgaristan Eyaleti haritası eserde mevcuttur. Ege adalarının anlatıldığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti ve Sisam Emâreti başlıkları “Osmanlı Asyası” bölümü altında konumlandırılmıştır. Sisam Emâreti için harita eklenmemiştir ve bu başlık diğerlerine kıyasla en kısa tutulan başlık olmuştur.

Bütün yerleşim yerlerinin anlatımında benzer bir sistem sürdürülmüştür. Toplam nüfuslar hakkında bilgi verilmiş olsa da nüfusların etnik dağılımından bahsedilmemiş, dönemdeki hiçbir siyasi olaya değinilmemiş ve herhangi bir yorum yapılmamıştır. Atlastaki haritalar hakkında ise nasıl hazırlandığı veya hangi eserden yararlanıldığı konusunda hiçbir bilgi yoktur. Bu atlasın, daha önceki dönemin okul kitaplarından farkı, haritaları yoğun olarak kullanmasıdır. Eğitimde harita kullanımının öneminin arttığı yorumu yapılabilir. Bu eser özelinde düşünüldüğünde ise maalesef harita biliminin öneminin arttığı yorumu yapılamaz. Fakat resmi harita dairesinin kurulduğu tarih olan 1908'den hemen önce yayınlanan bu haritalı atlas incelenmeye değerdir.

Tarih ve coğrafya eğitimin haritaların yeri artarken, haritaların nasıl yapılacağına dair eğitim de yüzyılın sonuna doğru gelişme göstermiştir. 1880 yılında

²⁸⁵ Tekin, Baş, *a.g.e.*, s.11-12.

²⁸⁶ İhsanoğlu, Şeşen, Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi II, s.472.

²⁸⁷ Tekin, Baş, *a.g.e.*, s.19

yayınlanan Hüseyin Hüsnü Bey'in "Usul-ı Tahtit-i Arazi-i Askeri" eseri aslında bir haritacılık eseri olmasa da haritanın nasıl yapılacağı hakkında geniş bir bölüme sahiptir. Eser, Fransa Harp Mektebi'nde topografya dersleri veren Monsieur de la Loup'un dört makale ve bir hatimesinin tercümesinin etrafında eksik kalan noktaların başka kaynaklar yardımıyla tamamlanmasıyla oluşturulmuştur. İlk makale üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısmında bir düzlemin ölçülmesi için gerekli bilgiler verilmiştir. İkinci kısım arazi tesviyesi hakkındadır. Son kısımda ise haritaların çizilmesinde kullanılan işaretler ve renklerle birlikte haritaların ölçeklerinin değiştirilmesi üzerine notlar vardır. İkinci makale topografyada kullanılan aletler ile ilgilidir ve dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ışınların kırılma ve yansımaları anlatılırken ikinci bölümden mesafelerin ölçülmesinde kullanılan aletler tanıtılmıştır. Makalenin üçüncü bölümünde de açıların ölçülmesinde kullanılan aletlerden bahsedilmiştir. Arazi tesviyesinde kullanılan aletler de açıklanarak makale bitirilmiştir. Üçüncü makale, düzgün bir harita çıkarmak için gereken işlemler hakkında toplu ve kısa bir özet mahiyetindedir. Üçüncü makale de bölümlere ayrılmıştır. İlk bölümde nirengi işlemi anlatılırken ikinci bölümde plançete hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde ise konu ile ilgili genel bilgiler anlatılmıştır. Son makale ise haritasını çıkarmanın zor olduğu gayr-i muntazam bir arazinin harita çıkarma işlemi hakkındadır. Son makalenin ilk faslında öncelikle basit bilgiler verilir. Ardından muntazam olmayan bir harita nirengisinin nasıl oluşturulacağı anlatılır. Kitabın sonunda ise dünyada kullanılan ölçü birimlerinin Osmanlı Devleti'nde kullanılan karşılıklarının yer aldığı bir cetvel vardır. Ayrıca yine Hüseyin Hüsnü Bey'in hangi yıl yayınlandığı bilinmeyen "Topografya, Takeometre ile Haritacılık Ahzı" adlı bir eseri de bulunmaktadır. Eser, I. Moinat'ın eserinden tercüme olup Hüseyin Hüsnü Bey'in bir başka çalışması olan "Mufasssal Topografya Tatbikatı" çalışmasının ikinci kısmı olarak basılmıştır. Ancak eserin bir nüshasına rastlanılamamıştır.²⁸⁸ Denizde mesafe ölçümleri ve deniz haritalarının yapılması hakkında bilgiler içeren Bahriye Mektebi'nde riyaaziye muallim muavini olan Mehmed Vasıf tarafından ilk baskısı 1891 yılında yapılan "Harita-i Bahriye Ahzı ve

²⁸⁸ İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi I*, s. 298-300.

Mesaha-i Bahriye” adlı eser de yüzyılın sonunda doğru üretimi artan haritacılık eserlerinden bir başka örnektir.²⁸⁹

Haritacılık konusunda farklı bir teknik deneyen başka bir ders kitabı ilk baskısı 1893-1894 yıllarında yapılan “Harita Tersimi Atlası”²⁹⁰ isimli eserdir. Harita üretim tekniklerini açıklayan ilk müstakil eser olması açısından önemlidir. Müellifi Mekteb-i Harbiye’de harita tersimi dersleri veren Piyade Kolağası Ali Haydar’dır. Askeri okullarda birinci sınıfların harita çizim derslerinde kullanılmak üzere hazırlanmıştır ve ilk baskısı dışında 1898, 1903 ve 1906 yıllarında toplam dört baskı yapmıştır. Eserde, krokiler yardımıyla harita üretiminin son aşamasına kadar ayrıntılı olarak çizimler ve tarifler yer almaktadır. Ali Haydar Bey, harita yapımında tek bir yöntemin kullanılmasını ve standardın korunmasını savunmaktadır. Bu atlası, öğrencilere haritaları sadece yapmayı öğretmek için değil, aynı zamanda haritaları anlamak ve gerekirse birleştirebilmek için de hazırladığını belirtmiştir.²⁹¹

Kitabın ilk bölümünde harita çizimine yeni başlayan öğrenciler için gereken temel bilgiler bulunmaktadır. Kalem kullanma biçiminden kullanılacak kâğıt ve boya türüne kadar oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Kitabın sonuna bu bölümde öğrendiklerini pratik etmeleri için kopyalanması istenen şekiller de eklenmiştir.²⁹²

İkinci bölüm “*Arazi Kabartmasının Tarama, Münhanili Yalama ve Tafsilât-ı Sâire*” ismine sahiptir. Kroki hazırlamak için arazide yapılan ölçümlerin nasıl kâğıt üzerine aktarılacağı anlatılır. Bu bölümde de hangi çizimin hangi kâğıdın üzerine çizileceği, yapıştırmak ve boyamak için neler kullanılacağı ayrıntılı açıklanır. Haritaların nasıl kopyalanacağı bölümde işlenen ikinci konudur. Ayrıntı bakımından daha fakir veya zengin olmasına göre yöntem değişmektedir. Daha az ayrıntı taşıyan haritaların “kareleme” yöntemiyle kopyalanabileceği söylenirken ayrıntısı bol haritalar için “tarama” yöntemi tavsiye edilmiştir. Tarama yöntemi kitapta en çok yer tutan başlıktır. Ali Haydar Bey mutlaka uyulması gereken sekiz kural üzerinden tarama yöntemini anlatmaktadır. Tarama yönteminin ardından kopyalanan haritanın

²⁸⁹ İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi* II, s. 407.

²⁹⁰ Eser, Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Koleksiyonu F03508/1 numarası ile kayıtlıdır.

²⁹¹ Kaan Üçsu, Feza Günergun, “Harita Tersimi Atlası Işığında Osmanlı Askeri Okul Öğrencilerinin Harita Derslerine Tanıklık”, *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, 2016, s.205-206.

²⁹² İhsanoğlu, Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatür Tarihi* I, s. 335-336.

yıkanması sürecinden bahsedilir. Taraması veya yalaması yapılmış harita önce bir bez ile silinmeli ardından bol su altında üç dört dakika el değmeden yıkanmalıdır. Bir sonraki aşamaya geçilmeden önce haritanın yatay bir zeminde kurutulması gerekmektedir. Haritaların hazırlanacak lejantı hakkında içerisinde sembollerin ve anlamlarının olduğu bir sözlük kitabın sonuna eklenmiştir. Lejantın hazırlanması için boyar maddeler ve boyama teknikleri anlatılır. Hangi rengin nasıl hazırlanacağı da verilen bilgiler arasındadır. Örneğin, esere göre en uygun zemin rengi tütün sarısıdır ve bu sarıyı elde edebilmek için tütün suyu yapmak gerekmektedir. Tütün suyu yapmak için bir iki sigaralık tütün önceden yağlanmış bir tülbentin içine sarılarak haritayı boyamaya yetecek miktarda suyun içerisinde bekletilir. Tütün suya rengini verince tülbent sıkılır. Kitapta örnekteki²⁹³ gibi, renkleri elde etmek için verilen birçok ipucu vardır. Bu ipuçları Hüseyin Hüsnü Bey'in "Usul-ı Tahtit-i Arazi-i Askeri" eseri ile büyük ölçüde benzerlikler göstermektedir. Bu eserde de referans kaynaklar belirtilmemiş olsa da özellikle lejant bilgileri incelendiğinde müellifinin Avrupa kaynaklarından yararlandığı yorumu yapılabilmektedir.²⁹⁴

Bu bölümde, özellikle müellifleri eğitim sistemi veya ordu içerisinde kişiler olan ders kitapları incelenmiştir. Kronolojik olarak incelendiğinde ders kitaplarının nasıl olması gerektiği hakkında bir kafa karışıklığı olduğu aşikârdır. Coğrafya kitaplarında farklı yöntemler denenmiştir. Ancak hangi yöntem denenirse denensin coğrafya bilgisi içerisinde yeterli haritacılık bilgisi mevcut olmamıştır. Harita Tersimi Atlası, haritacılık namına yapılan dönemin en ayrıntılı eseri olsa da bu eser haritacılığın matematiksel yönünden çok sanatsal boyutu ile ilgilenmiştir. Bu nedenle yine haritacılık anlamında tam anlamıyla bir tatmin sağlayamamaktadır. Ders kitaplarında harita kullanımı konusunda ise zaman ilerledikçe bir gelişme olduğu görülebilmektedir. Bu durumun akla gelen ilk nedeni ise baskı teknolojisinin ilerlemesidir. Derslerde harita kullanımı konusunda sürekli artan ısrar ise ikinci neden olarak sayılabilmektedir.

²⁹³ Bkz. EK 4. Harita Tersimi Atlası'na Göre Renkler ve Oluşturmak için Gereken Boyar Madde Oranları

²⁹⁴ Üçsu, Günergun, "Harita Tersimi Atlası Işığında Osmanlı Askeri Okul Öğrencilerinin Harita Derslerine Tanıklık", s.210-211.

1.4. Bölüm Sonucu

19. yüzyıla kadar coğrafya ve haritacılık birbiri ile iç içe geçmiş bir şekilde ilerlemiştir. Coğrafya anlayışı ise 16. yüzyıla kadar Doğu kaynaklarından esinlenirken, bu yüzyıldan sonra yavaş yavaş yüzünü Batı'ya dönerek eklektik bir biçimde gelişmiştir. 19. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde hala yazılan coğrafya eserleri büyük ölçüde içerik olarak birbiri ile benzer olsa da haritacılık yavaş yavaş kendini coğrafyadan ayırmaya başlamıştır. Yüzyılın başında Cedid Atlas Tercümesi'nin Ucâletü'l-coğrâfiyye eserinin arkasına eklenerek basılması, ayrı oluşturulmuş olsa bile coğrafya ve haritacılık zihniyetinin birlikte ilerlediğini göstermektedir. Haritacılık faaliyetlerinin coğrafyadan ayrılması çabalarına Osmanlı askeri okullarının da katkısı yadsınmamaktadır.

Her alanda haritacılık ihtiyacının doğması, Osmanlı ordusu içerisindeki haritacılık faaliyetlerinin sürekli ve düzenli bir iyileştirme çabasında olmasına sebep olmuştur. Haritacılık faaliyetleri ordu içerisinde gelişmiş olsa da çalışma alanları sadece askeri haritalar olmamış, karşılaşılan harita ihtiyacını giderecek yetkin subayları yetiştirmek bu okulların haritacılık konusundaki temel amacı olmuştur. Sivil bir haritacılık dairesi kurulmamış, sivil veya askeri bütün haritacılık ihtiyaçları ordu içerisindeki çalışmalarla giderilmeye çalışılmıştır. Zamanla kesintiler ve duraklamalar olsa da bu çalışmalar zamanla ordunun oldukça kapsamlı ve ayrıntılı Rumeli ve Anadolu haritaları hazırlamasına yardımcı olacaktır.

Berri-i Hümayun ve Bahr-i Hümayun'den beslenen Mekteb-i Şahane, mühendishanelerden gelen geleneği devam ettirerek aynı zamanda yüksek öğretim sunmuştur. Mekteb-i Şahane de mühendishaneler gibi haritacılığın coğrafyadan ayrılması sürecine katkı sağlamaya devam etmiştir. Mühendishanelerde verilen haritacılık ve ölçüm dersleri ilk meyvelerini su yolu haritalarında ve hazırlanan şehir haritalarında vermeye başlamış ardından Davutpaşa haritası gibi ölçülen yükseltilerin gösterilebildiği haritalarla veya Marmara Denizi batimetrik haritası gibi profesyonel bir harita ile zirve yapmıştır.

Sivil eğitim kurumlarında haritacılığın coğrafya bilgisinden ayrılma süreci askeri okullara göre daha gecikmeli ilerlemiştir. 1863 yılında halk Darülfünun'u açıldığında aynı yıl, Coğrafya-i Tabii (Fiziki Coğrafya) kürsüsü açılmıştır. 1869

yılında padişahın iradesiyle resmi olarak kurulan Dârülfünun ilk öğrencilerini de bu yıl almıştır.²⁹⁵ Darülfünûn'da coğrafya müfredatı, askeri okullardaki müfredattan pek farklı olmamıştır. Yine genel coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası, beşerî ve iktisadi coğrafya derslerinin içerikleri isim ve sayılardan oluşmuştur.²⁹⁶ Askeri eğitim ile haritacılık bir koldan coğrafya bilgisinden ayrılırken sivil eğitimde gelenek devam etmiştir. Darülfünûn'un bu durumu Osmanlı yetkililerinin haritacı yetiştirme ve haritacılık faaliyetleri gerçekleştirmek için tek odak noktasının ordu olduğunu göstermektedir. 19. yüzyıl boyunca Mekteb-i Şahane'nin baskın rolü devam etmiştir.

Haritacılık coğrafya anlayışından ayrılırken ordu aracılığıyla beslendiği kanallar da zamanla şekil değiştirmiştir. Önceleri yabancı uzmanlar ve hocalardan alınan yardımlar ardından diğer ülkelerden direkt coğrafi verilerin alınması yolu ile harita hazırlama sürecine dönüşmüştür. Coğrafi veri alışverişi özellikle Kırım Savaşı sonrası artacak ve 20. yüzyılında haritacılık faaliyetlerinin temel kaynaklarından birini oluşturacaktır.

²⁹⁵ İhsanoğlu, *a.g.e.*, s.521-525.

²⁹⁶ Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", s.15.

İKİNCİ BÖLÜM

HUDUT HARİTALARI

2.1. Savaşlar, Anlaşmalar ve Haritalar: 18. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Haritacılık

Tüm dünyada uzun yıllar boyunca hudutlar genelde herhangi bir harita eklenmeden sözlü olarak tanımlanmıştır. Siyasi bir birimin açıkça tanımlanmış bir çizgiyle betimlendiği özel bir kartografik uygulama olan hudut haritaları geç Ortaçağ Avrupası'nda münhasır, egemen ve bölgesel devletler kavramının gelişmesiyle ortaya çıkmış, erken modern çağda da gelişmeye devam etmiştir. Venedik'in hudut haritası değil ancak bazen kadastro haritası yaptığı örnekler olsa da hudut haritalarının var olabilmesi çoğu Avrupa devletinde 17. yüzyıla kadar gerçekleşmemiştir. Bu yüzyılda Avrupa'da daha merkezi ve mutlakiyetçi rejimlerin güçlenmesi ve 1648 Vestfalya Barışı'nın egemenliğin tanımında toprağı kullanması, yöneticilerin egemenlik iddialarını uluslararası alanda tanınan sınır çizgileri biçimindeki haritalar üzerinde ileri sürme arzusunu temelden etkilemiştir. İtalyan şehir devletleri 17. yüzyılın ortalarında devletlerini ayırt etmek için sınır haritaları çizmeye başlamış, 18. yüzyıla gelindiğinde her iki taraftan temsilciler tarafından imzalanıp tasdik edilen bu resmi sınır çizme haritaları uluslararası yasal bir belge gücüne sahip olmuş, özel olarak bu iş için atanmış askeri haritacılar tarafından üretilmeye başlanmıştır.²⁹⁷

Osmanlı Devleti'nin de yaklaşık 17. yüzyıla kadar yaptığı barış anlaşmalarında harita eki bulunmamıştır. Hudutlar hududnameler²⁹⁸ ile ayrıntılı

²⁹⁷ Mirela Altıć, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", *Imago Mundi*, Cilt 74, Sayı 2, (2022), s.189-192.

²⁹⁸ Hududnameler, Osmanlı Devleti'nde il, köy, vakıf ve mülk veya devletin siyasi sınırlarını belirlemek amacıyla kaleme alınan ve resmi bir özellik taşıyan belgelerdir. Karlofça'dan itibaren hududnamelerde ara ara haritalara atıf yapılsa da (örneğin Derviş Paşa'nın 1847 yılında hazırladığı "Tahdid-i Hudud-ı İraniye" adlı eserinde haritalardan sıklıkla bahsedilir) çizim değil, çok ayrıntılı yön tarifleri bulunmaktadır. İngiltere ile yapılan Aden Hududnamesi gibi istisnalarda metinlere haritalar da eklenmiştir. Karlofça Anlaşması'nda olduğu gibi uzun bir hat boyunca sınır çizilecekse hududnameler

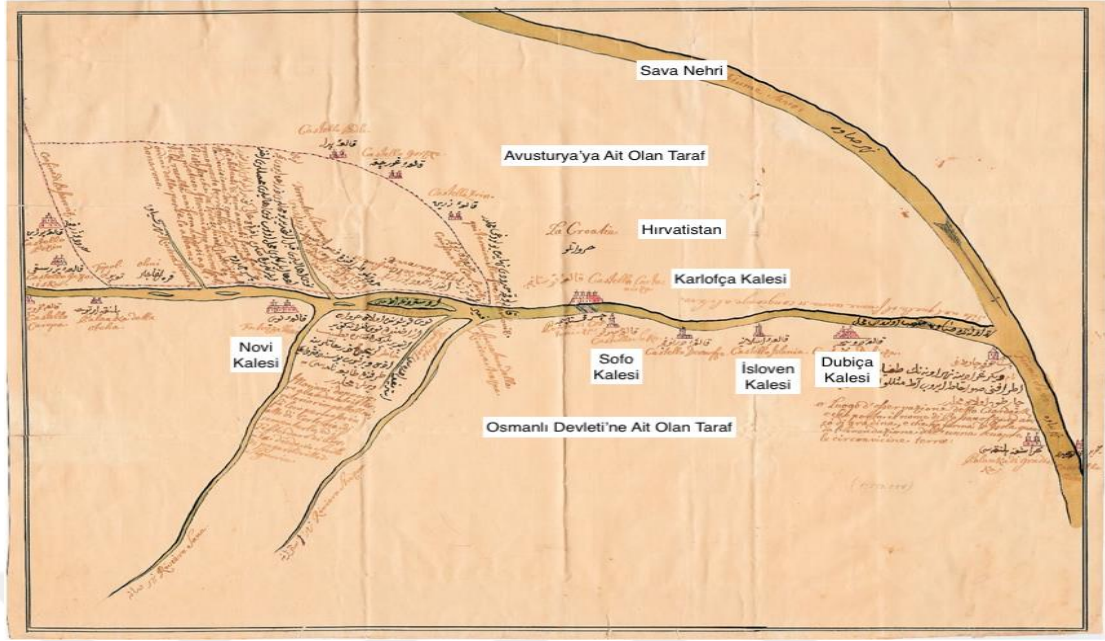
olarak yazılı bir şekilde belirtilmiş ve zemine hudut taşları ile işaretlenerek sınır belirlenmiştir. Ancak hududun net bir haritasının olmayışı zaman zaman sınır bölgelerinde yerel halk ile imparatorluk görevlilerini karşı karşıya getirmiştir. 1699 yılındaki Karlofça Anlaşması'nın 18. maddesi iki ülkenin askeri kadastro görevlilerinden oluşan ortak bir hudut komisyonu kurulmasını şart koşmuştur. Bu nedenle haritalandırmadan açıkça bahsedilmese de haritalandırmanın ima edildiği ilk anlaşma sayılmaktadır. Bu maddenin gereğince kurulan hudut komisyonundaki haritayı Habsburg askeri haritacısı Christoph Müller hazırlamıştır.²⁹⁹ Karlofça Anlaşması'nın Osmanlı haritacılığı için en önemli unsuru ise anlaşmanın Osmanlı kopyasına iliştilmiş bir eskiz hudut haritasıdır (Harita 19). Anlaşma metnine koyulan hudut haritası Habsburg kartograflarınca hazırlanmış olsa da bu eskiz Osmanlı Devleti'nin hudut haritası yapım sürecine tamamen kayıtsız kalmadığını göstermektedir. Bu eskiz, bilinmeyen bir Osmanlı subayı tarafından³⁰⁰ ölçeksiz olarak hazırlansa da ölçeğinin yaklaşık olarak 1:170.000 olduğu tahmin edilmektedir.³⁰¹

“Hudûd-ı Vilâyet-i Sirem Tâbi-i Belgrad”, Hudûd-ı Vilâyet-i Bosna an Cânib-i Hırvatlık”, “Beyân-ı Bujin Kal’ası Arazileri Hududu” gibi bölümlere ayrılabilmiştir. (Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, “Hududnâme”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, s.303-304.)

²⁹⁹ İlgili harita için: <https://maps.hungaricana.hu> (Erişim Tarihi: 28.02.2023)

³⁰⁰ Anlaşma sürecinde hazırlanan Bosna Hududnamesi'nin Müderris Abdullah Efendi tarafından kaleme alınmış olması (Kaynak: Gökçe, Turan, “1699-1700 Tarihli Bosna Hududnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 1, (2002), s. 80.), çalışmanın ilerleyen kısımlarında görülecek olan Bihke Sancağı haritasının da mühendis ve müderris Abdurrahman Efendi tarafından hazırlanmış olması göz önüne alındığında, bu eskizin de mühendishane temelli bir müderrisin elinden çıkmış olma olasılığı bulunmaktadır.

³⁰¹ Altıç, “From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire”, s.192-196.

Harita 19. Karlofça Anlaşması Osmanlı Eskizi, 1699.

Kaynak: Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.195.³⁰²

1718 yılında Pasarofça Anlaşması'nın imzalanması söz konusu olduğunda Osmanlı heyetine Silahdar İbrahim Ağa ve Topçu Müfettişi Mehmed Bey eşlik etmiştir. Bu anlaşmada da Karlofça Anlaşması'na benzer şekilde, harita yapılması doğrudan ifade edilmese de anlaşmanın 7. maddesinde ima edilerek bir hudut komisyonu kurulması hükmedilmiştir. Kuzey Sırbistan tarafının sınır belirlemesi için Avusturya heyetinden General Wilhelm Reinhard von Neipperg görevlendirilirken Osmanlı heyetinden ise Mustafa Paşa görevlendirilmiştir. Mühendis Otto Friedrich von Öbschelwitz bir yıl içerisinde Sırbistan sınırına dair 1:105.000 ölçekli haritasını tamamlamıştır. Bosna tarafını da Osmanlı heyetinden Mustafa Paşa temsil ederken ona Avusturya heyetinden General Maximilian Petrasch eşlik etmiştir. Sınırın iki tarafının da haritasının hazırlanması için J. F. Heise görevlendirilmiştir. Heise, yaklaşık olarak 1:172.000 ölçekli haritasını hazırlarken bu sefer hudutlarla sınırlı kalmamış, Osmanlı topraklarının derinliklerine kadar inme cüretini göstermiştir. Ayrıntılı tasvirlerden oluşan bu harita (Harita 20), Osmanlı işgalinden önce Bosna Krallığı'nı oluşturan bölgenin neredeyse yarısını göstermektedir. Harita,

³⁰² Söz konusu harita Viyana Savaş Arşivi'nde (Vienna War Archive) B.IX.c.835 raf numarası ile kayıtlıdır. Bu çalışmada, haritanın Altıç tarafından arşivin izni dahilinde yeniden düzenlenmiş kopyası kullanılmıştır.

Avusturya'nın hakimiyet iddia ettiği tüm toprakları haritalandırma çabasındaki ilk örneklerinden birini temsil etmektedir. 1780'li yıllara gelindiğinde Habsburg mühendisleri Bosna Krallığı'nın neredeyse tamamının haritasını çıkarmış bulunmaktadır.³⁰³

Harita 20. Pasarofça Anlaşması, Bosna Hududu Haritası, 1718.

Kaynak: Macar Kültürel Miras Portalı (Hungaricana Cultural Heritage Portal),
<https://maps.hungaricana.hu>, (Erişim Tarihi: 28.02.2023)

1739 yılında Belgrad Anlaşması'nın imzalanması için taraflar tekrar masaya oturduğunda müşterek bir sınır komisyonu oluşturmuşlardır. 1739-1741 yılları arasında görev yapan bu komisyonun başına Habsburg Generali Ascanio Antonio Marquis de Guagdagani ve Osmanlı Sadrazamı Nişancı Ahmet Paşa atanmıştır. Osmanlı heyeti bu sefer hazırlanacak haritanın her bir bölümü için ayrı bir temsilci atanmıştır. İbrahim Efendi Temeşvar Banat sınır hattından sorumlu iken Mehmet Efendi Sırbistan'ın Tuna boyu hududunun denetiminden sorumlu olmuştur. Mehmed Said Efendi ise yaklaşık olarak günümüz Hırvatistan'ın sınırlarına denk alan ile görevlendirilmiştir.³⁰⁴ Bu anlaşmada baştan harita çizilmemiş, yerde sınırlar işaretlenmiş olsa da sınırların ölçümü sırasında yaşandığı aktarılan bir anekdot dönemin Osmanlı haritacılığı ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

³⁰³ Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.198-201.

³⁰⁴ Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s. 199.

Belgrad Anlaşmasında, Tuna ve Sava nehirlerinin paylaşılması için kurulan komisyonda görev alan Eğinli Nu'mân Efendi diğer bir adıyla Salih el-Eğini mesaha eserleri ile bilinmektedir. Demirhan Çavuşoğlu'nun aktardığı anekdota göre, sınırların belirlenmesi aşamasında Avusturya yetkilileri Osmanlı yetkililerine birlikte ölçüm yapmayı teklif etmiştir. Osmanlı heyetinde ölçüm memuru olarak görevlendirilen Mimar Mehmed Halife bu teklif üzerine “ben mesaha bilmem, bina mimarlığı bilürüm” demiş ve ölçüm yapmayı reddetmiştir. Avusturyalı yetkililerin ölçüm için kullandığı araçları Osmanlı heyetinde bilen biri de olmayınca, Osmanlı heyeti Avusturyalı yetkililerine iki ülkenin dost olduğunu, onlara güvendiklerini iletmış ve ölçümü sadece Avusturyalıların yapmasını kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Ancak Avusturyalıların ölçümleri Nu'man Efendi'ye güven vermemiştir ve Nu'man Efendi kullandıkları aletleri öğrenmek istemiştir. Avusturyalılar ölçüm aletlerini göstermekten de çekinince bir gece Nu'man Efendi, sarhoş haldeki Avusturyalı Generali “sizin ölçüm aletleriniz hilelidir” diyerek tahrik etmiş ve ölçüm aletlerini kendisine göstermesini sağlamıştır. Bunun üzerine Nu'man Efendi on beş gün kadar uğraşarak aletlerin benzerlerini yapmış ve Avusturyalıların ölçümlemlerini tekrar etmiştir. Yapılan ölçümlerde Avusturyalıların ölçümlerinin Osmanlı aleyhine hatalı yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu durum Avusturyalı yetkililere bildirilince, yetkililer aletlerin Osmanlı'da olmadığını bildiklerini söylemiş, on beş günde yapılan kopyaların işe yaramayacağını öne sürerek Osmanlı heyetini bir imtihana davet etmiştir. İmtihan sonucunda Nu'man Efendi'nin ölçüm aletinin doğru ölçtüğü kanıtlanmıştır. Böylece Osmanlı heyeti haklılığını ispatlamıştır. Nu'man Efendi'nin yaptığı ölçüm aleti o dönemin adı ile “tabla”, bilimsel literatürdeki adı ile de “plançete”dir. Görevini tamamlayıp yurda dönen Nu'man Efendi, tabla aletini anlattığı “Tebyînü A'mâli'l-Misâha” adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser bilim tarihi literatüründe yeni anlayışla yazılmış mesaha literatürünün başlangıcı olarak kabul edilmiştir.³⁰⁵

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Osmanlı Devleti 1774 yılında Küçük Kaynarca Anlaşması ile kaybettiği Kırım'ı geri almak amacıyla 1787'de Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın Balkanlar'da güçlenmesini istemeyen İngiltere ve

³⁰⁵ H. Mücella Demirhan Çavuşoğlu, “Osmanlı Mesâha Literatürüne Genel Bir Bakış ve Bu Literatür İçerisinde Eğinli Nu'mân Efendi'nin Tebyînü A'Mâli'l-Misâha İsimli Eserinin Yeri”, *Dört Öge*, Yıl 9, Sayı 17, (2020), s.101,107.

Fransa'nın Osmanlı Devleti yanında yer aldığı bu savaşa Rusya'nın müttefiki Avusturya da katılınca Osmanlı Devleti iki cephede birden savaşmak durumunda kalmış ve 1791 yılında Avusturya ile Zıştovi Anlaşması'nı imzalamıştır.³⁰⁶ 1787-1791 yılları arasında sürdürülen bu savaşın ilk yıllarında, Osmanlı Devleti'nin Venedik ve Avusturya ile olan Bosna üzerindeki sınırlarının nehirler ve yerleşim yerleri ile birlikte gösterildiği ölçeksiz bir harita hazırlanmıştır. Bilinmeyen bir Osmanlı subayı tarafından 1787 yılında hazırlanan bu harita (Harita 21) oldukça kaba ve sınırı tam anlamıyla tasvir etmese de o dönem için oldukça güncel ve doğru bir sınır tasviri sunmuştur. Bu harita, sınır belirleme konusunda Osmanlı'da değişen tutumu gösteren ilk örneklerden birisidir.³⁰⁷

Harita 21. Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Venedik ile Sınırları, 1787.

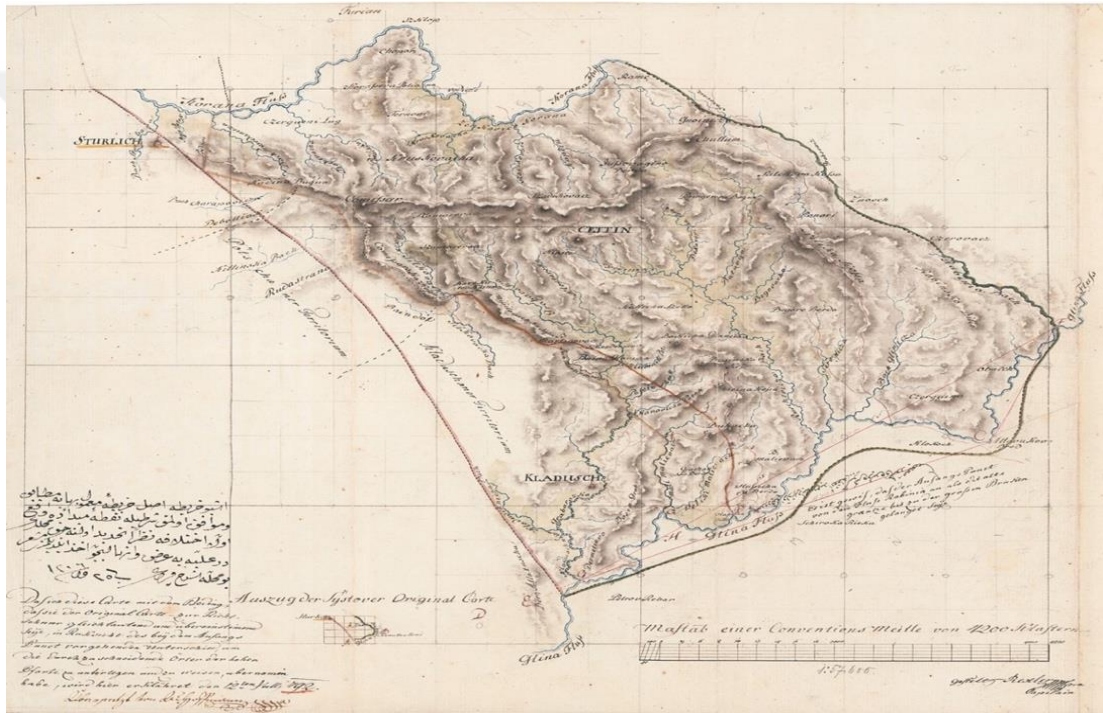
Kaynak: Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.201.³⁰⁸

³⁰⁶ Kemal Beydilli, "Zıştovi Antlaşması", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul, 2013, s.467.

³⁰⁷ Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.201.

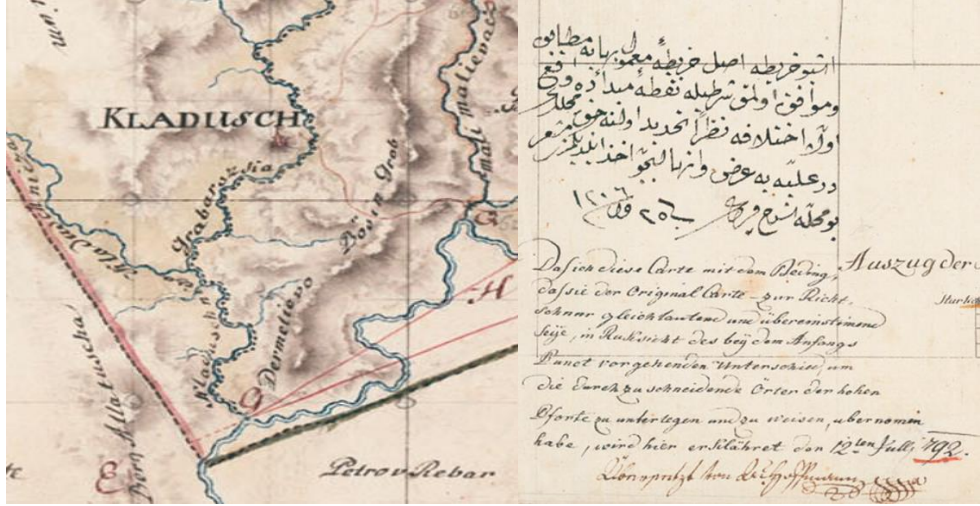
³⁰⁸ Söz konusu harita Viyana Savaş Arşivi'nde (Vienna War Archive) B.IX.a.927 raf numarası ile kayıtlıdır. Bu çalışmada, haritanın Altıç tarafından arşivin izni dahilinde yeniden düzenlenmiş kopyası kullanılmıştır.

1791 yılında, savaş bitip barış anlaşması imzalanma zamanı geldiğinde, Zıstovi Anlaşması'nda ilk defa sınıra dair bir harita yapmaktan açıkça bahsedilmiştir. İlk olarak zeminde hudut taşları ile sınırın işaretlenmesi ve harita yapılması için bir komisyon kurulmuştur. Komisyonda Habsburg temsilcisi olarak Kont Moritz Schlaun bulunurken, Osmanlı temsilcisi olarak ise İsmail Efendi komisyona katılmıştır. Anlaşma uyarınca hazırlanacak haritanın üretimi oldukça yavaş ve isteksizce gerçekleşmiş olsa da ilk kez Osmanlı uzmanlarının da doğrudan katıldığı çift dilli ve çift ölçü birimli haritalar (Harita 22)³⁰⁹ oluşturulmuştur.³¹⁰

³⁰⁹ Haritanın sol alt köşesinde yazan metin: İş bu harita-yı asl harita-yı ma'mûl bahaya mutababık (?) ve muvâfık olmak şartıyla fakat (?) vaki ola ihtilafa nazaran tahdid olunacak mahalleri deraliyeye arz ve inha (?) ahz eyledilmez bu mahale sünuh. Sene 1206

³¹⁰ Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.202.

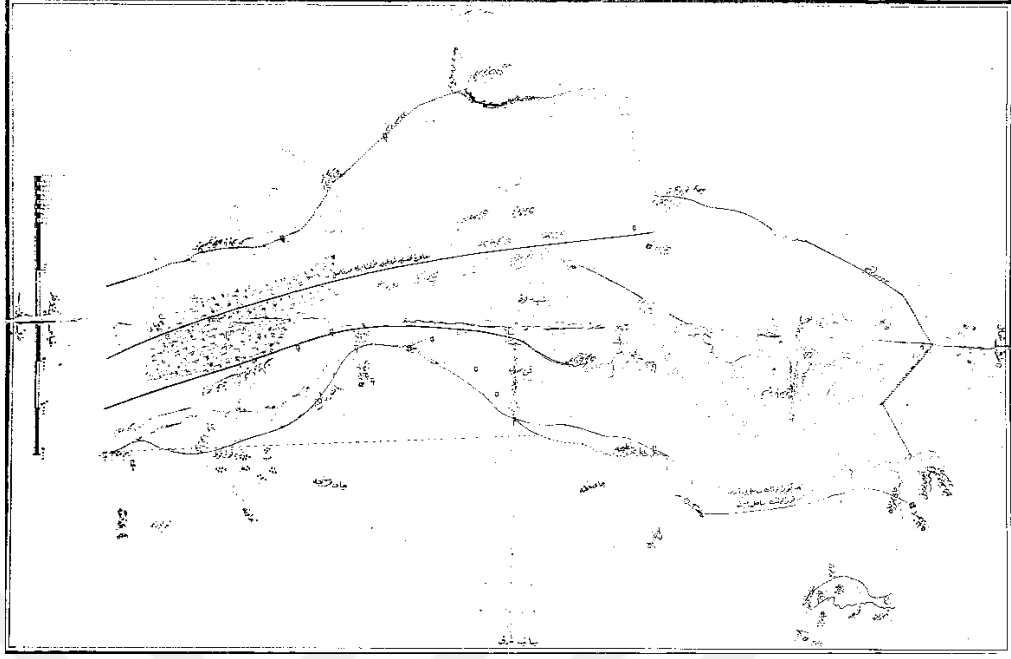
Harita 22. Franz Rexler'in Zıştovi Anlaşması İçin Hazırladığı Çift Dilli Harita, 1791.

Kaynak: Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.203.³¹¹

Rexler'in Korana ve Glina nehirleri arasındaki alanı gösterdiği haritasında 1718 yılındaki sınırlar yeşil çizgi ile gösterilmiştir. Kahverengi çizgiler 1791 yılında Osmanlı Devleti'nin önerdiği sınırlar iken kırmızı çizgiler de Avusturya'nın önerdiği sınır çizgileridir. Anlaşmanın Osmanlı Devleti kopyasına mühendis Abdurrahman Efendi'nin haritası da (Harita 23) eşlik etmiştir. Abdurrahman Efendi haritasında Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nden Batı'da kazandığı toprakları göstermiştir. Temelde, 1791 yılında Franz Rexler'in hazırladığı haritanın bir kopyasıdır.³¹²

³¹¹ Söz konusu harita Viyana Savaş Arşivi'nde (Vienna War Archive) B.IX.c.914 raf numarası ile kayıtlıdır. Bu çalışmada, haritanın Altıç tarafından arşivin izni dahilinde yeniden düzenlenmiş kopyası kullanılmıştır.

³¹² Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.206.

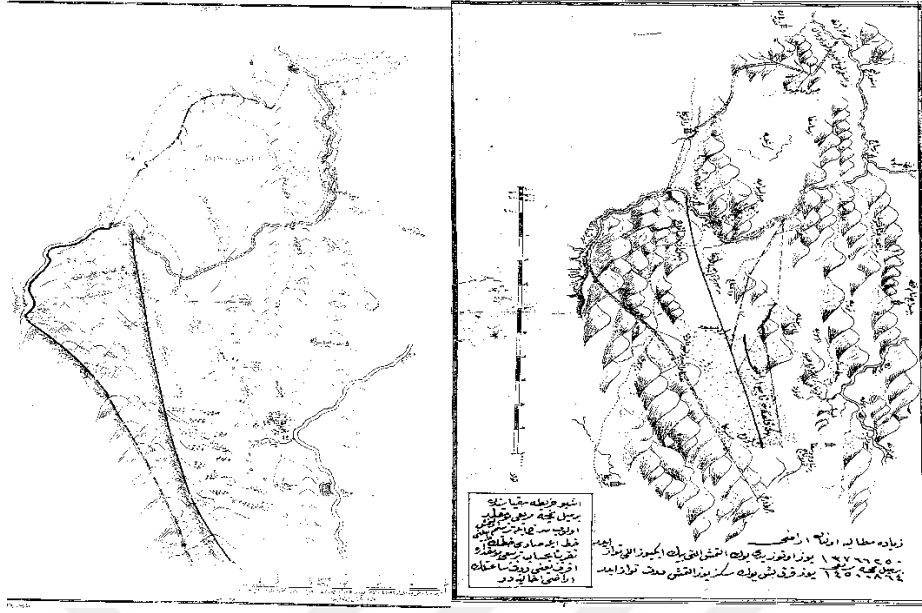
Harita 23. Abdurrahman Efendi'nin Zıstovi Anlaşması'na Dair Hazırladığı Haritası.

Kaynak: BOA, HAT. 241-13550 (h. 29.12.1209)

Abdurrahman Efendi'nin Zıstovi Anlaşması'na dair ikinci haritası (Harita 24) ise Korana ve Sava nehirleri arasındaki Bihke Sancağı ve civarındaki sınırın tartışmalı bölümüne odaklanmıştır. Haritada ölçeğe dair ayrıntılı bir açıklama metni de yazılmıştır. Harita, görüşmeler sırasında Osmanlı heyetinin Bosna sınırına dair verdiği kararı göstermektedir ve Avusturya elçisine verilmiştir.³¹³ Bu haritanın Osmanlı haritacılığı açısından önemi ise, haritanın Avusturyalı makamlar tarafından karşılaştırmak ve gerçekliğini sorgulamak amacıyla kopyalanmasıdır. Haritacı Franz Klezl 1794 yılında hazırladığı bu haritada (Harita 25) ölçeği Avusturya ölçüm birimine göre değiştirerek 1:648.000 yapmış ve Osmanlı kopyasında harita doğuya yönlendirilmişken Klezl haritasını kuzeye yönlendirmiştir.³¹⁴ Sınır belirleme sürecindeki bu karşılıklı harita alışverişi Osmanlı Devleti'nin aktif olarak hudut haritası hazırlama sürecine katılmaya istekli olduğunu göstermektedir.

³¹³ BOA, HAT. 240-13484 (h. 07.02.1209).

³¹⁴ Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.203.

Harita 24. Abdurrahman Efendi'nin Zıştovi Anlaşması'na Dair Bihke Sancağı ve Civarı Haritası.

Kaynak: BOA, HAT. 240-13484 (h. 07.02.1209) ve HAT. 241-13504 (h. 29.12.1208)

Harita 25. Franz Klezl Tarafından Yeniden Çizilen Abdurrahman Efendi'nin Bihke Sancağı ve Civarı Haritası, 1794.

Kaynak: Altıç, "From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire", s.206.³¹⁵

³¹⁵ Söz konusu harita Viyana Savaş Arşivi'nde (Vienna War Archive) B.IX.c.927 raf numarası ile kayıtlıdır. Bu çalışmada, haritanın Altıç tarafından arşivin izni dahilinde yeniden düzenlenmiş kopyası kullanılmıştır.

18. yüzyıl, bütün dünyanın hudut haritalarına olan bakışını değiştirmiştir. Karlofça Anlaşması ile başlayan bu değişim rüzgârı yüzyılın sonuna gelindiğinde de etkisini kaybetmemiştir. 19. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti anlaşma metinlerine ek olacak asıl haritayı çizebilme kapasitesinden yoksun olsa da artık yaptığı barış anlaşmalarının haritacılık düzeyine aktif olarak katılan bir ülke konumuna ulaşmıştır. Haritacılıkta ulaşmak istenilen gelişmenin kilit unsurunun orduda olduğu bilinciyle yenilik hareketleri askeri sahaya yönelmiştir.

2.2. 1853-1856 Kırım Savaşı Öncesi Hudut Haritaları

Osmanlı topraklarının haritalandırılması konusunda iki önemli kilometre taşı vardır. İlki, Napolyon Savaşları'nın sona ermesi ile toplanan 1815 Viyana Kongresi ile Napolyon'u bertaraf eden Avrupa devletleri dikkatlerini Osmanlı Devleti'ne çevirmiştir. Bu istikâmet değişimi, haritacılık konusunda da etkilerini göstermiştir. İkincisi ise Kırım Savaşı döneminde gerçekleşmiştir.

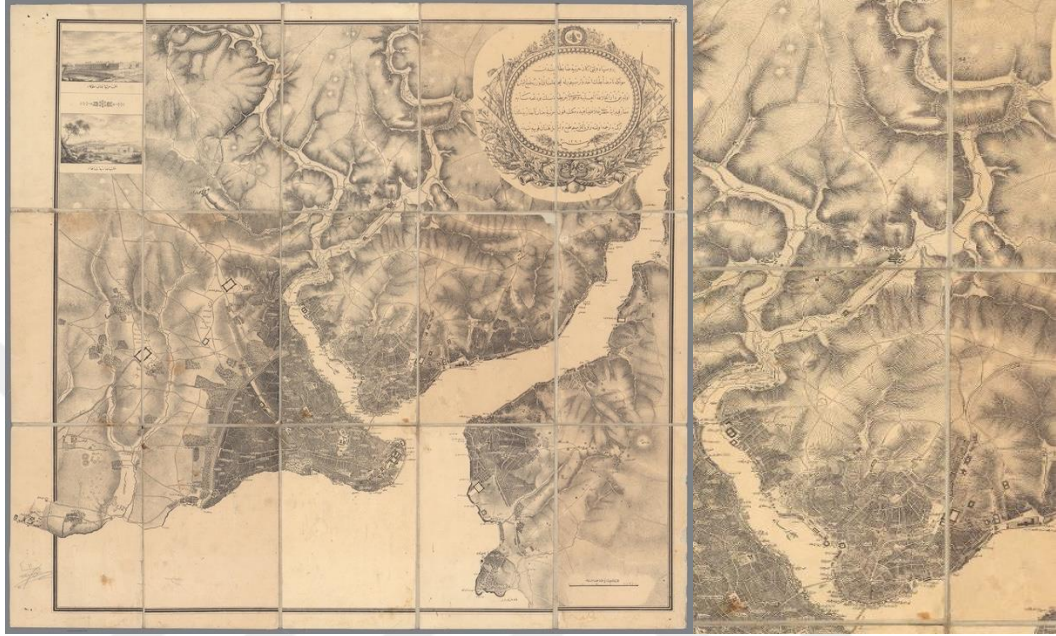
Osmanlı Devleti'nin bütün topraklarının haritasını almak için ilk girişim 1615 yılında olsa da sonuca ulaşamamıştır. İmparatorluğun haritasını çıkartması için davet edilen Hollandalı bilim insanı Glorius'un teklifi şüpheli ve uygulaması zor görülerek Sultan tarafından reddedilmiştir.³¹⁶ 19. yüzyılın ilk yarısında orduyu modernleştirme girişimleri çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne gelen Prusyalı memurlar imparatorluk haritasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Prusyalı subay Moltke, 1835 yılında Boğaziçi civarının ölçekli haritasını (Harita 26) ve Kayseri-Konya,³¹⁷ Kayseri-Malatya-Samsun güzergâhlarının yol haritasını çıkarmıştır. Moltke, başta Kayseri-Malatya-Samsun güzergahı olmak üzere Osmanlı Devleti için daha önce hazırlanan haritaların çoğunun yanlış olduğunu mektuplarında birkaç farklı yerde³¹⁸

³¹⁶ Özdemir, a.g.e., s. 209.

³¹⁷ 1899 yılında Bağdat demiryolu projesi için Konya'dan Bağdat'a en kısa yolu bulmak üzere keşif gezisine çıkan Alman General Wilhelm Stemrich önderliğindeki keşif ekibi daha önceki Konya ve civarındaki ölçümlerin ve haritaların tamamen yanlış olduğu ifade etmişlerdir. (Kaynak: Peter H. Christensen, *Germany and the Ottoman Railways: Art, Empire and Infrastructure*, New Haven and London: Yale University Press, 2017, s.63.)

³¹⁸ (s. 155) “Bu ovanın [Malatya] batıdan doğuya on saatlik uzunluğu vardı (buraların haritaları o kadar yanlış ve eksik ki hemen hemen hiçbir işe yaramıyor)”, (s.159) “Nehir [Fırat] artık pek nadir olarak doldurduğu 800 adım genişliğinde bir yataktan (ve haritaların gösterdiğinden tamamıyla başka olarak) Rumkale'ye, eski Roma hisarı Sigma ya da Seugma'ya kadar, batıya doğru akar”, (s.228) “Küçük Asya'nın şimdiye kadar mevcut olan haritaları bu memleketin gerçek yapısı hakkında asla bir fikir veremiyor”, (s.245) “Bu sefer doğrudan doğruya kendi arzumla ve her iki Fırat ordusu

belirtmiştir.³¹⁹ Yine II. Mahmut'un daveti üzerine gelen Prusyalı subaylardan Vincke Üsküdar-Ankara güzergâhının, Kayseri-Darende-Elbistan-Malatya güzergâhının ve civarının haritasını çıkarmıştır. Prusyalı subayların çıkardığı yol ve güzergâh haritalarının örnekleri çoğaltılabilir.³²⁰

Harita 26. İstanbul Haritası. Helmuth von Moltke, 1835-1840.

Kaynak: David Rumsey Map Collection <https://www.davidrumsey.com>, Erişim Tarihi: 12.04.2021.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları için hazırlanan ilk Alman haritası 1804 yılında 1:2.850.000 ölçekli Konrad Mannert yapımı haritadır. Harita, Napolyon Savaşları başlangıcındaki jeopolitik durumu tasvir etmektedir. Bölge hakkındaki ikinci Alman haritası ise, Napolyon Savaşları sırasında Prusya ve Avusturya'nın Napolyon'a karşı müttefik olduğu dönemde üretilmiştir. 1812 yılında hazırlanan bu haritada çarpışmaların yaşandığı yerlere odaklanılmıştır.³²¹

Kırım Savaşı öncesi bir başka çalışma ise, 1829 yılında Franz von Weiss tarafından, Avusturya Ordusu için yapılan yaklaşık 1:576.000 ölçekli Osmanlı

arasındaki, henüz hiçbir haritaya şöyle böyle doğru sayılabilecek gibi olsun kaydedilmemiş araziye tanımak maksadıyla dolaşmışım”, (s.288) “Haritalara göre insanın Tuna sularının burada hemen hemen meyilsiz aktığını sanacağı gelir; fakat iş o kadar böyle değildir ki...” (Kaynak: Helmuth von Moltke, Moltke'nin Türkiye Mektupları, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.)

³¹⁹ Moltke, *a.g.e.*, s.69.

³²⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 233.

³²¹ Mirela Altić, “German Contribution to the 19th Century Cartography of European Turkey With Special Regard on the Map of Heinrich Kiepert”, *Forum IFL*, Vol. 30, (2016), s.83-84.

birçok koleksiyonda yayınlanmıştır. Başlangıç meridyeni Paris'tir ve bu haritada da yükselti rölöf yöntemi ile gösterilmiştir.

Harita 28. Pierre Lapie, “Türkiye’nin Avrupa Topraklarının Haritası ve Yunanistan”, 1:3.500.000, 1827.

Kaynak: David Rumsey Map Collection, <https://www.davidrumsey.com/> , Erişim Tarihi: 12.06.2020.

19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki topraklarına yönelik yapılan Alman haritaları Avusturya, Fransa ve Rusya kaynaklarından yararlanarak ilerlemiştir. Bu haritalar, daha çok askeri amaçlar için yapılmış küçük ve orta ölçekli haritalardır. Bölgenin çok dilli olması ve neredeyse beş farklı alfabenin (Latin Alfabesi, Sırp Kirili, Rus Kirili, Yunan Alfabesi ve Arap Alfabesi) kullanılır olması haritalandırma işlemini oldukça zor bir hale getirmiştir. Kaynak haritaların farklı ölçeklerde olması ve yer isimlerinde kullanılan farklı harflerin (örneğin Kiril alfabesindeki ч, е, ш, ж, д harfleri gibi) Latin alfabesinde karşılığı olmaması haritaların doğruluk paylarının ve işlevlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bütün bu zorluklara rağmen 19. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan haritalar uzun yıllar boyunca kaynak olarak kullanılmıştır. Bu geleneğin en ünlü isimlerinden biri de Kiepert’tir.³²³

³²³ Altıç, “German Contribution to the 19th Century Cartography of European Turkey With Special Regard on the Map of Heinrich Kiepert”, s.82.

Bu dönem için gösterilebilecek en iyi örnek, 1853’de Kiepert tarafından 1:1.000.000 ölçekli olan, askeri haritanın tüm özelliklerini taşıyan “*Türkiye Avrupası’nın Genel Haritası*”³²⁴ isimli Balkan haritasıdır (Harita 29). Bu harita, 19. yüzyılın ilk yarısının en iyi kartografik temsili olarak görülmüştür.³²⁵

Harita 29. Kiepert, “Europäischen Türkei”, 1:1.000.000, 1853.

Kaynak: The University of Chicago Library, <https://luna.lib.uchicago.edu>, Erişim Tarihi: 26.05.2019.

Kırım Savaşı, Osmanlı toprakları üzerindeki haritacılık faaliyetleri için ikinci ve asıl önemli kilometre taşıdır. Temelde Balkanlar’dan oldukça uzak bir bölge, Kudüs üzerinde çıkan anlaşmazlık sonucu patlak vermiş olsa da savaş Balkanlar’da da sürmüş ve sonuçları doğrudan Balkanlar’ı ilgilendirmiştir.

Kırım Savaşı’nı Osmanlı haritacılığı anlamında önemli yapan ise

³²⁴ Haritanın orijinal ismi: General-Karte von der Europäischen Türkei

³²⁵ Akyol, “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, s. 24-27.

Avusturya'nın nirengi faaliyetleridir. Avusturya İmparatorluğu, o zamana kadar yapılmış en geniş çaplı haritacılık girişimine 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde karar vermiştir. Bütün Avrupa'yı nirengi ağı ile örerek, Viyana'da dev bir veri bankası oluşturma amacıyla yola çıkmıştır. Bu dev girişimin en büyük sebebi, askeri operasyonlarda ve barış anlaşmalarında avantaj elde etmektir. Diğer bir sebebi de Avrupa'nın tam ortasındaki konumu ve büyük topraklarıyla Avusturya İmparatorluğu kendini bu girişimi sonuçlandırabilecek imkâna da sahip olarak görmüştür. Kendi sınırları dışındaki toprakların ölçümleri için ise Avusturya, geçici de olsa bulunduğu her noktada hemen ölçüm yapmaya başlayarak bu sorunu çözmeye çalışmıştır.³²⁶ Hırvatistan Avusturya'nın ölçüm faaliyetlerinin ilk örneklerinden biridir. Avusturya, Hırvatistan'da 1806 yılında topografik, 1817 yılında ise kadastral haritalama faaliyetlerine başlamıştır.³²⁷

Avusturya'nın bu amacına uygun ilk fırsat eline Kırım Savaşı döneminde geçmiştir. Avusturya, İngiltere ve Fransa gibi Kırım Savaşı'nda cepheye asker göndermemiş olsa da Rusya'yı caydırmak için 1854 yılından Paris Barış Konferansı'na kadar geçen sürede Eflak ve Boğdan'da asker bulundurmıştır. Bu süre zarfında da Eflak ve Kuzey Dobruca'nın tamamının jeodezik araştırmasını tamamlamıştır. Bu ölçümler, Romanya'nın ilk sistematik nirengi çalışmaları olmuştur.³²⁸ Eflak ve Boğdan dışında Osmanlı Devleti arşiv kayıtlarında farklı bölgelerdeki Avusturya haritacılık faaliyetleri de izlenebilmektedir. Osmanlı ve Avusturya'nın Bosna üzerindeki sınır tecavüzleri ile ilgili gerginliği devam ederken aynı zamanda Avusturya, Bosna sınırında haritacılık faaliyetleri de yürütmüştür. 1852 yılında Avusturya, Sava Nehri etrafındaki bölgenin haritasını çıkarmak için çalışmalara başlamıştır. 1853 yılında Avusturya ile sınır görüşmeleri Abdi Paşa³²⁹

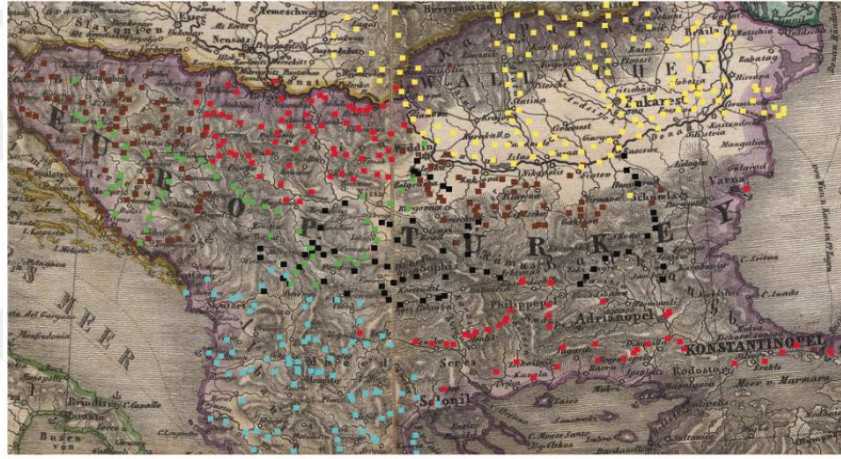
³²⁶ Béla Kovács, Gábor Timár, "The Austro-Hungarian Triangulations in the Balkan Peninsula (1853–1875)", (Edt. Georg Gartner, Felix Ortig): *Proceedings of the First ICA Symposium for Central and Eastern Europe 2009*, Vienna: Vienna University of Technology, (2009), s.912.

³²⁷ Mirela Altic, "Cartography Between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth Century Mapping of Croatia", *Cartographica*, Cilt 54, Sayı 2, (2019), s.77.

³²⁸ BOA, İ.HR., 130-6647 (h. 14.08.1272) ve Kovács, Timár, *a.g.e.*, s.913.

³²⁹ Kırım Savaşı'nın hemen öncesinde, 1852 yılında Bosna'da hududu belirlemekle görevli arazi memuru olarak bulunan Miralay Abdi Bey'in (Kaynak: BOA, MB. İ. 8-140 (h. 26.11.1268)) 1861 yılına kadar bu görevini devam ettirdiği bilinmektedir (Kaynak: BOA, A.}MKT.MHM 210-60 (h. 15.08.1277)). Bu süre zarfında Tuva ve Sava nehirlerinin incelemesinde ve tesviyesinde de görevlendirilmiş (Kaynak: BOA, HR. MKT. 317-37 (h. 11.05.1276)) ve bu hizmetleri karşılığında taltif edilmiştir (Kaynak: BOA, HR. MKT., 113-17 (h. 27.10.1271)).

aracılığı ile devam etmiştir. Görüşmeler devam ederken Abdi Paşa sınırla ilgili yedi harita hazırlamıştır. Bu haritaların çoğaltılarak ilgililere dağıtılması merkez tarafından talep edilmiştir. 1855 yılında Avusturyalıların harita yapması için Hızır İlyas Boğazı'nda keşif yapmalarına izin verilmiştir.³³⁰ 1856 ve 1857 yıllarında ise Avusturyalı mühendislerin Bosna hududuna harita çalışması yapmak üzere tekrar geldiği bilinmektedir.³³¹ Avusturyalı mühendisler sadece Sava'da değil aynı zamanda Tuna ve Dicle nehirlerinde de ölçüm yapmışlar ve bu ölçümlere yerel memurlar da eşlik etmiştir.³³² Arşivlerde, 1868-1876 yılları arasında, Avusturya heyetlerinin sınır ölçümü ve harita yapımı için görevlendirildikleri ve bu konuda kolaylık gösterilmesi gerektiğinin söylendiği çok sayıda karar bulunmaktadır.³³³

Harita 30. Avusturya'nın Balkanlar'daki Jeodezik Etütleri.³³⁴

Kaynak: Kovács, Timár, *a.g.e.*, s.914.

Habsburg'ların iki dalga şeklinde yaptığı nirengi ölçümlerinin ikinci dalgası ise 1871-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Balkan topraklarında gerçekleşmiştir. Bir ülkenin sınırları içerisinde jeodezik etüt yapmak için izin almak her zaman oldukça zor olmuştur. Avusturya ise bu zorluğu aşmak için aracı kurum

³³⁰ BOA, HR. MKT. 52-30 (h. 24.02.1269), BOA, MB. İ. 11-130 (h. 15.02.1270), BOA, HR. MKT. 125-30 (h. 17.02.1272).

³³¹ BOA, A.}AMD. 68-50 (h. 1272)

³³² BOA, HR. MKT. 165-67 (h. 05.03.1273), BOA, A.}AMD. 68-50 (h. 1272).

³³³ BOA, HR. MKT. 606-60 (h. 27.11.1284), BOA, HR. MKT. 787-12 (h. 26.03.1290), BOA, HR. MKT. 882-39 (h. 23.05.1292). Bkz. EK 5. Avusturya Ekibine Harita Tanzimi Konusunda Kolaylık Gösterilmesi Gerektiğine Dair Emirler

³³⁴ Haritadaki renklerin anlamları: sarı; 1855-1857 yılları arasında yapılan Eflak ölçümleri, yeşil; 1871 yılında yapılan ölçümler, kahverengi; 1872 yılında yapılanlar, açık mavi; 1873 yılında yapılanlar, kırmızı; 1874 yılında yapılanlar, siyah; 1875 yılında yapılan ölçümler.

olarak *Orta Avrupa Ark Ölçümü Derneği*'ni³³⁵ kullanmıştır. Bu ciddiyette bir ölçümü yapabilecek başka bir kurum veya devlet olmadığı için Osmanlı Devleti, 1871-1875 yılları arasında sınırlı da olsa ölçüm yapılmasına izin vermiştir. Bosna-Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Güney Sırbistan, Kosova, Bulgaristan, Makedonya ve Kuzey Yunanistan'ın jeodezik etütleri de bu yıllar içerisinde yapılmıştır. 1875 yılındaki Bosna Hersek köylü ayaklanmasının ve 1876 yazında Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesinin hemen öncesinde ölçüm noktalarının en yoğun olduğu yerler de Bosna-Hersek, Sırbistan, Kuzey Batı Bulgaristan'dır. Bu bölgeleri daha az yoğunluklu ölçüm noktaları ile Arnavutluk, Makedonya ve Kuzey Yunanistan izlemiştir. Güney Bulgaristan ve İstanbul çevresi, ölçüm noktalarının yoğunluğunun en az olduğu yerlerdir. Ölçümler iki farklı şekilde yapılmıştır. İlki, yerleşim yerlerinin astronomik koordinatlarının bulunması yolu ile gerçekleşmiştir. İkinci yöntem ise, iki dağ zirvesi gibi yüksek noktaların üçgenleme yöntemiyle astronomik noktalarının belirlenmesidir. Enlem ve boylamlar ayrı ayrı belirlenmiştir. Enlem için Kuzey Yıldızı ve güneş kullanılmıştır. Başlangıç boylamı ise Rumeli toprakları için Paris olmuştur. O dönemde Avusturya başlangıç boylamı noktalarını genelde Ferro³³⁶dan verirken Makedonya, Yunanistan ve Türkiye haritaları için bu alışkanlığını terk etmiştir.³³⁷

Bu işbirliği 1878 yılından sonra arka arkaya çıkan savaşlar ve Avusturya ile olan ilişkilerin bozulması nedeniyle 1910'lu yıllara kadar bir daha tekrar edememiştir. Hatta Balkanlar'da dolaşan Avusturya askerlerinin geziler sırasında önemli yerlerin harita ve fotoğraflarını çıkarmasının kesin olarak yasaklandığı emirler de çıkarılmıştır.³³⁸ Ancak izinli ölçümlerde elde edilen bu büyük veri seti 1880'li yıllardan Birinci Dünya Savaşı'na kadar Avusturya'nın ürettiği 1:75.000 ve 1:200.000 ölçekli haritalarının kaynağı olmuştur. Aynı veri setini Osmanlı'dan bağımsızlığını almış Sırbistan da kullanarak kendi haritalarını yapmıştır. 1910 yılına

³³⁵ Orijinal isimleriyle "Mitteleuropäische Gradmessung" veya "Central European Arc Measurement" olarak anılan bu kurum, 1862 yılında jeodezik çalışmalarla ilgili ilk kurulan bilimsel organizasyondur. 1867 yılında çalışma alanını bütün Avrupa'yı kapsayacak şekilde genişletmiştir. Birliğin ilk amacı Avrupa'da sistematik bir nirengi ağının kurulmasıdır. Bugünkü Uluslararası Jeodezi Derneği'nin (IAG-International Association of Geodesy) temelidir. Kaynak: <https://www.iugg.org/> (Erişim Tarihi: 20.06.2022)

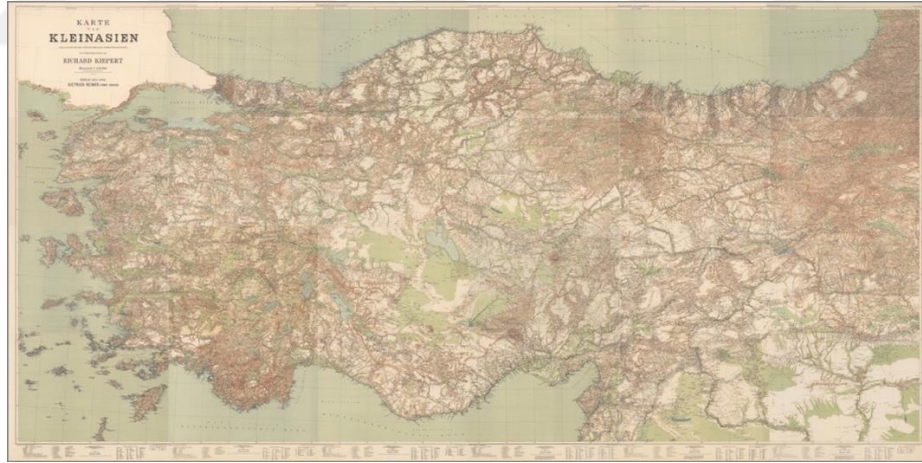
³³⁶ Kanarya Adaları

³³⁷ Kovács, Timár, *a.g.e.*, s.913-917.

³³⁸ BOA, Y..PRK.DH. 10-55 (h. 29.12.1315), BOA, Y..PRK.KOM. 15-03 (17.01.1324)

gelindiğinde Avusturya, kıta Avrupası ve Balkanlar için 1:200.000 ölçekli, hata payı oldukça az olan bir harita dizisi de yayınlamıştır.³³⁹

Avusturya'nın bu geniş nirengi çalışmaları dışında da haritacılık faaliyetleri devam etmiştir. Avusturya'nın Osmanlı topraklarındaki ilk incelemeleri çoğunlukla Hristiyan nüfusun bulunduğu ve nispeten bir Avrupalının girmesinin daha kolay olduğu kıyı bölgelerinde yapılmıştır. Bunun dışında arkeolojik incelemeler amacıyla İç Anadolu ve Mezopotamya bölgesinde de araştırmalar yapılmıştır. Osmanlı topraklarında çalışmak için gelenler arasında ünlü haritacı Heinrich Kiepert ve oğlu Richard Kiepert de vardır. Baba Heinrich Kiepert'in en önemli çalışmalarından biri 1843-1845 yılları arasında yaptığı 1:1.000.000 ölçekli "Küçük Asya" haritasıdır (Harita 31). Bu haritayı 19. yüzyılın başında Batılı seyyahların Anadolu topografyasına ilişkin topladıkları malzemeyi derleyerek oluşturmuştur. Daha sonraki çalışmaları hep bu haritayı geliştirmeye yönelik olmuştur. Kiepert'ler bu çabalar kapsamında önce 1870'de 1:1.000.000 ölçeğinde, daha sonra 1901-1908 yılları arasında 1:400.000 ölçeğinde 26 paftadan oluşan bir Anadolu haritası meydana getirmişlerdir.³⁴⁰

Harita 31. Kiepert, "Küçük Asya.", 1:4.000.000, 1916.

Kaynak: David Rumsey Map Collection, <https://www.davidrumsey.com> , Erişim Tarihi: 26.05.2019.

Bu haritalar o zamana kadar Avrupa'nın Anadolu'yu bu kadar ciddi bir biçimde tasvir eden tek harita dizisi olmuştur. Zamanın modası olan tarihi atlas türünü aşarak topografik referanslı haritalara geçişi temsil etmiştir. Bu haritaları

³³⁹ Kovács, Timár, *a.g.e.*, s.912-913.

³⁴⁰ DİA, "Kiepert", s.562-564.

oluştururken daha önce Prusyalı subaylar tarafından yapılmış güzergâh haritalarından yararlanmışlardır.³⁴¹

Balkan yarımadası için en erken haritalara Fransız kaynaklarında rastlanılsa da en profesyonel ve en kapsamlı haritalar Avusturya kaynaklarındandır. Osmanlı Devleti çeviri yapacak haritaları seçerken genelde ilk tercih olarak hep Avusturya haritalarına yönelmiş, Avusturya haritalarında bulamadığını Rus kaynaklarında aramıştır.

Yabancı devletlerle haritacılık konusunda sıklıkla işbirliği yapılmış olsa da Osmanlı Devleti topraklarında yabancıların izinsiz haritacılık faaliyetleri hoş karşılanmamıştır. 1892 yılında Yunan askerlerinin harita çıkarmak amacıyla bazı noktalara nişanlar diktikleri tespit edilmiş ve Yunan Hükümeti bu konuda uyarılmıştır.³⁴² Ayrıca Yunanlılar tarafından yapılmakta olan haritalar da takip edilmektedir.³⁴³ Haritacılık faaliyetleri takip edilen tek millet Yunanlılar değildir. Bulgarların da 1905 yılında önemli mevkilere beyaz bayrak dikerek harita alma çalışması yaptığı tespit edilmiştir.³⁴⁴

2.2.1. Çeviri Haritalar

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile harita alışverişi ilişkisi oldukça köklüdür. 1716 yılında, Sırbistan'ın Novi Sad bölgesinde Avusturya ile yapılan Petrovaradin Muharebesinde Osmanlı'ya ait haritaları ele geçiren Avusturya İmparatorluk Ordusu Generali Prens Eugene Savoy, haritaların Nicolas Sanson'un 1697 yılında hazırladığı Macaristan ve çevresi haritasının birebir çevirisi olduğunu iletmıştır. Bu bir istisna olmamakla beraber, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda veya barış anlaşmalarında çeviri haritaları kullandığı örnekler çoğaltılabilmektedir. 1699 Karlofça Anlaşması'nda, 1718 Pasarofça Anlaşması'nda ve 1791 Zıştovi Anlaşması'nda Avusturyalı

³⁴¹ Martin Stern, Pascal Lebouteiller, Jean François Pérouse, *İstanbul ve Çevresi Üzerine İki Yüzyıl Boyunca Haritacılık*, (Çev. Gülüş Arısoy, Suzan Sevgi, Hande Aktayca, Hamdi Gargin), İstanbul:Lyceé Notre Dame de Sion Fransız Lisesi Sergi Kataloğu, 2013, s.38.

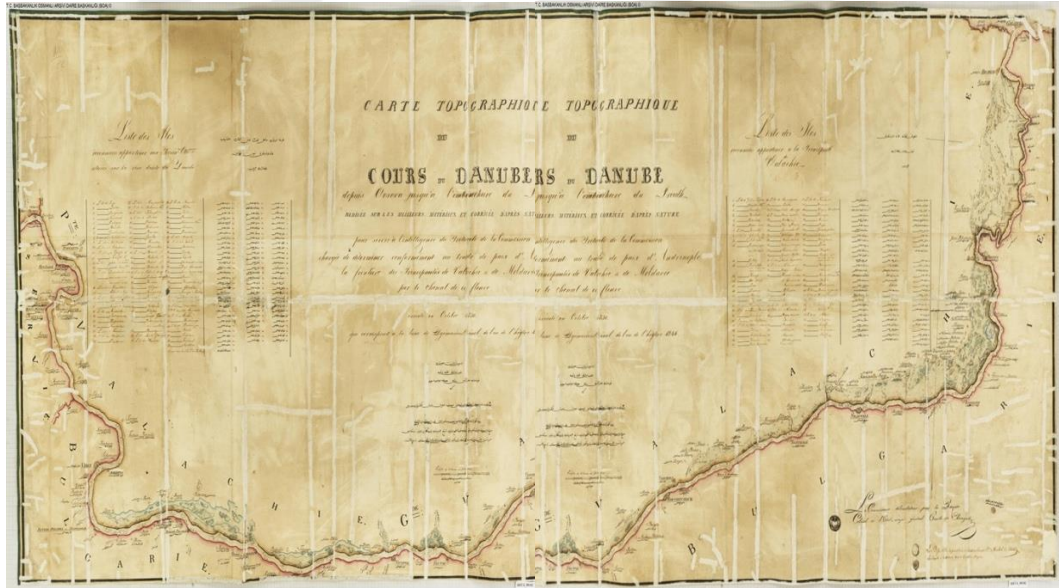
³⁴² BOA, BEO, 66-4924 (h. 17.02.1310), BOA, İ..MTZ. (01) 18-783 (h. 16.02.1310)

³⁴³ BOA, HR.TH.. 271-73 (m. 22.07.1902), BOA, HR.TH.. 270-68 (m. 28.06.1902)

³⁴⁴ BOA, A.}MTZ.(04) 132-70 (h. 15.06.1323)

kartograflar tarafından hazırlanmış haritaların Osmanlı Türkçesi'ne çevrilmiş hallerinin kullanıldığı bilinmektedir.³⁴⁵

Yunanistan'ın bağımsızlığını tanıyan 1829 Edirne Anlaşması'nın hazırlık aşamalarında, Yunanistan ile sınır belirlemede Osmanlı Devleti'nde harita noksanlığı bir kez daha dikkat çekmiştir. Edirne Anlaşması'ndan sonra Eflak ve Boğdan'ın sınırlarını çizen Tuna Nehri'nin topografik haritası 1830 yılında Fransızca olarak hazırlanmıştır (Harita 32). Harita, iki pafta halinde hazırlanmış, ek olarak da bir paftada da Tuna'nın denize döküldüğü yer gösterilmiştir. Osmanlı, Rus, Eflak ve Boğdan yetkililerinin imzaları vardır. Orijinal haritada Tuna'nın etrafındaki yerleşim yerleri Türkçe ve Almanca olarak haritanın köşesinde ayrıca listelenmiştir. Arşiv bilgilerine göre harita Türkçeye yine aynı yıl çevrilmiştir (Harita 33). Bu iki harita Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde arka arkaya düzenlenmiştir. Osmanlı kopyasında Tuna'nın denize döküldüğü yeri gösteren harita ayrı bir pafta olarak hazırlanmamış, diğer iki paftanın içerisinde gösterilmiştir. İki haritada da ölçek aynıdır.³⁴⁶

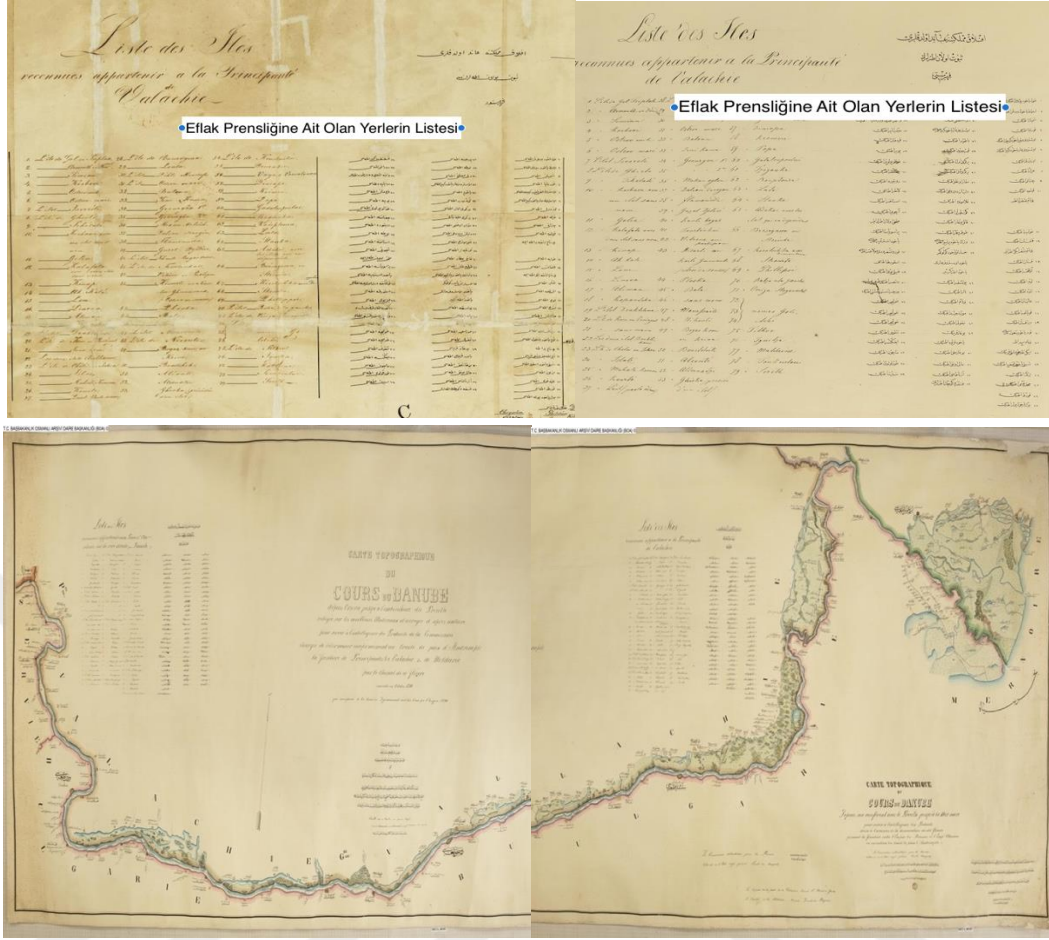

Harita 32. Edirne Anlaşması'ndan Sonra Çift Dilli Olarak Hazırlanan Tuna Nehri Haritası, 1830.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 182 (h. 14.05.1246)

³⁴⁵ Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s.327-328.

³⁴⁶ BOA, HRT.h.. 182 (h. 14.05.1246), BOA, HRT.h.. 183 (h. 14.05.1246)

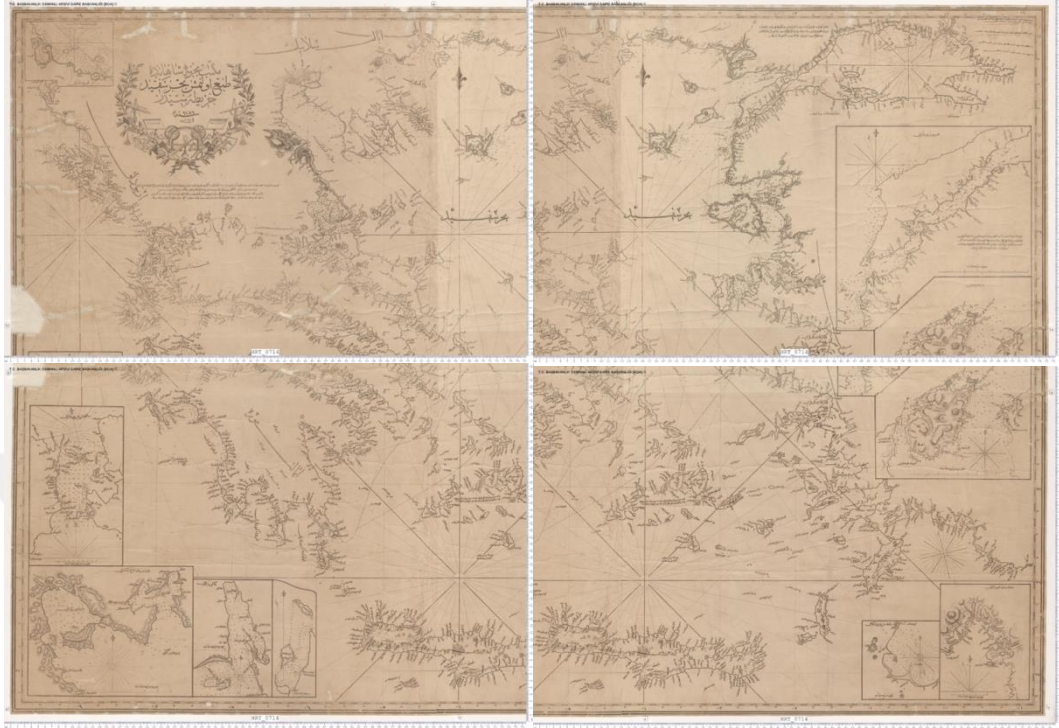

Harita 33. Fransızca Tuna Nehri Haritasından Kopya Edilerek Hazırlanan Osmanlı Haritası, 1830.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 183 (h. 14.05.1246)

Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti tarafından hazırlanmış en ayrıntılı portolan haritalarından biri 1795 yılında, Mekteb-i Bahriye-i Şahane matbaasında basılmıştır. İçerik olarak klasik bir seyr-ü sefer haritasıdır. 1:780.000 ölçeğinde ve dört paftadan oluşan bu Bahr-i Sefid haritası (Harita 34) ilk olarak ayrıntıları ile dikkat çekmektedir. Harita, içerisinde birçok farklı küçük haritayı da barındırmaktadır. Belli adalar ve kıyılar ayrıca belirtilmiştir. Yön cetvelleriyle dönemine göre oldukça profesyonel olan bu harita, içerisinde bölgeler ve haritalar hakkında kısa bilgilendirme cümleleri de içermektedir. Haritada renklendirme kullanılmamıştır. Yaklaşık 60 yıl sonra, 1853 yılında Bahriye'nin taş baskı tezgâhında hazırlanan Basra Körfezi haritası ise özellikle topografik bilgi açısından

zengin olmakla birlikte renkli olarak basılmıştır.³⁴⁷ Renkli baskı, gelişen baskı tekniklerinin doğrudan göstergesidir.

Harita 34. Bahr-ı Sefid Haritası. Bahriye-i Şahane'de Tab Olunmuştur, 1795.

Kaynak: BOA, HRT.h., 714 (h. 29.12.1209)

Haritanın hangi haritadan tercüme olduğu bilinmemektedir. Ancak 1868 yılındaki Süveyş Körfezi'nin tercüme portolanı ile benzeyen özellikleri ve dönemdeki haritacılık faaliyetleri düşünüldüğünde bu haritanın da bir veya birden fazla haritadan tercüme olduğu yorumu rahatlıkla yapılabilir.

Kırım Savaşı'nın hemen öncesindeki bir diğer çeviri harita Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını göstermektedir. 1:270.000 ölçekle hazırlanmış ve Mekteb-i Fünun-ı Harbiye tarafından yayınlanmıştır. Kiepert ve Prusya ordusundan Vincke, Fischer, Moltke'nin hazırladığı haritadan (Harita 36) çeviri olduğu arşiv bilgilerinde kayıtlıdır. Arşivdeki haritanın tarihi 1851 olmakla birlikte, orijinal haritaya dair bahsedilen özelliklere sahip tek harita (Harita 35) 1853 tarihli. Orijinali bulunan haritanın muhtemelen günümüze ulaşmamış önceki basımından yararlanılmış olma ihtimali yüksektir. Zira 1853 basımında yeni ve revize edilmiş baskı olduğu notu düşülmüştür. Bunun yanında 1873 yılında yine 1853 yılında

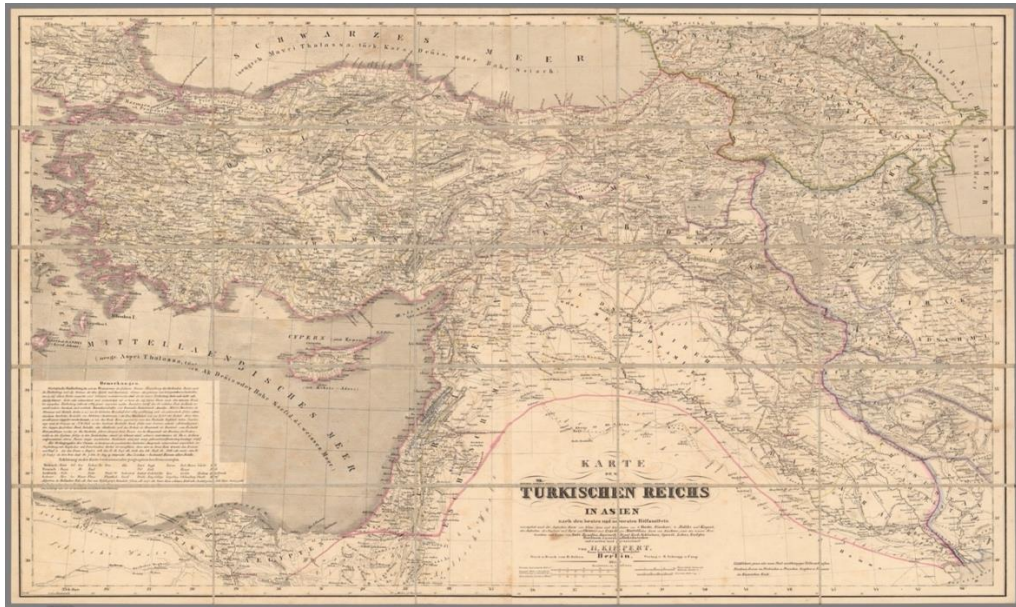
³⁴⁷ Söz konusu harita için bakınız: BOA, HRT.h., 481 (h. 29.12.1269)

Kiepert'in yapmış olduğu Rumeli haritası da tercüme edilmiştir. Aynı zamanda orijinal haritada Osmanlı Devleti'nin idari bölünmesindeki değışiklikler hakkında bilgilendirmeler vardır. Bunun dışında coğrafi terimlerin Türkçe, Farsça ve Arapça karşılıkları da yazılmıştır. 1873 yılında gölgelendirme ve renklendirmesi daha iyi, ayrıntı bakımından daha zengin olacak şekilde 36 pafta halinde yeniden basılmıştır (Harita 37).

Harita 35. Osmanlı Devleti Asya Toprakları Haritası, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye, 1853.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 366 (h. 29.12.1267)

Harita 36. Osmanlı Devleti'nin Asya Toprakları Haritası, Heinrich Kiepert, 1853.

Kaynak: Karte des Turkischen Reichs in Asien, <https://www.davidrumsey.com>, Erişim Tarihi: 01.05.2022.

Harita 37. Osmanlı Devleti Asya Toprakları Haritası, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye, 1873.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 399 (h. 29.12.1289)

Osmanlı Devleti'nin hazırladığı harita ayrıntı bakımından Kiepert'in haritasından az da olsa zayıftır. Ancak bu durumun kopya edilen bir önceki baskı Kiepert haritasından da kaynaklanıyor olma ihtimali vardır. Yer şekilleri ve topografi bilgisi büyük ölçüde korunmuştur. Başarılı bir tercüme çalışması olduğu yorumu yapılabilir. İlk baskının tarihi tam olarak bilinmese de Heinrich Kiepert'in ilk haritalarını 1840'lı yılların ortalarında yaptığı düşünüldüğünde, bu harita özelinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yayınlanan haritaları takip etme ve tercüme etme konusunda hızlı davrandığı görülebilmektedir. 1873 yılında Kiepert'den tercüme edilen ikinci harita ise 1853'te Berlin'de basılan Balkanlar haritasıdır.

Savaş sürerken de harita ihtiyacı devam etmiştir. Orduda harita dairesi kurulması bunun bir işaretiyken aynı zamanda haritacılık çalışmaları için de sürekli bir malzeme tedarik süreci yaşanmıştır. 1855 yılında Kırım Savaşı sırasında harita tanzimi için Ömer Paşa bazı aletler istemiştir. İhtiyaç olan haritaların kopyasının çıkarılması zaman ve bütçe sınırına takılınca çözüm Viyana'daki "Vaytlander" adındaki bir fabrika sahibindeki fotoğraf makinesinde bulunmuştur. Büyük boy haritaların kopyalarının çıkarılması yanında bina ve mevki resimlerinin tasviri için "mükemmel kuvvette bir alet" olarak tanıtılan fotoğraf makinesi bir adet siyah bezle kaplanmış tezgâhı, masa, sandalye, lamba gibi gerekli malzemeleriyle birlikte bin iki

yüz frank ücretle direkt Kırım'a teslim edilecek şekilde sipariş edilmiştir.³⁴⁸

2.2.2. Telif Haritalar

Mühendishanelerde küçük alanların harita ve planları rahatlıkla çizilebilmektedir. Bu çalışmaların büyük çoğunluğu ölçeksiz olarak hazırlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yapılan küçük alan haritalarının ayrıntı bakımından zenginleştiği ve aynı zamanda renkli hazırlanabildiği dikkat çekmektedir. Mühendishane-i Berr-i Hümayun halifelerinden İbrahim Efendi Makedonya'daki iki manastırın çiftlik hudutlarına dair olan haritayı renklendirmiştir. Aynı şekilde, Erkan-ı Harbiye Kolağası Münir Ahmed de Bağdat Eyaleti Hanekin sıradağları civarının keşif haritasını renkli hazırlamış, yükseltileri harita üzerinde gösterebilmiştir. Her iki haritada da (Harita 38) ölçek bilgisi verilmiştir. Aynı yıl yine Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un yapmış olduğu bir başka sınır haritası ise Yunanistan ve Osmanlı arasındaki hududa aittir. Bu haritada da yükseltiler gösterilmiş, ölçek bilgisi verilmiş ve dört pafta halinde renkli basılmıştır.³⁴⁹

Harita 38. Makedonya, İki Manastırın Çiftlik Hududu Haritası, 1851/Bağdat Eyaleti Hanekin Sıradağları Cıvarı Keşif Haritası, 1851.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 340 (h. 29.12.1267) ve BOA, HRT.h.. 514 (h. 29.12.1267)

³⁴⁸ BOA, İ..HR.. 118-5786 (h. 11.06.1271)

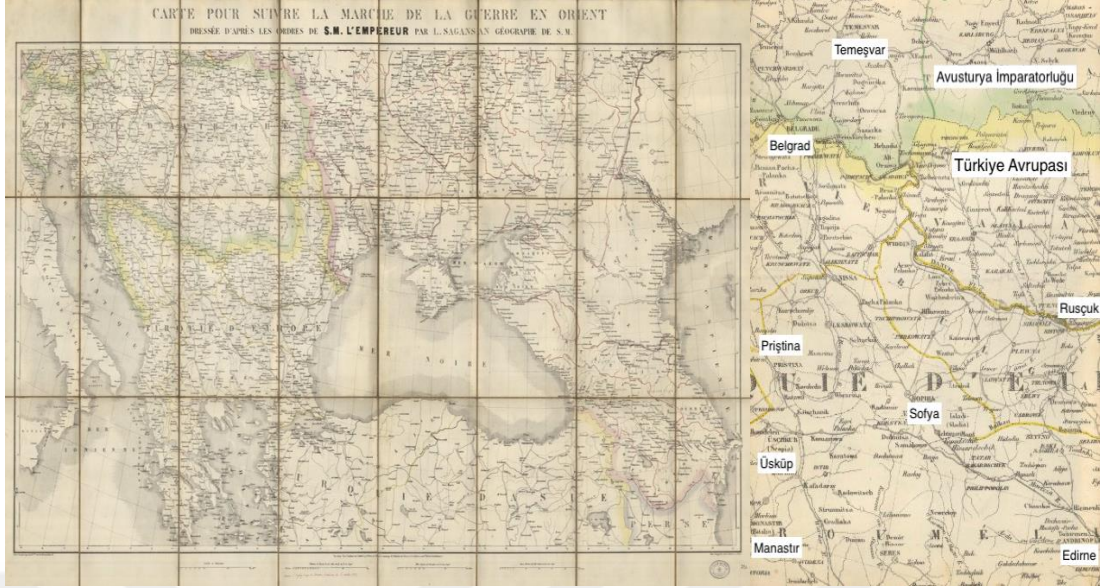
³⁴⁹ BOA, HRT.h.. 217 (h. 01.08.1267)

19. yüzyılın ilk yarısına dair telif haritalar kronolojik olarak izlendiğinde genelde aynı amaca yönelik yaklaşık aynı büyüklükte ve tarzda haritalar yapılabildiği görülmektedir. Telif harita üretiminde çeşitliliğin ve profesyonelliğin artması için yüzyılın ikinci yarısının beklenmesi gerekecektir.

2.3. 1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası Hudut Haritaları

Kırım Savaşı'nın, Avusturya'nın büyük çaplı nirengi ağı kurma projesi dışında Osmanlı Devleti'nin haritacılık faaliyetleri için başka bir önemi daha vardır. Kırım Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin yanında müttefik olarak katılan Fransız ve İngiliz donanmalarına 3 Ocak 1854 günü Karadeniz'e çıkma emri verilmiştir. Donanmaların gerekli durumlarda Akdeniz'e kadar inebilmesi için Boğazların güvenliğini sağlamak gerekmiştir. Yarımada'yı incelemek ve keşif yapmak için Fransız keşif encümeni 9 Şubat 1854'te Gelibolu'ya gelerek orada hazır bulunan İngiliz subaylarıyla görüşmüş ve hızlı bir şekilde İstanbul civarının ve boğazların haritalandırılması gerektiğini iletmıştır. Fransız ve İngiliz mühendis subaylar çıkarmanın nerelerden yapılabileceğini, cephane ve kumanya yardımının nerelerden sağlanabileceği ve bölgenin nasıl savunulabileceği gibi noktaları belirlemek için 1854 yılında Gelibolu yarımadasında keşfe çıkmışlardır. Fransız mühendis Albay Ardant liderliğindeki keşif ekibinin görevi bölgenin haritasını çıkarmak ve engebeleri çizmektir. Fransız ve İngiliz mühendislerin ortak çabası ile ortaya Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarına dek uzanan alanı gösteren ayrıntılı bir harita (Harita 39) çıkmıştır.³⁵⁰

³⁵⁰ Ségolène Débarre, "Belki de Yeni Bir Cebelitarık Kurulacak" Kırım Savaşı'nın Başlangıcında Fransız ve İngiliz Kuvvetlerinin Osmanlı Boğazlarını Keşif Çalışmaları (Şubat-Haziran 1854)", (Çev. Nilda Taşköprü), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, (2016), s.127-129.

Harita 39. Fransız ve İngiliz Mühendis Subayların Kırım Savaşı Sırasında Hazırladığı Harita, 1854.

Kaynak: Carte pour suivre la marche de la guerre en Orient, Gallica, <https://gallica.bnf.fr/> (Erişim Tarihi: 22.11.21)

Débarre, bu haritacılık çalışmaları sırasında Fransız subayların elinde daha önce İstanbul ve çevresi için Kauffer, Barbié du Bocage ve Hammer tarafından çizilen haritaların olduğunu iletir. Ancak yine Débarre'ye göre, Fransız ve İngiliz subayların Osmanlı mühendishanelerinde çizilen haritalardan haberi yoktur. Keşif ekibinin bu haritalardan haberi olmaması ilginç bir durumdur çünkü Osmanlı harita subayları en çok Paris ve Londra'da eğitim alırken bununla birlikte o dönem Osmanlıların haritacılık faaliyetlerinden Fransız ve İngiliz mecmualar sıklıkla söz etmektedir. Paris Coğrafya Kurumu'nun 1851 yılındaki bülteninden şu kesit bu iddiaya kanıt olarak sunulabilir: *"Sultan'ın (I. Abdülmecit) arzusunu yerine getirmeye çalışan seraskerat, titizlikle hazırlamaya özen gösterdiği, az bilinen birkaç vilayetin haritasını yayına hazırlamakla meşgul. ... Ayrıca Harbiye Nezareti'nin vesikalarından yola çıkılarak, taş baskıcı E. Oliver'in hakk ettiği varoş harici, büyük ölçekli bir İstanbul haritası 1850 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır."* Ancak Fransız subaylar söz konusu harita çalışmalarında ne Osmanlı Devleti'nden veri ne de Osmanlı subaylarından yardım istemişlerdir. Bu sebeple söz konusu harita çalışmaları çoğu önemli bilgiden mahrum kalmakla birlikte, çıkarmanın yarımada değil Varna'ya yapılması ile haritalar aynı zamanda işlevsiz de kalmıştır. Ancak amacına uygun olmasa da Gelibolu yarımadası için hazırlanan bu harita elden

geçirilerek I. Dünya Savaşı'nın başına kadar bölgeyle ilgili temel kaynak olarak kullanılmıştır. Fransa da Avusturya'nın yaptığına benzer şekilde, savaş için de olsa Osmanlı topraklarında bulunmasını haritacılık için bir fırsat olarak görmüştür. Bu çalışmalar 1798-1800 yılları arasında Mısır'da yaptığı haritalandırma çalışmalarının devamı niteliğindedir ve Fransa'da Napolyon tarzı sefer geleneğinin bir parçası olarak sayılmaktadır.³⁵¹

19. yüzyılın ikinci yarısı sadece Osmanlı Devleti için değil bütün dünya için haritacılık faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Her ülke kendi haritacılık faaliyetlerine hız vermiş ve bunun yanında diğer ülkelerin haritalarını da izlemeye başlamıştır. Ülkeler arası harita alışverişi arşiv kayıtlarından izlenebilmektedir. 1858 yılının Ocak ayında İngiltere Harbiye Nezareti, Osmanlı Devleti'ne ne tür haritalar yapabildiğine dair bir soru yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'nin cevabı arşiv kayıtlarında yer almazken elimizdeki kayıttan ilgili tarihte İngiltere Harbiye Nezareti'nin Harita Dairesi'nin diğer ülkelerde basılmış tüm haritaları toplama girişimi olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde basılan haritaları da ücreti karşılığında temin etmek istemişlerdir.³⁵² Aynı yılın Ağustos ayı tarihli başka bir arşiv kaydına göre ise, Avusturya Devleti Prut Alayı Miralayı Franz Maurer³⁵³ tarafından bir harita yapılmış ve Abdi Paşa aracılığı ile Devlet-i Şahane'ye gönderilmiştir.³⁵⁴ Aynı yılın Aralık ayındaki başka bir kayıttan öğrenildiği kadarıyla Saray, Franz Maurer'e çizdiği haritadan dolayı Bosna Miralvası Abdi Paşa aracılığı ile hediye olarak bir kılıç vermiştir.³⁵⁵ Bahsedilen haritanın görseline ulaşılammış olsa da Maurer'in Bosna'ya ilgisi bitmemiş ve 1870 yılında "*Eine Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn*" isimli eserini yayınlamıştır. Bosna'da yaptığı gezisini anlattığı bu eserini gezi rotasını içeren, Kiepert'in Maurer'in

³⁵¹ Débarre, *a.g.e.*, s. 142.

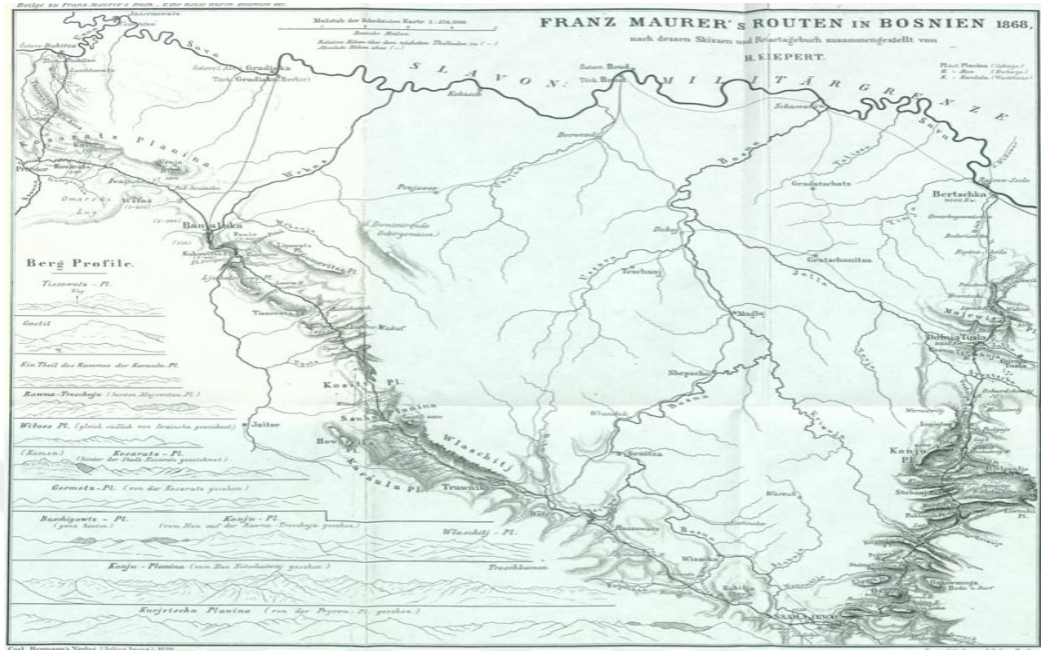
³⁵² BOA, HR.MKT. 224-76 (h. 07.06.1274)

³⁵³ Yapılan araştırmalar sonucunda Osmanlı Arşivi'nde "Frans Ellerfel Mayer" ya da "Franseller Falmayer" olarak kayıtlara geçen kişinin Franz Maurer isimli kişi olduğuna ulaşılmıştır. Hakkında çok fazla bilgi olmasa da 1867 tarihli "*Die Nikobaren, Colonial-Geschichte und Beschreibung nebst motivirtem Vorschlage zur Colonisation dieser Inseln durch Preussen*" adlı kitabının altıncı sayfasında asker olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında Osmanlı Arşivi'nde yer alan ismin bulunduğu bölgeler ve zamanlar Franz Maurer ile tamamen uyumaktadır. Bosna eyaletinin tamamını gezip bununla ilgili bir kitap yazması bölge hakkında bir harita hazırladığı ya da hazırlattığı iddiasını da mümkün kılmaktadır.

³⁵⁴ BOA, HR. MKT. 249-30 (h. 22.12.1274)

³⁵⁵ BOA, HR. MKT. 267-40 (h. 24.04.1275)

seyahatnamesine ve eskizlerine dayanarak hazırladığı bir harita (Harita 40) ile bitirmiştir.

Harita 40. Franz Maurer'in Eskizlerine ve Seyahat Günlüğüne Göre 1868 Tarihli Gezisindeki Bosna Rotaları, 1:576.000, 1870.

Kaynak: Franz Maurer, *Eine Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn*, Berlin: Heymann, 1870, s. 432.

Özellikle dağların yerleri, şekilleri, yükseklikleri konusunda oldukça ayrıntılı olan bu haritada aynı zamanda sınır bölgelerinde de hangi köyün Osmanlı Devleti'ne hangisinin Avusturya'ya ait olduğu gösterilmiştir. Osmanlı'ya ait bölgelerin yanında "Türk" yazılırken Avusturya'ya ait yerlerde "Österr." yazılmıştır. Sınırın bir tarafındaki yerleşimler Avusturya olarak tanımlanırken diğer tarafındakilerin Osmanlı olarak ya da yerel halkın etnik kimliği ile değil de Türk olarak tanımlanması dikkate değerdir. Rota üzerindeki dağlarla birlikte hanlar da gösterilmiştir. Maurer'in 1858 yılındaki haritasına ulaşılammış olsa da gezi rotasını gösteren bu harita ile bölgeyi oldukça iyi bildiği anlaşılmaktadır. Avusturya'nın bölgede hak iddia ettiği bir dönemde, sadece bir gezi rotası haritası olma iddiasını taşıyan bir eserde dağların ayrıntılı bilgilerini görmek tezatlık oluşturmaktadır.

Maurer'in haritası Osmanlı Devleti'nin yapılan haritaları izlediğine dair tipik bir örnek iken bazen bu haritacılık faaliyetleri taltif edilmemiş, aksine sansüre uğramıştır. 1900 yılında Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarına göre Anadolu ve

Rumeli sınırlarını gösteren İngilizceden tercüme haritalar sakıncalı bulunmuş ve toplatılmasına karar verilmiştir.³⁵⁶ Bununla birlikte kimi hudut haritaları ise bütün özelliklerini koruyarak tercüme edilmiş ve kullanıma sunulmuştur.

2.3.1. Çeviri Haritalar

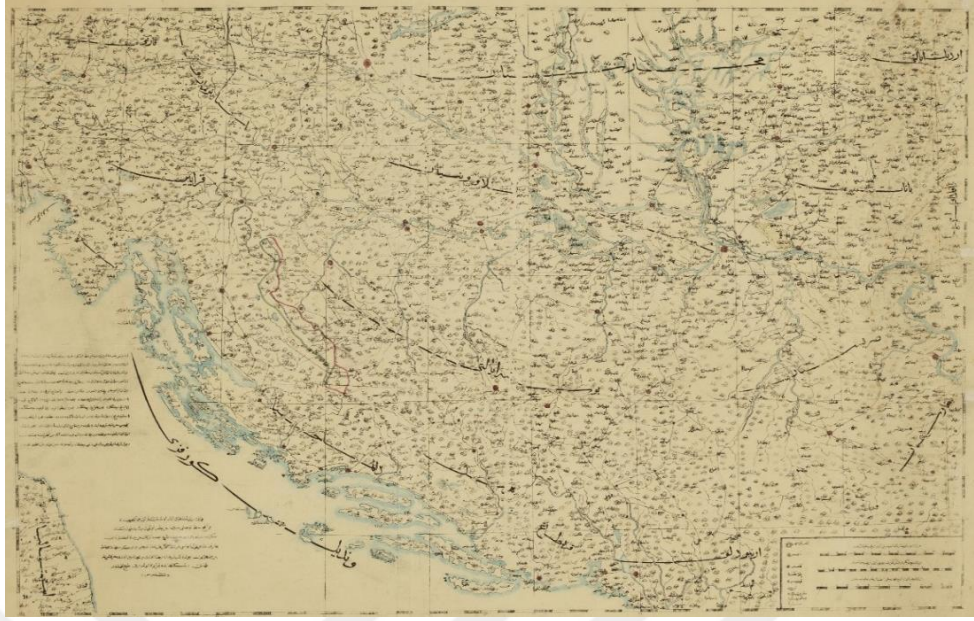
1788 yılında Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında yaşanan Şebeş muharebesi sonrası değişen sınırlarla ilgili Avusturya tarafından hazırlanan sınır haritası (Harita 41) yaklaşık seksen yıl sonra, 1862 yılında tercüme edilmiştir (Harita 42). Bu harita, Osmanlı Devleti'nin genelde haritaları tercüme etme süresi ortalamasının çok üstünde bir takip süresine sahiptir. Tercümesi ve temize çekilmesi Kaymakam Arif Bey ve Kolağası Nuri Efendi tarafından yapıp taş tezgâhlarda prove olarak basılmıştır. Harita, Osmanlı Devleti ve Avusturya arasındaki ihtilafli bölgeleri göstermekle birlikte, kaleleri, kaleli şehirleri, palangalar ve karyeleri de göstermiştir.

Harita 41. Almanca Basılan Avusturya ve Osmanlı Devleti Arasındaki Sınır Haritası, 1788.

Kaynak: BOA, HRT.h., 194 (h. 29.12.1278)

³⁵⁶ BOA, MF.MKT. 517-30 (h. 26.03.1318)

Harita 42. Kaymakam Arif Bey ve Kolağası Nuri Efendi Tarafından Temize Çekilen Avusturya ve Osmanlı Devleti Arasındaki Sınır Haritası, 1862.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 194 (h. 29.12.1278)

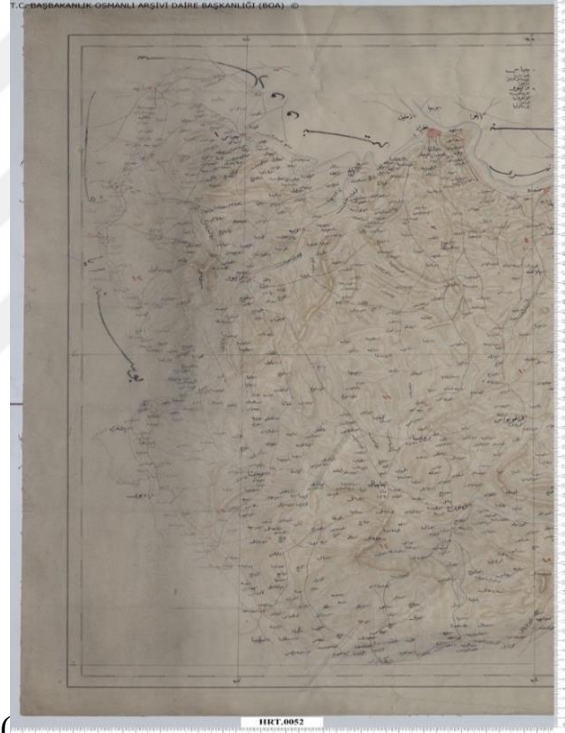
Harita 43. Haritalardaki Adriyatik Kıyılarına Dair Detay Görüntüsü

Harita temize çekilirken ölçeği ve lejantı aynen korunmuştur. Bunun dışında haritanın Osmanlı kopyasında renklendirme daha yoğun, su yolları ve yer şekilleri daha belirginken sınır çizgileri 1788 yılındaki haritaya göre daha belirsizdir. Orijinal haritada “Turk” yazılı bölge Osmanlı kopyasında tanımlanmazken, Karadağ bölgesi daha belirgin yazılıp Makedonya bölgesi atlanmıştır. Adriyatik bölgesi orijinal haritada “Venedik Körfezi veya Adriyatik” olarak geçerken Osmanlı kopyasında

sadece “Venedik Körfezi” tanımlaması ile yetinilmiştir. Bunun dışında haritada orijinal haritayla aynı yere konumlanmış bir açıklama metni bulunmaktadır. Açıklama metnine göre Osmanlı Devleti’nce feragat edilen bölgeler siyah bir hat ile gösterilirken, haritada kırmızı ve yeşil ile gösterilen yerler ise Avusturya tarafından ilhak olunmuştur. Bihke Kalesi ve civarının Osmanlı Devleti’ne kaldığı açıklanmış ve kısaca bu bölgenin fiziki, ekonomik ve askeri durumundan bahsedilmiştir. Metnin devamı haritanın kimler tarafından hangi senede nerde ve nasıl bastırıldığı ile ilgili bilgilerdir.

Bir başka harita çalışmasında, 1840 yılında Iovan Bugarski tarafından yapılan Sırbistan haritası (Harita 44) 1863 yılında Erkan-ı Harb Dairesi tarafından tercüme

edilmiş ve elle renklendirilmiştir (

Harita 45).³⁵⁷ Kiepert de Sırbistan haritalarını hazırlarken en çok Iovan Bugarski'nin haritalarından yararlanmışır.³⁵⁸ Orijinal haritanın ölçeği 1:375.000 iken Osmanlı kopyasının ölçeği 1:270.000'dir ve iki pafta halindedir.

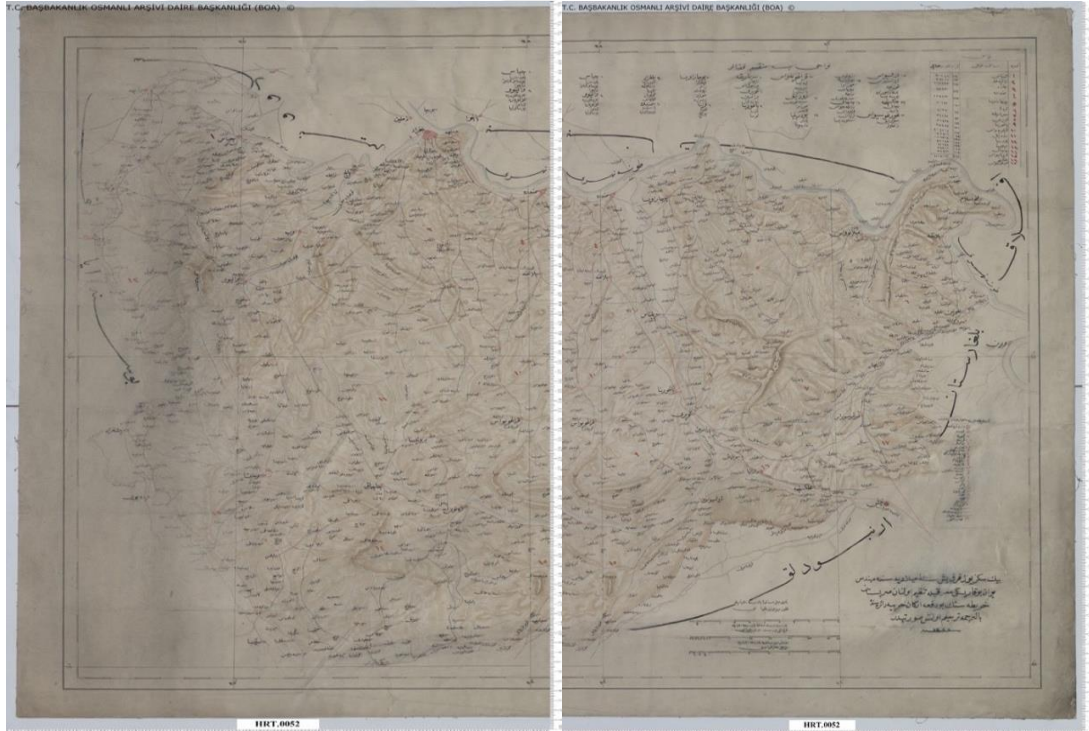
³⁵⁷ BOA, HRT.h.. 52 (h. 29.12.1280)

³⁵⁸ Jelena M Glišović, "Serbian Cartographers of the Nineteenth Century in the Collection of the National Library of Serbia", *Dissemination of Cartographic Knowledge*, (Edt. Mirela Altic, Imre Josef Demhardt, Soetkin Vervust), Springer, 2018, s.366-367.

Harita 44. Iovan Bugarski Tarafından Yapılan Sırbistan Haritası, 1:375.000, 1840.

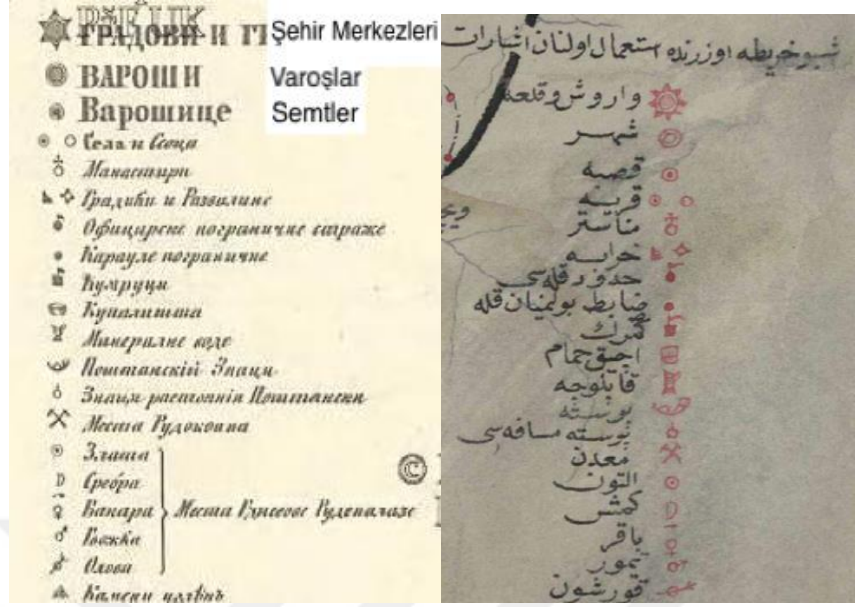
Kaynak: Charles University in Prague, Map Collection, <http://digitool.is.cuni.cz>, Erişim Tarihi: 25.07.2020

Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan kopya, daha büyük ölçekli olmasına rağmen orijinal haritaya göre ayrıntılar bakımından yetersizdir. Baskı kaliteleri arasında büyük farklar vardır. Orijinal haritadaki yükselti gölgelendirmeleri kopya haritaya başarılı bir şekilde uygulanamamıştır. İki haritada da 17 vilayete ait köy ve nüfus sayısı verilmiştir. 1840 yılındaki haritaya göre Sırbistan 2048 kadar köyden ve 936.046 kişiden oluşuyorken 1863 yılında Osmanlı Devleti'nin haritasına yazdığına göre nüfus 1 milyon 112 bin 051 olurken köy sayısı aynı kalmıştır. Bugarski yer isimlerinin Slavcasını yazarken Osmanlı haritasında vilayet isimleri Türkçeleştirilmiştir. Lejant bilgisi aynen korunmuştur. İki haritada da Sırp ya Müslüman nüfusa dair herhangi bir ibare yoktur.

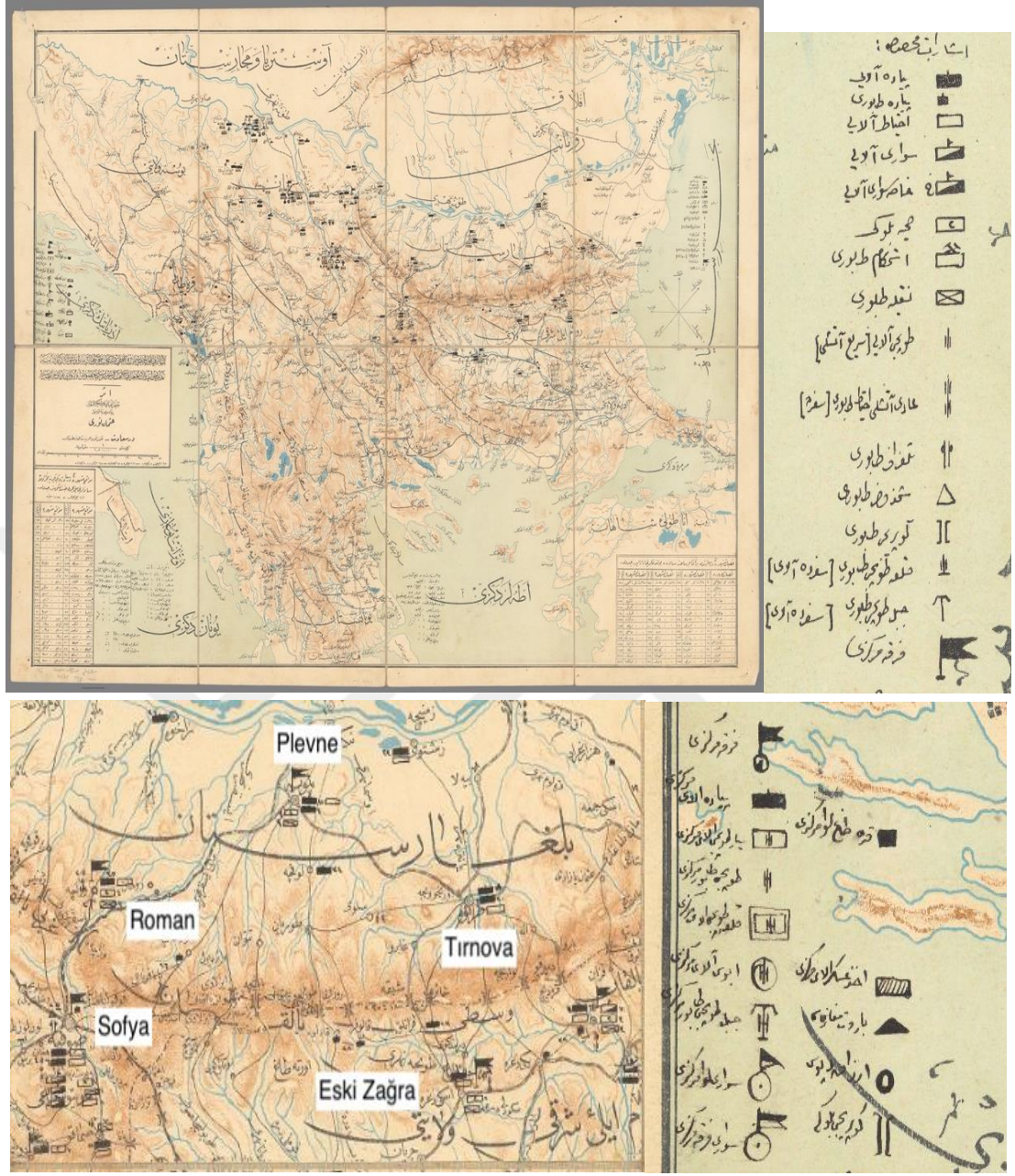
Harita 45. Erkan-ı Harb Dairesi Tarafından Tercüme Edilen Sırbistan Haritası, 1:270.000, 1863.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 52 (h. 29.12.1280)

Harita 46. Bugarski ve Osmanlı Haritası Lejantları

20. yüzyılın başında kaynağı belirsiz olsa da kapsadıkları alan ve teknikleri düşünüldüğünde rahatça başka bir haritadan kopyalanıp tercüme edildiğini varsayılabilir. İki harita hazırlanmıştır. Haritalarda ölçüme dayalı olduğuna dair ayrıca bir not bulunmaması da bu iddiayı desteklemektedir. İki harita da 1905 tarihli. Oldukça ayrıntılı olarak hazırlanan bu iki haritanın ilki, Kolağası Osman Nuri Paşa tarafından yapılmış Rumeli askeri haritasıdır (Harita 47). İki renkli litografi ile Harbiye Matbaası'nda basılmıştır ve sekiz paftadır. Satılması veya halka dağıtılması için değil, subayların stratejik kullanımı amacıyla hazırlanmıştır. Oluşmaya başlayan “Güney Slavları Birliği” fikirleri ve dönemde artan Arnavut milliyetçiliği şafağında, 1903 Makedonya ayaklanmasının hemen ertesinde oluşturulan bu haritada Bulgar, Sırp ve Karadağ ordularının pozisyonlarına ilişkin notlar bulunmaktadır. Büyük şehirler, kasabalar, demiryolları gösterilmiş, yükseltiler gölgeleme yöntemi ile belirtilmiştir. Rumeli'deki ana merkezler arasındaki mesafeleri gösteren bir tablo da haritanın köşesine eklenmiştir. Haritanın arşivdeki kopyasında el yazması notlar yazılmış ve “Hüseyin Abbas” imzası vardır. Eklenen el yazması notların da Sırp, Karadağ ve Bulgar ordularına dair olduğu göz önüne alındığında yine bir asker tarafından eklendiği yorumu yapılabilmektedir.

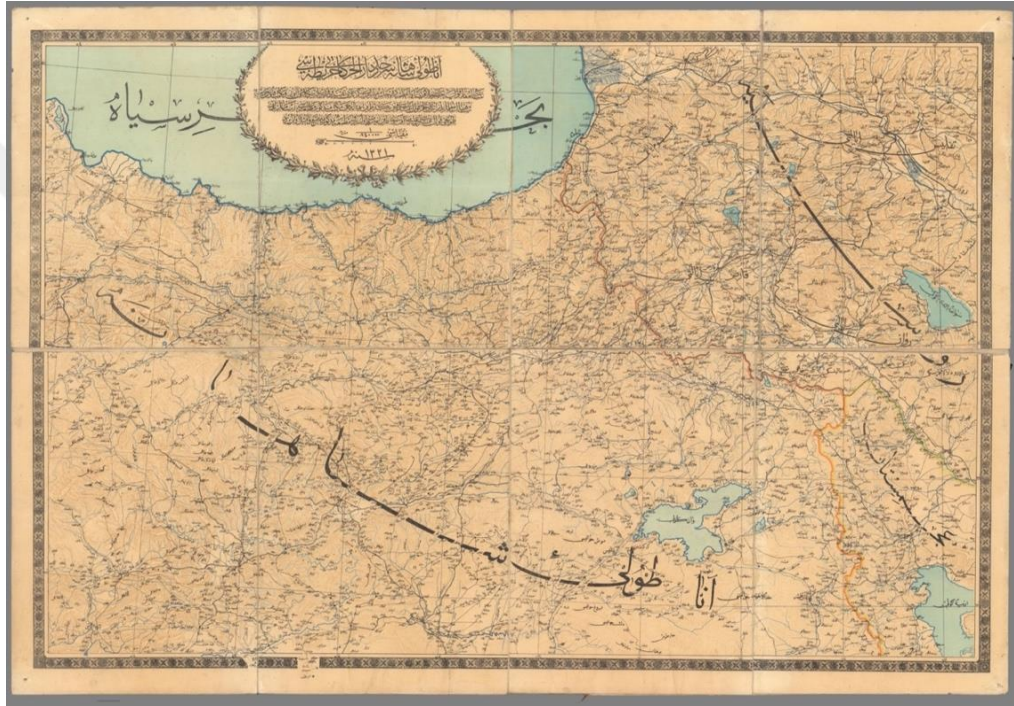
Harita 47. Balkanlar Haritası, Osman Nuri Paşa, 1905.

Kaynak: Balkanlar Haritası, Osman Nuri Paşa, <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 04.05.2022)

Osman Nuri Paşa'nın eski çırağı, ünlü peyzaj ressamı ve subay Hoca Ali Rıza Bey de dönemin en önemli haritalarından birine imza atmıştır. Hoca Ali Rıza Bey orduda haritacılık ve teknik resim konusunda eğitimler de vermiştir.³⁵⁹ Bu harita (Harita 48) komitacıların ve ajanların çok olduğu bir bölgede devriye gezen Osmanlı

³⁵⁹ M. Uğur Derman, "Ali Rıza Bey", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.439-440.

ordusuna yardımcı olması amacıyla hazırlanmış bir harekât haritasıdır. Doğu Anadolu ve Ermenistan'ı göstermektedir. Ermenilerin II. Abdülhamit'e suikast yaptığı yıl olan 1905 yılında basılmıştır. Daha önceki örneklerinden hem teknik hem de estetik anlamda çok daha üstündür. Erkan-ı Harbiye Matbaası'nda basılmıştır. Bölgedeki tüm yollar, nehirler, kıyı şeritleri net olarak çizilmiştir. Haritanın ayrıntılı ve geniş formatta olması nedeniyle sadece Osmanlı üst düzey yöneticilerin kullandığı ve hatta üstündeki çivi izlerinden dolayı bir yere sabitlenerek kullanıldığı yorumu yapılabilmektedir.

Harita 48. Hoca Ali Rıza, Harekât Haritası, 1905.

Kaynak: Hoca Ali Rıza, Operational Map, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 04.05.2022).

Osmanlı Devleti, harita ihtiyacı olduğu zaman tek bir kaynağa bağlı kalmamış ihtiyacı doğrultusunda farklı kaynaklara yönelmiş ve hatta birden çok kaynağı kendi ihtiyacına yönelik uyarlayarak kullanmıştır. Ancak dönemin en önemli haritacılarından Kiepert'lerin etkisi Osmanlı Devleti'ni sarmış ve çok sayıda haritasından yararlanılmıştır.

2.3.1.1. Kiepert Haritalarından Tercüme Edilen Balkan Haritaları

1860 yılında Osmanlı Devleti ve Karadağ arasındaki sınırın kesin olarak

belirlenmesi gerektiğinde³⁶⁰ Osmanlı Devleti harita arayışına girmiştir. Bu ihtiyaç ise, Kiepert'in hazırladığı 1:500.000 ölçekli Karadağ haritasını 1862 yılında Osmanlı Türkçesi'ne çevirerek giderilmiştir. Dönemdeki Osmanlı Balkan haritalarının büyük kısmında kullanıldığı gibi yine Kiepert'in 1853 yılındaki “Avrupa'daki Türkiye” (Harita 29) haritası kullanılmıştır. 1:1.000.000 ölçekli bu haritanın ölçeği büyütülerek bölge bölge çalışılmıştır. Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan bu Karadağ kopyasında (Harita 49) Osmanlı Devleti ve Karadağlılar arasında 1858 yılında geçen savaşa dair bir rapor da sunulmuştur.³⁶¹

Harita 49. Erkan-ı Harb Dairesi Tarafından 1:500.000 Ölçekle Hazırlanmış Karadağ Haritası, 1862.

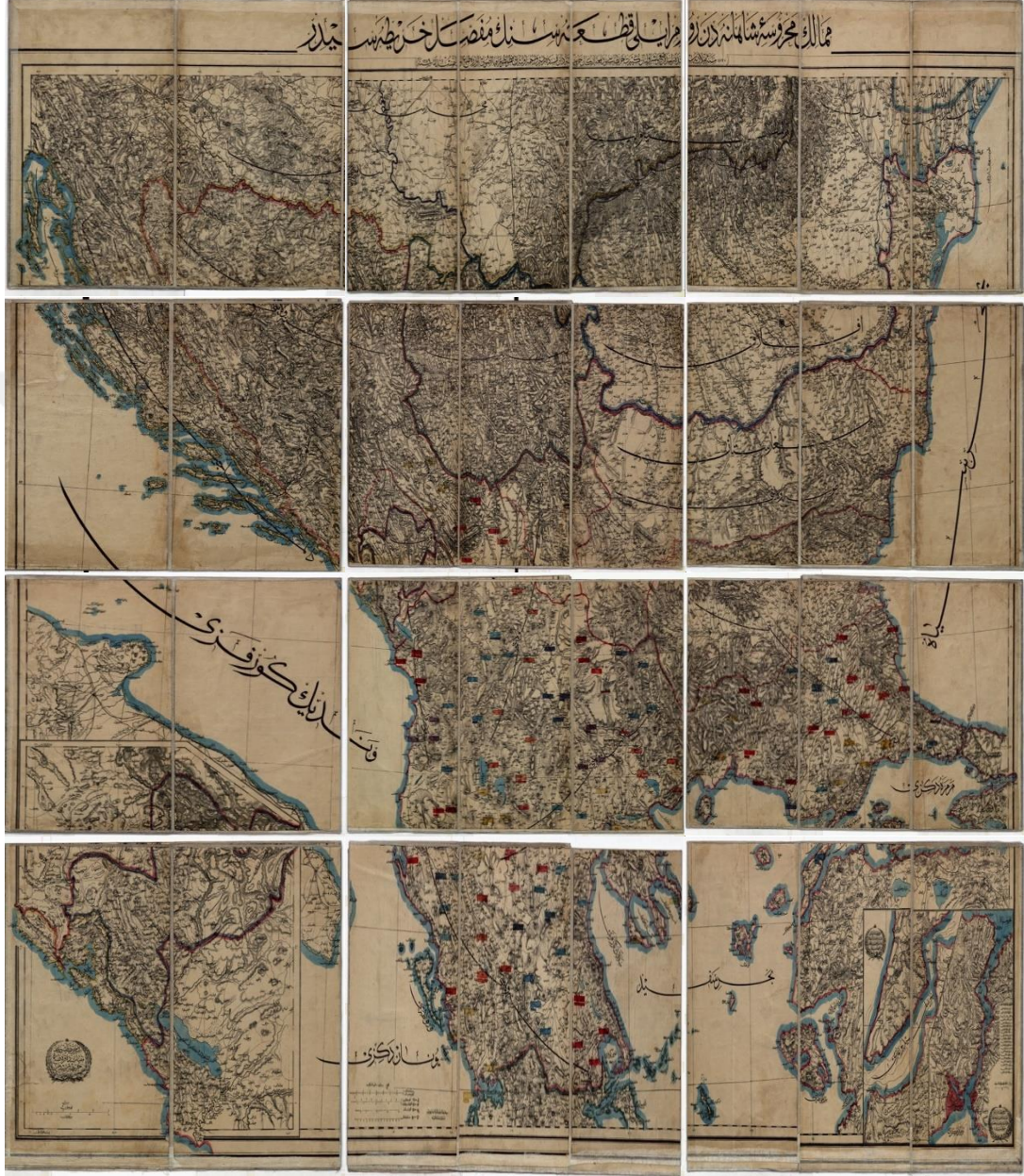
Kaynak: BOA, HRT.h., 2597 (h. 29.04.1279)

Kiepert'in aynı haritasından yararlanılarak hazırlandığı tespit edilen bir başka harita (Harita 50), 1873 tarihli “Mahruse-i Şahane'den Rumeli Kıtası” haritasıdır. Yine Erkan-ı Harb Dairesi tarafından yayınlanmıştır. Grovye usulü basılan haritada

³⁶⁰ Gölen, “Karadağ Devleti'nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, s.664-665.

³⁶¹ Altıç, “Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans”, s.327-329.

ölçek 1:500.000'dir. Haritanın alt köşelerinde 1:250.000 ölçekle Çanakkale ve İstanbul boğazları gösterilmiştir. Bez üzerine yapıştırılmış 32 paftadan oluşmaktadır.³⁶²

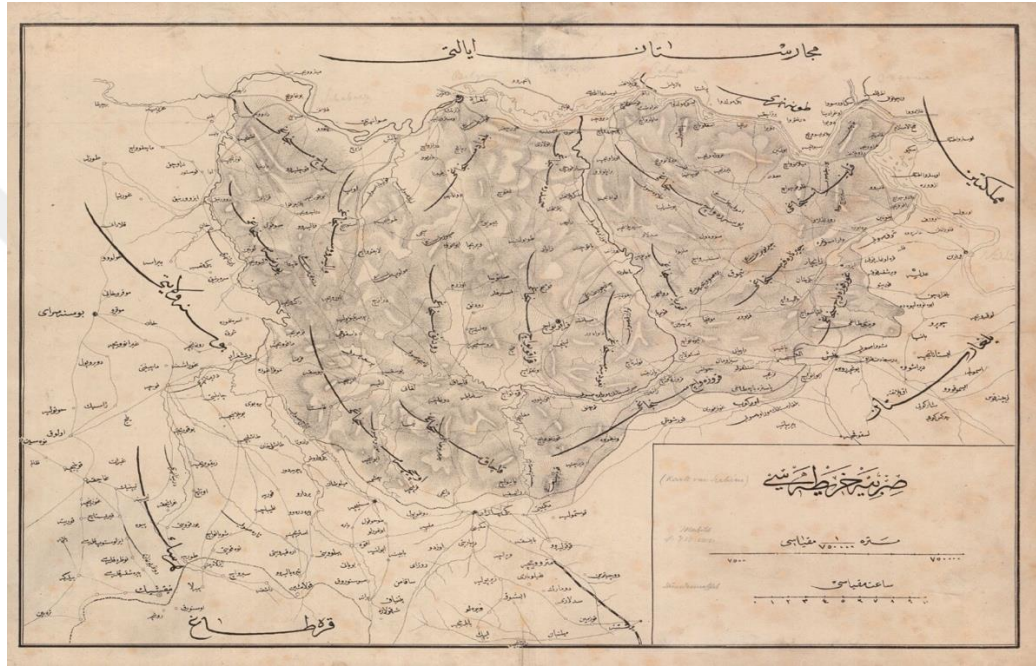
Harita 50. Kiepert'in Haritasından Yararlanarak Hazırlanan Rumeli Toprakları Haritası, 1873.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 155 (h. 29.12.1289)

Hazırlanan bir başka harita (Harita 51) ise, Kiepert'in 1853 yılındaki Sırbistan haritasının ölçeği biraz değiştirilmiş hali olup, kapsam ve içerik olarak tam

³⁶² BOA, HRT.h.. 155 (h. 29.12.1289) Aynı haritanın 1873 yılında daha düzenli bir baskısı daha yapılmıştır. Söz konusu baskı için bkz. BOA, HRT. h.. 765 (h. 23.01.1290)

çakışmaktadır. Erkan-ı Harb tarafından 1875 yılında, Hersek isyanı sırasında, 1:750.000 ölçeğinde hazırlanan harita 1833 yılındaki Sırbistan sınırlarını göstermektedir. Ayrıntılar için harcayacak vakit olmadan hızlı bir şekilde hazırlanan bu haritada Kiepert'in Paris ve Ferro'yu dayanak alan koordinat çizelgesi kaldırılmış, rölyef tekniği önemli ölçüde geliştirilmiştir. Gölgeleştirilmiş rölyefin tarama çizgilerine çevrilmesinde gözle görülen bir iyileşme vardır. Orijinal haritadaki yükseklik noktaları haritaya eklenmemiştir.³⁶³

Harita 51. Erkan-ı Harb Dairesi Tarafından 1:750.000 Ölçekle Hazırlanmış Sırbistan Haritası, 1876.

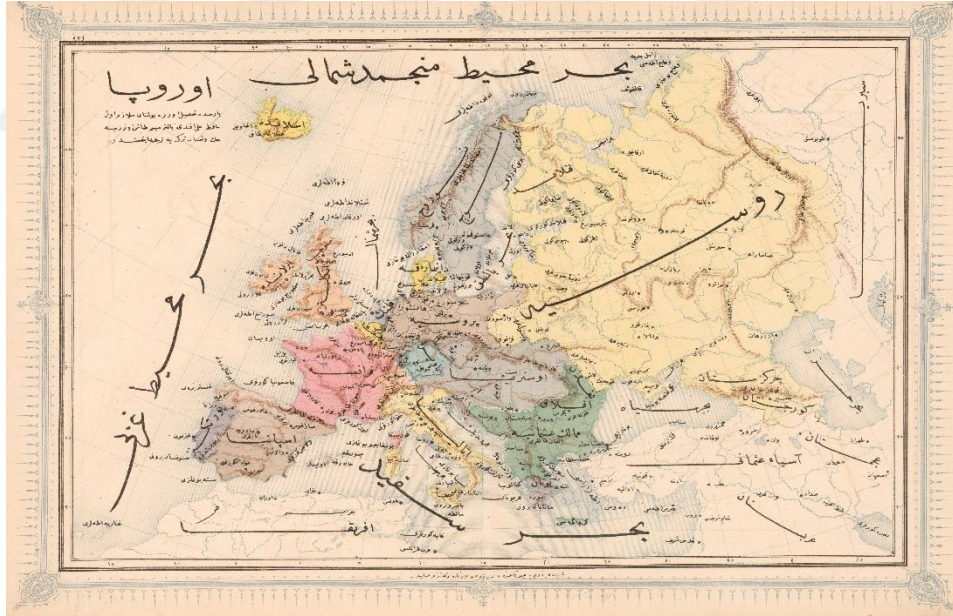
Kaynak: Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s.331.

Kiepert'in 1853 yılında ilk baskısını yaptığı ve geçen süre içerisinde sık sık yeni baskısı yapılan ünlü Balkan haritası (Harita 29) Osmanlı Devleti'nin değişik zamanlarda parça parça hazırladığı bölge haritalarının temeli olmuştur. Ancak Kiepert'in tercüme edilen tek haritası bu değildir. Osmanlı Devleti'nin en önemli haritacılarından biri olan Ali Şeref Paşa da harita hazırlarken sık sık Kiepert'in haritalarına başvurmuştur.

³⁶³ Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s.331.

2.3.1.2. Korgeneral Hafız Ali Şeref Paşa ve Haritacılık Faaliyetleri

Kırım Savaşı sonrası dönemde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Beşinci Fen Şubesi'nde Memur Ali Şeref Paşa dönemin en üretken haritacılarından biri olmuştur. 1859 yılında Mekteb-i Osmani'yi bitirmiştir. 1862'de haritacılık eğitimi için Fransa, İngiltere ve Prusya'ya gönderilen askerlerden biri olan Hafız Ali Şeref³⁶⁴, haritacılık eğitimini Paris'te almıştır. 1880 yılında Kartograf Subayı olmuş ardından da Kartografya Kısım Amirliği'ne atanmıştır. 1887'de Tuğgeneral, 1896 yılında ise Korgeneral olan Hafız Ali Şeref, 1907 yılında görevi devam ediyorken vefat etmiştir.³⁶⁵ “Harita müteahhidi” olarak birçok harita hazırlamıştır. Bunlardan bir kısmı İdadi ve Rüştîye mekteplerinde eğitim amaçlı kullanılmıştır.³⁶⁶ İlk çalışmasını 1868 yılında, aynı zamanda Fransız Coğrafya Cemiyeti üyesi iken hazırlamıştır. Condorcet Lisesi tarih ve coğrafya öğretmeni Louis Bonnefont'un atlasını tercüme etmiş³⁶⁷ ve bu tercümelerle 22 renkli harita içeren bir atlas (Harita 52) yayınlamıştır.

Harita 52. Hafız Ali Şeref'in Yeni Atlas'ından Avrupa Haritası, 1868.

Kaynak: Hafız Ali Şeref, Yeni Atlas <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 02.10.2021)

³⁶⁴ Bazı kaynaklarda “Hafız Ali Eşref” ismiyle geçse de yapılan araştırmada aynı kişi oldukları tespit edilmiştir.

³⁶⁵ Önder, *a.g.e.*, s.128-130.

³⁶⁶ BOA, Y..MTV. 205-107 (h. 22.04.1318), BOA, MF.MKT. 470-53 (h. 04.06.1317).

³⁶⁷ Günergun, Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, s.163.

Bu çalışma dünyanın ilk coğrafi atlası unvanını taşımaktadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde litografi tekniği ile basılan ilk atlasıdır.³⁶⁸ Atlasta Türkçe açıklamaların dışında Kürtçe açıklamalara da rastlanabilmektedir. Siyasi ve idari sınırlar, şehirler, nehirler, dağlar ve göller gösterilmiştir. Gölgeleme yöntemi ile yükseklikler belirtilmiştir.

Harita 53. Ali Şeref Paşa ve Binbaşı Muhiddin Efendi Tarafından Hazırlanmış Avrupa Haritası, 1:4.000.000, 1891.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 13 (h. 29.12.1308)

Ali Şeref Paşa ile ilgili olarak arşivlerde karşılaşılan ikinci çalışma Kiepert’in Avrupa haritasının tercümesi olan 1890-1891 yıllarında Binbaşı Muhiddin Efendi ile birlikte hazırladığı ve 1:4.000.000 ölçek, 9 paftadan oluşan Avrupa haritasıdır (Harita 53).³⁶⁹

Ali Şeref Paşa’nın ikinci atlas çalışması ise 1894 yılında yayınladığı “Dünya Atlası”dır (Harita 54). Bu sefer de kaynak harita ihtiyacı için Fransızlara

³⁶⁸ <https://www.davidrumsey.com> (Pub Note) (Erişim Tarihi: 02.10.2021)

³⁶⁹ BOA, HRT.h.. 13 (h. 29.12.1308)

başvurmuştur. Fransa Coğrafya Cemiyeti tarafından hazırlanan, meşhur yayınevi *Hachette* tarafından basılan atlasın tercümesidir. Atlas, dünyanın her yerine ait 35 renkli haritadan oluşmaktadır.

Harita 54. Ali Şeref'in Dünya Atlası'ndan Avrupa Haritası, 1894.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 3 (h. 29.12.1311)

Osmanlı ordusunun harita şubesine, 1867 yılında Rumeli ve Anadolu'nun ayrıntılı iki ayrı haritasının hazırlanması gerektiği bildirilmiştir.³⁷⁰ Bu talimat gereği Ali Şeref Bey, Kiepert'in Anadolu haritasını tercüme etmiş ve 73 paftadan oluşan bir Rumeli haritası tersim etmiştir. 1905 yılında Güney Amerika³⁷¹, Asya ve Avrupa³⁷² haritaları da hazırladığı bilinmektedir. 100 paftalık Anadolu haritasını tersim ettiği sırada vefat etmiştir. Litografik harita basma tekniğini İstanbul'a getiren kişi olarak anılmaktadır.³⁷³ Ali Şeref Paşa Osmanlı haritacılık tarihine adını yazdıran bir müelliftir.

³⁷⁰ BOA, MVL. 880-55 (h. 28.01.1284)

³⁷¹ BOA, MF.MKT. 823-74 (h. 03.11.1322)

³⁷² BOA, MF.MKT. 867-11 (h. 23.04.1323). Ayrıca Ali Şeref Paşa'nın hazırladığı 1897 tarihli bir başka Avrupa Haritası için bkz. BOA, HRT.h.. 16 (h. 29.12.1314)

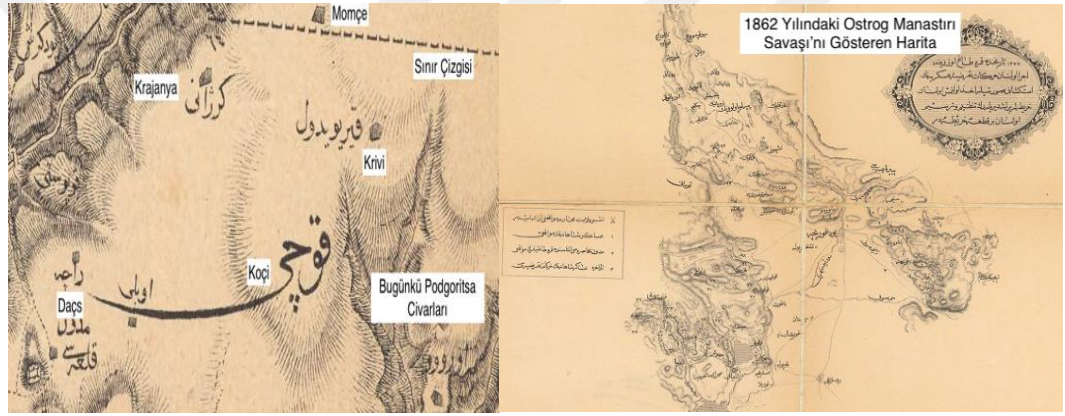
³⁷³ Önder, *a.g.e.*, s. 128-130.

2.3.1.3. “Mükemmel” Bir Rumeli ve Anadolu Haritası Seferberliği

Kırım Savaşı sonrası artan kartografik ihtiyaç 93 Harbi olarak da anılan 1877-1878 yılları arasında yaşanan Osmanlı Rus Savaşı ile kartografik zaruriyet haline gelmiştir. Savaş hem Tuna Cephesi’nde hem de Kafkas Cephesi’nde sürdürülmüş, Osmanlı Devleti’nin yenilgisiyle sonuçlanmış ve ardından Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı Devleti tarafından Bosna, Sırbistan ve Karadağ haritaları hazırlanmıştır.

Karadağ ile olan sınır belirleme sorunu ve 1875-1877 yılları arasında yaşanan Hersek ayaklanması, Osmanlı Devleti’ne bölgeye ilişkin ayrıntılı bir topografik harita ihtiyacını hatırlatmıştır. Bu amaçla, Erkan-ı Harb Dairesi 1876 yılında, 1869’da Avusturya ordusu tarafından hazırlanan 1:144.000 ölçekli Batı Balkanlar haritasına dayanan bir harita Karadağ haritası hazırlamıştır (Harita 55). Bu harita, Karadağ’ın ilk Osmanlı matbu haritasıdır. Askeri kullanım için hazırlanmıştır. Harita, Osmanlı hakimiyetindeki Karadağ Prensligi topraklarına odaklanmıştır. Sınırlar, harita üzerindeki kesikli çizgilerle gösterilmiştir. Hazırlanan haritada ölçek değiştirilmemiştir, koordinat çizgileri de yoktur. Fakat buna rağmen, Avusturya kaynağından daha zengin içerikli bir harita yaratma çabası olduğu görülmektedir. Neredeyse her köy haritaya işlenmiştir. Rölyef, zengin toponomi, yol sisteminin ve sınırların net gösterimi dikkat çekmektedir. Avusturya kaynağında rölyefler sadece gölgelendirmeyle verilirken, Osmanlı haritacıları bunu tarama hatları yöntemiyle göstermeyi başarmıştır. Bu katkı, Osmanlı haritacılarının kaynağın bilgisiyle sınırlı kalmadan haritayı kendi verileriyle de desteklemek istediklerine yönelik bir kanıttır. Altıć, Osmanlı Devleti’nin haritaya yaptığı bu katkı için muhtemel kaynağın Rus ordusu tarafından 1866 yılında hazırlanan 1:168.000 ölçekli Karadağ haritasını olabileceği yorumunu yapmıştır. Bu harita, o zamana kadar bölgeyle ilgili yapılmış en doğru ve ayrıntılı haritadır.³⁷⁴

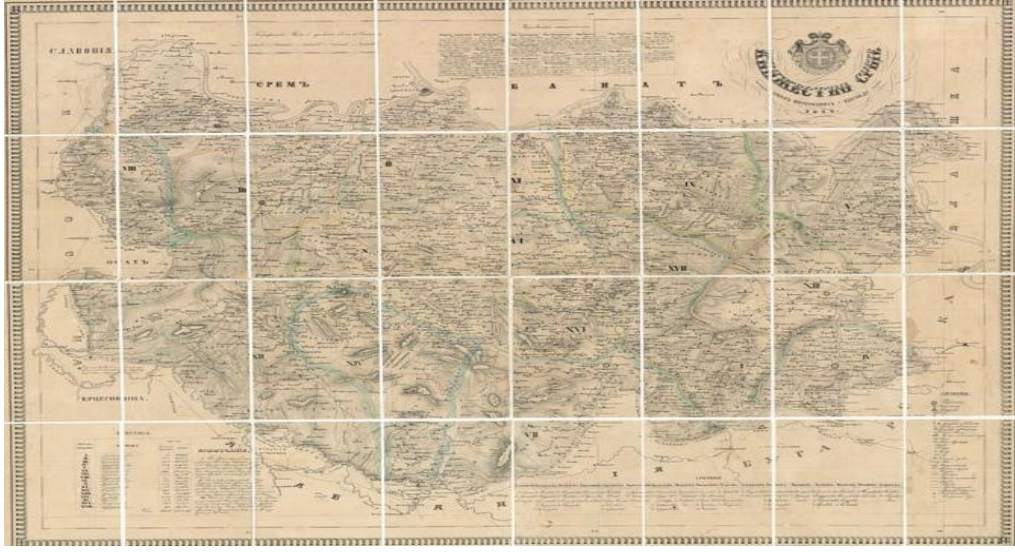
³⁷⁴ Altıć, “Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans”, s. 330-331.

Harita 55. Erkan-ı Harb Dairesi Tarafından 1:144.000 Ölçekle Hazırlanmış Karadağ Haritası, 1875.

Kaynak: David Rumsey Map Collection, <https://www.davidrumsey.com>, Erişim Tarihi: 04.06.2020.

Hersek ayaklanmasını 1876 yılında Bulgaristan'da meydana gelen başka bir ayaklanma takip etmiştir. Bu ayaklanmalar Avrupa güçlerince "Doğu Sorunu" olarak tanımlanıp hem Avrupa'nın kendi içerisinde hem de Avrupa ve Osmanlı Devleti arasında oldukça gergin ilişkilere sebep olmuştur. Bölgedeki askeri hareketlilik kartografik hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Bölge haritası ihtiyacının bir kısmını 1875 yılında hazırladığı Karadağ haritası ile gideren Osmanlı Devleti bu sefer de acil olarak Sırbistan haritasına ihtiyaç duymuştur. En kısa sürede ihtiyacın giderilmesi için eski ve en iyi bilinen yöntem devreye sokularak bir dizi bölge haritası hazırlanmıştır.

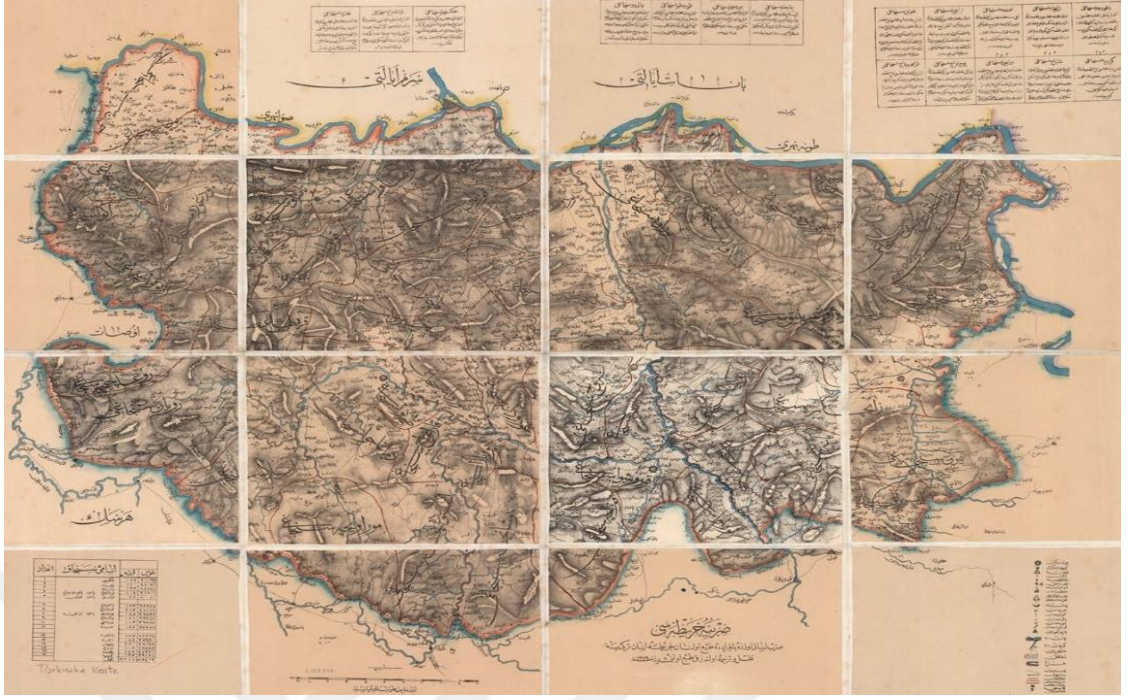

Harita 56. Jovan Milenković Tarafından Hazırlanan Sırbistan Prenslığı Haritası, 1:300.000, 1850.

Kaynak: Glišović, *a.g.e.*, s. 368.

Sırbistan hakkındaki haritada Osmanlı Devleti bu sefer Sırp kartograf Jovan Milenković'in 1850 tarihli "Sırbistan Prenslığı" haritasından (Harita 56) yararlanmıştır. Sırlar ve Rumlar isyan yıllarından itibaren kendi kartografik ölçümlerini yapmaya başlamışlardır. 1805 yılında, 1788 tarihli Avusturyalı Carl Schnützer'in haritasına dayanarak Sırlar ilk haritalarını yapmışlardır. Ancak güvenilir bir harita olmamıştır. Buna rağmen yüzyılın başındaki ilkel haritacılık teknikleriyle yüzyılın sonunda Avrupa standardındaki teknikleri yakalayabilmişlerdir. Özellikle Karadjorje (Kara Yorgi) isyanı sırasında Sırbistan kartografik farkındalığa ulaşmış fakat kaynak sıkıntısı yaşamıştır. Bu nedenle Avusturya kaynaklarından yararlanılmaya devam edilmiştir. Sırlar, Avusturya ve sonrasında Rusya verilerine dayanarak kendi haritalarını hazırlamış ve halka açık bir şekilde yayınlamıştır. Nitekim Sırbistan ordusunda 1876 yılında Sırbistan'ın olabildiğince geniş ve ayrıntılı bir haritasını çıkarma görevi ile ilk harita dairesi kurulmuştur.³⁷⁵

³⁷⁵ Glišović, *a.g.e.*, s.364-367.

Harita 57. Erkan-ı Harb Dairesi Tarafından Hazırlanmış Sırbistan Haritası, 1:350.000, 1875.

Kaynak: Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s.332.

Jovan Milenković'e ait 1:300.000 ölçekli bu çalışmanın (Harita 56), askeri harita niteliği olmamasına rağmen topografik haritanın bütün özelliklerine sahiptir. Altıç, Milenković'in muhtemelen 1833 yılındaki Osmanlı ve Sırbistan sınırını belirlemek için kurulan Osmanlı Devleti, Sırbistan ve Rusya'dan oluşan komisyonunun sivil bir üyesi olduğu yorumunu yapmaktadır. Bu sayede Milenković her iki tarafın askeri haritalarına da ulaşma şansı edinmiştir. Osmanlı Devleti bu haritayı şablon olarak hazırladığı haritada (Harita 57), tüm toponimi ve lejantı korumuştur. Ölçek 1:350.000'e düşürülmüş ve daha önce yapıldığı gibi koordinat hatları kaldırılmıştır. El boyamasıyla renklendirilmiş ve taş baskı olarak 1875 yılında yayınlanmıştır.

Harita 58. Milenković'in 1850 Yılında Hazırladığı Haritanın Lejantı ve Erkan-ı Harb Tarafından Hazırlanan Kopyanın Lejantının Karşılaştırması

Kaynak: Altić, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s. 333.

Osmanlı Devleti daha kapsamlı bir harita ihtiyacı olduğu zaman Avusturya'nın yaptığı ölçümler tekrar hatırlanmıştır. Avusturya'nın Balkan toprakları üzerinde 1871-1875 yılları arasında yaptığı nirengi ölçümlerinde dayanarak Viyana'daki Askeri Coğrafya Enstitüsü, 1876'da 1:300.000 ölçekli Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'ın haritalarını (Harita 59) yayınlamıştır. Bu harita 12 renkli sayfadan oluşmuş ve Paris'i başlangıç meridyeni olarak almıştır. Koordinat hatları, astronomik, trigonometrik ve grafiksel nirengi noktaları, nüfuslarına göre yolların ve yerleşimlerin ayrıntılı bir sınıflandırması, renkli gölgelendirme ile hazırlanan rölyefiyle bu seri haritalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey-batı

kesiminin ilk modern, jeodezik tabanlı, orta ölçekli topografik haritasıdır.³⁷⁶ Bu harita temel alınarak Osmanlı Devleti tarafından hazırlanan ilk harita Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şahane tarafından 1877 yılında İstanbul’da yayınlanmıştır. Osmanlı haritacıları, haritalarını olabildiğince Avusturya şablonuna yakın yapmaya çalışmışlardır. Ancak baskı imkânlarının aynı ölçüde olmaması haritada bazı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir. Yollar ve nehirler birbirlerine çok yakın renklerde gösterilmiştir, ormanlar renklendirilmiş ancak keskin hatlara sahip değildir. Rölyef tekniği Osmanlı haritasında oldukça bulanık uygulanmıştır. Bu olumsuzlukları nedeniyle okunması zor bir harita haline gelmiştir. Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu’nun orta ölçekli ilk topografik haritası olduğu için 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nda ve 1878 Berlin Kongresi’nde bu harita kullanılmıştır. Ardından bu harita serisi çoğaltılarak daha geniş alana yayılmış ve 1883 yılındaki Osmanlı Avrupası-Güney haritasını yayınlanmıştır.³⁷⁷ Burada ilginç olan kısım ise 1877-1878 yıllarında savaşın en yoğun olarak geçtiği Orta Avrupa bölgesinin haritasının Avusturya kaynaklarından çevrilmemiş olduğudur. Bu bölgenin haritası³⁷⁸ 1883 yılında, yani savaş bittikten beş yıl sonra hazırlanmıştır.³⁷⁹

Harita 59. Viyana Askeri Coğrafya Enstitüsü’nün Hazırladığı Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ Haritası, 1:300.000, 1876.

Kaynak: General-Karte von Bosnien, der Hercegovina, von Serbien und Montenegro,
<https://gallica.bnf.fr>, Erişim Tarihi: 27.04.2022

³⁷⁶ Altıç, “Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans”, s.333.

³⁷⁷ BOA, HRT.h.. 0222 (h. 29.12.1300).

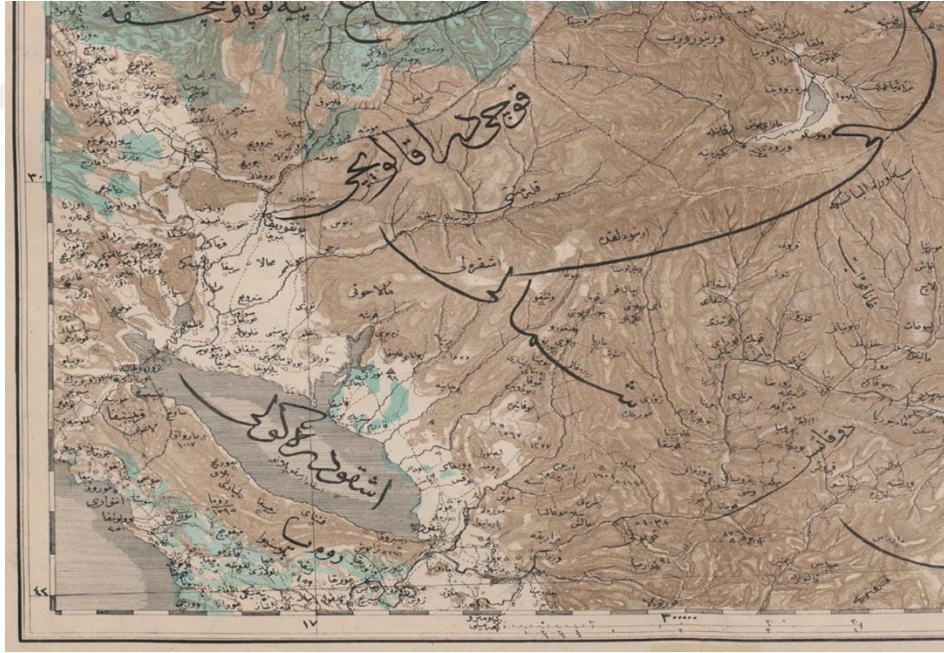
³⁷⁸ Söz konusu harita için bkz. BOA, HRT.h.. 240 (h. 29.12.1299)

³⁷⁹ Altıç, “Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans” s.333-334.

Harita 60. Viyana Askeri Coğrafya Enstitüsü'nün Hazırladığı Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ Haritasından İşkodra Görüntüsü, 1:300.000, 1876.

Kaynak: Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s. 334.

Harita 61. Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şahane'nin Hazırladığı Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ Haritasından İşkodra Görüntüsü, 1:300.000, 1877.

Kaynak: Altıç, "Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans", s. 335.

1887 yılına gelindiğinde, eldeki parçalı Rumeli haritaları yetmemeye başlamış ve daha ayrıntılı bir Rumeli haritası ihtiyacı doğmuştur. Bu yapılması

planlanan ayrıntılı Rumeli haritası, içindeki zengin göstergelerle Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl haritacılığının dönüm noktası olmuştur. Haritanın 19. yüzyıl Osmanlı haritacılığının doruk noktası olması dışında, bir diğer özelliği ise, harita yazışmaları içerisinde ayrıntılı bir çalışma planının da olmasıdır. Bu durum, Osmanlı Devleti'nde harita yapma çalışmalarının doğrudan izlenebilmesine imkân vermiştir.

Arşivlerdeki evraklarda bu harita için ilk çabaların 23 Aralık 1887 tarihinde başladığı görülmektedir. Serasker Ali Saib Paşa tarafından padişaha yazılan arza göre, öncelikle Erkan-ı Harbiye Dairesi'nce Türkçe tercümesi basılan haritanın mükemmel bir Rumeli haritasına dönüştürülmesi padişahın buyruğudur. Daha önce Rus ordusunun yapmış olduğu Rumeli haritasının elde olan parçaları tercüme edilmiştir. Yani bu haritadan daha önce oluşturulmuş bir Rumeli haritası mevcuttur. Ancak bu haritanın daha geniş kapsamlı ve ayrıntılı hale getirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu arzin³⁸⁰ yazıldığı dönemde daha önce olmayan bazı paftalar da Rusça bir diğer Rumeli haritasından temin edilmiştir. Ancak Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya taraflarının paftaları yoktur. Eksik kalan paftalar Avusturya ordusunun yaptığı Rumeli haritasından alınacaktır.

Yapılan arşiv araştırmaları ile edinilen sonuçlara göre, öncelikle söz konusu dönemde Serasker Ali Saib Paşa'nın bahsettiği daha önce Osmanlı Devleti'nce tercüme edilerek oluşturulmuş Rumeli haritasına ulaşılmıştır. Harita, yazışmayı doğrular şekilde Bulgaristan topraklarını göstermektedir ve Selanik, Manastır, Kosova ve Yanya paftaları yoktur. Osmanlı Devleti tarafından 1886 (h.1303) yılında yapılan, 28 paftalı 1:200.000 ölçekli bu harita (Harita 62), Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi tarafından, Rusya topografya heyetinin yaptığı haritanın grove edilip basılması ile oluşturulmuştur.

³⁸⁰ BOA, Y.MTV. 29-69 (h. 07.04.1305)

Harita 62. Bulgaristan Haritası, Erkan-ı Harbiye, 1886.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 186 (h. 29.12.1303)

**Harita 65. 1886 Tarihli
Osmanlı Haritasında
Burgaz Kıyıları**

**Harita 64. 1884 Tarihli Rus
Haritasında Burgaz Kıyıları**

**Harita 63. 1877-1878
Tarihli Rus Haritasında
Burgaz Kıyıları**

Bu nedenle bu ihtiyaç 1877 yılında Türkçeye çevrilen ve o dönemde zaten kullanılmakta olan Avusturya ordusunun yapmış olduğu haritadan giderilecektir.³⁸³

Tercüme yapılacak paftalar belirlenip elde edildikten sonra, bu haritaları kusursuz hale getirmek amacıyla görevlendirilecek subaylar, arazilerde gezerek haritalardaki gerekli düzeltmeler yapacak ve bu farklı haritalardaki ölçekleri eşitleyeceklerdir. Harita yapımı amacıyla görevlendirilecek memurların isimleri, görevli oldukları yerler ve sorumlu oldukları paftaları içeren bir tablo³⁸⁴ söz konusu arzla birlikte gönderilmiştir. Bu iş için Edirne, Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra'dan yedi yüksek rütbeli subay ve çeşitli rütbelerde 43 asker görevlendirilmiştir. Tabloda görevlendirilecek askerlerin ayrıntılı olarak görev bilgileri, görevlendirildikleri ordu, alay, tabur, bölük ve unvanları yazılmış, görevli oldukları paftalar numarası ve isimleriyle belirtilmiştir. Görevli askerlerin şu an nerede bulundukları da tablonun yanına not düşülmüştür. Görevlendirilen memurlara görevleri ile ilgili özel talimatların ve görev ücretlerinin verilmesi gerekmektedir. Ali Saib Paşa bu yazısıyla padişah'tan bu memurların işlemlerinin gerçekleşmesi için gerekli emir ve fermanları arz etmiştir.³⁸⁵ Söz konusu göreve ilişkin altı maddeli ayrıntılı bir iş planı da yazıyla birlikte padişaha arz edilmiştir. 23 Aralık 1887 tarihli bu plana göre:

- 1) Türkçeye tercüme edilmiş olan Avusturya haritasının düzeltilmesi ve tamamlanması için Ocak ayına kadar görevli askerlere gerekli talimatlar iletilmiş olacaktır.
- 2) Bu görev için gerekli aletler ve malzemeler Erkan-ı Harbiye 5. Şubesi tarafından temin edilip vakitlice yerlerine gönderilecektir. Subayların bu aletleri kullanmada ustalaşmaları için de bulundukları yer ve civarlarının birer adet krokisini çizmeleri subaylardan talep edilecektir. Ocak ayı sonunda adı geçen subaylar krokilerini Erkan-ı Harbiye'ye gönderecekler ve burada bu krokiler postabaşlıları tarafından birinci maddede beyan edilen talimatlara uygun olup olmadığı yönünden incelenecektir.

³⁸³ BOA, Y.MTV. 29-69 (h. 07.04.1305)

³⁸⁴ Bkz. EK 6. Rumeli haritasının düzeltilmesi ve çizimine memur edilen subayların isimlerini içeren pusula

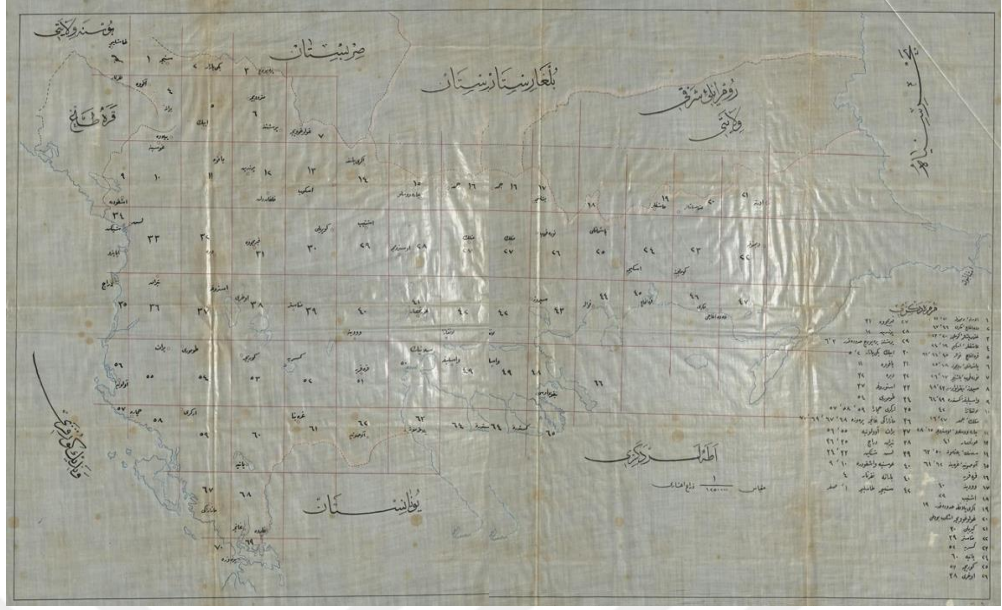
³⁸⁵ BOA, Y.MTV. 29-69 (h. 07.04.1305)

- 3) Şubat ayında, görevlendirilen her subaya, Türkçeye tercüme edilmiş Avusturya haritasından sorumlu oldukları paftaların birer kopyası gönderilecek ve bu parçaların ölçeklerini 1:150.000'e yükselterek birer harita müsveddesi çizmesi istenecektir.
- 4) Şubat sonunda ise bu subaylar sorumlu oldukları yerler hakkında genel bilgiler almak ve yerinde elde edilebilecek veya yerel yöneticilerden temin edilebilecek mahalli harita ve krokilerle yapmış oldukları harita müsveddelerini düzeltmek üzere görevli oldukları bölgelere gidecektir.
- 5) Nisan başında arazi görevlerine başlayacaklardır.
- 6) Müdürler, Ocak ayı başında görevli oldukları dairelerin merkezine gelerek mahalli askeri yetkililerle ve imar mühendisleriyle haberleşerek oralarda bulunan bütün haritaların birer kopyasını alıp, bunları düzeltmekten sorumlu topograf subaylarına kullanmaları için vermekle görevlendirilecektir.³⁸⁶

İş planı dışında söz konusu paftaların yerlerini ve numaralarını da gösteren bir pafta şablonu da belgeyle birlikte iletilmiştir. Bu şablona göre harita, 73 paftadan oluşacaktır.

1900 (h.1317) yılına gelindiğinde, Rumeli-i Şahane haritası, 1:210.000 ölçeğinde, izohips eğrilerine ve oldukça zengin bir toponomi verisine sahip olarak yayınlanmıştır. Çalışma planına göre, 1887 yılının Nisan ayında görevli subayların arazi üzerinde çalışmaya başlamış olması gerekmektedir. Ancak, harita yazışmalardan yaklaşık on üç yıl sonra yayınlanmıştır. Planlardan sapma olduğu çok açıktır. Bu gecikmeye sebep olarak Osmanlı bürokrasisi ve askerisinin yaşadığı sorunların yanında, Balkanlar'da artan çete faaliyetleri, devam eden isyanlar gösterilebilir. Ayrıca söz konusu dönemde Osmanlı Devleti ekonomik ve stratejik olarak demiryolu yapımını önceliği olarak almıştır. Demiryolu haritacılığının yoğun olarak yapılması, Rumeli haritası yapma amacını ikinci plana atmış olması mümkündür. Ancak ne kadar gecikmeli de olsa, planlar gerçekleştirilmiş Osmanlı Devleti 19. yüzyılda yaptığı en kapsamlı haritaya imza atmıştır.

³⁸⁶ BOA, Y.MTV. 29-69 (h. 07.04.1305)

Harita 67. Rumeli-i Şahane Haritası Pafta Şablonu, 1887.

Kaynak: BOA, Y.MTV., 29-69 (h. 07.04.1305)

Harita 68. Rumeli-i Şahane Haritası Lejantı, 1900.

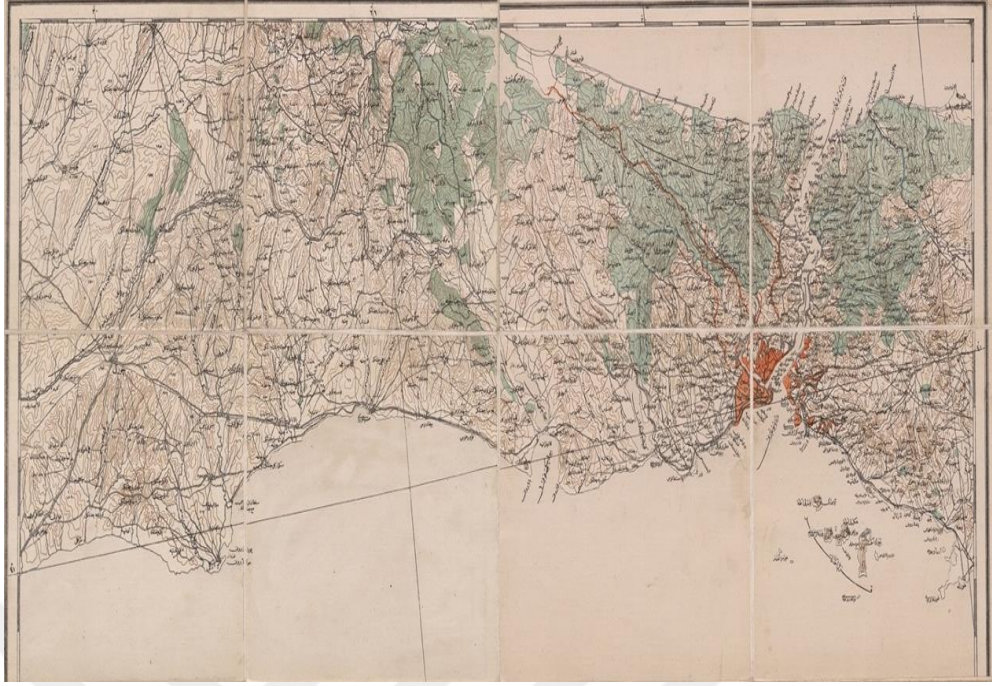
Kaynak: İBB, Atatürk Kitaplığı, Hrt_000980

Harita, Berlin Kongresi sonrası Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu Balkan topraklarını göstermektedir. Doğu Rumeli, Kosova, Makedonya, Arnavutluk, Trakya ve Yunanistan'ın elde kalan kuzey kısmı gösterilmiştir. Osmanlı haritacılığındaki telif haritalarda başlangıç meridyeni genelde Ayasofya olurken bu çalışmada Avusturya haritalarında olduğu gibi Paris'tir. Zengin bir işaretleme sistemine sahip haritada yollar, limanlar, deniz fenerleri gibi klasik öğelerin yanında mescitler,

kiliseler, havralar, manastırlarla birlikte İslam, Hristiyan ve Yahudi mezarlıkları işaretlenmiştir. Bunun dışında harita tipik bir ayrıntılı askeri harita lejantına sahiptir. Daha önceki Rus haritaları ile benzerliklerini korumuştur. Bataklıklar, ormanlar, su kuyuları, çeşmeler, köprüler gibi unsurlarla lejant zenginleştirilmiştir. Ancak haritanın içeriği işaretlemeler anlamında lejantı kadar zengin değildir. Yer isimleri konusunda, Osmanlı Türkçesinin Arap alfabesi ile yazılmasından kaynaklanan dezavantaj burada da kendini göstermiştir. Arap harflerinin Latin harflerinden daha çok yer kaplaması, yer isimlerinde seyreltmeye gidilmesine sebep olmuştur. Yine de daha önceki haritalara kıyasla oldukça zengin bir toponomi verisine sahiptir. Haritanın bir kısmında toponomi Rik'a yazısı ile yazılırken bir kısmında Fuad Paşa alfabesi³⁸⁷ kullanılmıştır. Yerel halkın kullandığı yer isimlerinden daha çok resmi yer isimleri kullanılmıştır. Türkçe yer isimlerinin yazımında sıkıntı olmasa da Arnavut, Slav veya Rum yerleşimlerinin isimlerinde yanlışlıklar vardır. Bulgaristan'ın bağımsızlığından sonra Bulgarlar ayrılan toprakların yer isimlerini Bulgarcaya çevirip değiştirmiş olmasına rağmen haritada bu yerler eski isimleri ile anılmıştır. Ayrıca 1878 Berlin Kongresi'nden sonraki sınır değişikliklerine atıfta bulunmamıştır. Yeni kaybedilen Balkan topraklarına ilişkin bu tutum, Osmanlı Devleti'nin haritalarında sıkça başvurduğu bir yaklaşımdır. "Üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti" iddiası haritalar üzerinde sürdürülmeye devam edilmiştir.

Bu harita serisinde Osmanlı haritacılarının kartografik tekniklere hâkimiyetindeki gelişme açıkça görülebilmektedir. Eşyükselti eğrilerine dayalı rölyef gösteriminde bu harita serisi Osmanlı'daki ilk örnektir. Haritanın hazırlanmasında kullanılan Avusturya kaynağı gölgeleme yolu ile rölyefi tercih ettiğinden, eşyükselti eğrileri tekniği Rus kaynağından alınmıştır.

³⁸⁷ Osmanlı Türkçesinin Latin harfleri ile yazılmasıdır. 19. yüzyılın sonunda İstanbul'da pek kabul görmese de öneriyi resmi olarak sunan ilk kişi olan Fuad Paşa adı ile anılır.

Harita 69. Rumeli-i Şahane Haritasında İstanbul, 1:210.000, 1900.

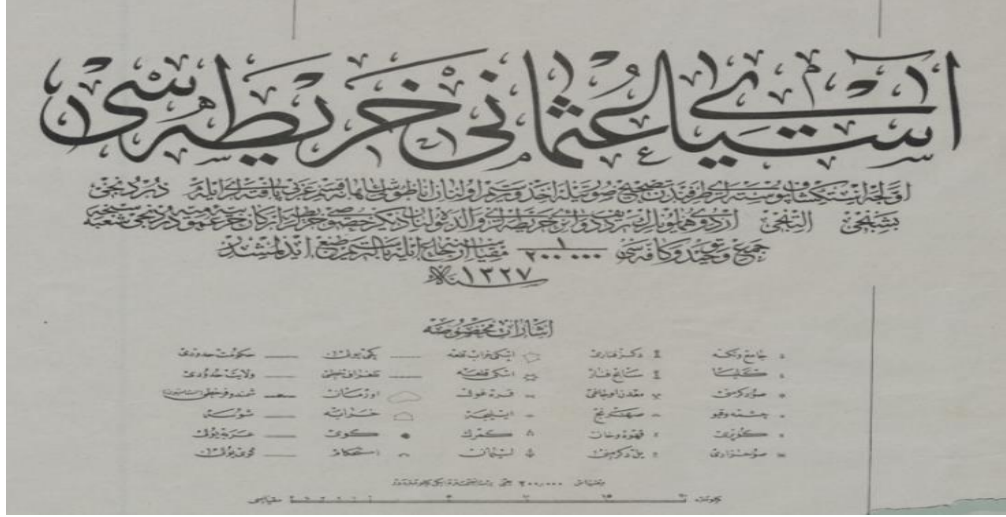
Kaynak: İBB, Atatürk Kütüphanesi, Hrt_000980

Bütün eksikliklerine rağmen, bu harita dizisi Osmanlı sultanı ve ayrıca bürokrasisi tarafından takdir görmüştür. Harita yapımında görevli olan subaylar arasında ismi geçen Edirne Vilayetinden Genelkurmay Müfettişi Yarbay Bekir Nizami Bey'in³⁸⁸ ve Selanik Vilayetinden Genelkurmay Müfettişi Binbaşı İzzet Ragıp Bey'in³⁸⁹ haritanın yayınlanmasından sonra terfi ve nişan ile ödüllendirildikleri bilinmektedir. Buna ek olarak, yaratılan Rumeli haritasının devamı olarak yaklaşık on yıl sonra 1910 (h.1327) tarihinde "Asya-i Osmani" isimli bir Asya haritası³⁹⁰ yine Erkan-ı Harbiye tarafından yayınlanmıştır. Bu haritanın lejantı Rumeli-i Şahane haritasına benzer olsa da bölgenin getirdiği değişiklikler vardır ve etnik öğeler daha azdır.

³⁸⁸ BOA, İ.TAL. 272-94 (h. 26.11.1319)

³⁸⁹ BOA, İ.. AS. 40-48 (h. 29.02.1320)

³⁹⁰ BOA, HRT.h.. 335 (h. 04.04.1331)

Harita 70. Asya-i Osmani Haritası Lejantı, 1:300.000, 1910.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 355 (h. 29.12.1327)

1:200.000 ölçekli bu haritanın lejantında bir önceki haritaya benzer şekilde köyler, ormanlar, değirmenler, çeşme ve kuyular gösterilmiştir. Bu haritanın lejantının diğerinden farkı, kalelerin, karakolların ve maden ocaklarının gösterilmesidir. Etnik işaret olarak camiler, tekkeler ve kiliseler gösterilmiştir.

67 paftadan oluşan oldukça kapsamlı olan harita aslında parça parça haritaların düzeltilmesinden ve tekrar çizilmesinden oluşmuştur. Rumeli-i Şahane haritası tek bir haritanın parçalarından oluşurken bu harita, çoğunluğu birbirinden bağımsız birçok bölge haritasının birleştirilmesi ile oluşturulmuş bir Asya haritasıdır. Bu anlamda da Rumeli-i Şahane haritası önemini korumaya devam etmektedir.

Yüzyılın ikinci yarısında yapılan bütün çeviri faaliyetleri düşünüldüğünde, Kiepert'lerin haritaları en çok tercih edilenler olmuştur. Çoğu haritada Osmanlı yetkilileri tarafından ölçek rahatça değiştirilebilmiştir. Ölçek değişimi ve daha önce incelenen haritalarda edinilen bilgiler birlikte düşünülürse Osmanlı kartograflarının hazırlanmış bir harita üzerinden kendi ihtiyaçlarına göre başka bir harita hazırlama işinde oldukça ustalaştıkları söylenebilir. Genel anlamda dönemin Osmanlı haritacılığı konusunda bir değerlendirme yapacak olursak, Osmanlı haritacılığının önündeki en büyük engel Osmanlı Devleti'nin kendi toprakları üzerinde nirengi ağını kuramamış olmasıdır. Bu nedenle ölçümler için hep dışarıdan bir desteğe ihtiyaç duymuştur. Bunun dışında, basım kalitelerinin Avrupa ile eşit standartta olmaması haritaların verimli kullanımı için bir engel teşkil etmiştir. Bütün bunlara rağmen,

sıklıkta yapılan harita zenginleştirme uğraşları göz önüne alındığında çoğu zaman kişisel çabalar olarak kalsa da haritacılığın gelişimi için çaba sarf edildiğini söylemek mümkündür.

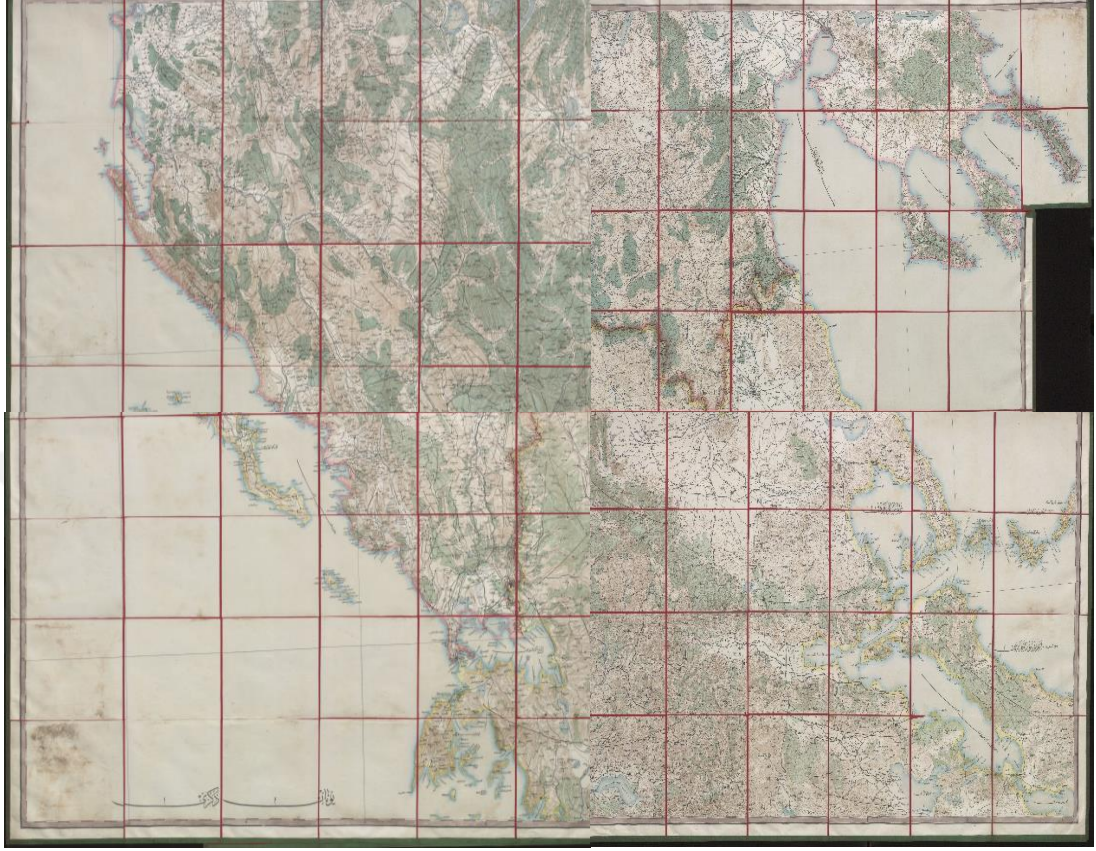
2.3.1.4. 1875 II. Milletlerarası Coğrafya Kongresi ve Osmanlı Devleti'nin Başarısı

Kırım Savaşı ile özellikle İngiliz ve Fransız gazetelerinde daha önce benzeri görülmemiş bir savaş haritaları furyası başlamıştır. Savaşın an be an görseller ve haritalar yardımıyla kamuoyuna sunulması okuyucuların ilgisini çekmiştir. Bu görsel temsilin bir ürünü olarak yeni bir görsel kültür, “The Illustrated London News” veya “L’Illustration” gibi çizimli basın örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni haritacılık tutkusu kendisi 1855 yılındaki Paris Dünya Sergisi’nde göstermiştir. Kabartma haritaların ve savaş haritalarının sergilenmesi oldukça yankı uyandırınca bu furya 1873 yılındaki Viyana Dünya Sergisi’ne kadar devam etmiştir. 1873 Dünya Sergisi’ne Osmanlı Devleti birçok eserle katılmış olsa da en çok ilgiyi kabartma İstanbul haritası çekmiştir.³⁹¹ Osmanlı Devleti, haritacılık konusundaki en önemli sergi başarısını ise kabartma İstanbul haritasından iki yıl sonra yaşamıştır.

Osmanlı Devleti haritacılık faaliyetleri konusundaki çabasının meyvesini 1875 yılında Paris’te almıştır. 1850’li yıllardan itibaren dünyanın çeşitli yerlerinde farklı konularla yapılan uluslararası fuar ve kongrelerin coğrafya için olanı ilk kez 1875 yılında Paris Tuilleirie Sarayı’nda yapılmıştır. Kongre kapsamında düzenlenmiş olan coğrafya eserleri sergisi 2 ay boyunca açık kalmış ve Osmanlı Devleti dahil olmak üzere 22 ülke toplam 4877 eser ile katılmıştır. Osmanlı Devleti bu sergiye 14 farklı firma, kurum veya şahsın toplam 48 parça eseri ile katılmıştır. Eserler harita, plan ve coğrafya kitabı olmak üzere üç kategoride düzenlenmiştir. Osmanlı, harita ve plan kategorisinden Erkan-ı Harbiye Dairesi’nin hazırladığı haritalar ile başvurmuştur. Kitaplar konusunda da büyük kısmı askeri okullarda okutulması için hazırlanan kitaplardan oluşan bir seçki ile sergiye katılmıştır. Maalesef kitapların ve müelliflerinin ismi arşiv kayıtlarında bulunamamıştır. Ancak sergiye katılan haritaların içerisinde Karadağ, Yemen, San’a ve Türk-Yunan sınırı haritaları (Harita

³⁹¹ Débarre, *a.g.e.*, s. 143.

71) olduğu bilinmektedir. Ayrıca Bağdat demiryolu ile ilgili yapılan keşif verilerinin işlendiği haritalar da sergilenmiştir.³⁹²

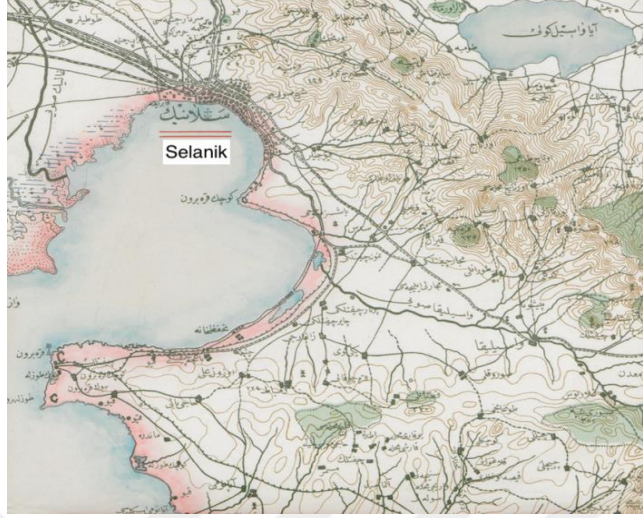
Harita 71. Sergiye Gönderilen Türk-Yunan Sınırı Haritası

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 92483.

Sergide eserlerle birlikte Osmanlı Devleti’ni kongre üyesi sıfatıyla Şakir Efendi’nin başkanlığında Türkiye’nin Paris Sefareti erkânı temsil etmiştir. Bu heyetin içerisinde Mehmet Hulusi ve Profesör Synvet de bulunmaktadır. Sergilenen eserler arasında Osmanlı eserlerinin payı sayıda ancak %1 kadar olsa da sergiden kazanılan ödül sıralamasında yirmi iki ülke içerisinde onuncu olmuştur. Bu büyük başarıda özellikle Karadağ ve Türk-Yunan sınırı haritalarının rolü büyüktür. Ödüller ve katılımcıların sayısı oranlandığında Osmanlı Devleti Fransa, Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İsveç ve Norveç gibi coğrafya çalışmalarına çok daha önce

³⁹² Danyal Bediz, “XIX. Asırda Türkiye’nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü,” *Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1, (1966), s.17-24.

başlayan ülkeleri geçmiştir. Bir takdirname, bir adet birinci sınıf madalya, üç adet ikinci sınıf madalya ve üç adet de mansiyon ödülü kazanmıştır.³⁹³

Harita 72. Türk-Yunan Sınırı Haritasından Selanik Paftası Ayrıntısı

Sergiye katılan eser sayısının oransal azlığı karşısında ödüllerin fazla olmasının bir sebebi, Osmanlı heyetinin güncel eserlerle sergiye katılmış olmasıdır. Serginin jürisine ödül alacakların belirlenmesi için sadece beş gün süre verilmiştir. Sergilenen eser sayısının çok fazla olması sebebiyle jüri heyeti sadece son 5 yıldaki yani, 1870-1875 yılları arasındaki eserleri değerlendirmeye karar vermiştir. Sergiye güncel eserlerle katılan Osmanlı Devleti böylece daha eski eserlerle katılan bazı ülkeleri daha değerlendirme aşamasında elemiştir.³⁹⁴

Paris Coğrafya Sergisi'nde büyük başarılar elde edilmiş olsa da Kiepert Osmanlı haritalarının yabancı haritaların birer “kopyası” olmaktan öteye geçemediğini belirterek şiddetle eleştirmiştir.³⁹⁵

2.3.2. Telif Haritalar

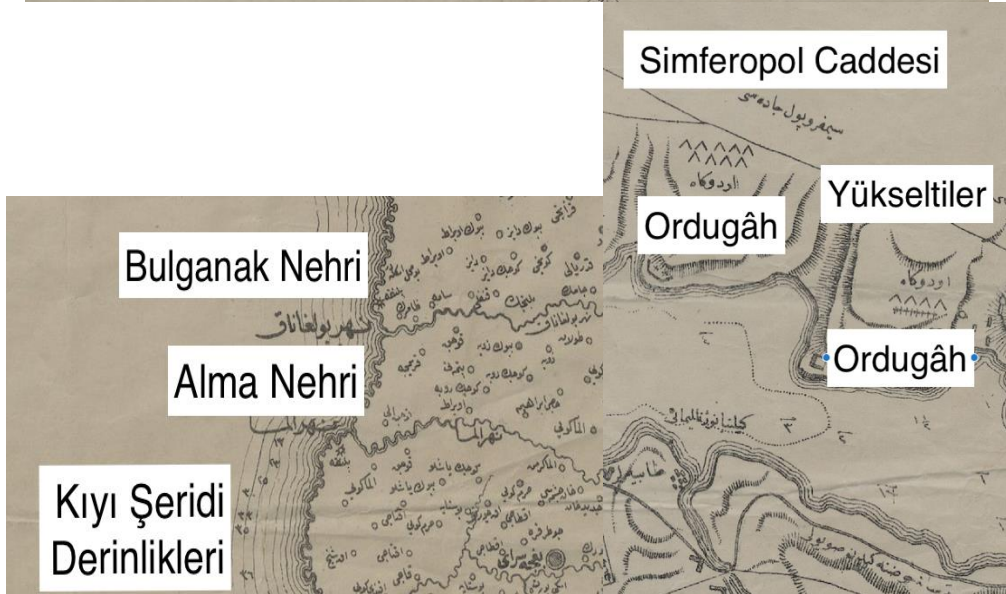
Kırım Savaşı sonrası dönemde telif haritalar önceki döneme göre daha çeşitli hale gelmiştir. Bu iddia için ilk örnek 1854 yılında Mühendishane-i Berr-i Hümayun tarafından hazırlanan, Azak Denizi ve civarındaki meskûn aşiretlerin ve kalelerin

³⁹³ Bediz, *a.g.e.*, s. 17-24.

³⁹⁴ Bediz, *a.g.e.*, s. 23-24.

³⁹⁵ Günergun, Üçsu, *a.g.e.*, s. 171.

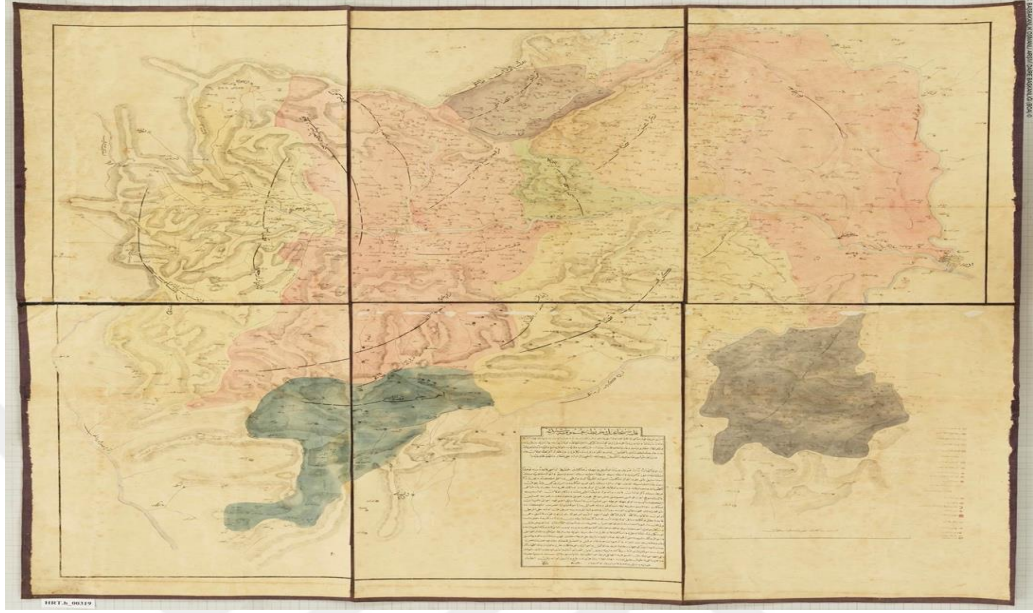
gösterildiği haritadır. Kırım Savaşı'ndan hemen sonra Kırım civarının gösterildiği bu harita (Harita 73) 1:400.000 ölçeklidir ve bir köşesinde Sivastopol şehrinin ve limanının büyük ölçekli bir planı da mevcuttur. Azak Denizi kıyısına ait kısmın yine başka bir haritadan tercüme edilmiş olması yüksek ihtimal olsa da eklenen Sivastopol planı ve aşiret bilgileriyle baştan yeni bir harita oluşturulduğu yorumu yapılabilmektedir. Bu durum da ihtiyaca uygun olarak farklı haritaların ve planların rahatlıkla birleştirilebildiği gösteren örneklerden biridir.

Harita 73. Azak Denizi Haritası, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1854.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 89 (h. 27.01.1271)

1863 yılına gelindiğinde ise Filibe için Mühendishane-i Berr-i Hümayun tarafından iki harita hazırlanmıştır. Aynı harita hem renkli (Harita 74) hem renksiz (Harita 76) olarak basılmıştır. İki harita da altı paftalı ve 1:250.000 ölçeklidir.

Harita 74. Filibe Sancağı Haritası, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1863.

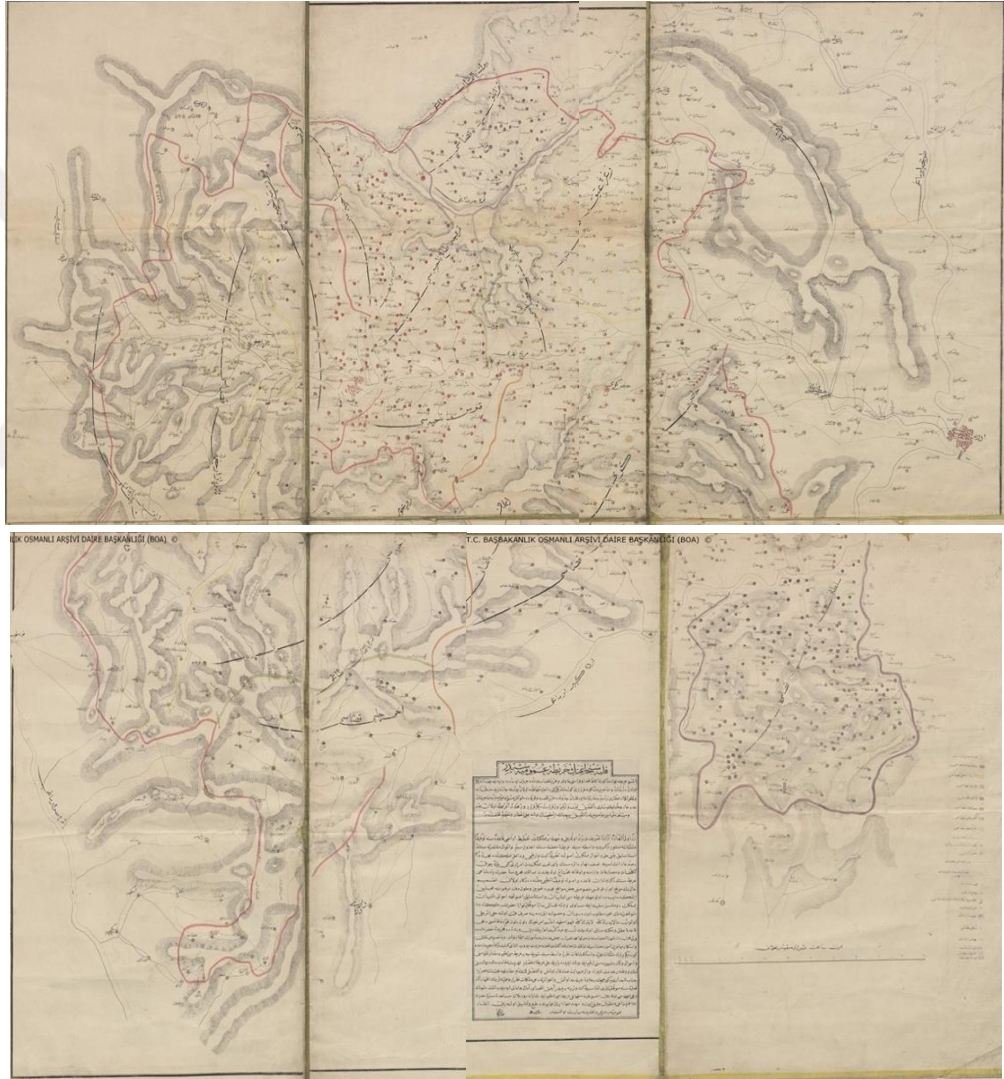
Kaynak: BOA, HRT.h.. 319 (h. 29.12.1279)

Aynı tarihte muhacirlerin iskân edilmesinde kullanılmak üzere Filibe sancağına ait haritanın istenmesi³⁹⁶ bu haritaların aynı amaçla hazırlanmış olabileceğini düşündürmektedir. Haritalar bir veya birkaç farklı harita baz alınarak, ihtiyaca göre düzenlenip baştan hazırlanmıştır. Koordinat çizgileri yoktur. Bütün köy ve kasabalar gösterilmiş ve hatta hepsini gösterebilmek için bazı fiziki coğrafya unsurlarında seyreltmeye gidilmiştir. Renksiz haritada yükselti daha net işaretlenmiştir. Renkli olan harita bez üzerine basılmıştır. Sadece yükselti, limanlar, köprüler ve nehirler çizilmiştir. Haritanın köy, kasaba isimleri ile vilayet sınırlarının gösterilmesi ihtiyacı ile hazırlandığı yorumu yapılabilmektedir.

³⁹⁶ BOA, A.}MKT.MHM., 265-65 (h. 22.12.1279)

Harita 75. Aynı Pafta ile İki Filibe Haritasının Karşılaştırılması

Harita 76. Filibe Sancağı Haritası, Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1863.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 220 (h. 29.12.1279)

1864 yılına gelindiğinde Mekteb-i Harbiye Ressam Kolağası Nuri Efendi bir dizi deniz haritası hazırlamıştır. Hepsini elle yapmış, renklendirmiş ve farklı

ölçeklerle çalışmıştır. Bütün haritalarında sahillerin sığlığını da belirtmiştir. Çanakkale ve İstanbul Boğazı'nın gösterildiği haritası (Harita 77) 1:60.000 ölçeklidir. Bu haritaya ek olarak bir de 1:65.000 ölçekli İstanbul Boğazını ayrıca gösteren bir harita daha hazırlamıştır.

Harita 77. Çanakkale ve İstanbul Boğazı Haritası, Kolağası Nuri Efendi, 1864.

Kaynak: BOA, HRT. h.. 706 (h. 29.12.1280)

Nuri Efendi'nin diğer haritaları Marmara ve Karadeniz haritalarıdır. Marmara Denizi haritasını³⁹⁷ 1:375.000 ölçekle, Karadeniz haritasını³⁹⁸ ise 1:137.000 ölçekle çalışmıştır. İki harita da iki pafta halindedir.

³⁹⁷ BOA, HRT.h.. 711 (h. 29.12.1280)

³⁹⁸ BOA, HRT.h.. 715 (h. 29.12.1280)

1869 yılında Mühendis Mehmed Salih Bey İşkodra Vilayeti'ne dair 1:200.000 ölçekli el yapımı bir harita (Harita 78) hazırlamıştır. Haritanın altı ve yanı İşkodra Vilayeti ile ilgili çeşitli bilgilerle doldurulmuştur.

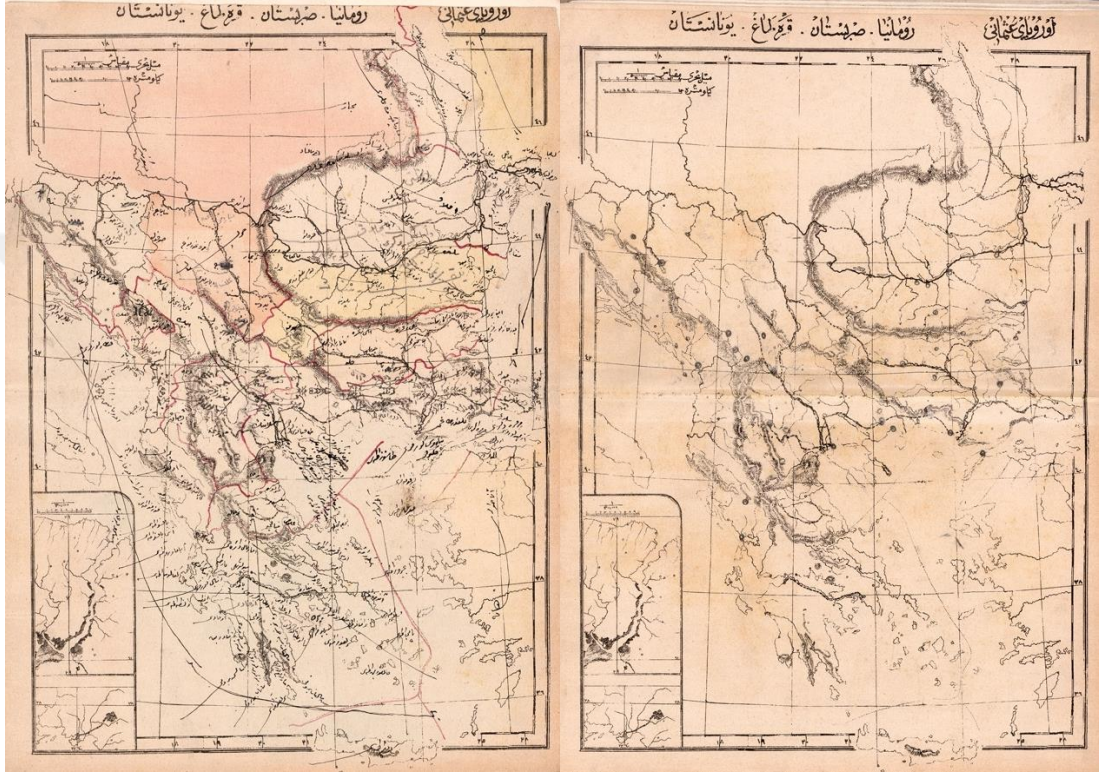
Esami-i kaza ve nevahi	Aded-i bayrak	Nüfus-u İslam ve Latin	Tüfeng endaz Latin	Nüfus-u Latin	Hane-i Latin	Tüfeng endaz	Nüfus	Hane
مرکز ناوچه	۵	۴۴۷۴	۴۴۷۴	۱۱۹۴۷	۱۷۶۹	۴۵۰	۱۲۷۱	۱۲۷۱
برونه قشقه	۵	۴۰۸۵	۸۴۶۹	۱۴۶۰	۸۴۵	۵۷۵	۴۰۷۵	۴۷۰
زاوریه قشقه	۴	۱۹۴۰	۹۲۷۰	۱۱۰۰	۵۴۰	۶۱۶	۴۴۰۰	۴۸۰
لج قشقه	۵	۸۴۵	۴۷۴۵	۷۴۵	۱۰۰	۴۴۷۵	۴۰۱۱	۴۶۰
قندزاجیه	۴	۴۹۵	۴۷۵۹	۴۹۵	۴۱۵	۴۵۰	۱۴۵۰	۱۸۵
قریه ناوچه	۷	۴۱۴۰	۱۱۴۷۰	۱۶۰۰	۸۷۶۰	۴۴۷۴	۱۱۹۴۷	۱۷۶۹
۴۸	۱۰۴۴۱	۴۸۶۸۸	۷۹۱۱۱	۴۸۸۸۸	۹۹۸۵	۴۴۷۴	۱۱۹۴۷	۱۷۶۹

Harita 78. İşkodra Vilayeti Haritası, Mehmed Salih, 1869.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 286 (h. 03.01.1286)

Hakkında muallim olduğu dışında başka bir bilgiye sahip olunmayan Mehmed Remzi Efendi, 1905 yılında ülkeler, bölgeler ve kıtaların 23 farklı haritasından oluşan 54 çift harita içeren bir okul atlası hazırlamıştır. Bu atlas (Harita 79), Abdülhamit'in son döneminde devlet okulundaki coğrafya dersleri için kullanılmıştır. Eserin “*Mekatib-i Rüştîye-i Askeriye üçüncü seneleri*” için hazırlandığı belirtilmiştir. Hangi haritalardan faydalanarak hazırlandığı bilinmemekle birlikte atlastaki her harita farklı ölçeklere sahiptir. Haritaların büyük çoğunluğu biri

renkli biri siyah beyaz olmak üzere iki nüsha halinde hazırlanıp atlasa dâhil edilmiştir. Siyah beyaz nüshaların alıştırma için kullanılması planlanmıştır. Bu nüshalarda topografi bilgileri yoktur, öğrencilerin doldurması beklenmiştir. Haritaların baskı kalitesi iyi değildir, çok net olmayan bir biçimde yükseltiler gösterilmiştir. Mekteb-i Fünun-ı Harbiye Matbaası'nda basılmıştır. Okullardaki coğrafya ve haritacılık eğitimini göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

Harita 79. Rumeli Haritası, Mehmed Remzi Efendi, 1905.

Kaynak: Rumeli Haritası, Mehmed Remzi Efendi, <https://www.davidrumsey.com> , (Erişim Tarihi: 04.05.2022)

Profesyonel olarak bürokrasi tarafından kullanılacak bir harita olmadığı düşünüldüğünde Mehmed Remzi Efendi'nin haritası bütün eksikliklerine rağmen değinmeye değerdir. Bu eserin en büyük katkısı ise 20. yüzyılın başında eğitim sisteminde hala topografi ezberlemenin önemini göstermesidir. Atlasın içerisinde harita çizimine dair herhangi bir malûmat bulunmamaktadır.

Kırım Savaşı'ndan sonra telif haritacılık çalışmalarında gelişme görülebilmektedir. Artık daha büyük alanların haritası birebir kopya ihtiyacı olmadan hazırlanabilmektedir. Baskı kalitesinin iyileştiği ve renkli harita basma tekniğinin yerleştiği gözlenebilmektedir.

1880’li yıllardan itibaren sadece çizgi veya baskı haritalar değil, kabartma haritalar da Osmanlı ordusunda ön plana çıkmaya başlamıştır. 1884 yılından sonra taktik ihtiyaçlar gözetilerek kabartma haritalara verilen önem artırılmıştır. 1900 yılına kadar oldukça iyi kabartma harita örnekleri verilmiştir. Ülkekul’un aktardığına göre, dünyadaki ilk kabartma harita örnekleri Osmanlı ordusunda verilmiştir. Ancak 1900 yılından sonra Osmanlı ordusunda kabartma haritaya olan ilgi giderek azalmış, yerini baskı haritalar almıştır. 1966 yılında Harita Genel Komutanlığı’nda tekrar “Kabartma Harita Şubesi” kuruluncaya kadar kabartma haritalarının son örneği 1919 yılında Tuğgeneral Halil İbrahim tarafından yapılan Çanakkale Boğazı ve savaşları gösteren kabartma haritadır.³⁹⁹

Osmanlı ordusunda üretilen kabartma haritalar haritacılık tekniği dışında Osmanlı İmparatorluğu’nun güç ve kudretini gösteren resimlerle bezenmesi bakımından da önemlidir. Bazen coğrafi bir alanı betimlemek bazen de II. Wilhelm’in Filistin ziyareti anısına yapılan Anadolu kabartma haritası gibi özel bir günü kutlamak için hazırlanmıştır. Bazen de kabartma haritalar bir harita serisi şeklinde üretilmiştir. Rumeli, Yunanistan, Bosna-Hersek, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve kısmen Avusturya’yı içerisine alan 42 kabartma haritadan oluşan bir seri olduğu bilinmekle birlikte bu seriden günümüze yalnız 13 harita kalmıştır. Seri haritalar dışında 23 adet münferit hazırlanan haritayla birlikte Ülkekul’un araştırmalarına göre günümüze toplamda 36 kabartma harita ulaşmıştır.⁴⁰⁰

Münferit kabartma haritalar⁴⁰¹ genelde ihtiyaca yönelik hazırlanan geneli küçük ölçekli haritalardır. Bazen askeri bir taktik bazen eğitim bazen de duvar

³⁹⁹ Cevat Ülkekul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, İstanbul: Tarih Araştırmaları Vakfı, 1998, s.14-15.

⁴⁰⁰ Ülkekul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s. 13-14.

⁴⁰¹ Günümüze ulaşan münferit kabartma haritalar şu şekildedir: Plevne ve İstihkamları Kabartma Haritası (1878), İstanbul Boğazı ve Cıvarı Kabartma Haritası (1884), Girit ve Rodos Adalarının Kabartma Haritası (1885), Çanakkale Boğazı ve Cıvarı Kabartma Haritası (1887), Kafkasya Bölgesi Kabartma Haritası (1887), Karadeniz (İstanbul) Boğazı ve Cıvarının Kabartma Haritası (1891), Doğu Marmara (Asya) Bölgesinin Kabartma Haritası (1894-1895), Edirne Şehri Savunma Tesisleri ve Cıvar Bölgesine Ait Kabartma Harita (1895), Osmanlı Rumelisi Belfur ve Cıvarı Kabartma Haritası (1896), Teselya Bölgesinin Kabartma Haritası (1898), Anadolu Kabartma Haritası (1898), Kudüs-Filistin Kabartma Haritası (1898), Kevkeban Kalesi ve Cıvarının Kabartma Haritası (1901), Edirne Vilayeti ve Cıvarının Kabartma Haritası (1909), Çanakkale Boğaz Kabartma Haritası (1913-1914), Çanakkale Boğazı ve Savaşları Kabartma Haritası (1916), İstanbul Boğazı Kabartma Haritası, Edirne ve Batı Marmara (Avrupa) İstanbul Boğazı Cıvarı Kabartma Haritası.

Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan münferit kabartma haritaları şu şekildedir: Kırım Seferine Ait Kabartma Harita (1885), Kağıthane ve Alibeyköy Kabartma Haritası (Kaynak: Ülkekul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*)

haritası olma amacıyla üretilmişlerdir. Üretilen en büyük ölçekli münferit kabartma harita Edirne ve civarının kabartma haritasıdır. 1:10.000 ölçeklidir.

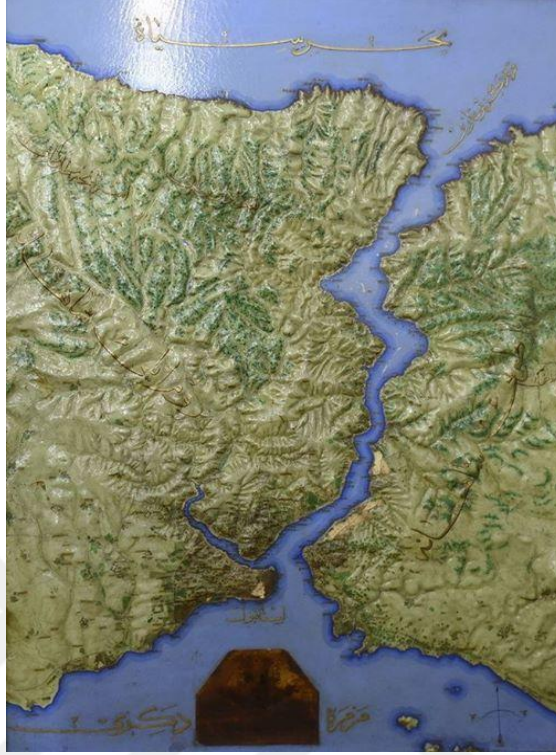

Harita 80. Girit ve Rodos Adalarının Kabartma Haritası, 1885.

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı <https://www.harita.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 09.06.2022)

Girit ve Rodos adalarının kabartma haritasında (Harita 80) altta büyük ölçekli bir Girit haritası varken üstte daha küçük bir Rodos Adası haritası yerleştirilmiştir. Akdeniz’de öneme ve stratejik konuma sahip bu iki adayı üst üste gibi tek bir haritada gösterilmesinin nedeni Ülkekul’a göre, Osmanlı Devleti’nin gücünü göstermektedir. Harita, iki adaya ait özel bilgiler de içermektedir. Balmumu ve reçine karışımından yapılmış, yağlı boya ile boyanmış ve ardından verniklenmiştir. Bu harita türünün en güzel örneklerinden biri olmasının yanında harita üzerine yapılan maketlerin de kabartma olmasıyla dikkat çekmektedir. Rodos Adası’nın üzerinde Osmanlı arması, sağ tarafında Batı Yunanistan ve Ege Denizi’nin haritası varken sol tarafında ise ferman şeklinde bu iki ada hakkında bilgiler vardır. Haritanın merkezindeki Girit Adası’nın solunda Girit’teki Hanya Kalesi’nin, sağında Rodos’taki Rodos Kalesi’nin birer kabartma modeli bulunmaktadır. Tam ortadaki Osmanlı armasının içerisinde ise harita ile ilgili açıklayıcı bilgiler vardır. Armanın içerisindeki bilgilere göre harita, Kara Harp Okulu arazi yapısı dersi hoca yardımcısı

Teğmen Halil (İbrahim) Bey tarafından hazırlanmış ve aynı okulun matbaasında basılmıştır. 1: 250.000 ölçeklidir.⁴⁰²

Harita 81. Karadeniz (İstanbul) Boğazı ve Civarının Kabartma Haritası, 1891.

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı <https://www.harita.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 09.06.2022)

Karadeniz (İstanbul) Boğazı ve civarının kabartma haritasında (Harita 81) ahşap zemin üzerine konulan karton ile deniz seviyesi sağlanmış, harita üzerine modelleme muhtemelen alçı ile yapılmıştır. Rötuşlar balmumu ve reçine karışımı ile yapıldıktan sonra üstü de yağlı boya ile boyanmıştır. Düz zemindeki ayrıntı yazılarının yağlı boya ile yazıldığı çok renkli bir haritadır. 1:25.000 ölçeklidir. Haritanın orta altında kartondan yapılma bilgi maketi içerisinde şunlar yazmaktadır: “Bu kabartma harita, Kara Harp Okulu öğretmenlerinden Önyüzbaşı Halil İbrahim, Yüzbaşı Hasan Behçet tarafından 1307’de yapılmıştır.”⁴⁰³

Seri kabartma haritalar⁴⁰⁴ ise 42 haritadan oluşmaktadır. Korfu Adası ve Preveze civarının gösterildiği kabartma haritada harita serisinin şablonu da

⁴⁰² Ülkekul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s.68-70.

⁴⁰³ Ülkekul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s.46.

⁴⁰⁴ Günümüze ulaşan seri kabartma haritalar ve pafta şablonundaki sırasıyla şu şekildedir: (1) Marmara Denizi ve Civarı Kabartma Haritası, (3) Saros ile Erez Körfezi ve Kuzey Bölgesi Kabartma Haritası, (4) Edirne ve Kuzey Bölgesi Kabartma Haritası, (6) Kavala Şehri ve Kuzey Bölgesi

verilmiştir. Bu şablondaki sıralamaya bakıldığı zaman sıralamanın şablona göre sistematik olmadığı, yapılış aşamasına göre numaralandırıldığı görülebilmektedir. Dönemin siyasi şartları göz önüne alındığında üretim önceliğinin o dönemki şartlarda öncelikli olan ülkelerden başladığı görülebilmektedir. Bu seriye ait tüm haritalar aynı şekilde üretilmiştir. Haritalar üretilirken ağaç zemin üzerine mavi bir branda serilerek sıfır deniz seviyesi belirtilmiş, deniz seviyesi üzerindeki arazinin modellemesi balmumu, reçine ve alçı karışımı ile yapılmıştır. Yağlı boya ile boyanarak vernik atılmıştır. Deniz ve göllerin isimleri elle yazılmış, diğer coğrafi yer isimleri ise ayrı karton parçalarına yazılarak arazideki yerlerine yerleştirilmiştir. Bütün haritaları aynı dört kişilik ekip üretmiştir. Haritaların üretim tarihi net bilinmese de görevli subayların unvan değişiklikleri izlenerek serinin 1884-1886 yılları arasında tamamlandığı yorumu yapılabilmektedir. Tüm paftalar 1:50.000 ölçeğindedir. Bu seri, henüz daha erken tarihte üretilmiş başka bir kabartma harita serisine ulaşamadığı için Osmanlı Devleti'nde üretilen ilk kabartma harita serisi olarak kabul edilmektedir.⁴⁰⁵

Harita 82. Korfı Adası ve Preveze Cıvırı Kabartma Haritası, 1884-1885

Kaynak: Harita Genel Komutanlığı <https://www.harita.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 09.06.2022)

Kabartma Haritası, (7) Halkidikya Yarımadası Kabartma Haritası, (8) Eğriboz Adası ve Kuzey Sporad Adaları Kabartma Haritası, (9) Teselya Ovası ile Narda Körfezi ve Cıvırı Kabartma Haritası, (10) Korfı Adası ve Preveze Cıvırı Kabartma Haritası, (11) Selanik Kabartma Haritası, (12) Arnavutluk Kabartma Haritası, (18) Varna Kabartma Haritası, (19) Rusçuk Şehri ve Doğu Bulgaristan Kabartma Haritası, (20) Tuna Nehri, Plevne Şehri ve Cıvırı Kabartma Haritası. (Kaynak: Ülkeul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s.100)

⁴⁰⁵ Ülkeul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s.98-102.

Serinin onuncu haritası olarak üretilen Korfu Adası ve Preveze civarının kabartma haritası (Harita 82), haritanın bir tarafında Adriyatik Kıyıları, Korfo ve Pakso Adaları varken, diğer tarafta da harita serisinin pafta şablonu gözükmemektedir. Şablonun üzerinde “Taktik Rumeli haritasının pafta bölümünü açıklamak üzere çizilmiş bir haritadır” notu yer almaktadır. Bu haritada da harita özellikleri ferman şeklinde yazılmıştır. Haritayı Üsteğmen Halil İbrahim ve Asteğmenler Hasan Rıza, Ali Haydar ve Hasan Behçet hazırlamıştır.⁴⁰⁶

2.4. Bölüm Sonucu

Bu çalışmada 19. yüzyıl Osmanlı haritacılığını domine eden üç harita çeşidi olarak hudut, demiryolu-karayolu-maden ve etnik haritalar alınmıştır. Ulaşım, maden ve etnik haritaların beslendiği ana kaynağın hudut haritaları olması sebebiyle Osmanlı Devleti’nin modern haritacılığa geçişindeki dönemselleştirme çabalarının ilk örneği hudut haritaları olmuştur.

18 ve 19. yüzyılın hızlı siyasi değişimleri haritacılık faaliyetlerini de doğrudan etkilemiştir. Hudut haritaları özelinde ise Osmanlı Devleti her zaman çabalarının üzerine koyarak ilerlemiştir. Hem ölçüm hem de tercüme anlamında yaşanan gelişme kayda değerdir. 18. yüzyıldaki küçük alanların yüzeysel çizimleri 19. yüzyılda yerini daha büyük alanların daha ayrıntılı çizimlerine vermiştir. Aynı şekilde birebir harita kopyalayıp çevirme işleminden farklı ölçekteki haritalardan ihtiyaca yönelik yeni bir harita yapabilme vasfına ilerleyen bir süreç söz konusudur. Küçük alanların ölçümlü çizimi Osmanlı haritacı subayları tarafından yapılabilirken daha büyük alanlar için ilk durak çeviriler olmuştur. 19. yüzyılda artan harita ihtiyacı, harita tercüme etme sürecinin de hızlanıp gelişmesini beraberinde getirmiştir. Daha büyük bölgelere ait daha ayrıntılı haritalara ihtiyaç duyuldukça daha iyi tercümelerle problemi aşmak gerekmiştir. Bu çabalar 20. yüzyılın başında tamamlanan “mükemmel” Rumeli haritası ile zirve yapmıştır. Bu harita oldukça büyük bir alan için hazırlanmış, çok farklı ölçekli haritaları bir araya getirerek ve arazide bunun kontrolünü yaparak çizilmiştir. Osmanlı Devleti

⁴⁰⁶ Ülkeul, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, s.125.

haritacılık tekniği anlamında sahada görünür hale gelmiştir. Bu yönüyle çeviri haritalar ve telif haritalar arasındaki geçiş noktasında durmaktadır. Ayrıca haritacılık özelinde “Batılı” ve “yerel” tartışması anlamını yitirmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Rumeli özelindeki hudut haritaları büyük ölçüde Avusturya ile olan ilişkiler çerçevesinde ve Osmanlı Devleti’nin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Bu ilişkilerde de Kırım Savaşı önemli bir kilometre taşı olmuştur. Kırım Savaşı sırasında başlayan daha sonra da devam eden haritacılık faaliyetleri ile Osmanlı Devleti’nin haritacılık ilişkileri şekil değiştirmiştir. Yabancı uzmanlardan alınan yardımın yanında doğrudan yabancıların gelip ölçüm yapıp veri alışverişinde bulunması Osmanlı Devleti’nin kendi topraklarındaki haritacılık faaliyetleri için atlama tahtası görevi görmüştür. Bununla birlikte yabancıların Osmanlı topraklarında köy köy gezip ölçüm yapmasının beraberinde getirdiği siyasi sorunlar bu tezin konusu olmasa da özellikle etnik haritacılık bölümünde bu konuya tekrar atıf yapmak gerekecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMİRYOLU, KARAYOLU, MADEN VE ORMAN HARİTALARI

3.1. Osmanlı Devleti'nde Demiryolları ve Karayolları

Kuruluşundan bu yana karayollarına oldukça önem veren Osmanlı Devleti, Rumeli'de Romalıların yaptırdığı ve Bizanslıların da kullandığı üç ana yol ağını izlemiştir. Sağ kol İstanbul'dan Kırım'a, orta kol İstanbul'dan Belgrad'a, sol kol ise İstanbul'dan Livadiya ve İstefe'ye (Thebai) giden yoldur. 19. yüzyıl ile demiryollarının öneminin artması, Osmanlı Devleti'ndeki karayollarını doğrudan etkilemiştir. Demiryolu projelerine harcanan kaynak karayollarını bakımsızlığa sürüklemiş hatta eski karayolu hatları yerine demiryollarının yapılması ile karayolu uzunluğunda azalmalar yaşanmıştır.⁴⁰⁷

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde demiryolu hatlarının büyük kısmı ihale yoluyla yabancı şirketlere devredilerek yapılmıştır. Yabancı şirketlerce veya devlet eliyle yapılmış olmasına bakılmaksızın her zaman demiryollarını karayolları ile bağlamak sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne ait olmuştur. Bu nedenle İstanbul, demiryolu haritalarını yaptırırken haritaların büyük çoğunluğunda karayollarını da birlikte görmek istemiştir. Çalışmada, demiryolları ile karayolları haritalarının birlikte incelenmesinin temel sebebi budur.⁴⁰⁸

Bugünkü anlamıyla ilk lokomotifin 1829 yılında İngiliz mühendis George Stephenson tarafından keşfinin ardından 1830'da İngiltere'de başlayan demiryolu projesi ile dünya hızla demiryolu ağı ile sarılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti toprakları için ilk demiryolu projesi İngilizlerin teşvikiyle 1836 gibi erken bir tarihte gündeme getirilmiştir. İngilizler, Süveyş Kanalı'nın bütün hisselerini satın aldıktan

⁴⁰⁷ Bülent Durgun, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s. 141-151.

⁴⁰⁸ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s.40.

sonra bu fikirden vazgeçse de Osmanlı Devleti demiryollarını gündeminde tutmaya devam etmiştir. Demiryolları için asıl gelişme 1856 yılında yaşanmış, Anadolu’da yapılması planlanan ilk demiryolu hattı olan İzmir-Aydın demiryolu hattı için ihaleye çıkmıştır. İhaleyi alan İngiliz şirketi inşaata 1857 yılında başlamıştır. Ege’de yapılması düşünülen demiryolları, zengin bölgelerde ticari amaçlı olarak planlanmıştır.⁴⁰⁹

Demiryollarının ticaret dışındaki bir diğer katkısı da mesafeleri kısalttığı gibi merkezileşmeyi güçlendirerek, merkezin çevre üzerindeki etkisini arttırmaktadır. Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılda yaptığı demiryolu projelerinin ana odak noktalarının Rumeli ve Hicaz olması bu açıdan tesadüf değildir.

3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Demiryolları ve Rumeli Demiryolu Projesi

Osmanlı Devleti’nin, Rumeli’yi demiryolu ağları ile sarmak için birden çok nedeni vardır. İlki, ticari avantajlardır. Demiryolları sayesinde Ege Denizi ve Tuna nehri arasındaki bir hat ile Mısır ve Hindistan’dan gelen ürünler dahi Rumeli ve devamında Avrupa içlerine kadar sorunsuz taşınabilecektir. Bu sayede maliyetin azalmasıyla Osmanlı Devleti’nin gelirleri artacak ve ticaret de gelişecektir. Aynı zamanda bu mallar üzerinden geçiş ücreti de alınabilecektir. Bunun dışında, Eflak ve Boğdan’ın bütün ürünlerinin Osmanlı toprakları üzerinden Avrupa’ya geçmesi Osmanlı Devleti’ni Eflak ve Boğdan için vazgeçilmez kılacak ve imparatorluğa bağımlılığını arttıracaktır. Bununla birlikte Karadeniz’deki ticaretin azalması ile Rusya’nın Karadeniz’de filo bulundurması için bir gerekçe kalmayacak ve Tuna’nın sahip olduğu bütün önem Ege kıyılarına çekilebilecektir. Askeri anlamda ise asker ve mühimmat sevki konusunda Osmanlı Devleti’ne maliyeti düşük ve hızlı bir çözüm yolu sunacaktır.⁴¹⁰

Balkanlar’da bir Osmanlı demiryolu için Rusya muhalif olurken, Avusturya başta olmak üzere Avrupa devletleri Osmanlı Devleti’ni desteklemiştir. Balkanlar’da yaşanan olası bir çatışmada demiryolları Osmanlı Devleti’nin elini güçlendirirken, Rusya’nın ise işini zorlaştıracaktır. Balkan toprakları üzerinde Rusya ile rekabet

⁴⁰⁹ Durgun, *a.g.e.*, 183-185.

⁴¹⁰ Engin, *a.g.e.*, s.44-45.

halinde olan Avusturya için Balkanlar'da güçsüz bir Osmanlı güçlü bir Rusya'dan çok daha iyidir. Aynı zamanda kendi demiryolları ile bağlantılı olacak Rumeli demiryolları sayesinde Avusturya Balkanlar'daki etki alanını genişletme fırsatı edinecektir.⁴¹¹

Anadolu'daki ilk hat olan İzmir-Aydın demiryolunun ardından 1860 yılında Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarındaki ilk hattı olan Köstence-Çernavoda arasındaki 66 kilometrelik hat tamamlanmıştır. Hattın inşası için "Devlet-i Âliyye Karadeniz ve Tuna Demiryolu Kumpanyası" adıyla bir şirket kurulmuş ve 99 sene sonra hattın bedelsiz bir şekilde Osmanlı Devleti tasarrufuna geçmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Köstence Demiryolu 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının sonunda Romanya sınırları içerisinde kalmıştır. Köstence-Çernavoda hattının ardından Rumeli topraklarındaki ikinci hattın tarımsal potansiyeli nedeniyle Varna Limanı ve Rusçuk arasında yapılması planlanmıştır. Yine İngilizlerle yapılan imtiyaz anlaşması sonucunda bu hat 1866 yılında işletmeye açılmıştır. Bu hat da Berlin Anlaşması'nın ardından Bulgaristan sınırları içerisinde kalmıştır.⁴¹²

Yapılan demiryolu hatları olsa da Rumeli için daha uzun demiryolu hatlarının gerekliliği açıktır. Başarısız olan ilk üç mukaveleye rağmen, Osmanlı Devleti Rumeli demiryolları konusunda ısrarcı davranmış ve 17 Nisan 1869'da Baron Hirsch ile mukavele yapılmıştır.⁴¹³ Yapılacak Rumeli demiryolları ile ilgili ilk keşif çalışmaları ise 30 Temmuz 1869'da başlamıştır. Demiryolu hatlarının geçeceği istikâmetler ile ilgilenecek ve bunların haritasını çıkarmakla görevli olacak komisyon Fransız, Alman ve Avusturyalı mühendislerden oluşmuştur. Tamamen yabancılardan oluşan bu komisyonun hazırladığı haritalar Nafia Nezareti'ne sunulmuştur. 1870 yılında Nafia Nezareti'nin onayladığı ilk hatlar Yedikule-Küçükçekmece, Edirne-İnas ve Edirne-Filibe-Sarımbey hatlarıdır. Daha sonra onaylanan hatlar ise, Sarımbey'den Sofya yolu ile Niş, Selanik-Üsküb-Mitroviçe-Perelud-Saraybosna-Banaluka-Novi hattıdır. 1912 yılına gelindiğinde, Balkan Harbi arifesinde Rumeli'de toplam 1.999.970 km uzunluğunda demiryolu hattı vardır.⁴¹⁴

⁴¹¹ Engin, *a.g.e.*, s.44-45.

⁴¹² Engin, *a.g.e.*, s. 41.

⁴¹³ Engin, *a.g.e.*, s. 39, 51.

⁴¹⁴ Engin, *a.g.e.*, s. 61-65.

3.1.2. Berlin Anlaşması'na Kadar Demiryolu ve Karayolu Haritacılığı

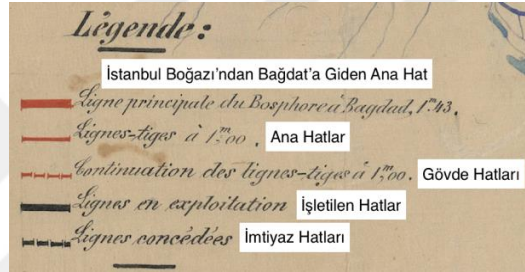
Demiryolu haritası çizmek için ayrıntılı bir topografya, nüfus ve iskân bilgisinin gerekmesi önemli bir husustur. Bu durum, demiryolu hatlarının ve dolayısıyla demiryolu haritalarının büyük kısmı yabancı mühendislerce yapılan Osmanlı Devleti için stratejik bilginin yabancı devletlere devri anlamına gelmektedir. Güzergâh keşif çalışmaları sırasında yabancı mühendisler bölgenin coğrafi özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmiş ve aynı zamanda güzergâhın geçtiği yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik ve etnik unsurları hakkında da fikir sahibi olmuşlardır. Nitekim demiryolu çalışmaları başladıktan sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin kendi arşivinde bulunmayan ayrıntıda etnik ya/ya da mezhepsel haritaların artışı dikkat çekmektedir. Bu tarz haritaların yapımı için tek elverişli ortam demiryolu çalışmaları olmasa da en etkili unsur olduğu varsayılabilir. Özellikle Fransızca ve Almanca olarak daha çok karşımıza çıkan bu haritaların çoğunlukla demiryolu güzergâhlarını izlediği dikkat çekmektedir.⁴¹⁵

Demiryollarının haritalandırma işlemleri farklı hatlarda farklı mühendislerce yapılmıştır. Fakat arşivlere en çok harita kazandıran isim “Bağdat Demiryolunun Babası” olarak da anılan Alman mühendis Wilhelm von Pressel'dir. Pressel, Bağdat Demiryolu (Harita 83) projesinden önce, Rumeli demiryolu projesi için 1869 yılında Baron Hirsch tarafından başmühendis olarak görevlendirilmiştir. Ancak hastalanan Pressel, 1869 yılının sonunda görevini bırakmak zorunda kalmıştır. İyileştikten sonra, 1872 yılında Nafia Nazırı Edhem Paşa tarafından bu sefer Anadolu demiryolu projesi için davet edilmiştir. Kendisinden diğer görevlerinin yanında, İzmit, Ankara, Kütahya ve Bursa için 1:50.000 ölçekli, ayrıntılı bir güzergâh haritası talep edilmiştir.⁴¹⁶ Pressel'in Bağdat demiryolu projesi için çizdiği haritalar bölgenin ilk topografik çalışmaları olarak anılmaktadır.⁴¹⁷

⁴¹⁵ Bu haritalara örnek olarak bkz: 1893 Carte ecclésiastique de l'Empire Ottoman... / dessiné et gravé par R. Hausermann, 1869 XII. General-Karte der Europaeischen Turkei und des Konigreiches Griechenland <https://www.davidrumsey.com> ve 1895 Répartition des arméniens vers 1895 / d'après G.L. Selenoy et N. de Seidlitz-Selenoy, G.L. (18..-19..?). Auteur adapté, 1900 ԱՐԵՎԵԼԸ [transliterated as Arevelk', meaning 'The East', or 'The Orient'] <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 13.06.2021)

⁴¹⁶ BOA, İ.MMS. 45-1899 (h. 05.12.1289)

⁴¹⁷ Christensen, *a.g.e.*, s.47.

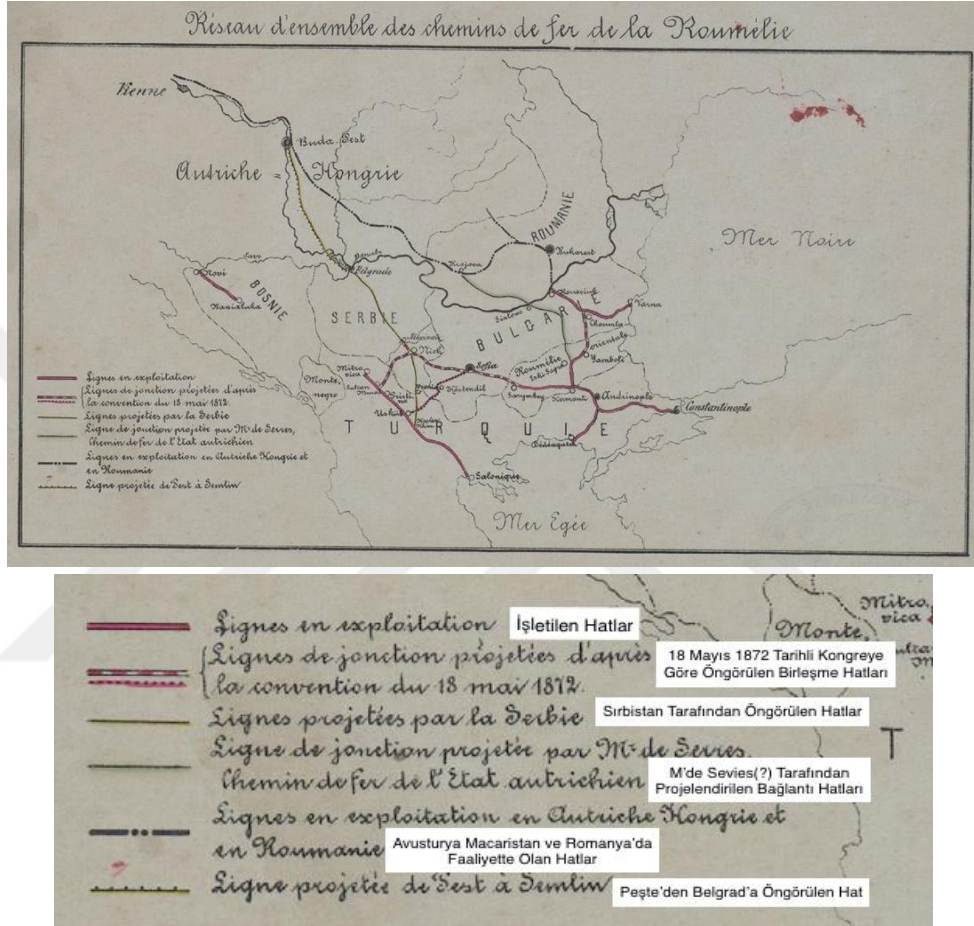
Harita 83. Bağdat demiryolu hattı ile diğer ulaşım yollarını gösterir harita, Wilhelm von Pressel, 1896.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 373 (h. 26.07.1314)

1866-1869 yılları arasındaki Girit Adası İsyanları ve artan Osmanlı-Yunan gerginliği, 1870 yılında Bulgar Kilisesi'nin ayrılığı ile önü açılan Bulgar milliyetçiliği ve aynı dönemlerde yükselmeye başlayan Panslavizm, demiryollarının merkezin gücünün çevreye taşınması konusundaki katkısını zorunlu kılmaya başlamıştır. Tam bu sırada, 1872 yılında, Baron Hirsch, yapımı kolay güzergâhtan edindiği kârı yapımı zor güzergâhta kaybetmemek için, aldığı Rumeli demiryolu yapım imtiyazını devlete geri vermiştir.⁴¹⁸ Aynı yıl Osmanlı Devleti henüz inşasına başlanmamış hatların yapım sorumluluğunu üstlenmiş ve 24 Eylül 1872'de "Demiryollar İdaresi" kurulmuştur. Yeni düzenlemeye göre Sarımbey'den Sofya ve Mitroviçe'ye, Yenipazar ve Saraybosna'dan Banaluka'ya ve Yanbolu'dan Şumnu yoluyla Varna hattı ile birleşecek yolların inşasını devlet üstlenmiş, Yanbolu-Şumnu hattı da Baron Hirsch'in şirketine ihale edilmiştir. Ancak Baron Hirsch'in planladığı

⁴¹⁸ Engin, a.g.e., s.80.

güzergâhı Osmanlı Devleti kabul etmemiş, ekonomik ve askerî açıdan daha verimli olacak bir güzergâh önermiştir. Baron Hirsch, güzergâh değişikliğinden kaynaklanan masrafları Osmanlı Devleti'nin tazmin etmesini istemiş, İstanbul'dan olumlu yanıt gelmediğinden Yanbolu-Şumnu hattının inşaatı başlayamamıştır.⁴¹⁹ Elimizdeki en erken Rumeli demiryolları haritasına da 1872 yılında rastlamaktayız (Harita 84).

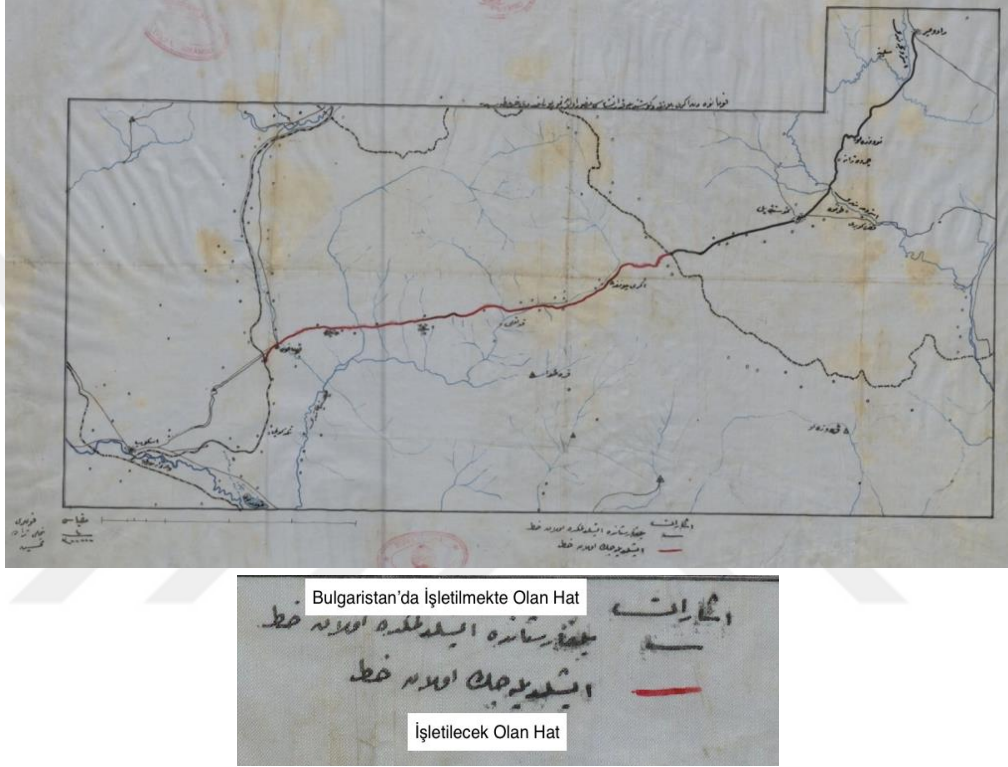
Harita 84. Rumeli Demiryolları Haritası, 1872.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 2170 (h. 10.03.1289)

1872 yılında ilk Rumeli demiryolları haritası Fransızca olarak Osmanlı arşivlerinde yerini almıştır. Haritada yapılan, yakın zamanda yapılacak olan ve gelecekte planlanan hatlar tek tek gösterilmiştir. Bu harita topografik ayrıntıdan yoksundur. Aynı harita taslağı üzerinden uzun yıllar boyunca demiryollarının gelişim süreci gösterilmiştir. Aynı yıl, Nemlizade Tahsin isimli bir müellif tarafından Kumanova'dan Eğripalanka ve Köstendil'e kadar yapılması planlanan demiryolu

⁴¹⁹ Engin, a.g.e., s.104-108.

hattının bir haritası hazırlanmıştır (Harita 85). Harita, 1:300.000 ölçekli ve tek pafta halindedir. Nemlizade Tahsin'in büyük bir tüccar⁴²⁰ olduğu madencilik ve ormancılıkla ilgilendiği bilgisi geçerli kabul edilirse, haritayı mal taşımak için ticari bir kaygıyla hazırladığı ya da hazırlattığı düşünülebilir. Başka bir ihtimal ise demiryolu hattının imtiyazı ile ilgilenmiş olabileceğidir. Bu durum Rumeli demiryollarına Osmanlı tüccarlarının da ilgili olduğu göstermektedir.

Harita 85. Kumonova'dan, Eğripalanka ve Köstendile Kadar Planlanan Demiryolları, 1873.

Kaynak: BOA, HRT. h.. 206 (h. 29.12.1341)

Devlet kendi yapacağı demiryolu hatları konusunda teknik eleman eksikliğini yine yabancı mühendisler getirmek yoluyla çözmek istemiştir. Fransa'dan Mösyö Goşer başmühendis olarak getirilmiş ve Rumeli demiryolları inşaat komisyonunun

⁴²⁰ Haritayı hazırlayan Nemlizade Tahsin hakkında ayrıca bir bilgi bulunamasa da, yapılan arşiv taramasında Nemlizade Tahsin ismine sıklıkla rastlanılmıştır. Yapılan arşiv taramasına göre, nüfuzlu bir tüccar olan Nemlizade Tahsin aynı zamanda sıklıkla “Paşa” olarak da anılmıştır. Maden ve orman imtiyazları hakkında devletle görüştüğü ve bazı imtiyazları alabildiği yine belgelerden görülebilmektedir. Bağdat ve Basra'daki petrolerle de ilgilenmiştir. Aynı zamanda İzmir'den Nif'e kadar olan tramvay hattının inşası için imtiyaz almıştır. Demiryolu haritası Nemlizade Tahsin ile ilgili kayıtlardaki ilk belge olsa da, kişinin ticari uğraşı göz önüne alındığında haritayı hazırlayan veya hazırlatan kişi ile maden ve orman imtiyazı talep edip, tramvay inşası imtiyazına sahip olan Nemlizade Tahsin'in aynı kişiler olabileceği bu çalışmanın yazarı tarafından düşünülmektedir. (Kaynak: BOA, BEO. 2933-219909 (h. 04.09.1324); BOA, BEO. 2924-219287 (h. 21.08.1324); BOA, BEO. 2666-199901 (h. 05.07.1323); BOA, BEO. 2419-181382 (h. 18.07.1322))

başına da Mirliya Hafız Paşa getirilmiştir.⁴²¹ Çalışmalar yavaş gitse de bazı hatların haritalarının hazırlanması tamamlanmıştır.⁴²² 1873 yılında Viyana’da düzenlenen dünya fuarına Osmanlı Devleti’nden giden birçok eserin yanında bir de İstanbul ve Boğaz çevresinin yaklaşık üç buçuk metre uzunluğunda üç boyutlu bir kabartma haritasıyla birlikte Balkanlar’ın bir haritası da gönderilmiştir. Balkan haritası Rumeli demiryollarına aittir ve iki harita da o dönem Rumeli Demiryolları ihalesini alan Baron Hirsch tarafından gönderilmiştir. Kabartma harita 3000 liraya mal olmuş ve Osmanlı Devleti’ndeki iletişim ağı, yollar, ürünler, coğrafi ilişkiler ve Osmanlı Devleti’nin idari bölünüşü yer almıştır. Bu haritalar fuardaki Osmanlı sergisinin en başına yerleştirilmiştir.⁴²³

1875 yılında başlayan Bosna-Hersek ayaklanması ve ardından başlayan Bulgar isyanını 1876 yılında Osmanlı Sırp Savaşı takip etmiştir. Osmanlı Devleti bu isyanları bastırmada Anadolu’daki birliklerin demiryolları sayesinde Rumeli’ye hızlı nakledilmesi ile başarılı olmuştur. İstanbul-Filibe hattı özellikle Bulgar isyanı sırasında isyancılara Sırp ordusuyla birleşmeden müdahale edilmesi konusunda oldukça faydalı olmuştur. Demiryolu ile hızlıca Filibe’ye gönderilen 5-6 tabur asker ve bir batarya top ile Ferik Adil Paşa bölgedeki duruma hızlıca müdahale edebilmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ise Rus ordusunun ilk hedeflerinden biri Varna-Ruşuk hattı olmuştur. Demiryolları savaş sırasında Osmanlı Devleti için avantaj yaratsa da hala eksik hatların olması bu avantajdan tam olarak yararlanılabilmesi önünde engel olmuştur.⁴²⁴

3.1.3. Berlin Anlaşması’ndan Sonra Demiryolu ve Karayolu Haritacılığı

Berlin Anlaşması sonrasında Rumeli demiryolu hatlarının bir kısmının ayrılan devletlerin sınırlarında kalmış olması bir sorunken hatların birleşmesinin gerekmesi başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Berlin Anlaşması’nda Rumeli demiryollarının Avrupa ile bağlantı hatlarının yapılması ve Osmanlı Devleti,

⁴²¹ BOA, İ. DH. 657-45720 (h. 25.07.1289) ve BOA, İ.DH. 678-47250 (h. 01.12.1290)

⁴²² BOA, İ.DH. 665-46354 (h. 08.02.1290)

⁴²³ Ceren Göğüş, *19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul 2006, s.161.

⁴²⁴ Engin, *a.g.e.*, s. 179-180.

Avusturya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın bir araya gelerek bu süreci planlaması öngörülmüştür. Ancak bu dört ülkenin de uğraştığı hem ekonomik ve hem siyasi sorunlar söz konusu işbirliğini ertelemiştir. 1883⁴²⁵ yılında ancak karar aşamasına gelinebilmiş ve her ülke kendi sınırları içerisindeki bağlantı hatlarının inşasının sorumluluğunu üstlenmiştir.⁴²⁶ Ertesi yıl oldukça geniş çaplı bir harita ile Anadolu ve Rumeli'deki inşa edilen ve inşa edilmesi kararlaştırılan demiryolları gösterilmiştir (Harita 86).⁴²⁷ Bir hudut haritası üzerine demiryolu hatlarının ve şose yolların işlendiği bu haritada işletilmekte olan demiryolları ve bağlantı hatlarıyla birlikte inşa olunan, inşa olunacak ve inşası bitmiş şose yollar ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Nafia Nezareti litografhanesinde⁴²⁸ basılmıştır. Bağlantı hatlarının inşası sürecinde Osmanlı Devleti'nin hazırladığı demiryolu ve karayolu haritaları sayıca artmıştır.

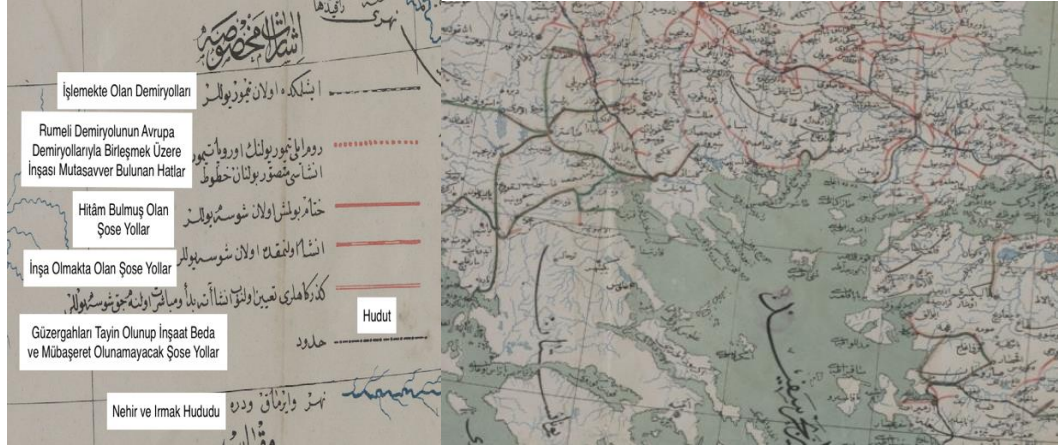

⁴²⁵ Aynı yıl Roma'da yapılan 7. Avrupa Meridyen Ölçüsü Genel Kurulu'nda başlangıç meridyeninde bir standart belirlenmiştir. Kurulun aldığı karara göre Greenwich meridyeni boylam ve zaman başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 1634 yılından 1883 yılına kadar, başlangıç meridyeni çoğu zaman Ferro (Kanarya Adaları) olsa da çeşitli ülkeler Paris, Ayasofya, Washington ve Greenwich gibi farklı başlangıç meridyenleri de kullanmıştır. (Kaynak: Muzaffer Şerbetçi, "Haritacılık Bilim Tarihi", *Harita Genel Komutanlığı Harita Dergisi*, Özel Sayı 15, 1996, s.167.)

⁴²⁶ Engin, a.g.e., s.182-188.

⁴²⁷ BOA, HRT.h.. 2208 (h. 29.06.1301)

⁴²⁸ Taş baskı tezgahı

Harita 86. Anadolu ve Rumeli'de İnşa Olunan ve İnşa Olunacak Olan Şose ve Demiryollarının Güzergâhları Haritası, 1884.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 2208 (h. 29.06.1301)

Bağlantı hattı inşası projesinde Osmanlı Devleti'nin payına düşen Belova'dan Bulgar sınırına uzanan bir hat ile Selanik-Mitroviçe hattından Sırp sınırına ulaşan başka bir hattın inşası olmuştur.⁴²⁹ Muhtelif hatların belirlenmesi için Osmanlı Devleti tarafından Selanik ve Sırp sınırındaki İvranya (Vranje) şehri arasındaki güzergâhın ayrıntılı bir haritası hazırlanmıştır (Harita 87).⁴³⁰ 1:300.000 ölçekli bu haritada yükselti eğrileri eşliğinde olası güzergâhların planlaması yapılmıştır. Bir önceki haritadan farklı olarak daha büyük ölçekli ve ayrıntılı olarak hazırlanan bu haritada yüksekliklerin gösterimine ayrıca önem verildiği görülmektedir.

⁴²⁹ Engin, *a.g.e.*, s.182-188.

⁴³⁰ BOA, HRT.h.. 1773 (h. 29.12.1300)

Harita 87. İvranya ve Selanik Arasındaki Muhtelif Demiryolu Güzergâhlarını Gösterir Harita, 1883.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 1773 (h. 29.12.1300)

Osmanlı Devleti, bağlantı hatlarının inşa imtiyazını 1885 yılında Osmanlı Bankası ve Comptoir d'Escompte şirketinin oluşturduğu gruba vermiştir. Özellikle Bulgaristan sınırı yakınındaki hatların keşifleri 1885 yılında Doğu Rumeli'de başlayan Bulgar isyanları sırasında büyük zorluklarla yapılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte ise, 1:500.000 ölçekli Rumeli'deki yapılmış ve yapılmakta olan şose yolları gösterir harita Nafia Nezareti Matbaası tarafından basılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarını gösterir bir sınır haritası üzerinde şose yollar işaretlenerek planlama yapılmıştır (Harita 88).⁴³¹ 1885 tarihli bu haritada 1882 yılına kadar yapılan şose yollar ile 1883 yılı ve sonrasında yapılan şose yollar ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunu yanında işlemekte olan demiryolları da harita üzerinde işaretlenmiştir. Ölçeği ve ayrıntı kapasitesi itibariyle bu haritanın bir Rumeli hudut haritası üzerine lejant bilgileri eklenerek oluşturulduğu tespiti yapılabilmektedir.

Bağlantı hatlarını inşa etme konusundaki tüm zorluklara rağmen, 12 Ağustos 1888 yılında İstanbul'dan Viyana'ya giden ilk tren olan ünlü Şark Ekspresi Sirkeci garından hareket etmiştir.⁴³² Ancak Bulgarlarla olan ihtilaflar demiryollarının işletmesi konusuna da sıçrayarak devam etmiştir. Bulgarlar 1888 yılında inşası biten

⁴³¹ BOA, HRT.h.. 170 (h. 29.12.1302)

⁴³² Engin, *a.g.e.*, s.182-188.

Belova-Vakarel hattını ve 1894 yılında da Sarımbey istasyonunu işgal etmişler ve Osmanlı Devleti'ne buraları işletmeleri karşılığında kira teklif etmişlerdir.⁴³³

Harita 88. Daha Önce Yapılmış ve Yapılmakta Olan Şose Yollar ile İşlemekte Olan Demiryollarını Gösterir Harita, 1885.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 170 (h. 29.12.1302)

Bulgarların demiryolu istasyonlarına, hatlarına ve hatta demiryolu işçilerine saldırıları devam ederken 23 Temmuz 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'in ardından greve giden demiryolu işçileri ile Bulgaristan, Rumeli demiryollarını ele geçirme konusunda aradığı fırsatı bulduğunu düşünmüştür. Doğu Rumeli'deki bütün hatları işgal eden Bulgarlar, grev bitiminde görevinin başına dönmek isteyen memurlara da izin vermemiştir. Osmanlı Devleti durumu protesto edip Avrupa'ya taşısaya da 1909 yılında Bulgaristan'ın bağımsız olması ile tazminat karşılığında Bulgaristan sınırlarında kalan demiryolu hatlarının Bulgaristan'a terk etmek

⁴³³ Engin, a.g.e., s.193-194.

durumunda kalmıştır.⁴³⁴ Bulgaristan ise özel teşebbüs olup olmadığına bakmaksızın 1885 yılından itibaren topraklarındaki bütün demiryollarını kamulaştırmıştır.⁴³⁵

Bu sırada Osmanlı Devleti de Berlin Anlaşması sonucunda kendisine iade edilen toprakların gösterildiği 1878 tarihli İngiltere basımı bir harita (Harita 90) üzerinde 31 yıl sonra, 1909 yılında, Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan arazisinden geçen demiryolları hatlarını göstermiştir (Harita 89).

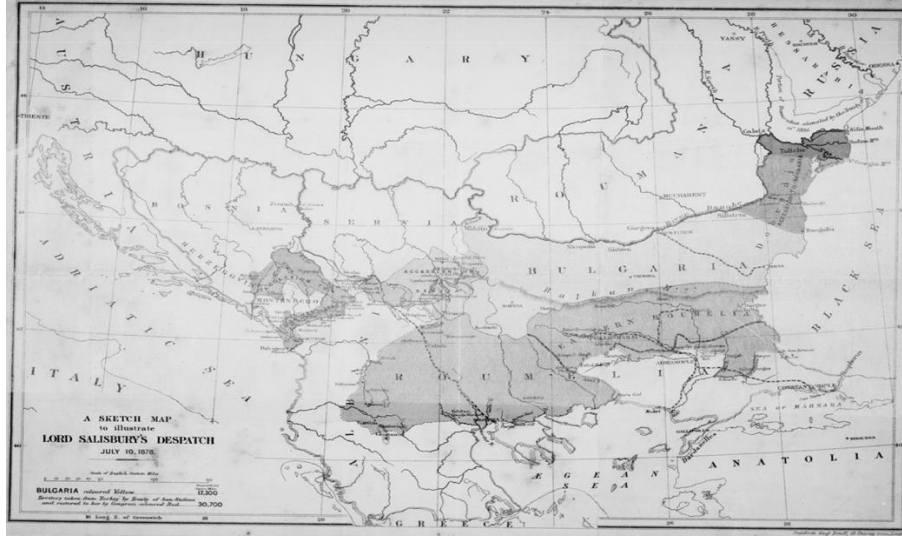

Harita 89. Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan Arazisinden Geçen Demiryollarını Gösterir Harita, 1909.

Kaynak: BOA, Y.E.. 43-230 (h. 06.04.1327)

⁴³⁴ Engin, *a.g.e.*, s.210-213.

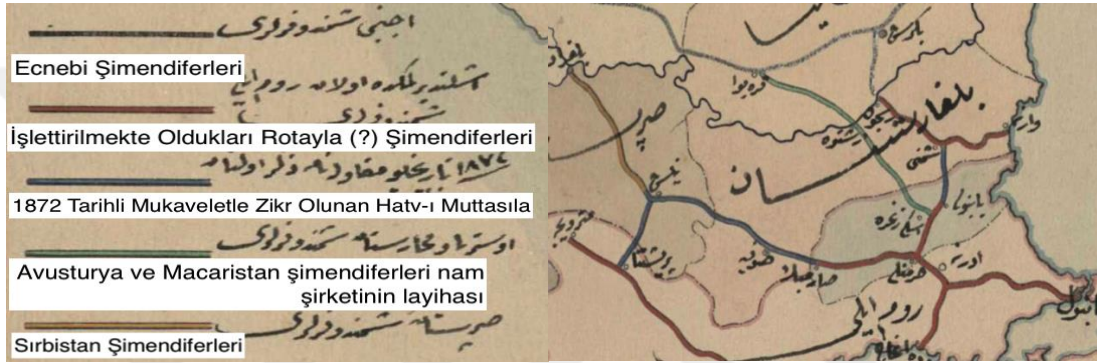
⁴³⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 2*, İstanbul:Küre Yayınları, 2013, s.22.

Harita 90. Berlin Anlaşması Sonrası Osmanlı Devleti'ne İade Edilen Toprakları Gösterir Harita, 1878.

Kaynak: Kaynak: BOA, Y.E.. 43-231 (h. 06.04.1327)

Bağlantı hatlarının inşası ile birlikte eksik hatların inşası da 1880'li yıllarda devam etmiştir. 1881'de Duyun-i Umumiye'nin kurularak Osmanlı maliyesinin kontrol altına alınmasının ardından aynı yıl Fransızların Tunus'u, 1882'de de İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi hem ekonomik hem de siyasal nedenlerle demiryollarını Osmanlı Devleti için daha da elzem hale getirmiştir. 1880 yılında Anadolu ve Rumeli'nin haritalarını yapma görevinin Erkan-ı Harb dairesine verilmesiyle orduda artan haritacılık faaliyetleri demiryolu haritacılığına da yansımıştır. 1883 yılında, 1872 yılında Fransızca olarak hazırlanan ve aynı zamanda Osmanlı arşivindeki en erken demiryolu haritası olma özelliğine sahip olan Rumeli demiryolları haritasının bir tercümesi hazırlanmıştır (Harita 91). Ölçeksiz olarak hazırlanan bu haritada inşa edilen ve planlanan demiryolları kabaca gösterilmiştir. Haritada topografi bilgisi oldukça zayıftır. Aynı şekilde zayıf bir lejantı vardır ayrıntıdan yoksundur. Orijinal haritanın kabaca bir kopyası olduğu yorumu yapılabilmektedir. Harita lejantı orijinal haritaya uygun olacak şekilde düzenlenmiş, farklı aşamalarda olan demiryolu hatları belirtilmiştir. Haritanın tercüme olmasından başka bir özelliği bulunmamaktadır.

Harita 91. Rumeli Demiryolları Haritası Osmanlı kopyası, 1883.

Kaynak: BOA, Y. PRK. TNF.. 01-27 (r. 30.12.1298)

Aynı dönemde Rumeli ve Anadolu için büyük ölçekli, İstanbul'un Anadolu yakası, İzmit, İzmir, Ankara ve Aydın vilayetleri için de daha küçük ölçekli olacak şekilde seri halinde yol ağları haritaları hazırlanmıştır.⁴³⁶ Haritaların hepsinin ölçekleri birbirinden farklıdır. Anadolu için hazırlanan harita Fransızca telif harita üzerine yer adlarının ve lejantının Türkçe tercümesi şeklinde hazırlanmıştır. İstanbul Anadolu yakasının yol haritasında kadastral veriler de mevcuttur. Anadolu yakasındaki temel yerleşim noktaları ve arazi sınırları kabaca gösterilmiştir.

Yine 1883 yılında Anadolu'da yapılması gerekli olan ve yapılan demiryollarının, şose yolların ve limanların⁴³⁷ gösterildiği bir harita hazırlanmıştır

⁴³⁶ BOA, HRT.h.. 2000 (h. 29.12.1300), BOA, HRT.h.. 1886 (h. 29.12.1300), BOA, HRT.h.. 1695 (h. 29.12.1300), BOA, HRT.h.. 1906 (h. 29.12.1300)

⁴³⁷ Osmanlı Devleti'ne haritada limanların gösterilmesi iki şekilde gerçekleşmiştir. İlki, "Hudut Haritaları" bölümünde bahsi geçen Mekteb-i Bahriye veya Mekteb-i Şahane eli ile yapılan kıyı ve deniz haritalarıdır. Bu haritalarda limanların gösterimi askeri bir amaç taşımaktadır ve deniz derinlikleri ile birlikte gösterilir. İkincisi ise limanların ekonomik boyutuna vurgu yapıldığı maden ve

(Harita 93).⁴³⁸ Aynı harita üzerinde 1878 yılında da inşası kararlaştırılan demiryolları ve şose yollar limanlarla birlikte gösterilmiştir (Harita 92).⁴³⁹ Bu iki haritanın birlikte incelenmesi, Anadolu topraklarındaki demiryollarının gelişimini izlemek açısından oldukça yararlıdır.

Harita 92. Anadolu'da İnşası Kararlaştırılan Demiryolları, 1878.

Kaynak: BOA, HRT..h.. 2017 (h. 12.07.1295)

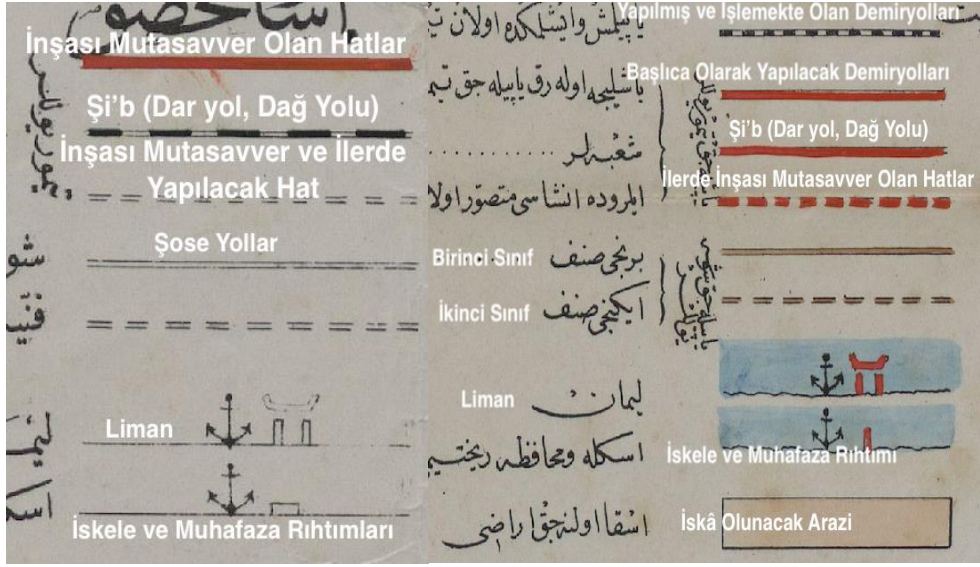
Harita 93. Anadolu'da İnşa Edilen ve İnşa Edilmesi Gereken Demiryolları, 1883.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 1603 (h. 29.12.1300)

demiryolu haritalarıdır. İnsan ve eşya taşımacılığında limanların aktif kullanımı demiryolu ve maden haritalarında limanların yerlerinin belirlenmesini de zorunlu kılmıştır.

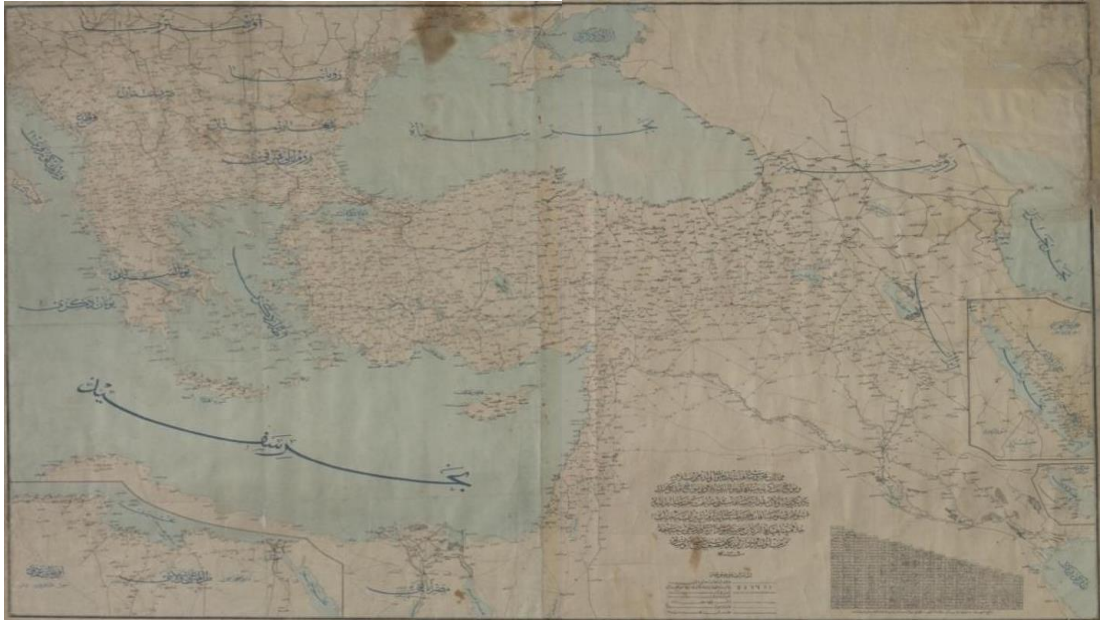
⁴³⁸ BOA, HRT.h.. 1603 (h. 29.12.1300)

⁴³⁹ BOA, HRT.h.. 2017 (h. 12.07.1295)

Harita 94. 1878 ve 1883 Yılı Haritaları Lejant Karşılaştırması

1893 yılına gelindiğinde hem Selanik ve İstanbul arasında askeri nakliye kaygısıyla bir bağlantı hattı inşa edilmeye başlanmış⁴⁴⁰ hem de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Dördüncü Şubesi tarafından oldukça teknik ve ayrıntılar bakımından zengin olan Osmanlı Devleti'nin ilk karayolları haritası hazırlanmıştır.⁴⁴¹

⁴⁴⁰ Engin, *a.g.e.*, s.207.

⁴⁴¹ BOA, HRT.h., 137 (h. 29.12.1309) ve Harita Genel Komutanlığı Kartografik Arşiv 213-16.

Harita 95. İlk Karayolları Haritası, 1893.

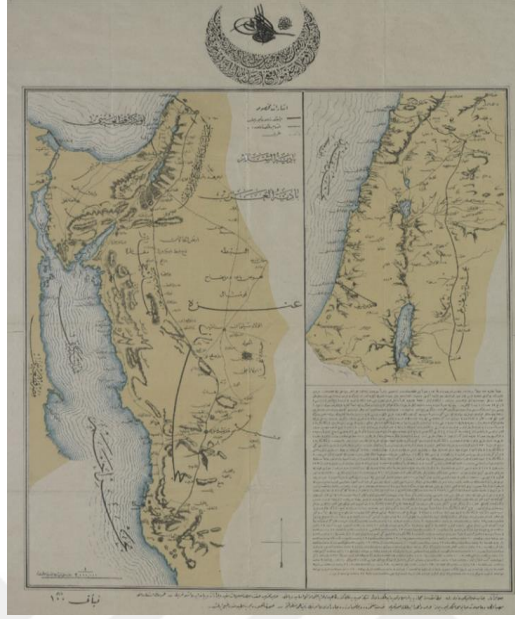
Kaynak: BOA, HRT.h.. 137 (h. 29.12.1309) ve Harita Genel Komutanlığı Kartografik Arşiv 213-16.

Harita Genel Komutanlığı arşivinde ilk karayolları haritası adıyla kayıtlı harita (Harita 95) için 1893 tarihi verilmiş ve ölçeğinin bilinmediği belirtilmiştir. Ancak aynı haritanın bir başka baskısı, Osmanlı Arşivi'nde 1892 tarihi ve 1:3.000.000 ölçeği ile kaydedilmiştir. Haritada sadece karayolları değil, sağ alttaki tablo ile yerleşim yerleri arasındaki mesafeler de gösterilmiştir. Haritanın başka bir haritadan kopya olup olmadığı bilinmemekle birlikte o dönemde tüm imparatorluğun ölçümü yapabilecek teknik ekip ve yetişmiş elemanın olmadığı bilinmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde bahsedildiği üzere, 1894 yılında çalışmaya başlayan Taksim-i Arazi Komisyonu, tüm imparatorluğun nirengisini alma işlemi için 1896 yılında araziye çıkmış olsa da proje tamamlanamamıştır. Komisyonun kurulmasından önce hazırlanan bu haritanın ölçümlerinin Osmanlı Devleti tarafından yapılmamış olduğunu söylemek mümkündür. Bu özellikleri ile söz konusu haritanın da üzerine demiryolu ve karayolu bilgileri eklenmiş bir hudut haritası olduğu söylenebilir.

3.1.4. Kartpostal Demiryolu Haritaları

Demiryolu haritaları her ne kadar sadece teknik haritalar olarak düşünülse de siyasi açıdan yüksek öneme sahiptir. Bunun sebeplerinden biri, demiryollarının kendisi gibi, demiryolu haritalarının da merkezin gücünün ilanı olarak kullanılmasıdır. Osmanlı Devleti, kimi zaman yaptığı demiryollarına ait haritaları, kimi zaman da planlanan fakat henüz yapılmamış demiryollarının haritalarını halka ulaştırmıştır. II. Abdülhamit döneminde bir propaganda aracı olarak kullanılan seri harita üretimi halka kartografik bilgi yaymıştır. 1905 yılında Hicaz demiryolunun Hayfa kolu inşa edilmeden önce Hicaz demiryolunun litografik haritası (Harita 96) seri olarak üretilip 100 paraya satılmıştır. Haritada Şam'dan Mekke'ye kadar bütün

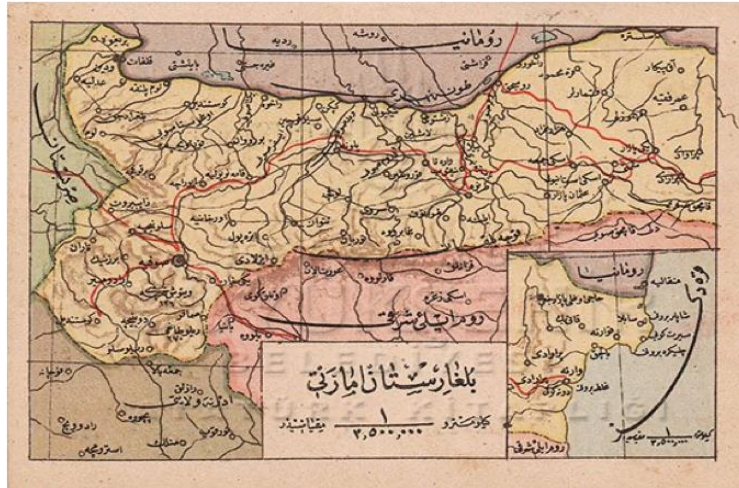
demiryolu hattı yapılmış gözükmemektedir. Ancak Mekke ve Medine arasındaki demiryolu hiç inşa edilmemiştir.⁴⁴²

Harita 96. Hicaz Demiryolu Haritası, 1905.

Kaynak: BOA, HRT.h., 1932 (h. 29.12.1341)

Propaganda olarak kullanılan demiryolu haritalarına başka bir örnek ise, Bulgaristan Eمارeti haritasıdır. Bu haritanın önemi, kartpostal olarak kullanılmış olmasıdır. Arşiv kaydında Tüccarzade Hilmi tarafından yayınlandığı bilgisi vardır.⁴⁴³

Harita 97. Bulgaristan Eمارeti Kartpostal Haritası.

Kaynak: İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_16840

⁴⁴² Zeynep Çelik, Zeinab Azarbadegan, "Late Ottoman Vision of Palestine: Railroads, Maps, and Aerial Photography", *Jerusalem Quarterly*, 82, (2020), s.93.

⁴⁴³ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_16840

Batı literatürü propagandanın İngilizler tarafından I. Dünya Savaşı'nda icat edildiği savunulsa da Zafer Toprak'ın ifade ettiğine göre, propaganda Balkan Savaşları sırasında Balkan devletleri tarafından icat edilmiştir.⁴⁴⁴ Bu örnekler ise, Osmanlı Devleti'nde propaganda örneklerinin aslında daha eskiye dayandığını göstermektedir.

Kartpostal olarak kullanılan Rumeli yol ve demiryolu haritalarının örneklerini çeşitlendirmek mümkündür. İşkodra Vilayeti⁴⁴⁵, Yanya Vilayeti⁴⁴⁶, Girit Vilayeti⁴⁴⁷, Bosna-Hersek⁴⁴⁸, Kosova Vilayeti⁴⁴⁹, Manastır Vilayeti⁴⁵⁰ ve Rumeli-i Şahane⁴⁵¹ haritaları da kartpostal olarak basılmıştır. Bir seri halinde yayınlanan bu haritaların hepsinin yayın bilgisinde Tüccarzade Hilmi ismi görülmektedir. Rumeli-i Şahane haritası hariç tamamı ölçeklidir, tarihsizdir ve kartpostal amacına uygun olarak arkalarında yazı yazacak alan vardır.

Aynı seriden başka bir kartpostalın⁴⁵² arkasındaki “The Cairo Post-Card Trust” ifadesi takip edildiğinde, organizasyonun kuruluşu olarak 1899 yılı karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵³ Başka bir kaynaktan ise organizasyonun yaklaşık olarak 1900-1930 yılları arasında aktif olduğu öğrenilmiştir.⁴⁵⁴ Şirket, 1904 yılında adını Lichtenstern&Harari Co. Olarak değiştirmiştir.⁴⁵⁵ Şirketin eski adının kullanıldığı göz önüne alındığında, bu kartpostalın 1900-1904 yılları arasında basıldığı sonucunu çıkarılmaktadır. Kartpostal basmak dâhil birçok farklı ticari işi yapan kâr amaçlı bir şirketin Mısır bölgesine ait demiryolu ve yol ağı haritalarını, Arap alfabesi ile Türkçe basma tercihi merak uyandırmaktadır.

Kartpostal haritalar, Osmanlı Devleti'nin meşruiyetini ve bölgeselliğini kanıtlama ihtiyacı gibi modern kaygıların sonucunda ortaya çıkmış ürünlerdir. Henüz

⁴⁴⁴ Zafer Toprak, “Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya”, *Savaşın Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir Konak Belediyesi Kültür Yayınları, (2013), s. 29.

⁴⁴⁵ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28352.

⁴⁴⁶ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28340.

⁴⁴⁷ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28333.

⁴⁴⁸ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28332.

⁴⁴⁹ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28324.

⁴⁵⁰ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_28317.

⁴⁵¹ İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_16829.

⁴⁵² İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_27814

⁴⁵³ <https://collections.tepapa.govt.nz/agent/44475> (Erişim Tarihi: 21.05.2021)

⁴⁵⁴ <https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG220336> (Erişim Tarihi: 21.05.2021)

⁴⁵⁵ http://www.tpa-project.info/TPA_14_2.pdf (Erişim Tarihi: 21.05.2021)

bitirilmemiş demiryollarını ve elden çıkmış toprakları hala sahipmiş gibi resimlendirerek, ülke içinde dolaşması en kolay ürünlerden biri haline getirmesi bu kaygıların açık ispatıdır.

3.2. Maden ve Orman Haritaları

19. yüzyılın ortalarında sanayileşme rüzgarının etkisiyle sanayileşme sürecine giren ülkelerde ham madde ihtiyacı büyük bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Egemenliği altında çok büyük topraklara sahip olan Osmanlı Devleti, sorunun çözümü için yer üstü ve yer altı kaynaklarıyla dikkat çeken ilk ülkelerden biri olmuştur. Yine sanayileşmenin getirdiği ekonomik zihniyet değişiminden Osmanlı Devleti de etkilenmiş ve artık devletin tek zenginlik kaynağı tarım olarak görülmemeye başlanmıştır. Tüm bu ihtiyaç hali ve değişen ekonomik politikalar, Osmanlı Devleti özelinde Kırım Savaşı'nın getirdiği borç yükü ile birleşince Osmanlı ormanları ve madenlerinin kullanımı ve verimliliğinin artırılması hakkında acil bir harekât planı kaçınılmaz olmuştur. Hazinedeki açığı kapatmak için maden ve orman işletmeleri ürün kaçırma, vergi kaçırma gibi eylemlere sıfır tolerans gösterilecek şekilde yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır.

Kırım Savaşı'nın madencilik ve ormancılık sektörlerine bir diğer etkisi ise savaştaki müttefiklerin ihtiyaçlarını karşılama gerekliliğidir. Bu durumun ilk ve en kapsamlı örneği Zonguldak kömür madenleri için yaşanmıştır. Savaş sırasında Karadeniz'e gelen Fransız ve İngiliz donanma gemilerinin yakıt ihtiyacının Zonguldak kömür madenlerinden karşılanması için iki ülke ile iki ayrı anlaşma imzalanmıştır. Kömür ihtiyacının artması Osmanlı Devletini madenlerin daha yoğun ve daha verimli çalışması için arayışa yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin çabaları sonuçsuz kalıp madenlerden ihtiyacı giderecek kadar kömür elde edilemediğinde, İngiltere ile anlaşmada söz konusu olan Kozlu ve Zonguldak madenlerinin idaresi Kırım Savaşı süresince İngiltere'ye geçmiştir. En verimli kömür ocaklarının idaresinin kaybedilmesi nedeniyle Osmanlı Devleti kendi ihtiyaçları için gereken kömürü çıkaramamış, kömür sıkıntısı yaşadığı için ithal etmeye başlamıştır. Bu sıkıntıyı aşmak için yeni kömür ocakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Maden fırınlarına yeterli yakıtı temin etme ihtiyacı madencilikle birlikte ormancılığın da

gelişmesine sebep olmuştur.⁴⁵⁶ Yoğun talep nedeniyle üretim ve verimlilik baskısı giderek artmış bu durum da maden ve orman haritacılığı sürecini doğrudan etkilemiştir.

3.2.1. Osmanlı Devleti'nde Madencilik ve Ormancılık: Yabancı İmtiyazlar Meselesi

Madenler, Osmanlı Devleti'nde büyük bir ekonomik kalem olmasının yanında orduda ve imparatorluğun yapılaşmasındaki temel ihtiyaçlardandır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 19. yüzyılın ortalarına kadar madenler devlete ait ise de maadin nazırları aracılığıyla emaneten işletilmiş veya mukataa usulü ile işletilmesi için mültezimlere ihale yöntemi ile devredilmiştir.⁴⁵⁷ Bazı madenler de keşfedilmiş olmasına rağmen uzun yıllar işletilememiştir. Örneğin, Ereğli'deki kömür madeni 1829 yılında, II. Mahmud'un padişahlığı döneminde keşfedilmiş, ancak 1841 yılında Abdülmecid döneminde bu madenden yararlanılabilmektedir. Bu süreç içerisinde donanma ve fabrikaların kullandığı kömür ithal edilmiştir.⁴⁵⁸

Osmanlı madenciliği, Avrupa madenciliğindeki gibi yer altı zenginliklerinin üretimi, işlemesi ve ticareti sürecinde ilerlememiştir. Osmanlı madenciliğinde daha çok maden imtiyaz haklarının ticareti tercih edilmiştir. Bu ruhsat ticareti herhangi bir mal ticareti gibi işlem görmüş, işletme hakkı alan kimse, daha yüksek bir fiyatla hakkını devretmek için uygun zamanı beklemiştir.⁴⁵⁹ Bu durum madenlerin verimli işletilememesine sebep olmuş ve Osmanlı Devleti için gelir kaybı yaratmaya devam etmiştir.

1861 yılına kadar maden üretimine dair en kapsamlı düzenleme 1858 Arazi Kanunnamesi'nin 107. maddesi olmuştur. Ancak bu madde, madenciliğin ihtiyacı olan kapsamlı bir düzenleme olmaktan çok uzaktır. Madencilikte verimin artırılması için daha yeni bir düzenleme yapılması ihtiyacı doğmuştur. 28 Mayıs 1861 tarihinde

⁴⁵⁶ Yüksel Kaştan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak (2016), s. 7-10.

⁴⁵⁷ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.41.

⁴⁵⁸ Kaştan, *a.g.e.*, s.4.

⁴⁵⁹ Nejat Tamzok, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948.", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı 63, (2008), s. 180.

beş bölüm, elli dört maddeden oluşan Maadin Nizamnamesi tamamlanmıştır. Bu düzenlemenin en önemli noktalarından biri yabancıların ilk defa hissedar olarak maden ihalelerine girebilmesinin önünün açılmasıdır. Daha önce yabancıların maden imtiyazı alabilme ihtimali oldukça kısıtlanmıştır. Eğer bir yabancı yine de bir şekilde imtiyazı alabildiyse tazminatını ödemek pahasına devlet imtiyazı o kişiden geri alma yolunu seçmiştir. Ancak 1861 yılı itibarıyla bu düzenleme değişmiştir. 1861 yılında yabancılara ortaklık yoluyla izin verilmesinin bir sebebi özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı madenlerine artan ilginin yasal bir zeminde düzenlenmesi ihtiyacıdır. Aksi durumda yabancılar farklı yollar ile bu maden imtiyazlarının peşine düşmüşler ve bu da yasal takiplerini zorlaştırmıştır. Düzenlemede imtiyaz süreleri bir standarda bağlanmamış, daha çok on yıllık süreler tercih edilse de her imtiyaz sürecinde 5-25 yıl arasında değişken süreler uygulanmıştır.⁴⁶⁰ 1861 yılında yayınlanan maden nizamnamesine göre, maden işletme ruhsatına tabi olan kişi maden yatağının sınırlarının belirlendiği üç adet haritayı yaptırarak Maadin Meclisi'ne verecektir. İşletme ruhsatını alan maden mültezimi ise iltizam süresince imalat yaptığı mağaraların ve yeni mahallerin iki adet haritasını düzenleyerek her yıl bölgeden sorumlu mühendise vermekle yükümlüdür. Maden nakline dair kullanılacak veya yapılacak yeni yollara dair ayrıntılı raporlar ve haritalar bölgenin valisine teslim edilmeli, hangi madenin hangi miktarda nereden nereye götürüleceği açıkça belirtilmelidir. İmaline başlanan maden sahası imtiyaz süresi dolmadan bir nedenden dolayı terk edilecekse ise, terk edilmeden altı ay öncesinde maden mültezimi terk etme gerekçesini Maadin Meclisi'ne bildirmekle yükümlüdür. Ayrıca madenin işletildiği sürece hazırlanan haritalar çıkartılan maden miktarlarının yazılı olduğu defterlerle birlikte bölgeden sorumlu mühendise teslim edilmelidir.⁴⁶¹

1856 yılındaki Islahat Fermanı'nın da etkisiyle, 1867 yılında Osmanlı Devleti'nde toprak satın alma ayrıcalığı tüm yabancı vatandaşlara tanınmıştır. Bu durum maden nizamnamesinde de bir değişiklik gerektirmiş ve 1869 yılında yeni bir nizamname hazırlanmıştır. 1810 tarihli Fransız Maden Kanunu örnek alınarak hazırlanan bu düzenlemede kapsam genişletilmiş ve ortaya doksan maddelik bir

⁴⁶⁰ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)", *OTAM*, Sayı 29, (2011), s.127-130.

⁴⁶¹ BOA, C..DRB. 28-1360 (h. 09.01.1278)

metin çıkmıştır. Bu düzenlemede ilk dikkat çeken şey ise 1861 yılında muğlak biçimde bırakılan imtiyaz süresini doksan dokuz yıl olarak standart hale getirilmesidir. Ortalama 10 yıllık imtiyaz süreci içerisinde kâra geçebilmek için hızlıca yapılan kazılarda madenlerin tahrip edilmesi, bu sürenin uzatılmasını gerekli kılmıştır. Bir başka önemli değişiklik ise yabancılara yerli ortaksız, tek başlarına ihaleye girebilme imkânının verilmesidir. Yabancı ülke vatandaşlarına da Osmanlı'da maden şirketi kurma ve maden işletme hakkı verilmiştir. Yaşanan olumsuzluklara çözüm getirmesi için 1887 ve 1901 yıllarında değişiklikler yapılmış olsa da asıl köklü değişiklik 1906 yılı düzenlemesi ile getirilmiştir.⁴⁶² Ancak bu haliyle bile düzenlemeler sayesinde yaşanan madencilikteki canlanma maden haritalarına da yansımıştır.

1906 Maden Nizamnamesi hazırlık süreci yabancıların protestoları, elçiliklerle yapılan uzun görüşmeler ve pazarlıklar arasında geçmiştir. Osmanlı Devleti gümrük vergisini arttırmak istemiştir ancak kapitülasyonlar bunu engellediği için Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle pazarlık masasına oturmaktan başka çaresi kalmamıştır. Sonunda 1907 yılında, nizamname düzenlendikten bir yıl sonra Osmanlı Devleti'nin istediği gümrük vergisi artışı sağlanmıştır. Gümrük vergileri dışında imtiyaz alışı yöntemleri ve maden işçilerinin hakları yeni nizamnamede düzenlenen diğer önemli konular arasındadır.⁴⁶³

Son maden mevzuatı maden haritacılığı konusunda daha önceki düzenlemelerin izlerini taşımaktadır. Madenin 1:5.000 ölçekli üç kopyalı haritasının imtiyaz talep edenlerce hazırlatılması istenmiş, haritanın hazırlanan raporla birlikte önce vilayete ardından da İstanbul'a iletilmesi gerektiği belirtilmiştir. Haritaların bir kopyası Seraskerliğe maden ruhsatı istenen bölgede askerî açıdan bir sakınca olup olmadığını tespiti için verilmiştir. Vilayete gönderilen kopya haricinde diğer kopyalar Maden İdaresi ve mültezim tarafından saklanmıştır. İmtiyaz alındıktan sonra altı ay içerisinde haritalarda belirtilen sınırlar arazide tespit edilip işaretlenmiştir.⁴⁶⁴

Bahsi geçen düzenlemeler Osmanlı madenciliğindeki yabancı payını her geçen yıl biraz daha arttırmıştır. 1838 yılındaki Balta Limanı Anlaşması, İngiliz

⁴⁶² Keskin, *a.g.e.*, s.130-134.

⁴⁶³ Keskin, *a.g.e.*, s.134-135.

⁴⁶⁴ Keskin, *a.g.e.*, s.136-139.

şirketlerine Osmanlı topraklarında mülk ve toprak satın alabilme hakkı tanımıştır. Ancak satın alınan topraklardaki yeraltı kaynaklarının çıkartılması ve ticareti konusu Balta Limanı Anlaşması'nda düzenlenmemiştir. 1858 yılında yürürlüğe giren arazi kanunnamesinin 107. maddesi ile toprak sahibi her vatandaş için olduğu gibi İngiliz vatandaşlarına da Osmanlı topraklarındaki madenleri işletme hakkı verilmemiştir.⁴⁶⁵ Ancak devam eden süreçteki düzenlemeler etkisini göstermeye başlamış 1871 yılında bir İngiltere vatandaşına Aydın Vilayeti Sart Kazası civarındaki⁴⁶⁶, başka bir İngiltere vatandaşına ise Biga Lapseki'deki kükürt madeninin imtiyazı verilmiştir.⁴⁶⁷ Aynı yıl yine Aydın Vilayeti'nde bir İngiliz vatandaşı bu sefer bir Osmanlı vatandaşı ile ortak olarak Tire Kazası mevkiindeki zımpara madeninin imtiyazını almıştır.⁴⁶⁸ 1873 yılına gelindiğinde Aydın Vilayeti'ndeki linyit madeni imtiyazı da bir İngiliz'e verilmiştir.⁴⁶⁹ Osmanlı madenleri sadece İngiltere vatandaşlarının ilgisini çekmemiştir. 1875 yılında Rusya tebaasından David Savalan isimli bir şahsın Karahisar-ı Şarki'deki simli kurşun madeninin işletme imtiyazını alma talebinde bulunduğu bilinmektedir.⁴⁷⁰ 1878 yılında bir İtalya vatandaşı İnegöl'deki krom madeni imtiyazını talep etmiştir.⁴⁷¹ Örnekler bu şekilde devam ederken, yabancıların maden çıkarma ve ticaretini yapma konusunda aşama aşama elde ettiği serbestiyet zamanla Osmanlı madenciliğini domine etmeye başlamıştır. 1902 yılında Osmanlı Devleti'nin maden üretiminde azınlıklar %7.25, yabancılar %50.05, Türkler %42.70 pay alırken 1908 yılına gelindiğinde bu oran azınlıklar için %12.29'a, yabancı sermayedarlar için %64.92'ye yükselmiş ve Türklerin payı %22.79'a düşmüştür. Bu dönemde yabancı sermayenin kaynağı Fransa, İngiltere ve Almanya olmuştur. 1914 yılına kadar sektördeki liderliği %90'lık pay ile Fransa sermayesi almış, onu %14'lük pay ile İngiliz sermayesi ve %6'lık pay ile Alman sermayesi takip etmiştir. Fransız sermayesi kurşun, kömür, çinko ve manganez etrafında yoğunlaşmıştır. Nitekim simli kurşun ve çinko üretimi 1892 yılında kurulan "Balya-Karaaydın

⁴⁶⁵ Fatih Taşcı, Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti-Almanya İlişkilerinde Madencilik Alanındaki Faaliyetler (1871-1918), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2021, s.31.

⁴⁶⁶ BOA, ŞD., 495-42 (h. 08.02.1287)

⁴⁶⁷ BOA, ŞD., 496-29 (h. 18.04.1288)

⁴⁶⁸ BOA, ŞD., 496-10 (h. 20.10.1287)

⁴⁶⁹ BOA, ŞD., 2874-42 (h. 30.01.1290)

⁴⁷⁰ BOA, ŞD., 259-26 (h. 26.07.1292)

⁴⁷¹ BOA, ŞD., 2890-1 (h. 12.07.1295)

Şirket-i Osmaniyesi” tekelinde bulunmuştur. İngilizler krom ve boraks ile ilgilenirken Almanlar ise krom ve kömür ile ilgilenmiştir.⁴⁷²

İngiltere, Osmanlı madenleri ile ilgileniyor olsa da en cazip ödülünü Arap coğrafyasında ve petrolde aramıştır. Özellikle madencilikte Rumeli toprakları söz konusu olduğunda Fransa dikkati çekmektedir. Fransa’nın Osmanlı madenleriyle ilişkisi Zonguldak kömür madeni ile 1861 Nizamnamesi sonrası başlamıştır. Kurulduğu yıl olan 1848’den 1861’e kadar önce Bahriye, Evkaf Hazine-i Hassa Nezaretleri ve bankerler gibi birçok kişi ve kurum tarafından işletilmesine rağmen yeterince verim alınamaması üzerine 1861 yılında Fransızlar bu kömür ocağının işletme imtiyazını almışlardır. “Fransız Ereğli Şirket-i Osmaniyesi” adıyla kurulan bu şirket Osmanlı’daki en büyük sermayeli, ilk profesyonel kömür işletmesi olmakla kalmamış aynı zamanda Osmanlı Devleti’nden sonra ikinci en büyük işveren konumuna yükselmiştir. Çıkarılan madenin nakli için demiryolu da inşa edilmiştir. 1902-1907 yılları arasındaki kömür üretiminde %77’lik bir paya sahip olmuşlardır.

473

Osmanlı Devleti’nde madencilik söz konusu olduğunda yine Rumeli toprakları da ön plana çıkmıştır. Fatih dönemiyle birlikte Anadolu ve Balkanlar’daki maden rezervleri yönünden zengin bölgelerin tümü Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmiştir. Maden işletme hususunda genellikle madenlerin Osmanlı Devleti’nden önceki işletme usulleri ve şer’i hukuka aykırı olmayan örf ve adetler devam ettirilmiştir. Karşılaşılan sorunlara karşı sık sık yeni düzenlemeler yapılarak maden işletmesinin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Faal durumdayken Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçen ocaklarda kullanılan modern teknolojiler 15. ve 16. yüzyılda Osmanlı’daki madencilik teknolojisini batıyla çok rahat yarışır hale getirmiştir.⁴⁷⁴

Tablolardan⁴⁷⁵ da anlaşıldığı gibi özellikle Selanik vilayeti sadece Rumeli değil, Osmanlı madenciliği için de çok önemli bir yer olmuştur. Rumeli vilayetinin maden rezervi özelindeki dengi Anadolu’da Hüdavendigar ve Aydın vilayetleridir.

⁴⁷² Tamzok, *a.g.e.*, s. 181-183.

⁴⁷³ Taşcı, *a.g.e.*, s. 36-39.

⁴⁷⁴ Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, (2002), s.1464-1471.

⁴⁷⁵ Bkz. EK 7. 1857-1916 Yılları Arasında Balkan Vilayetlerindeki Maden Çeşitliliği

Özellikle silah ve cephane yapımında kullanılan madenler bakımından Rumeli toprakları oldukça zengindir.

Rumeli'deki maden rezervleri birçok açıdan önemlidir. İlk olarak ticaret yollarının üzerinde olması ve birçok limana sahip olması maden ticareti ile uğraşan tüccarların iştahını kabartmıştır. İkinci sebebi ise, özellikle 19. yüzyılın hareketli dönemlerinde maden ocaklarının gayrimüslim nüfusun yoğunlukta olduğu coğrafyalarda olması nedeniyle stratejik bir konuma sahiptir. Diğer bir sebebi ise zengin maden rezervlerinin yanında madencilik için elzem olan ormanlara ev sahipliği yapmasıdır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi Rumeli özelinde de süreç değişmemiş ve madencilikle birlikte ormancılık da paralel olarak gelişmiştir.

Maden sahaları büyük ve stratejik ekonomik kalemler olduğu için önem taşıırken ormanlar ise doğrudan köylüyle temas ettiğinden dolayı Osmanlı için önemli olmuştur. Osmanlı ormancılığı, bir yandan ormancılığı daha bilimsel bir hale getirilmeye çalışırken bir yandan da ormanların mülkiyet kategorisini değiştirmeye çabalamıştır. Tüm bu çabanın içerisinde gerek ekonomik gerek teknik ve gerekse de sosyal birçok sorun yaşanmıştır. Orman kaynaklarının gelişmesinin önündeki en büyük teknik engellerden biri yeterli bir ulaşım sisteminin olmamasıdır. Orman mamullerinin taşınmasının için buharlı gemilere olan bağımlılık demiryolları ile aşmaya çalışılmıştır. Ormancılığın bilimsel hale getirilmesinde iki önemli amaç vardır. İlki, işlenebilir ormanların yeri ve kapsamlarının belirlenmesi, diğeri ise kereste hacminin büyüme ve tükenme hızının hesaplanmasıdır.⁴⁷⁶ Bu sayede ormanların sınırları ve mülkiyet sahibi belirlenip kaçak kullanımların önüne geçilecek, ormanların tükenme ve kendilerini yenileme hızı bilinebilecek, kereste ihtiyacının ne kadarının kendi kaynaklarından karşılanabileceği hesaplanacak ve daha isabetli ekonomik planlamalar yapılabilecektir.

Kırım Savaşı, Osmanlı ormancılığı için de önemli bir dönem noktası olmuştur. Kırım Savaşı'nda girilen büyük borç yükü devletin kaynaklarını daha verimli kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu durum da ormanlardan en

⁴⁷⁶ Selçuk Dursun, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007 s.189.

yüksek verimi almak için arka arkaya çeşitli düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Ticaret Nezareti bünyesinde Fransa'dan getirilen uzmanlarla birlikte bir orman komisyonu kurulmuştur. 1857 yılında kurulan Orman Mektebi ile bilimsel ormancılık eğitimi başlamış ve sadece ormanlar konusunda uzmanlaşmış memurlar yetiştirmek amaçlanmıştır. Çeşitli düzenlemeler olsa da ormanlara özel bir düzenleme olmadığı için 1862 yılında 68 maddelik Orman Layihası hazırlanmıştır. Layiha çeşitli kurumlardan eleştirilere maruz kalınca daha geniş bir düzenleme yapılmış ve 1869 yılında Orman Nizamnamesi hazırlanmış, 1870 yılında da yürürlüğe girmiştir.⁴⁷⁷ Bütün bu orman düzenlemeleri çoğunluğu ortak mülkiyet altında olan, köylünün serbestçe kullanabildiği ormanlık alanların devlet kontrolüne geçmesi, ihale ve kullanım şartlarının belirlenmesi için yapılan yasal düzenlemelerdir. Rumeli ormanları ormanlarında da durum Anadolu ormanlarından farklı değildir.

19. yüzyılda Bosna Eyaleti'nin bütün ormanları devlete aittir ve bu ormanlar eyaletin yüzölçümünün yarısını kaplamıştır. 1830'lu yıllara kadar ormanlar çoğunlukla halkın günlük ihtiyaçları için kullanılırken 1830'lu yıllardan sonra ticari bir ürün haline gelmiştir.⁴⁷⁸ Ticari ürün haline gelmesiyle Osmanlı Devleti ile Avusturya sık sık karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Bosna'nın orman imtiyazları konusunda Avusturya her yolu denerken, Osmanlı Devleti sıklıkla Avusturya'nın Bosna ormanlarından tasarruf etmesini engellemeye çalışmıştır. Bosna-Hersek'i yöneten Ömer Paşa, bir yandan Bosna topraklarında Tanzimat düzenlemelerini uygulamaya çalışırken diğer taraftan da yerel ormancılık ve kereste politikalarına dahil olmuş, Avusturyalı tüccarlar ile yapılan gizli anlaşmaları açıklamıştır. Bu gizli sözleşmelere göre bazı zengin Avusturyalı tüccarlar yirmi yıl süre ile Bosna ormanlarından odun kesme ve odun kömürü yapma imtiyazı elde etmişlerdir. Ömer Paşa, bu sözleşmelerin uygulanması halinde Bosna ormanlarının yok olacağına dair endişesini merkeze bildirmiş ve sözleşmelerin iptal edilmesi konusunda tavsiye vermiştir. 19 Mart 1852 yılında Meclis-i Vâlâ bu konuyu tartışmış ve Bosna

⁴⁷⁷ Recep Ölmez, *Ormanlar Üzerinde Hâkimiyet Mücadelesi: Istranca Ormanları Örneğinde Reform, Modernite ve Köylülük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2021, s.22.

⁴⁷⁸ Zafer Gölen, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları", *Belleten Türk Tarih Kurumu*, Cilt:LXXX, (2016), s.547.

ormanlarından ağaç kesme imtiyazı alan Avusturya şirketlerinin imtiyazlarının feshine ve sadece hâlihazırda kesilen ağaçların nakline izin vermiştir.⁴⁷⁹ Ancak bu süreç içerisinde 5.000 kütük kesilip ihraç edilmiştir.⁴⁸⁰ Avusturya'nın Bosna ormanlarını kullanımı konusundaki ısrarının sonucunda Avusturya ile orta yol bulma çabaları devam etmiş, bölgedeki ormanların haritasını çıkarması için Bosna hudut memuru Miralay Ali Bey görevlendirilmiştir. Ali Bey, Banaluka ve Bihke civarlarında inceleme yapmış, Avusturya'nın orada yarattığı tahribatı açığa çıkarmıştır. Yaratılan tahribata ek olarak imtiyazı alan şirketin sözleşme şartlarına uymadığı da tespit edilmiştir.⁴⁸¹ Osmanlı orman haritalarının belki de ilk örnekleri olan Ömer Paşa ve Miralay Ali Bey'in yaptığı Bosna orman haritalarına ulaşılammıştır. Ömer Paşa'nın hazırladığı haritaların daha hazırlandığı dönemde kaybolduğu arşiv kayıtlarına geçmiştir.⁴⁸²

Bosna orman sorunu, Osmanlı hükümetinin taşradaki orman kaynaklarına olan ilgisini körüklemiştir. 1853 yılındaki Sinop felaketinin ardından artan kereste ihtiyacı Kırım Savaşı'nın ilerlemesi ile alevlenmiş ve ormancılığın üzerine olan ilgiyi arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı kredileri ödeyebilmesi için ormanların daha iyi ve verimli idare edilmesi gerekmiştir.⁴⁸³ Ormanların daha verimli hale getirilmesi için gereken profesyonel ormancılar yetiştirmek için yeni okullar açılmış, eğitim sisteminde değişikliklere gidilmiştir.

Tanzimat döneminde açılan pek çok meslek okulundan biri de orman mektebidir. İmparatorluğun ormanlarının, ahşap yapılaşmanın artması, demiryolu inşaatları ve sanayi yüzünden verimsizce ve hızla tahrip edilmesine önlem olması amacıyla kurulmuştur. Batıdaki örneklerine benzer şekilde teşkilatlanmıştır ancak ilk olarak matematik, tabii bilimler ve fizik gibi dersleri yürütecek öğretim elemanı sıkıntısı baş göstermiştir. Bu sorunu aşmak için Fransa'ya başvurulmuş, Paris elçisi aracılığı ile iki Fransız uzman getirtilmiştir. Ancak bu sefer de hem konuya ilgili hem de Fransızca bilen yeterli sayıda öğrenci olmadığı için süreç aksamıştır. İlk olarak

⁴⁷⁹ BOA, A.}MKT.MVL. 50-98 (h. 15.05.1268)

⁴⁸⁰ Dursun, *a.g.e.*, s.163-172.

⁴⁸¹ Gölen, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları", s.552. ve BOA, İ.MVL., 247-8978 (h. 06.12.1268)

⁴⁸² BOA, A.}MKT.NZD. 64-37 (h. 27.01.1269)

⁴⁸³ Dursun, *a.g.e.*, s.163-172.

Fransızca bildikleri için Harbiye ve Hendesehane öğrencilerine başvurulsa da buradaki öğrenciler istekli olmayınca Bâbîâlî Tercüme Odası memurlarından on kişi orman memuru olarak seçilmiştir. İlk eğitim, Fransız öğretim elemanı Louis Tassy yönetiminde 1857 yılında başlamıştır. Tassy'nin 1862'de Fransa'ya gitmesi ile ara verilmiş, 1865'te dönmesiyle devam etmiştir. Tassy'nin ayrılmasından sonra da diğer Fransız hocalarla eğitime devam edilmiştir. 1871 yılında hazırlanan Orman Mektebi Nizamnamesine göre orman mektebi iki yıllık olacak şekilde planlanmıştır. Türkçe, matematik, fizik, kimya, ormanlar ağırlıklı doğa tarihi, orman fenni, tasarrufu emlake (toprak mülkiyeti), harita ahzi (harita hazırlamak), eczaman mesahasına ait bahisler ve ormanlara ait kanunlar okutulacaktır. Eğitim hem teorik hem de uygulamalı olarak planlanmıştır. Öğrenciler her yıl on beş-yirmi gün arasında ormanlarda uygulama yapacaklardır. Ancak okul bütçe kısıtlamasına takılmış ve 1880 yılında Maadin Mektebi ile birleştirilerek Orman ve Maadin Mektebi adını almıştır.⁴⁸⁴

Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda memur iken Fransızca bildiği için Orman Mektebi'ne başlayıp buranın ilk mezunlarından olan Nazif Efendi 1861 yılında mezun olduktan sonra aynı okulda matematik hocalığı yapmıştır. Aynı zamanda 1867 yılında iki yabancıyla beraber Selanik ve Tırhala ormanlarını keşfe gönderilmiştir. 1871 yılında Umum Ormanlar Baş Müfettişliği'ne atanmıştır. Beluva ormanlarından geçmesi planlanan demiryolu için kesilecek ağaçların belirlenmesi, harita ve planlarının çıkarılmasında çalışmıştır. 1881 yılında başmühendis olarak Orman ve Maadin Meclisi'nde görev almıştır.⁴⁸⁵

Nazif Efendi Orman mühendisi olarak görevinde yükselebilmiş olsa da her Orman Mektebi mezunu onun kadar şanslı olamamıştır. Bazı mezunları istihdam edebilmek için saha çalışmaları düzenlenmiştir. Bu saha çalışmalarından biri 1861 yılında Belgrad ormanlarının yeni haritalarının çıkartılması görevidir.⁴⁸⁶

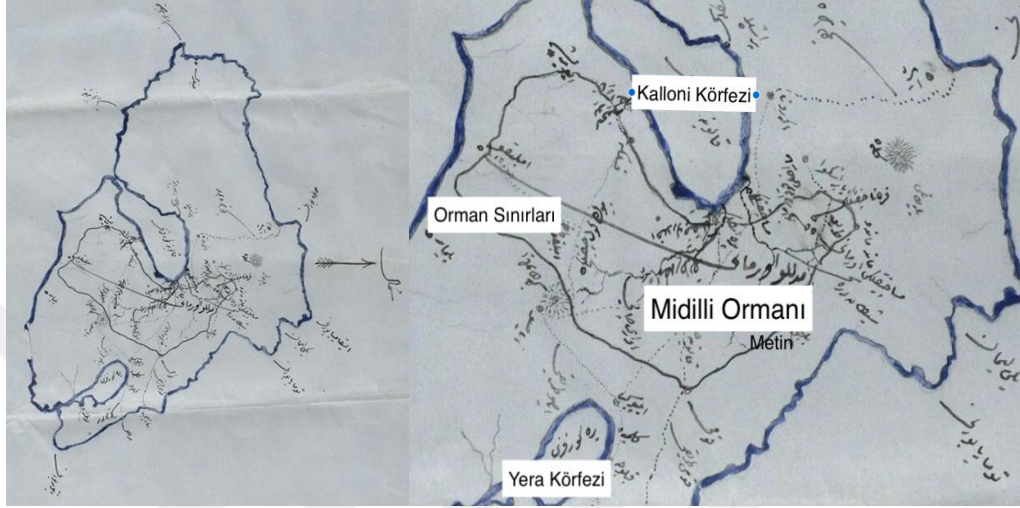
Aynı yıl, Midilli Adası'nın ormanlarının yerel halk tarafından kontrolsüz kesildiği, çobanlar tarafından mera açmak için yolcular tarafından da ihmalkârlık yüzünden orman yangınlarının çıkartıldığı Ticaret ve Maliye Nezareti'ne

⁴⁸⁴ Rifat Önsoy, "Tanzimatta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, IRCICA, (2001), s. 484-486.

⁴⁸⁵ Abdurrahman Fatih Şendil, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Orman Fakültesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2014. s.16.

⁴⁸⁶ BOA, İ.DH. 475-31900 (h. 27.01.1278)

bildirilmiştir. Bu şikâyet üzerine 1861 yılında başka bir Orman mektebi mezunu Midilli Adası'ndaki tersaneye ait söz konusu ormanların keşif ve muayenesini yapmak üzere görevlendirilmiştir.⁴⁸⁷ Orman Mühendisi Osman Efendi bu görevi 1862 yılında 26 maddeli ve bir haritalı (Harita 98) keşif raporunu sunarak tamamlamıştır.⁴⁸⁸

Harita 98. Osman Bey'in Midilli Çam Ormanları İçin Hazırladığı Harita, 1862.

Kaynak: BOA, MVL. 788-13.

Oldukça amatör ve ölçeksiz olan Osman Bey'in Midilli çam ormanları haritası ulaşılabilen ilk orman haritalarından biri olması sebebi ile önemlidir. Kabaca Midilli haritası çizilip Midilli içerisindeki ormanın konumu belirlenmiştir. Limanlar ve burunlar haritada belirtilen bir başka unsurdur. Haritada herhangi bir koordinat çizgisi, ölçek, lejant ya da yükseklik göstergeleri bulunmamaktadır. Bu özellikleri ile haritadan daha çok plan olma niteliğine daha uygundur.

1857 yılında kurulan Orman Mektebi, 1871 yılında hazırlanan yeni nizamnamesi ile iyileştirilmeye çalışılmıştır. 1871 yılındaki Orman Mektebi Nizamnamesi, nizamnameyi uygulayacak orman mühendisi yetiştirmek amacıyla düzenlenmiştir. Okulda öğrencilere okutulan derslerin içerikleri şu şekildedir: Türkçe, harita çıkartma ve cisimlerin büyüklüklerini hesaplama, fizik ve matematiğe giriş, doğa tarihinin ormanlarla ilgili kısımları, ormancılık bilimi, ormanların dikilmesi, kesilmesi, genişletilmesi ve korunması, arazi ve orman kanunu. Teorik

⁴⁸⁷ BOA, A.}MKT.MVL 132-26 (h. 10.03.1278)

⁴⁸⁸ BOA, MVL., 788-13 (h. 25.10.1278)

dersler dışında öğrencilerin belli dönemlerde ormanlarda uygulamalı eğitim yapmaları da öngörülmüştür.⁴⁸⁹

1880 yılında Orman Mektebi ile birleşen Maadin Okulu'nun programı temelde iki kısma ayrılmıştır. İlk kısımda orman ve maden mühendisliği için gerekli ortak dersler verilirken ikinci kısmında orman veya maden mühendisliği ile alakalı ayrıntılı dersler verilmiştir.⁴⁹⁰

1882 yılında Orman ve Maadin Mektebi öğrencileri programda⁴⁹¹ öngörüldüğü gibi uygulamalı eğitim yapmıştır. Eğitim Alemdağ ormanlarında gerçekleşmiş, öğrenciler ağaçları inceleyip ormanın haritasını çıkartmıştır.⁴⁹²

1893 yılına kadar bu eğitim programı sürdürülmüş ancak iki alanın birbirine uymadığı kararına varılarak Orman Mektebi Halkalı Ziraat Mektebi'ne nakledilmiştir. Bu okula da ormancılıkla ilgili dersler koyulmuş adı da Halkalı Ziraat ve Orman Mekteb-i Âlisi olarak değiştirilmiştir. Ancak İkinci Meşrutiyet sonrası buradaki ormancılık eğitimi yeterli gelmemiş, okul farklı aşamalarda iki okula bölünmüştür. Okulun bir kısmı Bursa'ya gönderilmiş, orta öğretim statüsü verilmiş ve burada orman mühendis muavini yetiştirilmiştir. Okulun diğer kısmı ise Büyükdere'de fakülte haline gelerek orman mühendisi yetiştirmiştir.⁴⁹³

Okullar birleştirildikten sonra 1894/1895 (hicri 1312) yılında "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı"⁴⁹⁴ isimli bir kitapçık ile okulda okutulan derslerin içerikleri yayınlanmıştır. Bu programda Fenn-i Mesâha-i Arazi- Harita Ahzı Usûlü isimli ders dahil 24 ders⁴⁹⁵ listelenmiştir. Haritacılık dersine ait elimizdeki nadir ders

⁴⁸⁹ Şendil, *a.g.e.*, s.27.

⁴⁹⁰ Önsoy, *a.g.e.*, s.486.

⁴⁹¹ Bkz. EK 8. Orman ve Maadin Mektebi Ders Programı.

⁴⁹² BOA, Y..MYV. 8-106 (h. 16.05.1299) Orman Mektebi öğrencilerinin Alemdağ ormanlarına daha önce de uygulamalı eğitim için gittiği bilinmektedir (bkz. BOA, A.}MKT.MHM. 144-66 (h. 24.03.1275) ve İ.DH.. 417-27611 (h. 05.04.1275)) Ancak 1858 yılında gerçekleşen bu eğitim sürecinde harita çizilip çizilmediği bilgisine ulaşılamamıştır.

⁴⁹³ Önsoy, *a.g.e.*, s. 486.

⁴⁹⁴ Bu çalışmada bahsedilen kitapçığın orijinaline ulaşılamamıştır. Kitapçığın bilgileri şu şekildedir; Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı, İstepen Matbaası, İstanbul, 1312.

⁴⁹⁵ Programda listelenen diğer dersler ise şunlardır; Fen-i Ziraat (Ziraat Fenni), Fen-i Mevaşi (Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvanlar Bilimi), İlm-i Servet-i Ziraat (Ziraat İktisadı), İlm-i Hendese-i Ziraat (Ziraat Mühendisliği), İlm-i Nebatat (Bitki Bilimi), Vezâif-i Hayat ve Teşrih-i Nebat (Bitkilerin Vazifeleri ve Anatomisi), Orman Fenni, Kimya-i Umumî (Genel Kimya), Sanayi-i Zirai (Zirai Zanaatlar), Kavanin-i Ziraiye (Ziraat Kanunları), Bahçivanlık, İlm-i Maadin (Maden İlmî), İlm-i Tabakat'ül Arz (Jeoloji), Hikmet (Fizik), İlm-i Alaim-i Ceviyye (Meteoroloji), Fenn-i Mihaniki

içeriklerinden biri olması sebebiyle önem arz etmektedir. Fenn-i Mesaha-i Arazi-Harita Ahzı Usulü (Arazi Ölçümleri ve Harita Hazırlama Usulü) dersi ikinci sınıfta otuz iki saat okutulmuştur. Ders, üç kısma ayrılmıştır. “Arazi ölçümü” başlığını taşıyan ilk kısımda arazi ölçümünde kullanılan aletler, arazinin muayenesi, ölçme teknikleri gibi konular işlenmiştir. İkinci kısım ise “harita ahzı usûlü” başlığını taşımıştır. İkinci kısımda da arazi ölçümünde kullanılan teknikler, grafometre ve grafometrenin kullanılışı, pantometre, pusula, haritalandırma, bir şehrin haritasını yapma, ölçümü yapılan arazinin veya haritanın resmedilmesi, grafometre veya pusula ile oluşturulmuş bir haritanın resmedilmesi, harita lejantı hazırlama, bir arazinin haritasına bakarak sınırının belirlenmesi, yükseklik ölçümü ve arazinin kısımlandırılması gibi konuları içermiştir. “Usûl-i tesviye” başlığını taşıyan üçüncü ve son kısımda ise yüzey seviyesi, yüzey mukâyesesi, zemin düzleme aletleri ve zemin düzleme teknikleri gösterilmiştir.⁴⁹⁶

Dersin içeriği kabaca anlatıldıktan sonra dersin nasıl işleneceği konusuna geçilmiştir. Bu yönergeye göre, ilk kısımda dersin tarifi yapılacak, arazi gibi giriş konuları anlatıldıktan sonra ise arazi ölçümü hakkındaki bilgilerin aktarımına geçilecektir. Bu kapsamda arazi ölçümünde kullanılan aletler flama, ölçüm zinciri, cep şeridi, künye, bu aletlerin kullanımı, bir istikâmeti flamalama, künye yardımı ile istikâmet belirleme, istikâmet takip etme, istikâmetlerin ölçüm usulleri, arazi sınırı belirleme usulleri, irtifâ ölçümü, arazi muayenesi ve ölçüm zinciri ve künye yardımıyla bir arazinin ölçümü gibi konular işlenecektir. Harita ahzı başlıklı ikinci kısımda ise yüzeyin tarifi, harita altına almada kullanılan aletler ve harita altına alma usulleri anlatılacaktır. Bu süreçte işlenecek konular ise şu şekildedir;

“Ölçüm zinciri yardımıyla harita altına alma, istikâmet usulüyle harita altına alma, inşâî usulü, kesişme ve uzaklık usulleri, baş noktaların belirlenmesi, grafometre, grafometrenin kullanımı, pantometre, pantometrenin kullanımı, dürbün, dürbünlü grafometre, pusula, pusula kullanımı, açıların ölçümü ve harita altına almada uygulanması, plançete, sehpa, plançetenin kullanımı, nokta ve kesin

(Mekanik Fenni), İlm-i Cebir (Matematik), İlm-i Hendese-i Nazariye (Teorik Geometri), Hıfz-ı Sıhha (Sağlığı Koruma), Fenn-i Baytar-i Umumi (Genel Veterinerlik Bilimi), Bağcılık, Kitabet, Fransızca

⁴⁹⁶ Volkan Çeşme, *Halkalı Ziraat Mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011, s.91-93.

uzaklık usullerinde kullanımı, genel haritalar, bir şehrin haritasını yapma, bir yerleşim bölgesinin haritasını yapma, haritaları resimleme, resimli bir haritanın faydaları, kadastro, ölçek, ölçümü yapılan arazinin resmedilmesi, zincir yardımıyla yapılan haritanın resmedilmesi, zincir ve künye yardımıyla yapılan haritanın resmedilmesi, pusula yardımıyla yapılan bir haritanın resmedilmesi, grafometre yardımıyla yapılan bir haritanın resmedilmesi, resmedilmiş haritaların çoğaltılması, harita anahtarı, resmedilmiş bir arazinin ölçümü, harita üzerinden bir arazinin sınırının belirlenmesi, arazinin irtifasının ölçümü ve arazinin bölümleri’’⁴⁹⁷

Dersin son kısmında öğrencilere bir arazinin irtifasını ölçme, rakım, zemin düzleme aletleri ve bunların tarifleri ile kullanımı, iki nokta arasını tesviye etme, deniz ve göllerin derinliğini ölçmek için kullanılan alet olan iskandil, göllerin derinliğini ölçme gibi konular gösterilecek ve öğrenciler tarlalara götürülerek aldıkları eğitimi uygulamaları istenecektir.⁴⁹⁸ Ders içeriğinin ne kadarının etkili bir şekilde uygulandığı bilinmemekle birlikte, sıklıkta tekrara başvuran ayrıntılı bir haritacılık dersi planlandığı açıktır. Sivil bir eğitim kurumunda planlanan bu haritacılık dersi Osmanlı Devleti’nin orman, tarım ve kadastro haritacılarına olan ihtiyacını gözler önüne sermektedir.

İkinci Meşrutiyet’ten sonra Halkalı Ziraat ve Orman Mekteb-i Alîsi bünyesinden ayrılan Orman Mektebi, müstakil bir okul haline gelmiştir. Orman Mektebi’nin 1910 tarihli nizamnamesinde okulda işlenecek dersler listelenmiştir. Bu nizamname ders içerikleri konusunda Ziraat Mektebi için hazırlanan kitapçık kadar ayrıntılı olmasa da dersler hakkında verdiği kısa bilgiler ve alt başlıklarla fikir sahibi olunmasını sağlamıştır. Dersler temelde ormanlara dair ilmi bilgiler, ormanları haritalandırma, ormanlarda gerekli inşaatları yapabilme, ormanlarda bulunan hayvanları koruma veya haşere itlafı ve ormanlara yönelik kanunlar çerçevesinde şekillenmiştir. Dersler altı ana ders altındaki çok sayıda alt başlık olacak şekilde

⁴⁹⁷ Çeşme, a.g.e., s.91-93.

⁴⁹⁸ Çeşme, a.g.e., s.91-93.

düzenlenmiştir.⁴⁹⁹ Sadece haritacılığa ait müstakil bir ders olmasa da ana dersler altında haritacılığa da yer verilmiştir. Topografya dersinde topografyada kullanılan aletler tanıtılmış ve harita çıkartmak için gerekli üçgenleme ve diğer ölçüm yöntemleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Haritacılık konusunda en ayrıntılı ders ise inşaat dersidir. Harita tersim etmeye dair olan maddesinin alt başlıklarında ise mukayese, yüzeylerin dağılımı yer almıştır. Harita tersim etmede mukayese, geometrik mukayese, eğim mukayeselerinde çizme usulü, rasat hattının kuzey-güney hattının yaptığı açı, harita çizimindeki hatalar, hataların bulunması ve düzeltilmesi, büyük ve küçük haritalarda kullanılan işaretler, yüzeylerin dağılımında sathın belirlenmesi, yüksek bir noktadan arazi taksimi ve hudut işaretleri bu dersin içerisinde işlenmesi gereken konulardandır.⁵⁰⁰

En ayrıntılı haritacılık içeriğinin inşaat dersi altında verilmesi orman haritacılığı açısından bir eksiklik olsa da ölçüm yöntemleri ve aletleri bahsinin topografya dersinde geçmesi bu açığı nispeten kapatmaktadır. Derslerin geneline bakıldığında ise, Avrupa mekteplerine benzer şekilde ders çeşitliliğinin artırıldığı görülmektedir.

3.2.2. Osmanlı Orman ve Maden Haritaları

Osmanlı Devleti'nde hudut haritaları içerisinde maden sahalarının gösterildiği haritalarla karşılaşılıyor olsa da bir maden sahasının gösterilmesi için hazırlanan müstakil maden haritaları oldukça yenidir. Bütün Rumeli sancakları için hazırlanmış maden haritalarını arşivlerde görmek mümkündür. İşkodra ve Hersek sancaklarının ilk ve tek haritası aynı zamanda Osmanlı arşivinin ilk maden haritası olma özelliğini de taşımaktadır. 1853 tarihli, Türkçe olarak hazırlanan bu haritada (Harita 99) Karadağ ve Dalmaçya sahilleriyle birlikte limanlar, yerleşim yerleri ve bazı maden sahaları gösterilmiştir. Haritanın 1853 yılında Karadağ ve Dalmaçya'yı kapsar şekilde hazırlanmış olması akla o dönemde yaşanan Karadağ çatışmalarını

⁴⁹⁹ Listelenen bu dersler şu şekildedir: 1.Orman Fenni, 1a.Ormanların Terbiye ve İmarı, 1b.Ormancılığa Dair İktisat, 1c.Ormanların İşletirilmesi, 2.Ulum-i Tabii Tatbikatı (Doğa Bilimleri Pratiği), 2a.Bitki Bilimi, 2b.Bitkinin Hayatı, 3.İlm-i Hayvanat (Hayvan Fenni), 3a.Av Hayvanları, 3b.Haşereler, Zararlı Haşereler, 4.İlm-i El'arz ve El'maadın (Yer Küre ve Madenler Bilimi), 4a.Kayalar, 4b.Toprak, 5.İlm-i Hukuk (Hukuk Bilgisi), 6.İlm-i Riyaziye Tatbikatı (Hesap Bilgisi Pratiği), 6a.Miyah (Sular), 7.Topografya, 8. İnşaat.

⁵⁰⁰ Şendil, a.g.e., s.90-97.

getirmektedir. 1853, Vladika Danilo önderliğinde Karadağ'ın -Avusturya'nın örtülü desteği ile- Osmanlı Devleti ile çatışmaya girdiği ilk yıldır. Çatışmalar Karadağlıların 24 Kasım 1852 gecesi Jabjak'ı ele geçirmeleri ile başlamıştır. Avusturya, 1853 Şubat'ında Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek çatışmaların durmasını sağlamış ayrıca Danilo'nun prensliğinin kabulü ve Grahova'nın Karadağ'a bırakılması konusunda baskı da yapmıştır.⁵⁰¹ Arşiv kayıtlarında bu konuda bir bilgi olmasa da haritanın Grahovo bölgesini de içermesi akla Avusturya'nın teklifinden sonra bölgenin ekonomik potansiyelini görmek amacıyla hazırlanmış olup olmadığını getirmektedir.

Harita 99. Hersek ve İşkodra Sanjaktarı Dâhilinde Karadağ ve Dalmaçya Sahillerini Gösterir
Harita, 1853.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 102 (h. 01.04.1269)

Müstakil bir maden haritası olma özelliğini tam anlamıyla sağlamamış olsa da, yani tek amacı madenleri göstermek için yapılmış bir harita olmasa da, madencilik için gerekli olan bütün unsurları içerisinde barındırdığı için (madenlerin nakli için gerekli sahiller ve limanların bilgisi gibi) maden haritası olarak anılmıştır. Haritanın bir lejantı olmadığı için işaretleri tanımlamak oldukça zor olsa da incelenen diğer haritalar yardımı ile bu haritayı anlamlandırmak mümkündür. 1853 yılındaki bu haritadan 1870 yılına kadar arşivlerde maden haritasına pek rastlanılmamaktadır. Bu durgunluğa tek istisna 1866 yılında hazırlanan ve aynı zamanda Balkan eyaletleri

⁵⁰¹ Gölen, “Karadağ Devleti’nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, s.664.

için arşivin iki İngilizce haritasından biri olan Draništa kömür madeni haritasıdır.⁵⁰² Harita, bir başka kayıta ise Draništa Çiftliği yakınından geçen demiryolu ve limanı gösteren harita olarak kaydedilmiştir.⁵⁰³ Harita sadece madenleri değil, madenlerin nakli için gerekli olan liman ve demiryollarını da göstermektedir. Arşiv kayıtlarında İngilizce haritaların kısıtlı olmasının bir sebebi Rumeli topraklarındaki madenlerle daha çok Fransızlar ilgilenirken, İngilizlerin Arap coğrafyasındaki zenginliklere yönelmesidir. Diğer bir sebebi de bu haritaların bir kısmının zaman içerisinde kaybolmuş olabileceğidir. 1855 tarihli bir evrakta Rumeli madenlerine ait olup İngiliz mühendisler tarafından hazırlanan harita ve maden ocağı resimlerinin Meclis-i Vâlâ Evrak Odası'nda bulunamadığı bilinmektedir.⁵⁰⁴

1869 Maden Nizamnamesinin ardından haritacılık faaliyetleri arttığı için 1853-1870 yılları arasında Balkan coğrafyası madenciliğindeki durgunluğun bir sebebinin madencilikteki yasal düzenlemeler olduğu görülebilmektedir. Bununla birlikte söz konusu dönemde Rumeli topraklarının oldukça hareketli olduğu da gözden kaçmamalıdır. Kırım Savaşı (1853-1856), Eflak-Boğdan Meselesi (1857-1862) ve ardından Girit İsyanı (1866-1867) gibi büyük sorunların yanında başka birçok çatışma da Rumeli'de sürmektedir. Bütün etkenler birleşince Rumeli topraklarındaki maden haritacılığı faaliyetlerinde kartografik bir durgunluk yaşanmıştır. 1870 yılı itibariyle arşivlerdeki Fransızca haritalarda artış gözlenmektedir. Fransızların Osmanlı toprakları üzerindeki maden haritacılığı faaliyetleri hızlansa da Türkçe haritaların hazırlanması için 1882 yılını beklemek gerekmiştir. Bu yıla kadar sıkça Fransızca haritaların üzerine yazılan Türkçe tercümeler ile süreç yürütülmüştür. Ölçek bilgisi olan bütün haritalar 1:500 veya 1:5.000 ölçeklidir.⁵⁰⁵

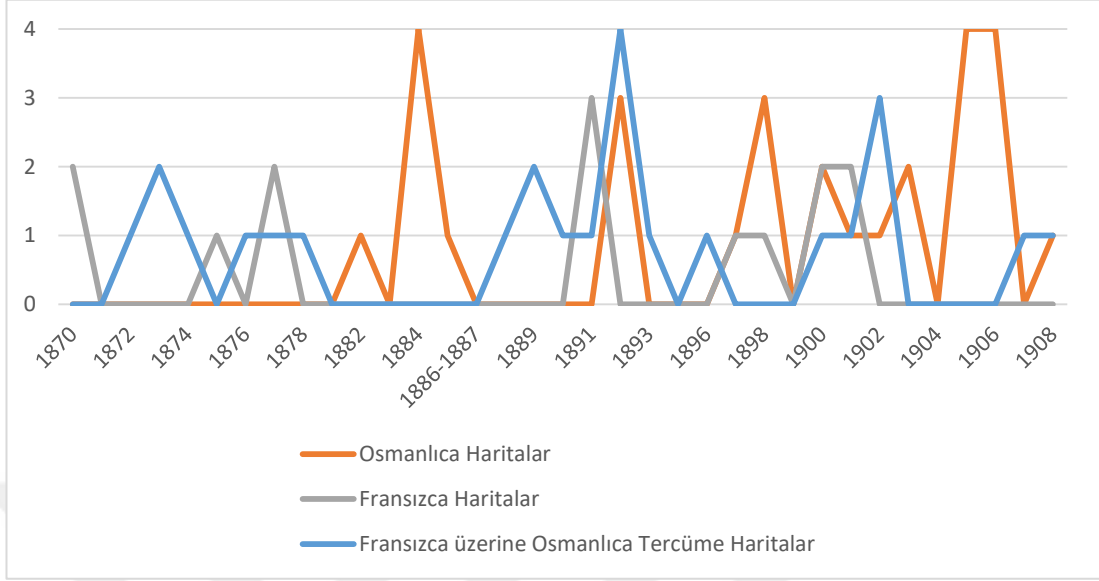
⁵⁰² BOA, HRT.h.. 1598 (h. 19.10.1282)

⁵⁰³ BOA, HRT.h.. 962 (h. 19.10.1282)

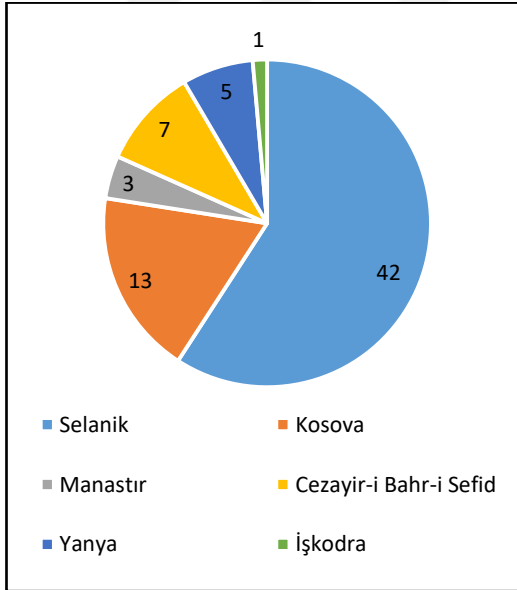
⁵⁰⁴ BOA, TS.MA.e 1213-46.

⁵⁰⁵ Ölçek konusunda tek istisna 1:20.000 ölçekli, 1900 tarihli Fransızca olarak hazırlanan Selanik'in Siroz ve Langaza kazalarındaki krom madeni haritasıdır.

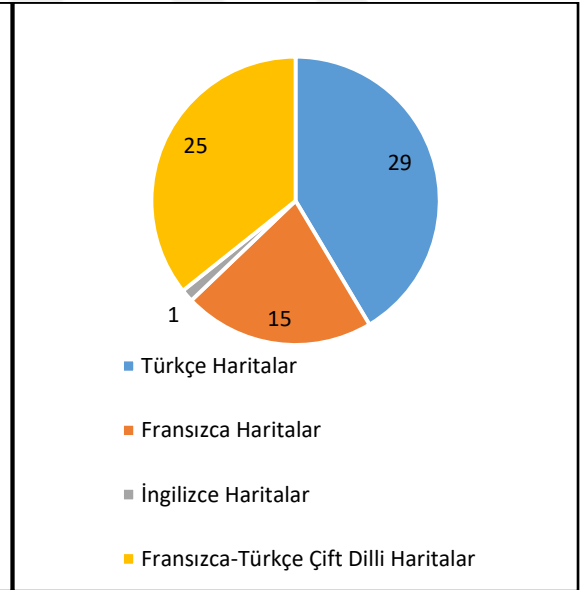
Tablo 1. 1870-1908 Yılları Arası Rumeli Toprakları İçin Farklı Dillerde Hazırlanan Maden Haritaları (Osmanlı Arşivi).

Tablo 3. 1908 Yılına Kadar Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Haritalar Fonundaki Rumeli Topraklarına Ait Maden Haritası Sayıları

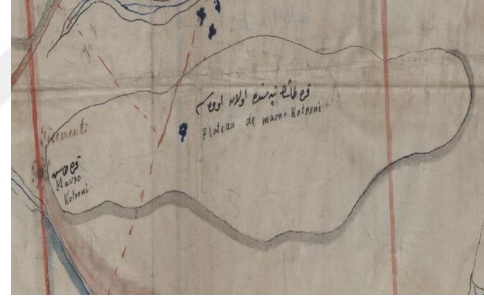

Tablo 2. 1908 Yılına Kadar Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi Haritalar Fonundaki Rumeli Topraklarına Ait Maden Haritalarının Hazırlanma Dilleri

Balkan toprakları arasında en çok harita Selanik vilayeti için hazırlanırken en çok haritası çizilen maden çeşidi de krom olmuştur. Selanik vilayetini Kosova vilayeti takip etmiştir. Süreç boyunca çift dilli haritalar ile Türkçe haritaların sayısı birbirini baş başa takip etmiştir. 1870-1908 yılları arasındaki maden haritası üretimi incelendiğinde 1870'te Fransızca ve hemen ardından çift dilli olarak üretilen

haritalara 1883 yılında Türkçe haritaların eklendiği de görülebilmektedir. 1885 ve 1905 yıllarında Türkçe maden haritası üretimi zirve yapmıştır. İncelenen dönemin sonuna doğru Türkçe ve çift dilli haritaların baskınlığı tablodan rahatça anlaşılabilmektedir. 1867 yılında yabancılara verilen toprak alabilme izninin ve 1869 yılındaki yeni maden nizamnamesinin etkisi görülmüş, 1870 yılında maden haritacılığı canlanırken ilk yapılan maden haritalarından biri de Fransızca olarak hazırlanan Yanya krom madeni haritası (Harita 101) olmuştur. Aynı bölge ve aynı maden için bir başka harita (Harita 100) 1872 yılında, maden imtiyazı “Fransua” isimli kişiye verildiğinde⁵⁰⁶, üzerinde Türkçe çeviriler ve notlarla birlikte hazırlanmıştır.⁵⁰⁷ 1870 yılında hazırlanan harita çok daha profesyonel hazırlanmış bir çalışmadır. Ancak 1872 yılındaki harita birebir kopyası olmasa da 1870 tarihli haritadan yardım alarak hazırlandığı görülebilmektedir. 1870 yılının bir diğer haritası yine Fransızca olarak hazırlanan Selanik vilayeti kömür madeni haritasıdır.⁵⁰⁸ 93 Harbi yaklaşmaya başladıkça da bölgedeki kartografik hareketlilik azalmıştır.

Harita 101. Fransızca Yanya Krom Madeni Haritası, 1870. Kaynak: BOA, HRT.h.. 1984	Harita 100. Türkçe-Fransızca Yanya Krom Madeni Haritası, 1872. Kaynak: BOA, HRT.h.. 1282
---	--

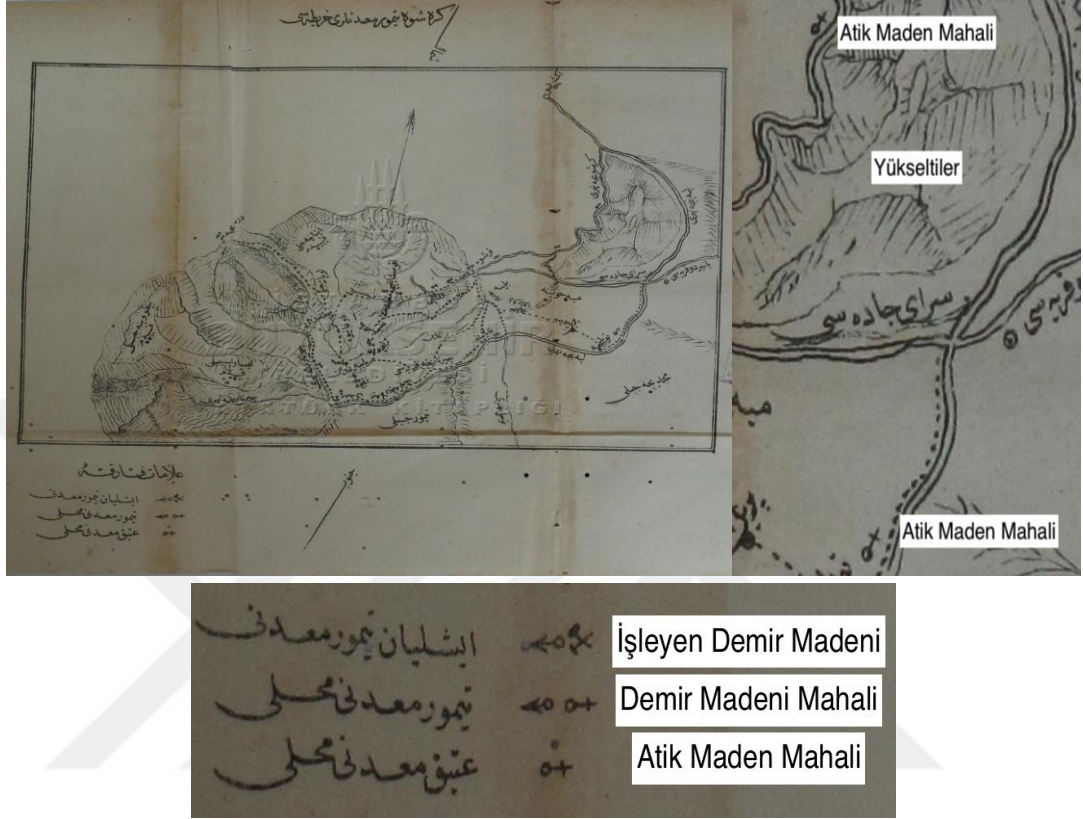
1870 yılında Bosna Vilayet Salnamesi'ne Bosna'daki işleyen ve âtil durumdaki demir madenlerinin yerinin gösterildiği bir harita eklenmiştir. Vilayet salnamelerine haritaların eklenmesi kayıtlarda sık karşılaşılan bir durum değildir. Eklenen haritaların büyük kısmını geniş alanların gösterildiği siyasi haritalar niteliği taşımaktadır. Bu unsurlar düşünüldüğünde, Bosna Vilayet Salnamesi'ndeki bu

⁵⁰⁶ BOA, İ.. DH. 657-45740 (h. 23.08.1289)

⁵⁰⁷ BOA, HRT.h.. 1984 (h. 04.06.1287) ve BOA, HRT.h..1282 (h. 26.01.1289)

⁵⁰⁸ BOA, HRT.h.. 2128 (h. 19.10.1286)

maden haritası ayrı bir konumdur. Ölçeksiz ve koordinatsız olarak çizilen bu haritanın oldukça sadece bir lejantı vardır. Tüm eksiklerine rağmen yükseltiiler açıkça gösterilmiştir.

Harita 102. Kreşevo Demir Madenleri Haritası, 1870.

Kaynak: Bosna Vilayeti Salnamesi 1287 Hicri / 1870 Miladi

1884 yılı, Selanik vilayeti Kesendire kazasındaki krom madeni için oldukça hareketli geçmiştir. Bölgede madenlerin sahipliği konusunda bir ihtilaf olduğu arşiv belgelerine yansımıştır.⁵⁰⁹ Aynı bölge için farklı tekniklerle dört harita hazırlanmıştır. Dört harita Türkçe hazırlanmış olsa da iki harita⁵¹⁰ tamamıyla Türkçe iken diğer iki haritanın (Harita 103) başlıkları Fransızcadır.⁵¹¹ Aynı bölge için yükseltiiler, maden noktaları ve ormanlar farklı haritalar ile gösterilirken bir haritada hem ormanlık alanlar hem de madenler gösterilmiş, bu unsurlara silik de olsa yükselti eğrileri eklenmiştir.⁵¹² 19. yüzyılın sonu, Osmanlı Devleti'nin haritacılık faaliyetlerini

⁵⁰⁹ BOA, ŞD. 1177-2 (h. 21.04.1301), BOA, DH. ŞFR. 122-50 (r. 13.04.1300)

⁵¹⁰ BOA, HRT.h.. 1351 (h. 24.02.1302), BOA, HRT.h.. 1470 (h. 05.01.1302)

⁵¹¹ BOA, HRT.h.. 751 (h. 29.06.1301), BOA, HRT.h.. 808 (h. 29.10.1301)

⁵¹² BOA, HRT.h.. 1351 (h. 24.02.1302)

hızlandığı bir dönem olması⁵¹³ nedeniyle maden haritacılığının da hareketlenmiş olması kaçınılmaz bir sonuçtur.

Harita 103. Selanik Vilayeti Kesendire Kazası Krom Madeni Haritaları, 1:5.000, 1884.

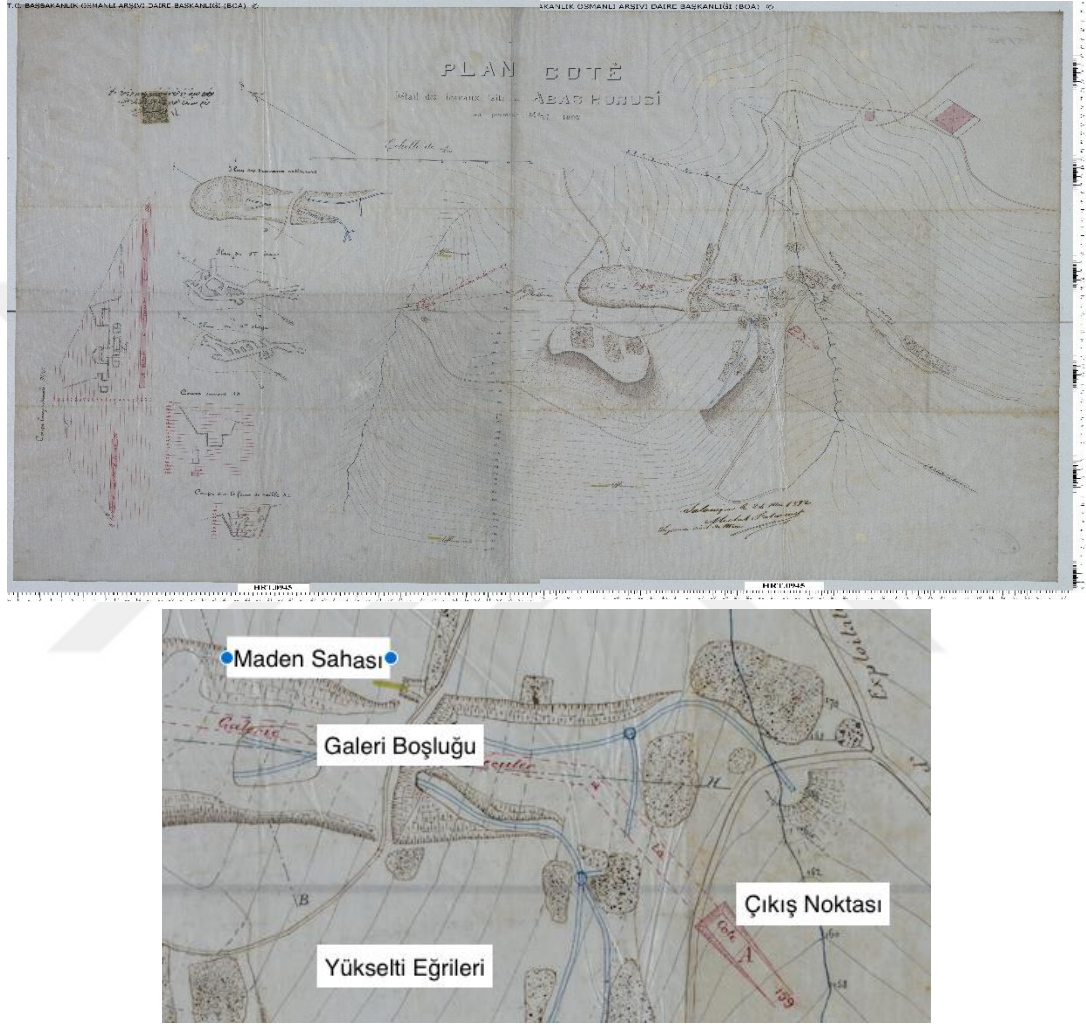
Kaynak: BOA, HRT.h.. 1351 (h. 24.02.1302), BOA, HRT.h.. 1470 (h. 05.01.1302)

Bir (Tablo 1) nolu tablodan da anlaşılacağı gibi, 1890-1894 yılları arasında hem Türkçe hem Fransızca hem de çift dilli/tercüme haritalarda bir artış görülmüştür. Bu artışta Kosova krom madenlerinin payı büyüktür. Aynı dönemde, aynı ölçekle, aynı vilayetin farklı köyleri için iki adet Türkçe iki adet Fransızca toplam dört adet maden haritası hazırlanmıştır. Kosova'daki madenlerin sahipliği konusunda ihtilaflar

⁵¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için “2. Hudut Haritaları” bölümü incelenebilir.

yaşanması⁵¹⁴ aynı bölgedeki haritacılık faaliyetlerinin artması ile doğrudan bağlantılıdır.

Kumanova kazasındaki krom madeni için Fransızca hazırlanan maden haritası (Harita 104) dönemin profesyonel maden haritası niteliklerini taşımaktadır. Aynı bölge, oldukça ayrıntılı olan başka bir Fransızca harita ile de desteklenmiştir.⁵¹⁵

Harita 104. Kosova Vilayeti Kumanova Kazası krom madeni haritası, 1892.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 945 (h. 17.11.1309)

Aynı yıl, aynı maden, aynı bölge fakat farklı köyler için hazırlanan iki adet Türkçe harita⁵¹⁶ ile karşılaştırıldığında, maden haritacılığı gelişmelerini izlerken takip edilen mesafe daha net görülebilmektedir. Yaklaşık sekiz yıl önce Selanik için

⁵¹⁴ BOA, İ. HUS. 32-59 (h. 21.06.1312), BOA, DH. MKT. 1967-101 (h. 04.12.1309), BOA, ŞD. 1971-12 (h. 04.11.1310), BOA, MV. 76-56 (h. 10.03.1311)

⁵¹⁵ BOA, HRT.h..1640 (h. 17.11.1309)

⁵¹⁶ BOA, HRT.h..1066 (h. 12.09.1309), BOA, HRT.h..1067 (h. 12.09.1309)

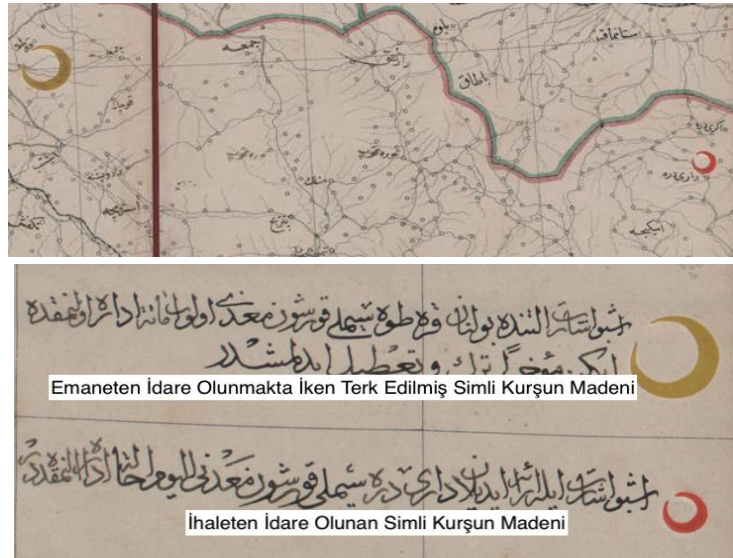
hazırlanan krom madeni haritaları (Harita 103) ile birlikte düşünüldüğünde Türkçe haritalarda teknik konusunda hızlı bir gelişme olduğunu söylemek mümkün değildir. Haritalar aynı sistem işlenerek benzer şekillerde yapılmıştır. Haritalar üzerinde aynı öğeler bulunmaktadır.

Maden haritalarının sayıca artması madencilik konusundaki gelişmeleri işaret ederken, bu artış 1906 yılındaki Maden Nizamnamesi'ni beraberinde getirmiştir. Nizamnamenin hazırlandığı ve yürürlüğe girdiği yıllarda maden haritalarının bir kez daha arttığı görülebilmektedir. Bu son artışta da payın büyük kısmı Selanik Vilayeti'ne aittir. Haritaların büyük kısmı aynı teknikle yapılmıştır. Teknik olarak en dikkat çekici harita Selanik vilayeti Drama kazası için çizilen manganez haritasıdır (Harita 105).⁵¹⁷

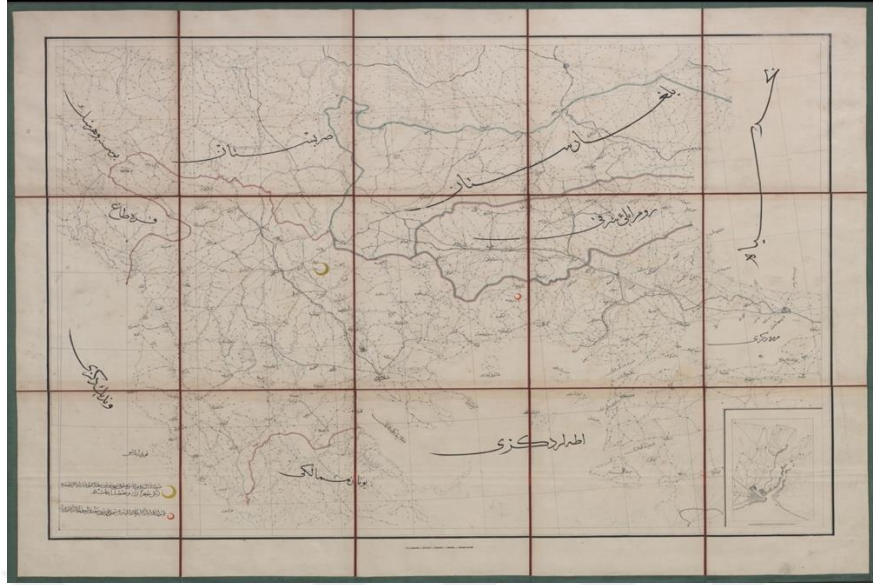

Harita 105. Selanik Vilayeti Drama Kazası manganez madeni haritası

Kaynak: BOA, HRT.h., 1784 (h. 13.10.1323)

⁵¹⁷ BOA, HRT.h., 1784 (h. 13.10.1323)

Harita 106. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Adalar Denizi ve İstanbul'un bir kısmında bulunan madenleri gösterir harita

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 92288

19. yüzyıla ait olduğu bilinen başka bir haritada (Harita 106) hilal ile iki simli kurşun madeninin yeri gösterilmiştir. Haritanın açıklamasına göre Kratova'da simli kurşun madeni emaneten idare olunmakta iken terk edilmiştir. Darıdere'deki (Bulgaristan) ikinci maden ise hala ihale usulüyle idare olunmaktadır. Haritada başka bir maden gösterilmemekle birlikte, lejantta bilgisi yer almasa da harita üzerinde Selanik'ten ve İstanbul'dan başlayan demiryolları da gösterilmiştir. Haritanın sağ alt köşesinde boğazın daha ayrıntılı bir haritası vardır. Haritada ayrıca vilayet sınırları ve yerleşim merkezleri de gösterilmiştir. Haritada madencilğe bağlı liman, demiryolu, orman gibi diğer unsurların gösterilmemiş olması ve madenlerin gösterilme şekillerinin farklılığı haritanın bir hudut haritası üzerine madenlerin yerlerinin işaretlenerek oluşturulduğunu düşündürmektedir. İki simli kurşun madeninin arasındaki mesafenin ölçülebilmesi için hazırlanmış olması da ihtimal dahilindedir.

19. yüzyılın madencilik ve ormancılık adına yapılan en geniş haritacılık çalışması ise, 22 renkli ve el yapımı harita ile kitap şeklinde ciltli olarak hazırlanan harita serisidir (Harita 107).⁵¹⁸ Bu seride her harita farklı bölgeye aittir.⁵¹⁹ Aynı

⁵¹⁸ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 92569.

⁵¹⁹ Maden ve orman haritası hazırlanan bölgeler: Çatalca Sancağı, Edirne Vilayeti, Selanik Vilayeti, Manastır Vilayeti, Kosova Vilayeti, İşkodra Vilayeti, Yanya Vilayeti, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti,

zamanda her haritanın ölçeği de farklıdır. Haritaları kimin ya da hangi birimin hazırladığına dair bir bilgi yoktur. Aynı şekilde net tarih bilgisi de haritalar üzerine yazılmamıştır. Bu harita serisinde de hilal ve yıldız ile ihale usulüyle idare olunan madenler gösterilmiştir. Bunun dışında haritalarda keşfedilen madenlerin mevkileri ve idare yöntemine göre ayrıca belirtilerek ormanların hudutları gösterilmiştir. Sultan tahta çıkmadan önce idare altına alınan ormanlar ile tahta çıktıktan sonra idare altına alınan miri ormanların hudutları ayrı ayrı gösterilmiştir. Eserin başında hangi levhanın hangi vilayete ait olduğunu gösteren bir tabloyla birlikte vilayetlerin orman ve maden idare şekillerini kısaca gösteren başka bir tablo daha vardır. Tablolar haritaların kısa bir özeti niteliğindedir.

Harita 107. Selanik Vilayeti Maden ve Orman Haritası

Kaynak: İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi, No: 92569

Suriye Vilayeti, Halep Vilayeti, Adana Vilayeti, Konya Vilayeti, Aydın Vilayeti, Biga ve Karesi Sancakları, Hüdavendigar Vilayeti, İzmit Sancağı, Kastamonu Vilayeti, Ankara Vilayeti, Trabzon Vilayeti, Sivas Vilayeti, Erzurum Vilayeti, Bağdat, Musul, Diyarbakır, Bitlis, Van, Mamurat'ül Aziz Vilayetleri

20. yüzyıla gelindiğinde, 1900-1908 döneminde çok farklı maden türleri için 13'ü Türkçe 6'sı tercüme olan 21 harita hazırlanmıştır. 1853-1900 yılları arasında arşiv kayıtlarına geçen 20'si çift dilli, 17'si Türkçe, 12'si Fransızca, 1'i İngilizce 50 harita ile kıyas yapılacak olursa, haritacılık konusundaki artan çabalar görülebilmektedir. Türkçe maden ve orman haritaları hudut haritalarına kıyasla daha küçük alanların gösterilmesi demek olduğu için ölçümlerini yapıp haritalarını çıkarmak Osmanlı haritacıları için daha kolay olmakla birlikte özellikle maden haritaları için derinlik ve galeri açıklığı gibi teknik ayrıntıların haritalara yansıtılmasında zorlanıldığı görülmektedir. Fransızca haritaların sayıca üstünlüğün sebebi olarak Balkanlar'daki madenlerle daha sıklıkla Fransızların ilgilenmesinin yanında dönemin geçerli dilinin Fransızca olmasının etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Osmanlı orman haritacılığını ise maden ve demiryolu haritacılığından ayıran daha baskın bir unsuru vardır; bulanık arazi sınırları nedeniyle net olarak tanımlanmamış devlet mülkiyetini belirlemek ve korumak. Daha açıklayıcı olarak, miri ormanları ve arazileri birbirinden ayırarak hem imparatorluk hukukunu hem de miras hukukunu korumak ve mülk sahipliğinin kartografik kayıtları olan kadastro haritalarını sistematik hale getirme gerekliliğidir. 1910'lu yıllara kadar Osmanlı ormanları için sistemli ve ayrıntılı kadastro haritalarına pek rastlanılmamaktadır. Haritalarla desteklenmeyen orman araştırmaları yabancı uzmanlar gözünde Osmanlı ormanlarının sınırsız olduğu imajını doğurmuştur.⁵²⁰ 15. yüzyılın başından beri vergilendirme için arazi araştırmaları yapılagelmiş olsa da 20. yüzyıla kadar Osmanlı kadastro haritacılığının hiç olmadığını varsaymak doğru olmayacaktır.⁵²¹ Bu kaynaklara dayalı haritacılık faaliyetleri olsa da bu çalışmalar sistematik olmamış, birkaç örnek dışında daha fazla ilerlememiştir. Bir doğal afet ya da arazi ihtilafi

⁵²⁰ Dursun, *a.g.e.*, s.189.

⁵²¹ Temettuat defterleri ile 1840 ve 1845 yıllarında yapılan sayımlarda Osmanlı tebaasına ilişkin hane halkı, toprak veya hayvan gibi her türlü varlık ve diğer veriler vergilendirme sisteminin işleyişi açısından kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlar Osmanlı Devleti'ndeki en kapsamlı varlık kayıtları olmasının yanında bu kayıtların yardımıyla ilk kadastral sistem 1860 yılında İzmir'de kurulmuş, daha sonra imparatorluğun diğer bölgelerine de yayılmıştır. (Kaynak: Mehmet Hacısalihoglu, "Borders, Maps and Censuses: The Politicization of Geography and Statics in the Multi-Ethnic Ottoman Empire", *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (Edt. Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen), Vandenhoeck&Ruprecht, 2011, s.175.)

durumunda bölgeye müfettişler gönderilmiş ve ihtilaflı araziye dair soruşturma kapsamında haritalar hazırlanması istenmiştir.⁵²²

Doğal afet sonucu yapılan incelemeleri bir örnek olayı üzerinden incelemek gerekirse, 1861 yılında Belgrad köyü civarındaki ormanlar yanmıştır. Yanan bölgenin haritasının çizilmesi amacıyla mühendis Goseski ve Orman Mektebi talebeleri görevlendirilmiş, barınma ve diğer ihtiyaçları için hazineinden harcırah verilmiştir. Görevlendirme talebinden birkaç gün sonra Orman Mektebi talebelerinin söz konusu bölgeye harita çizmek için gidip gitmeyeceklerinin bildirilmesi talep edilmiştir. Mühendislerce görev kabul edilmiş olmalı ki çok kısa bir süre sonra harita çizimi için mühendislerin Belgrad köyü civarında hane kiralamasına dair yazışma yapılmıştır. Mühendisler hanelerini kiraladıktan yaklaşık yedi ay sonra ise orman haritasının son durumu hakkında bilgi talep edilmiştir.⁵²³ Maalesef arşivlerde hazırlanan haritanın örneğine rastlanılamamıştır.

Osmanlı orman haritacılığına bir diğer örnek ise bir ihtilaf haritasıdır. Arşiv kayıtlarına göre Kakova Ormanı, Selanik Vilayeti Kesendire kazasındaki Aynaroz Hilandar Manastırı'nın tasarrufundadır. Ancak 1894-1895 yıllarında Kakova Ormanı Selanik Vilayeti İdare Meclisi tarafından ahaliye dağıtılmıştır. Bu karardan sonra, manastırdaki keşişler, ormandan yararlanmak isteyen ahali ve bölge idaresi arasında sürtüşmeler yaşanmıştır. İstanbul, olayın teftişi ve arazinin gerçek sahibinin tespiti için bölgeye memurlar göndermiş ve konu ile alakalı harita ve layiha hazırlayıp gönderilmesi tebliğ edilmiştir.⁵²⁴ Söz konusu teftiše dair haritaya rastlanılamamış olsa da ihtilaftan yaklaşık on yıl önce, 1884 yılında yine Hilandar Manastırı'nın tasarrufundaki ormanlık alanla alakalı inceleme yapılmış ve bir harita (Harita 108) hazırlanmıştır.⁵²⁵

⁵²² Dursun, *a.g.e.*, s.299.

⁵²³ BOA, A.}MKT.NZD. 380-38 (h. 22.05.1278), BOA, A.}MKT.NZD. 381-51 (h. 25.05.1278), BOA, İ..DH.. 483-32513 (h. 13.06.1278) ve BOA, A.}MKT.NZD. 434-70 (h. 24.01.1279)

⁵²⁴ BOA, BEO, 783-58693 (h.08.12.1313), BOA, DH.MKT. 432-54 (h. 04.04.1313) ve BOA, BEO 746-55933 (h. 09.09.1313)

⁵²⁵ BOA, Y..PRK.MYD. 4-4 (h. 12.02.1302)

Harita 108. Selanik, Hilandar Manastırı'na Ait Ormanlar, 1884.

Kaynak: BOA, Y..PRK.MYD. 4-4 (h. 12.02.1302)

Harita, manastırın ormanlarına dair bir harita olarak kaydedilmiş olsa da orman haritası olabilme niteliğinden uzaktır. Haritanın ölçeği ve basım şeklinden bölgeye dair daha önce hazırlanmış bir harita üzerinde renkleri kullanarak ormanları gösterip, yeni bir harita oluşturdukları yorumu yapılabilir. Osmanlı haritası ile yakın dönemde hazırlanmış profesyonel bir orman haritası örneği (Harita 109) ile birlikte düşünüldüğünde aradaki fark daha net anlaşılabilecektir. Osmanlı haritasında sadece ormanların alanı belirtilirken, Kanada tarafından hazırlanan haritada çok daha geniş bir alana yayılmış ormanların sınırlarıyla birlikte, ağaç türleri de tek tek belirtilmiştir. Hangi ağaçların hangi bölgelerde yoğunlaştığı, hangi ağaçların birlikte yaşayabildiği gibi unsurlar harita üzerinde rahatça görülebilmektedir.

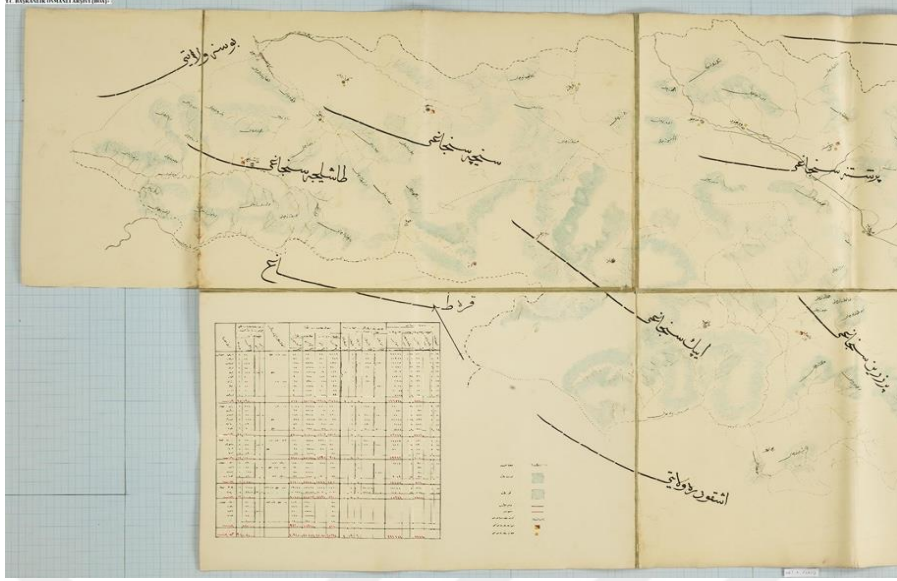

Harita 109. Kanada Dominyonu'nun başlıca orman ağaçlarının kuzey sınırlarını gösteren harita, 1881.

Kaynak: Gallica, <https://gallica.bnf.fr>, (Erişim Tarihi, 20.10.2022)

1906 yılında Kosova, Selanik ve Manastır vilayetlerinin orman varlığına dair ayrıntılı bir dizi istatistik ve dört parça halinde ayrıntılı haritalar (Harita 110) hazırlanmıştır.⁵²⁶ Haritada topografi bilgisi olarak sadece büyük yerleşim yerlerinin isimleri verilmiştir. Ormanlar silik bir şekilde yeşil renk ile harita üzerinde gösterilmiştir. Haritalarda koordinat çizgisi yoktur ancak yine belli belirsiz çizgilerle yer yer yükseklikler gösterilmiştir. Yine silik çizgiler ile ana yollar gösterilmiştir. Yapısı itibarıyla bu orman haritasının da bir hudut haritası üzerine işlenerek hazırlandığı düşünülebilir.

⁵²⁶ Arşivdeki görüntü kalitesinin düşük olması sebebiyle haritadaki tablo ve lejant bilgisi okunamamıştır.

Harita 110. Kosova, Manastir ve Selanik Vilayetleri Orman Haritasının Bir Paftası, 1906.

Kaynak: BOA, HRT.h.. 2601(h. 17.04.1324)

Kadastro haritalarını hazırlama konusunda zorlanan tek devlet Osmanlı İmparatorluğu olmamıştır. 19. yüzyılda sanayileşmiş ülkeler için bile kadastral haritalama çok yetenekli profesyonel haritacılara dayanan çok pahalı bir çaba olmuştur. Osmanlı’da bu tür vasıflı kişilerin büyük çoğunluğu orduda istihdam edilmiştir.⁵²⁷ Ayrıca bölgesel güç sahipleri ve yerel hükümet yetkilileri bireysel kadastro haritalama çabalarına meydan okumuştur. Merkezileşmenin güçlenmesi için yapılan her düzenleme bu ihtilafları arttırmıştır. Kadastral haritalamanın zahmetli ve maliyetli bir iş olmasının yanı sıra emperyalizm ve sömürgecilik süreciyle de doğrudan ilgisi vardır. Kain ve Baigent’in iddiasına göre, kadastral haritalama sömürgecilik ve emperyalizm yoluyla dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Bu nedenle Batılı olmayan devlet ve toplumlar kadastro haritalarının devlet yönetimindeki gücünden habersizdir.⁵²⁸

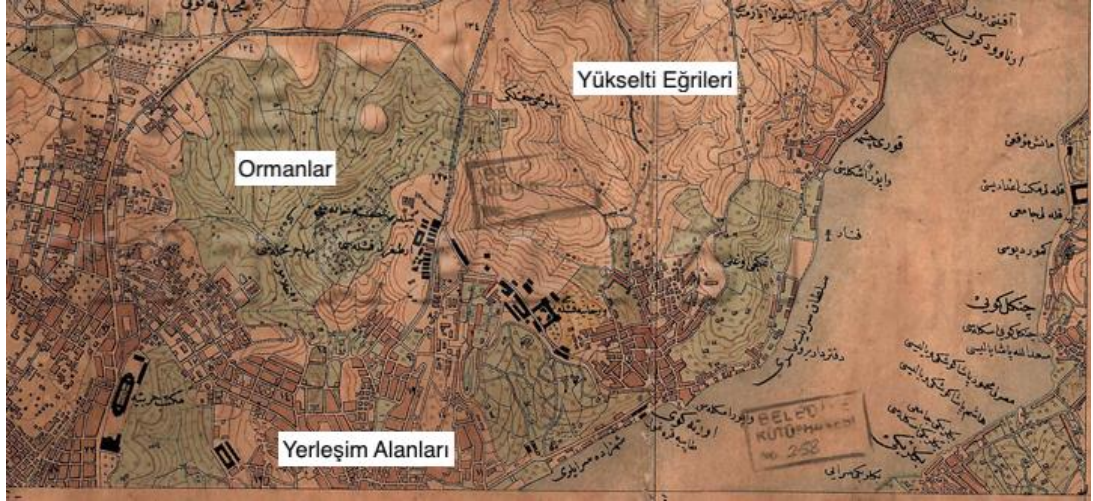
Osmanlılar orman ve kadastro haritacılığı gelişmelerini geriden izliyor olsa da arayış kapatmak konusunda kararlıdır. Kadastro haritalarının son derece profesyonel bir iş olduğu ve Osmanlı Devleti’ndeki en iyi haritacıların orduda olduğu

⁵²⁷ Osmanlı Devleti’nde örneği az rastlanır kadastro haritacılığına en iyi örnek için “Hüdavendigâr Eyaleti Kestel Köyü Kadastro Haritası” (Harita 10) başlıklı haritayı inceleyebilirsiniz.

⁵²⁸ Roger J. P. Kain and Elizabeth Baigent, *The Cadastral Map in the Service of the State: A History of Property Mapping*, Chicago: University of Chicago Press, 1992, s. 332-342. ve Dursun, a.g.e., s.298.

iddiasını kuvvetlendirir şekilde, 1911 yılında Erkan-ı Harbiye matbaasında 1:25.000 ölçekli oldukça teknik bir harita (Harita 111) hazırlanmıştır. Harita, ormanları gösterse de bir orman haritası olma niteliğinden uzaktır ancak kadastral haritacılığın gelişiminin görülmesi açısından önemli bir kaynaktır.

Harita 111. Kağıthane: Belgrad Ormanları Haritası, 1911.

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Hrt_000258. (Erişim Tarihi: 29.10.2022)

Renkli olarak basılan bu haritada yerleşim alanları, ormanlar, deniz fenerleri, limanlar açıkça görülebilmektedir. Topografi bilgisi oldukça yoğundur. Ölçek, lejant ve koordinat bilgileri bulunmaktadır. Aynı tip haritaların Avrupa örneklerinde bulunan unsurların büyük çoğunluğuna sahip olduğu görülebilmektedir.

3.3. Bölüm Sonucu

Demiryolu, karayolu, maden ve orman haritaları özelinde Osmanlı Devleti'nin ihtiyaca yönelik olarak gelişen haritacılık anlayışı devam etmiştir. Daha çok gelir, daha çok ham madde ve daha hızlı ulaşım, gelişen dünyada Osmanlı Devleti'nin temel ihtiyaçları haline gelmiştir. Berlin Anlaşması'nın bağlantı hatlarını zorunlu kılması ile 1883 yılında gelen uluslararası düzenleme, Türkçe hazırlanan demiryolu haritalarının artışı olumlu etkilerken uzun demiryolu hatlarının ihale usulü ile yapılması ve güzergâha dair harita hazırlama görevinin ihaleyi alan şirkete verilmesi, Türkçe demiryolu haritası üretiminde durgunluğa sebep olmuştur. Hazırlanan demiryolu haritalarında yoğun bir topografya bilgisi bulunmaktadır. Hudut haritalarının üzerine işlenen demiryolu bilgisi ile oluşturulan demiryolu haritalarına sıklıkla rastlanmaktadır. Bu durum da hudut haritalarından bağımsız bir demiryolu haritacılığının gelişmesinin önündeki engeldir. Özellikle demiryolu haritalarının basımında gördüğümüz kurum olan Nafia Nezareti, harita basımı konusunda mühendishanelerin ve Harbiye-i Şahane'nin tekeli bir miktar kırmıştır.

Maden ve orman haritalarında yerli ve yabancı harita arasındaki sınır muğlak hale gelmiş olsa da ikisi arasındaki ilişki şekil değiştirmiştir. Yerli ve yabancı haritalar arasındaki ilişkinin değişmesindeki ilk neden imtiyazlardır. İmtiyazlar meselesi ile maden, orman ve demiryolu yabancıya çok açık bir alan haline gelmiştir. Demiryolu haritalarında çeviri olduğu net bir şekilde belli olan haritalara rastlanabiliyor olsa da, maden imtiyazı alanların maden haritası hazırlayıp sunması gerekliliği çift dilli maden haritalarında çeviri harita olup olmadığı tespitini zorlaştırmaktadır. İmtiyaz sahiplerinin yasa gereği yapmak zorunda olduğu haritalar sayılmazsa, Osmanlı Devleti'nin yabancı bir uzmandan yardımla veya yabancı bir devletten veri alarak hazırladığı maden ve orman haritalarına bu dönemde rastlanılmamaktadır. Yabancı uzmanlardan destek, orman ve maden mühendisi eğitimi sürecinde alınmıştır.

Orman ve maden mühendisi yetiştirmek amacıyla kurulan okullarda sivil eğitimdeki haritacılık derslerinin ilk örneğine rastlanılmaktadır. Ancak, maden ve orman eğitiminin tam olarak bir standarda oturtulamaması, ordudaki haritacılık eğitiminin bütün haritacılık çalışmalarını domine etmeye devam etmesine sebep olmuştur.

Maden haritacılığında iki dilli haritacılığın yaygın olması onu hudut haritalarından ayırmıştır. Orman haritaları ise genel itibariyle hazırlanmış olan hudut haritalarının üzerinde gerekli oynamaların yapılması ile oluşturulmuştur. Çeviri olduğu belirtilmiş orman ve maden haritalarına rastlanılmamıştır. Maden ve orman haritaları, maden çıkarmak için odun gerektiği için genelde birlikte gösterilmiştir. Ayrıca bu haritalar demiryolu ve hudut haritalarına kıyasla daha çok yerel kaynaktan beslenmiştir. Az sayıdaki orman haritasından hemen hepsi yerel kaynaklıdır. Daha yerel ve küçük ölçekli alanlar olduğu için alana hakimiyetleri de daha yüksek olmuştur. Ancak yüksek teknik bilgi gerektirmesi, Osmanlı maden ve orman haritalarının Avrupalı örneklerinin gerisinde kalmasına sebep olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ETNİK HARİTALAR

18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’da, haritalarca sınırları belirlenmiş toprak parçası, siyasal ve toplumsal bir sembol haline gelmeye başlamıştır. Toprağa ve millete yüklenen anlam arttıkça, haritalar da önem kazanmıştır. En genel anlamıyla dil, din, etnik köken gibi tarihsel bağlarla bağlı ve ortak gelecek hayaline sahip insan topluluğu olan ulusların inşa süreçlerinde haritalar vazgeçilmez bir unsur haline gelmiş ve ulusal birlik tahayyülleri, üzerinde kolaylıkla betimlenebilmiştir. Ulus inşasında, ulusu görünür hale getirmesi ile kilit rol oynayan haritalar aynı zamanda ulusun “ilerleme alanlarını” da görünür kılmıştır. Etnisiteye dayalı ulusal anlatıları güçlendirip onlara şekil kazandıran haritalar, insanları kendi milleti ile tanımlanan toprak parçasına ait hissetmesini sağlamıştır. Aidiyet hissini arttırırken aynı zamanda “öteki”nin tanımlanmasını da kolaylaştırmaktadır. Etnik haritalar hangi parametre göz önüne alınarak yapılmış olursa olsun öteki ile arasındaki dil, din veya ırki farklılıklarını ortaya çıkarma iddiasını taşımaktadır.⁵²⁹

Önemli bir iktidar aracı olarak, kendi kaderini tayin hakkını içeren self-determinist hareketlerin en büyük görsel malzemesi etnik haritalar olmuştur. Toprak taleplerini meşrulaştırmak için sıklıkla kullanılan etnik haritalar sadece bununla sınırlı kalmamış, yüzyıl sonunda devletlerin şekillenmesinde de beklenen etkiyi yaratmaya başlamıştır.

Balkan coğrafyasının dil din ve millet olarak çok farklı fakat aynı zamanda iç içe geçmiş yapısı etnik harita hazırlamada göz önüne alınacak parametleri zenginleştirmiştir. Harita hazırlarken iddia edilen ulusal aidiyetin dil, din veya etnik köken üzerinden nasıl tanımlanacağı sorusu tamamen haritanın amacına hizmet etmiştir. Bu nedenle, her biri kendi döneminde bilimsellik iddialarında bulunmuş olmasına rağmen, günümüzde artık bu haritaların hepsinin siyasal bir dili olduğu ve bir söylem barındırdığı kabul edilmektedir.

⁵²⁹ Özgür Adadağ, “Ulus ve Harita”, *Alternatif Politika*, Cilt 12, Sayı 2, (2020), s.283.

4.1. Yunanistan'ın Bağımsızlığından Ayastefanos Anlaşması'na Balkanlar'ın Etnik Haritaları

1829-1878 arası döneme bakıldığında Balkan toprakları için Avrupa menşeli etnik haritaların çokluğu dikkat çekmektedir. Aynı dönemde Balkanlar'daki milliyetçilik hareketleri, Ayastefanos Anlaşması süreci ve Avrupa'nın buna ilgisi düşünüldüğünde, haritacılığın siyasi hayatın paralelinde ilerlediği görülebilmektedir. Avrupa kaynaklı etnik haritaların ortak özelliği ise bütün dünya, bütün Avrupa ya da en büyük ölçekli haliyle bütün Balkanlar'ı gösteriyor olmasıdır. Daha büyük ölçekli etnik haritalar bu dönemde oldukça nadirdir. Haritaların bir diğer ortak özelliği ise bölgeleri milletlere göre renklendirirken çoğunluğun dikkate alınmasıdır. Yüzde elli bir çoğunluğun sağlanması o yerleşim yerinin, o milletin rengi ile işaretlenmesine yeterli olmuştur. Başka bir gösterim sistemi ise sadece belirli bir milletin yaşadığı alanların haritada gösterilmesidir. Bu çok sık karşılaşılan bir yöntem olmasa da özellikle Sırp kaynaklı haritalarda karşımıza çıkmaktadır.

Fransız ve Alman menşeli haritaların çokluğu her dönemde dikkat çekse de Ayastefanos Anlaşması'na kadar olan dönemde Panslavist politikanın ürünü olan haritalar da oldukça fazladır. Slovaklar ve yüzyılın başında kendi haritacılık faaliyetlerini başlatan Sırlar etnik harita ürünleri ortaya koymuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etnik harita sahnesine Ruslar da çıkmaya başlamıştır.

İmparatorlukların, kendi ülkelerine dair etnik haritalara bakışı farklılık göstermiştir. 1848 devrimlerinden oldukça etkilenen Avusturya, bu dönemde "Avusturya Monarşisinin Etnografik Haritası" isimli bir harita yayınlamıştır. Bu haritadaki amaç, Avusturya sınırları içerisindeki farklı etnik grupların birlik içinde yaşadığını göstermektedir. Aynı zamanda harita ile bu etnik unsurların homojen bir dağılım göstermediği, Avusturya'dan ayrılmaları halinde ayakta kalamayacakları gösterilmek istenmiştir. Aynı dönemde Almanya da birliğini sağlamlaştırmak adına etnik haritalardan yararlanmış ancak Avusturya'dan farklı bir yol izlemiştir. Almanya etnik harita için veri olarak konuşulan dili esas almış ve dil birliğinden güç alarak Alman siyasal birliğini kurmak istemiştir.⁵³⁰ Osmanlı dünyası ise bu yöntemleri tercih etmemiş, bu dönemde etnik harita bağlamında üretken olmamıştır.

⁵³⁰ Adadağ, *a.g.e.*, s. 285.

Bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarını çeşitli milletlere bölünmüş halde göstermek istememesi dönemin yönetici zihniyetine oldukça uygundur. Ancak gösterim şeklinin harita olmaması, imparatorluğun etnik dağılımı hakkında bilgi sahibi olmadıkları anlamına da gelmemektedir.

4.1.1. Panslavizm'in Haritalara Yansımaları

Fransız İhtilali, Napolyon Savaşları ve 1848 devrimleri arasında geçen devrimler çağı sırasında romantik Fransız, Alman ve İngiliz entelektüellerinden etkilenen Slav düşünürler arasında Slavların şartları ve durumu hakkında ilk tartışmalar başlamıştır. Slovak yazar Jan Kollar, Slavların tek millet olarak yaşaması gerektiği fikrini dile getirmeye başlamıştır. “*Slavy Dcera*” isimli milliyetçi şiirleri “Panslavizmin ilk incili” olarak kabul edilmiştir. Bu düşünce 1830’lu yıllarda gittikçe daha çok destek bulmaya başlamış ve diğer Slav entelektüeller arasında da yayılmıştır. İlk bilimsel Slavistlerden biri sayılan Slovak filolog, yazar ve şair Pavel Jozef Šafárik, Slav dili ve edebiyatı hakkında bilimsel çalışmalar yayınladığı gibi aynı zamanda Slavların tarihi ve kökenleri üzerine de araştırmalar yapmıştır. 1848 yılında Prag’da düzenlenen Slav Kongresi’ni ilk dile getirenlerdendir.⁵³¹

1842 yılında Prag’da basılan, P. J. Šafárik imzalı “Slav Ülkesi” isimli etnik harita (Harita 112) dönemin en kapsamlı ilk haritalarından biridir. Haritanın lejantında milletler temelde iki ayrıma tabi tutulmuşlardır. İlk kategori Hint-Avrupalılar’dır. Bu kategorinin en kalabalık grubu ise Slavlardır. Slavlar da kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır. Aynı kategorideki diğer milletler ise Litvanyalılar, Rumenler, Almanlar, Arnavutlar, Ermeniler, Yunanlar ve Osetler’dir. Lejanttaki ikinci kategori Kuzeyliler başlığını taşır ve burada Çudiler, Samoyedler, Tatarlar, Kafkasyalılar, Kalmuklar Milletleri sıralanır. Türkler, Tatar başlığı altındaki ve Türkomani kategorisi içerisindedir. Tatar başlığının hepsi tek renkle belirtilmiştir. Harita üzerinde hiçbir dini unsur yoktur.

⁵³¹ Aslı Gülseven, *Russian Foreign Policy in the Ottoman Balkans (1856-1875): N. P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s.25-33.

Př. HINT-AVRUPALILAR		KUZEYLILAR	
A. INT. DEVROPEJOI.		B. SEVERANTÉ.	
I. SLOVĚNÉ Slavlar	Moravané	I. ČUDILAR Çudiler	TURKOMANI
a. VYCHODNĚ A. VYCHODNĚ	b. Slováci	1. VOGLICI	2. BAŞKIRCI
1. Rusové	3. LUŽIČANÉ	2. OŠTJACI	Meşceracı
a. Velikorusové	a. Hornolužičané	3. PERMJACI	Çuvaşi
aa. Novohradští	b. Dolnolužičané	4. ZYRJANÉ	3. NOGAJCI
b. Malorusové	II. LITVĚNÉ Litvanlar	5. VOTJACI	4. BAŞJANÉ a
c. Belorusové	III. ROMANŠTI Rumenler	6. MORDVINI	Kumyçi
2. Bulharové	1. Valachové	7. CEREMISI	5. TURCI
3. Illyrové	2. Vlachové	B. ZAPADNĚ	IV. KALMYCI Kalmuklar
a. Srbové	IV. NĚMCI Almanlar	1. LOPARI	V. KAVKAZLILAR
b. Chorvátí	V. ARBANASI Arnavutlar	2. ČUCHONCI	1. CERKEŞI
c. Sloveni e Koro-	VI. RUKOVÉ Yunanlar	3. ESTONCI	2. LESGOVÉ a
tanští	VII. ARMENOV Ermeniler	C. JIŽNĚ	rovo
B. ZAPADNĚ	VIII. OSETINCI Osetler	1. TATARLILAR	3. GRUZOVÉ
1. Poláci			
2. Čechové a			

Harita 112. P.J. Šafárik'ten "Slav Ülkesi", 1842.

Kaynak: "Slovanský Zeměvid od P. J. Šafárik", St. St. Cyril And Methodius National Library, Kp II 33.

Haritanın Balkanlar için sunduğu etnik projeksiyon incelendiğinde dikkati çeken ilk şey, Edirne ve çevresindeki küçük bir alanda işaretlenen Yunanlar dışında

Macaristan'a kadar neredeyse bütün Balkanlar'ın Slav olarak gösterilmesidir. Bu gösterimde iki istisna vardır. İlki Romanya'dır. Burası Rumenler şeklinde gösterilmiş, Slav nüfusa dahil edilmemiştir. Balkan topraklarında Türk nüfus sadece küçük ve dağınık alanlarda işaretlenmiştir. Burada Türk nüfusu gösteriminde önemli olan unsur, Türk nüfusunun Slavlara ait topraklarda yaşayan oldukça düşük nüfusa sahip azınlıklar şeklinde bilinçli gösterimidir. Anadolu ve Kırım dışında Türklerin büyük nüfus alanı olarak gösterilen başka bir bölge yoktur. Kırmızı halkalar ile gösterilen Türk nüfus, kendine ait bir renklendirmeden ziyade, Tatar başlığına verilen genel rengi kullanmaktadır. Yunan nüfus alanlarında kırmızı halkaların içerisi boş bırakılırken, Slav nüfus alanını gösteren coğrafyada bu noktaların içleri de doldurulmuştur. Bu durum büyük ve kesintisiz bir Slav nüfus alanını göstermektedir. Panslavizmin güçlendiği dönemlerde hazırlanan bu harita, Panslavist politikanın bütün izlerini taşımaktadır. Šafárik'in bu haritada kullandığı veriler, daha sonraki dönemde başka Panslavist kartograflar tarafından da kullanılmıştır.⁵³² Šafárik'in haritasının dikkat çekici bir başka özelliği ise, Bulgarları komşuları olan Sırlar, Romenler, Arnavutlar ve Yunanlardan kesinlikle ayıran ilk kişi olmasıdır.⁵³³ Kiepert bu çalışmanın Güneydoğu Avrupa'daki halkların etnik gruplarını tanımlamada ileriye dönük önemli bir adım olduğunu belirtmektedir. Ayrıca 1847 yılındaki haritasını yapması için Ami Boué'yi⁵³⁴ bu haritanın cesaretlendirdiğinden bahsetmektedir.⁵³⁵

1853 yılında Sırbistan'da Profesör Dejardin tarafından hazırlanan "Sırbistan ve Sırp Dilinin Konuşulduğu Bölgeler" isimli harita (Harita 113), içerisinde birçok farklı unsur barındırmaktadır. Haritada en dikkat çeken, posta yolları ve demiryolları

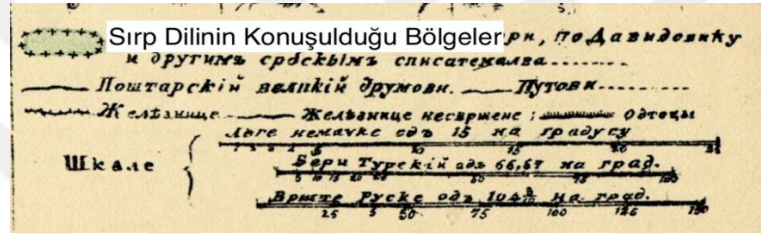
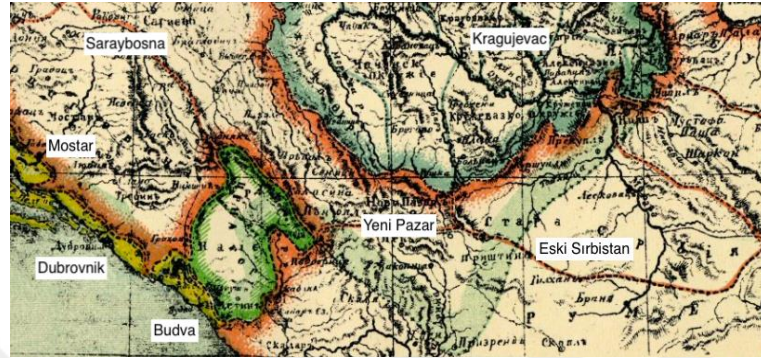
⁵³² Çek tarihçi Karel Jaromir Erben, 1868 yılında yayınladığı etnografik haritasında Šafárik ve Lejean'ın haritalarını temel aldığını söylemiştir. Haritanın verileri büyük ölçüde Šafárik'in haritası ile uyumaktadır. Bkz. The Ethnological Map by Professor Erben, <http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

⁵³³ Gábor Demeter, Krisztián Csaplár-Degovics, Zsolt Bottlik, "Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925): a Brief Comparative Summary of Concepts and Methods of Visualization." *Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History*, Sofia, Budapest: Institute of History, Bulgarian Academy of Sciences, (2015), s. 71.

⁵³⁴ Sadece Ami Boué değil, "Balkanların Kolomb'u" olarak anılan Felix Kanitz de Šafárik'ten etkilenmiştir. Bulgar yerleşimlerine ilişkin görüşleri Šafárik'e benzediği için yazıları İstanbul'da yakılmıştır. (Kaynak: Martyn Rady, "Austrian Maps of the Bulgarians in the 19th Century", *National Identities*, Cilt:1, Sayı 1, 1999, 73-79, s.75.)

⁵³⁵ Henry Kiepert, "Zur Ethnographischen Karte des Europäischen Orients", 1878, s.2, 1878, <https://www.e-rara.ch>. BOA, HR.SYS. 1230-12 (m. 01.05.1878)

gibi klasik unsurlarla birlikte, Dawidowitsch⁵³⁶ ve diğer Sırp yazarların iddia ettiği Sırbistan sınırını da bunu belirterek göstermesidir. Bu haritanın -diğerlerinden farklı olarak- Panslavist dokusu oldukça azdır. Bunun sebebi ise bu çalışmanın Dawidowitsch'in çalışmasına dayanmasıdır.⁵³⁷

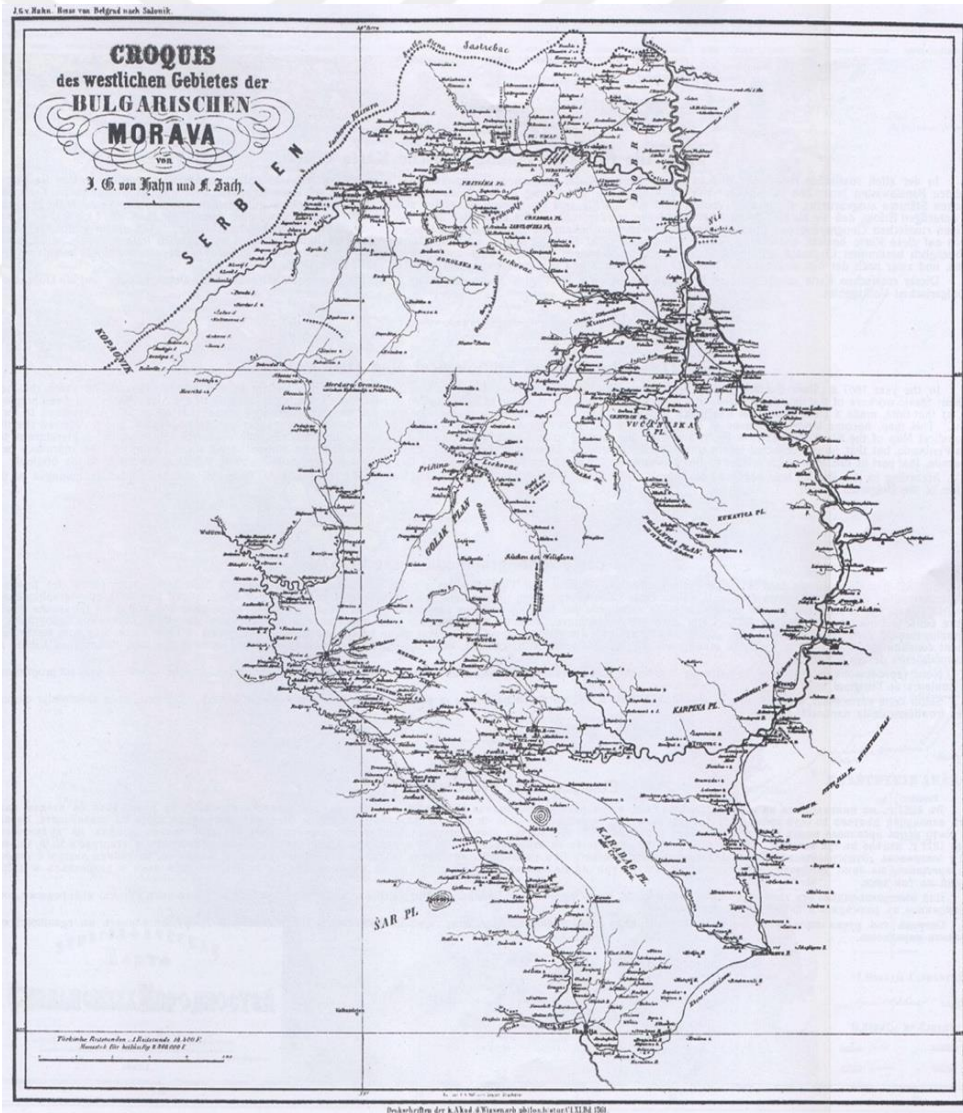
Harita 113. Sırbistan ve Sırp Dilinin Konuşulduğu Bölgeler, Dejardin, 1853.

Kaynak: The Ethnological Map by Professor Dejardin, <http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021)

⁵³⁶ Bkz. EK 10. Sırpların Yaşadığı Topraklar, Dawidowitsch, 1848.

⁵³⁷ Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.*, s. 73.

1861 yılında, Yunanistan konsoloslu olan Avusturyalı diplomat Johann Georg von Hahn ile Çek asıllı Panslavist ve aynı zamanda 1876-1877 yılları arasında Sırbistan Prensiği Genel Kurmay Başkanı da olan František Aleksandr Zach tarafından “Bulgar Morova’sının Batı Toprakları” isimli harita (Harita 114) hazırlanmıştır. Bu harita, çoğunluğun konuştuğu dile göre düzenlenmiştir ve bu dillerin etnik gösterim şekilleri bağlamında dikkat çekicidir. Haritada renklendirme kullanılmamış, bunun yerine Bulgarların yaşadığı yerler için “B” veya “BU”, Sırpların yaşadığı yerler için “S”, Arnavutların yaşadığı yerler içinse “A” harfi kullanılmıştır. Harita ayrıntı ve okunabilirlik açısından fakir olsa da haritayı geliştiren isimlerden birinin daha sonraki dönemlerde Sırp ordusunun en başına geçecek olması, söz konusu çalışmanın Sırp devletinin söylemlerinden biri olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır.

Müslümanların doğrudan Osmanlılar başlığı altında gösterilmesidir. Haritalarda etnik aidiyet tanımlanırken Osmanlı başlığının kullanılmasına çok rastlanılmamaktadır. Bunun dışında haritanın başka bir önemli özelliği ise, Osmanlı başlığının altında Türk yerleşimleri kategorisinin renklendirilmesidir. İsimlendirme kadar, haritadaki Türk yerleşimleri de dikkat çekicidir.

Harita 115. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kısmı ve Yunanistan'ın Etnografik Haritası, Ami Boué, 1847

Kaynak: "Etnographische Karte des Osmanischen Reichs Europäischen Theils und von Griechland", St. St. Cyril And Methodius National Library, Kp II 43.

Haritada İstanbul Boğazı'nın Avrupa yakasından itibaren belli küçük alanlar hariç tamamı Yunan nüfus alanı olarak gösterilmiştir. 1847 yılında hala Osmanlı Devleti'nin başkenti sıfatını taşıyan İstanbul'da Osmanlılar sadece boğazın çevresindeki küçük “koloni alanları” olarak resmedilmiştir. Osmanlı nüfusunu temsil politikası Balkan toprakları üzerinde de değişmemiştir. Gümülcine ve Şumnu gibi çok az belli başlı noktalarda Osmanlı nüfusu gözükmektedir. Anadolu'nun Ege kıyıları renksiz ve tanımsız bırakılırken, Ege'deki bütün adalar Yunan nüfusa ait gösterilmiştir. Ancak, Ege'nin Anadolu karşısındaki kıyıları için durum böyleyken, harita kıyının hemen üzerini, Makedonya topraklarını, “Rumeli” olarak isimlendirmiş ve nüfus yoğunluğunu Ortodoks Arnavut ve Bulgar nüfusa ait göstermiştir. Şafârik'in haritası ile karşılaştırıldığında, bu haritada Trakya'da daha az Rum ve Kosova'da da daha fazla Arnavut nüfus vardır. Söz konusu iki harita da Bulgar revizyonistler için oldukça önemli olmuştur.⁵³⁸

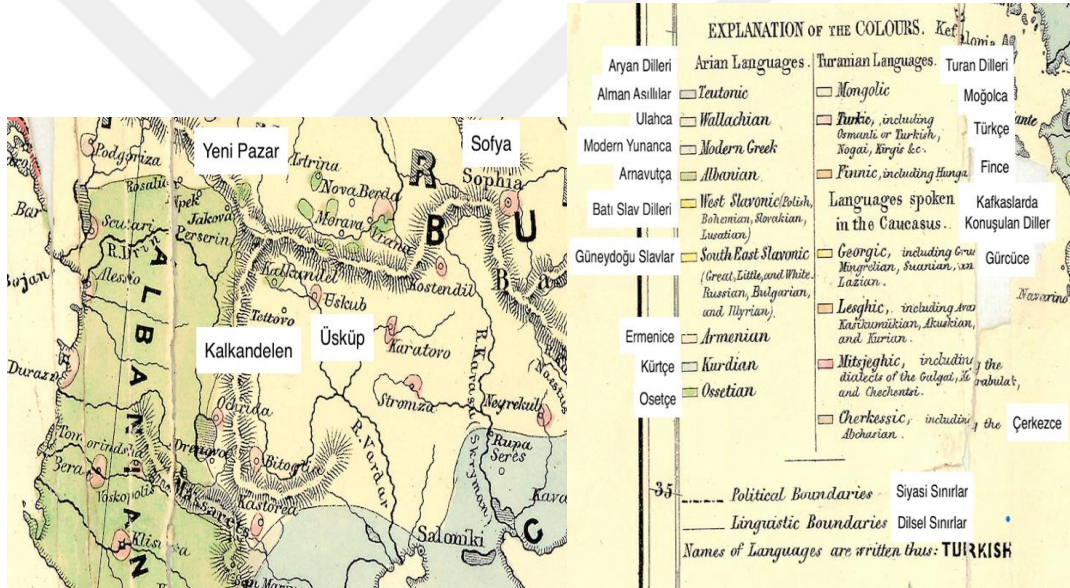
Haritanın sağ alt köşesi 1844 yılına ait bir nüfus tablosuna ayrılmıştır. Bu tabloya göre en yüksek nüfus Slavlara, Slavlar içerisinde de Bulgarlara aittir. Slavlardan sonra en yüksek nüfus Rumenlere onların ardından da Türklere aittir. Mezhepsel nüfus miktarlarını da gösteren tabloda Ortodoks Hristiyanları Müslümanlar takip etmektedir. Kiepert, hem Şafârik hem de Ami Boué'nin haritalarının hataları olmakla birlikte haritacılık için önemli bir yol açtıklarını da inkâr etmemiştir.⁵³⁹

Kırım Savaşı patlak verdiğinde, Avrupa'nın bölgeye olan ilgisi daha da artmış ve savaştaki askerler için bölge dilleri hakkında bilgilendirici bir harita hazırlamak gerekmiştir.⁵⁴⁰ Alman filolog Profesör Max Müller'in yönlendirmesi ve ünlü Alman haritacı August Heinrich Petermann'ın çizimiyle 1854 yılında söz konusu harita (Harita 116) hazırlanmıştır. Bu harita, Kosova'nın büyük kısmını Slavlara bırakmış ve Arnavut nüfus alanını sadece Arnavutluk ile sınırlandırmıştır. Bunun dışında Trakya'da da Yunan nüfusunun baskın olduğunu söylemektedir.

⁵³⁸ Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.*, s. 72.

⁵³⁹ Henry Kiepert, “Zur Ethnographischen Karte des Europäischen Orients”, 1878, s.3. ve BOA, HR.SYS. 1230-12 (m. 01.05.1878)

⁵⁴⁰ Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.*, s. 72.

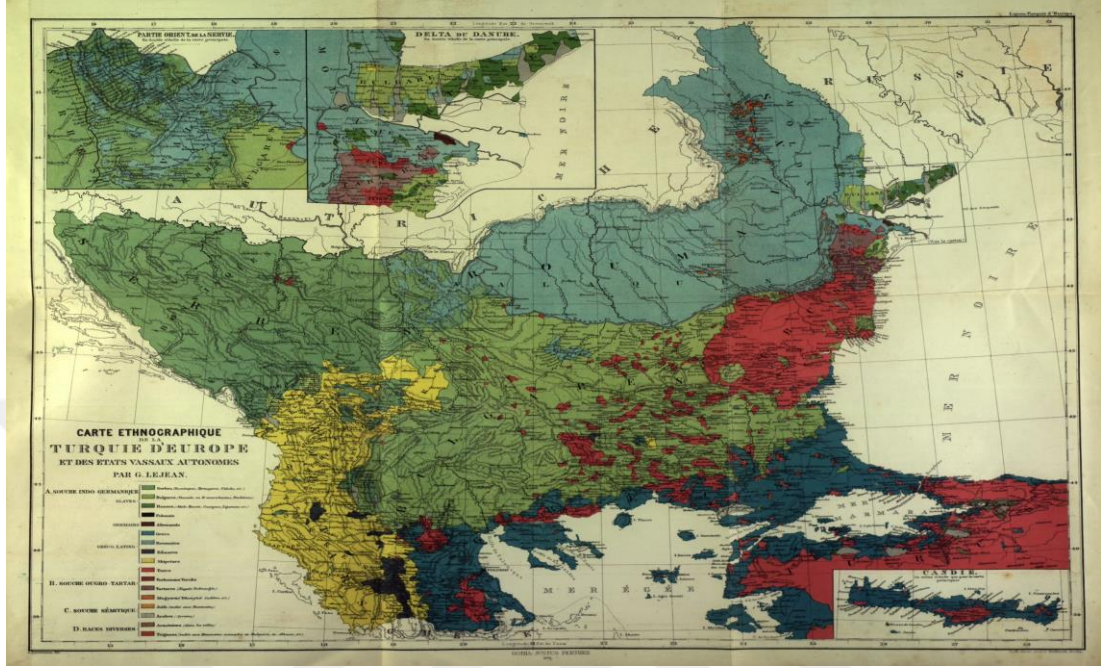

Harita 116. Kırım Savaşı'ndaki Askerler için Bölgedeki Diller Haritası, Petermann, 1854.

Kaynak: Map to illustrate Professor Max Müller's "Suggestions" for the assistance of officers in learning the languages of the seat of war in the East, <https://catalog.lib.uchicago.edu> (Erişim Tarihi: 24.03.2022)

Orta Avrupa ülkeleri, sadece pratik ihtiyaçların çözümü olarak değil entelektüel, askeri ve siyasi amaçlarla da bölgeyi haritalandırmaya devam etmiştir. Aynı bölgeyi yakın tarihlerde hemen hemen aynı sistemle göstermeyi amaçlayan iki haritanın birlikte incelenmesi dönemin zihniyeti açısından fikir sahibi olmayı kolaylaştırmaktadır. Söz konusu haritaların ilki, 1861 tarihli Fransız yapımı olup, “Türkiye Avrupası ve Vasal Devletlerinin Etnik Haritası” ismine sahiptir (Harita

117). Fransız kâşif ve coğrafyacı Guillaume Lejean imzası taşımaktadır. 1857 yılında Balkanlar’a gelip yaptığı çalışmanın bir ürünü olan harita, 1861 yılında ünlü coğrafya dergisi *Petermanns Geographische Mitteilungen*’de yayınlanmıştır.

Harita 117. Türkiye Avrupası ve Vasal Devletlerinin Etnik Haritası, Lejean, 1861.

Kaynak: “Carte ethnographique de la Turquie d’Europe et des états vassaux autonomes par G. Lejean”, SALT Araştırma, <https://archives.saltresearch.org>, (Erişim Tarihi: 25.08.2021)

Harita lejantında temelde dört kategori vardır. İlk başlık “İndo-Germen”lere aittir ve içerisinde Slavları, Germenleri ve Greko-Latinleri barındırır. İkinci kategori “Tartar” olarak tanımlanmıştır ve Türkleri, Türkmen Yörükleri, Tatarları ve Macarları kapsamaktadır. Üçüncü kategori “Semitik”lere aittir ve Yahudi ve Arapları

içerir. Son kategori ise, Çingene ve Ermenileri içeren çeşitli ırklar kategorisidir. Lejantta herhangi bir nüfus sayısı verilmemiş, harita tamamen çoğunluk nüfus dikkate alınarak yapılmıştır. Bu haritanın benzer diğer haritalardan farkı, Anadolu’yu da renklendirmiş olmasıdır. Harita Anadolu’nun Türk olarak renklendirilmesinde hiçbir sakınca görmezken, küçük istisnalar dışında Ege ve Marmara Denizi’nin iki yakasının çoğunluğunun da Yunan nüfusa ait olduğu gösterilmiştir. Adriyatik kıyısında Arnavut nüfus gösterilirken, Arnavut nüfus alanındaki hata dikkat çekmektedir. Tarihi Makedonya ovasının büyük bölümünün ise Bulgar nüfus çoğunluğunda olduğu iddia edilmiştir. Burgaz’dan yaklaşık Odessa’ya kadar olan kısım ise Türklerin çoğunlukta olduğu şekilde renklendirilmiştir. Haritaya ilk bakıldığında dikkati çeken bir diğer şey ise, Bulgaristan’ın büyüklüğüdür. Sınırlar büyük ölçüde Ayastefanos Bulgaristan’ı ile örtüşmektedir. Yunan nüfus ise Trakya ve Ege kıyıları ile sınırlandırılmıştır. Harita ayrıntılarında Tuna deltası, Girit ve Doğu Sırbistan gösterilmiştir.

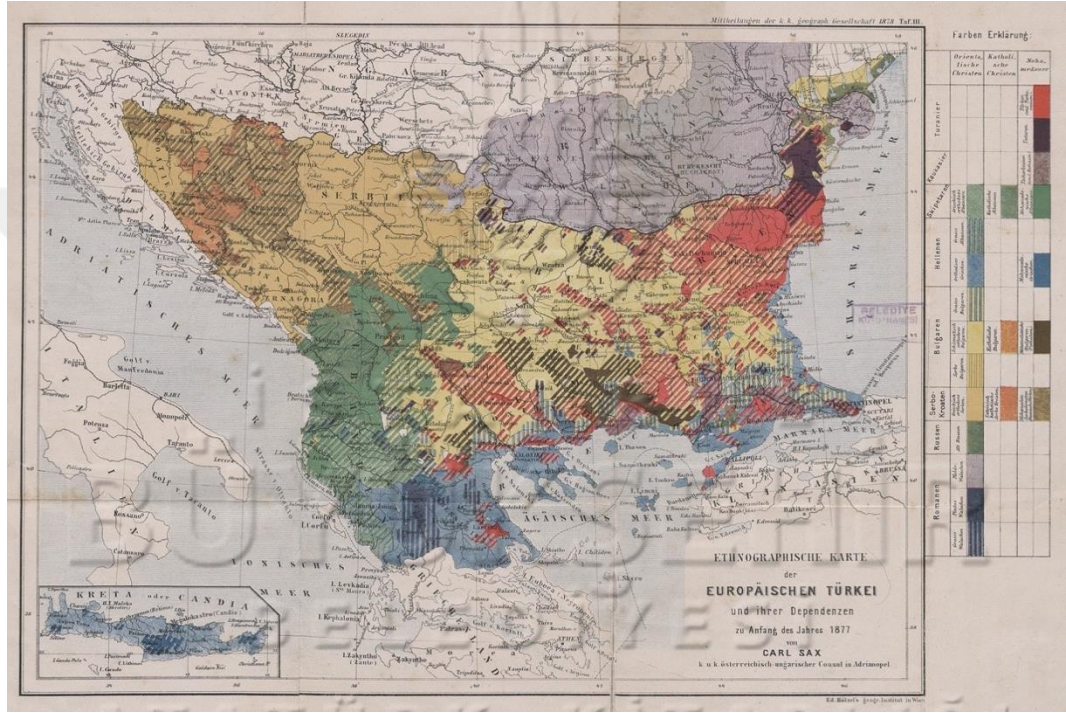
Girit Adası’nın ayrıntısında sadece Türk ve Yunan nüfusun adada yaşadığı görülmektedir. Haritaya göre, iç kısımlardaki birkaç nokta dışında adada bariz bir Yunan nüfus çoğunluğu vardır. 1861 tarihli bu haritanın Girit’e ayrı önem vermiş olmasını, yüzyılın başından beri sık sık alevlenen Girit isyanlarından ayrı düşünmek mümkün değildir.

Kiepert’in hatalarını saysa da, “övgüye değer”⁵⁴¹ diyerek bahsettiği bu haritadan çok kısa bir süre sonra 1867’de, Ruslar da Lejean’ın verileri ile hemen hemen aynı şekilde “Slav Halkının Etnolojik Haritası” isimli haritayı (Harita 118) hazırlamıştır. Bu harita Panslavistler arasında oldukça tutulmuş ve 1877’ye kadar üç baskı yapmıştır.⁵⁴²

⁵⁴¹ Henry Kiepert, “Zur Ethnographischen Karte des Europäischen Orients”, 1878, s.3 ve BOA, HR.SYS. 1230-12 (m. 01.05.1878)

⁵⁴² Bkz. <http://www.maproom.org>, (Erişim tarihi: 05.08.2021)

Romanen			Russen	Serbo-Kroaten	Bulgaren		Hellenen		Skipetaren	Kaukasier	Turanier	Farben Erklärung:
Græco-Walachen	Finus-Walachen	Moldo-Walachen	Alt Russen	Griechisch-orthodoxe Serben	Serbe-Bulgaren	Schismatiche orthodoxe Bulgaren	Græco-Bulgaren	Orthodoxe Griechen	Græco-Albanesen	Griechisch-orthodoxe Albanesen		
				Katholische Serbo-Kroaten	Katholische Bulgaren				Katholische Albanesen			
				Mohamedanische Serbo-Kroaten (Bosnische Türken)	Mohamedanische Bulgaren (Pashaken)		Mohamedanische Griechen	Mohamedanische Albanesen	Tatar-Krimen (Krim-Tataren)	Türken (und Turkomanen)		

Harita 118. Türkiye Avrupası ve Ona Tabi Yerlerin Etnografik Haritası, Sax, 1877.

Kaynak: “Ethnographische Karte der Europäischen Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des Jahres” İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_000170

1877 tarihinde Avusturya İmparatorluğu’nun Edirne konsolosu Carl Sax tarafından hazırlanan aynı zamanda Avusturya İmparatorluğu’nun Balkanlar’a yönelik ilk etnik haritası olan “Türkiye Avrupası ve Ona Tabi Yerlerin Etnografik Haritası” isimli çalışma Lejean’in haritası ile birlikte incelendiğinde dönemin zihniyeti hakkında ipucu vermektedir. İki haritada da ayrıntılı bir etnik gruplandırma mevcuttur. Renklendirme konusunda büyük ölçüde benzerlik gözükmektedir. Türk nüfus Tatar, Turani veya Türk olarak geçmektedir. Sax, etnik belirleyici olarak dili ve dini aynı anda kullanmıştır. Aynı zamanda Sax bu çalışmasıyla Bulgarlar ve Sırlar dışında yedi Slav grup daha yaratarak Bosnalı Sırları, Kosovalı Sırları,

Müslüman Sırları ve Karadağlıları ayırmıştır. Ancak yine de 1878 öncesi Avusturya Devleti'nin tavrına uygun olarak, Makedonya Slavlarını Bulgar olarak saymaya devam etmiştir. Ayastefanos ve ertesindeki “Büyük Bulgaristan” tartışmalarından sonra Avusturya bu konudaki tavrını değiştirmiştir. Bulgaristan'ın iddialarıyla birlikte Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakından sonra, Avusturya içerisindeki Sırp milliyetçilerini Bosna'dan uzaklaştırarak Makedonya'ya yönlendirme amacı da vardır. Bu amaçla 1881 yılında Avusturya ve Sırbistan arasında Makedonya'ya karşı propaganda hareketlerine izin verileceğine dair gizli bir anlaşma yapılmıştır. Fakat, 1885 yılında Sırp-Bulgar savaşı ertesinde Bulgaristan ile kurulan iyi ilişkiler sonrasında Avusturya, Makedonya Slavlarını Bulgar olarak saymaya devam etmiştir.⁵⁴³

“Makedon/Makedonya Slavları” terimi ise genelde üç farklı anlamla kullanılmıştır. İlk olarak, Sırp ve Bulgar milliyetçiliğini rahatsız etmeden Makedonya nüfusunu tanımlamak için kullanılmıştır. İkinci yöntem Avusturya'nın bakış açısıyla hem Sırlardan hem Bulgarlardan farklı ancak etnik ve siyasi olarak Bulgarlara daha yakın bir Slav grubunu tanımlama yöntemidir. Üçüncü ise, Cvijić'in tanımıyla, gelişmiş bir ulusal bilince ve etnik ve siyasi yakınlıklara sahip olmayan, hem Sırlardan hem de Bulgarlardan ayrı bir Slav grubunun tanımıdır.⁵⁴⁴

Bu dönemde Habsburg haritacılarının alana hâkimiyeti dikkat çekmektedir. Haritaların büyük çoğunluğu Alman ve Avusturya kaynaklarındaki haritalardan yararlanarak hazırlanmış, bazen haritalar üzerinde tercümeler yapılmıştır.

Habsburg haritalarının teknik üstünlüğüyle birlikte zihniyet açısından Rusya'nın döneme etkisi görülebilmektedir. Panslavizm haritacılığa oldukça önem vermiş ve bu konuda üretimi desteklemiştir. Prenslik olur olmaz kendi haritacılık faaliyetlerine başlayan Sırbistan bu konuda Rusya'dan oldukça fazla destek görmüştür. Ayastefanos'a kadar olan dönemde Panslavist düşünceye sahip Slav haritaları yükselişte olmakla birlikte bu haritaların ortak bir özelliği vardır. Alman haritalarında dini aidiyetler de bir veri olarak sayılırken Slav haritalarında dini aidiyetler göz önünde bulundurulmamıştır. Bunun sebebi, Balkanlar topraklarındaki Slav nüfusun farklı dinler ve mezhepler arasında dağılmış olmasıdır. Bu nedenle,

⁵⁴³ Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.* s. 83-86.

⁵⁴⁴ Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.* s. 91.

burada yaşayanlar Slavlık üst kimliği altında gösterilmiştir. Bulgar ve Yunan haritalarının yükselişi için Makedonya sorununun ortaya çıkışının beklenmesi gerekecektir.

Dönemde yapılan Rus haritalarının amacı daha çok bölgedeki Slav varlığının çokluğunu vurgulamak iken, Avusturya ise bölgenin bölünmüşlüğü üzerinde durmuştur. Bu amaca da uygun şekilde, Ayastefanos sonrası özellikle Avusturya haritaları Makedonya özeline doğru bir yol izleyecektir. İngilizler ise bu süreçte “Büyük Bulgaristan” tezine karşı Yunanların tezini desteklemiştir.

4.1.3. Osmanlı Devleti’nde Etnisite Gösterimi

Batılı anlamda harita üzerinde etnik aidiyet gösterme tekniği Osmanlı Devleti için oldukça uzak bir yöntemdir. Milliyetçilikler çağında çok uluslu bir imparatorluk olarak, etnik sınırlara bölünmüş bir Osmanlı Devleti görseli pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Ne kadar işe yaradığı tartışmalı olmakla birlikte, Avusturya ve Almanya gibi ülkeler etnik haritaları gücünü temsil etmek için kullanırken, Osmanlı Devleti bunun tam tersi bir politika izlemiş ve haritanın logo olarak kullanımı fonksiyonunu göz önünde bulundurarak imparatorluk topraklarının etnik alanlara bölünmüş bir görselini yaratmak istememiştir.

Bunun tercih edilmemesinin bir başka nedeni de, ne Avusturya haritasındaki gibi etnik unsurların homojen dağılımını iddia edecek ne de Almanya gibi dil birliğinin üzerine gidecek bir demografinin imparatorluk sınırları içerisinde kurulmamış olmasıdır.

Osmanlı Devleti’nin 19. ve 20. yüzyıllardaki haritacılığa bakışı etnik haritalar özelinde de değişmemiştir. Osmanlı için yabancı olan sadece etnik verilerin harita üzerinde gösterimidir. Daha önceleri genelde nüfusunu Müslim/Gayrimüslim ekseninde değerlendiren Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren nüfus sayımı ile etnik unsurlara ait nüfus bilgisini de resmi evraklarında sıkça kullanır olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk modern nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır.⁵⁴⁵ Ancak bu nüfus sayımının amacı askeri kapasiteyi belirlemektir. Sadece erkek nüfus sayılmış, erkek nüfus içerisinde askere alınmayacak olan Gayrimüslimler de cizye ve bedel-i askeriye miktarının tayini için hesaplanmıştır. Bu sayım, oldukça düzensiz ve eksik gerçekleşmiştir. 1844'te sayım tekrarlanırken, 1874 yılında Dâhiliye Vekâleti altında bir Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü kurulmuş ve 1881 yılında Sicil-i Nüfus Nizamnamesi hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin en kapsamlı nüfus sayımları ise, 1885 ve 1907 yıllarında yapılmıştır.⁵⁴⁶ Karpat, nüfus sayımlarının özellikle 1881-1893 yılları arasında nüfus verisi anlamında oldukça güvenilir kaynaklar olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁷

1866 yılında Balkanlar'da değişen demografiyi gözlemlemek ve Osmanlı tebaasından olan herkese bir nüfus cüzdanı basmak amacıyla Tuna Vilayetinde kapsamlı bir nüfus sayımı yapılmıştır. 1873'e kadar süren ve yine kadınların katılmadığı bu sayımlarda hanelerdeki kişi sayıları, medeni durumları, meslekleri ve gelirleri gibi bilgiler kaydedilmiştir. Sayım sonuçları Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki demografik yapısı hakkında oldukça güvenilir bilgiler vermiştir.⁵⁴⁸

Tablo 4. Tuna Vilayet Salnamesi'ne Göre Tuna Vilayeti'nin Nüfus Dağılımı

Sancaklar	Müslümanlar	Gayrimüslimler	Toplam
Ruşuk	138,692	95,834	234,526
Varna	56,689	20,769	77,458
Vidin	25,338	124,567	149,905
Sofya	24,410	147,095	171,505
Tırnova	71,645	104,273	175,918
Tulça	39,133	17,929	57,062

⁵⁴⁵ Bkz. EK 11. Osmanlı İmparatorluğunda 1831 Sayımına Göre Müslim ve Gayri Müslim Nüfusun Eyaletlere Göre Dağılımı

⁵⁴⁶ Cem Behar, , “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2000), s.68-70.

⁵⁴⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 36.

⁵⁴⁸ Karpat, *a.g.e.*, s. 79-82.

Niş	54,510	100,425	154,935
Toplam	410,417	610,892	1,021,309

Kaynak: Karpat, *a.g.e.*, s. 81.

Bahsedilen dönemde teknik anlamda bağımsız harita yapımı Osmanlı Devleti için oldukça zor olsa da, yine çizilmiş bir harita üzerine topografi verisi ekleme yolu ile harita üretimi sağlanmıştır. Nitekim Avrupa'nın çoğu etnik haritası da bağımsız ölçümlerle değil, Rusya ve Avusturya'nın yapmış olduğu ölçümler sonucu oluşturduğu veri setleri ve yaptıkları haritalar temel alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi etnik haritasını hazırlama yetkinliğine sahip olduğunun en büyük kanıtlarından biri ise, Kırım Savaşı sonrası yapılan haritacılık faaliyetleridir⁵⁴⁹. Etnik haritaların yapımı ve ülke içerisinde dağıtımının düzenlenmesi konusundaki somut çabaları görmek için ise Ayastefanos Anlaşması sonrasını beklemek gerekecektir.

4.2. Ayastefanos'tan Balkan Savaşlarına Balkanlar'ın Etnik Haritaları

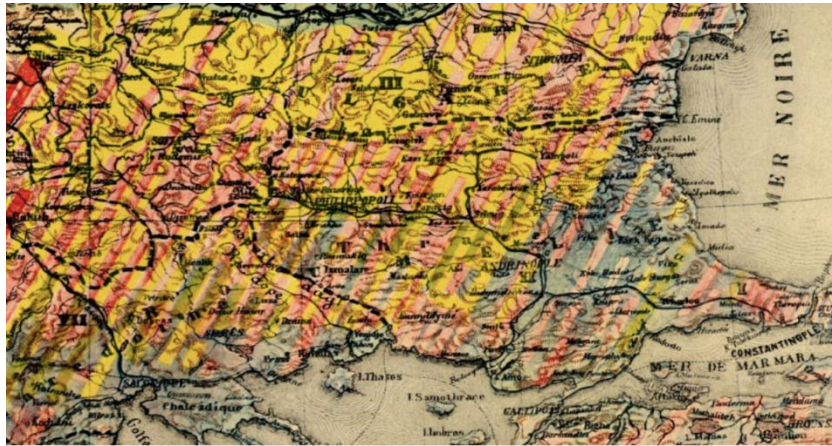
Ayastefanos Anlaşması her ne kadar 93 Harbi'nden sonra Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanmış olsa da bütün Balkanlar'ın kaderini belirlemiştir. Yürürlüğe girmemiş olmasına rağmen bu anlaşma, özellikle Slavlara milli ülkünün gerçekleşmesi hayalinin mümkün olabileceğini göstermiştir. Ulusçu amaçlara görünürlük kazandıran bu anlaşma sonrasında talepler daha da belirginleşmiştir. Bulgaristan için, tahayyül edilen ancak Berlin Anlaşması ile uygulanamayan büyük Bulgaristan Krallığı ülküsü her daim güncelliğini koruyacaktır.

Yunanistan ise Ayastefanos ile hayalini kurduğu “Büyük Helen Devleti” topraklarında Büyük Bulgaristan kurulması tehdidi ile yüz yüze kalmıştır. Benzer şekilde Avusturya da Büyük Bulgaristan tehdidinin ne kadar yakın olduğunu görmüş ve kendi Makedonya planlarının pamuk ipliğine bağlı olduğunu fark etmiştir. Ayastefanos sonrası bütün Balkan devletleri etnik iddialarında daha cevval ve daha saldırgan olmuşlardır.

⁵⁴⁹ Çalışmanın “Hudut Haritaları” başlıklı birinci bölümüne bakınız.

Avrupa, 1870'lerden itibaren nüfus sayımlarında ciddi birkaç reforma gitmiştir. Fakat yapılan nüfus sayımlarının getirdiği asıl yenilik etnik/ırksal sınıflandırmalardan ziyade verileri nicelleştirip istatistiki tablolar halinde sunmuş olmalarıdır.⁵⁵⁰ Artık etnik sınıflar birer sayı ve bir dizi tablo halini almıştır. Avrupalıların ülkeleri için olan etnik, coğrafi ve iktisadi merakları zamanla ülke dışına da taşmış, özellikle kendi etnik ve/veya dini aidiyetlerinden insanların yaşadığı topraklara doğru yoğunlaşmıştır. Bu ilginin Osmanlı'daki karşılığı Balkanlar olmuştur.

1878 sonrası dönemde Balkan toprakları üzerinde bir haritalandırma yarışı başlamıştır. Bütün devletler ve henüz devlet olamamış milletler bu topraklar üzerindeki iddialarını kartografik temsiller ile sunmuştur. Bu temsillerden birini ise, Mekteb-i Sultani hocalarından Fransız asıllı Alexandre Synvet yapmıştır. Synvet'in Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus ve etnik dağılımına dair birden çok çalışması vardır ve ilgi alanı genelde Rum nüfus üzerine yoğunlaşmıştır.⁵⁵¹ 1877 tarihli "Türkiye Avrupası'nın Etnik Haritası" isimli çalışması (Harita 119), ilk bakışta çağdaşlarına benzer bir görünüm sunmaktadır. Bu haritanın dikkat çeken unsurları, lejantında Bulgar nüfusunu "Bulgarlar" ve "Greko-Bulgar" olarak ikiye ayırması, Müslümanların tamamını tek etnik aidiyet olarak alması ve buna rağmen Arnavutlar arasında Müslüman ve Hristiyan Arnavutlar olarak bir ayrıma gitmemesidir. Bunun nedeni 1870 yılına dayanmaktadır.

⁵⁵⁰ Anderson, *a.g.e.*, s.187.

⁵⁵¹ Bkz. İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, "Osmanlı'da Bir Gezi", <https://core.ac.uk>

Harita 119. Synvet'in Türkiye Avrupası'nın Etnik Haritası, Synvet, 1877.

Kaynak: The Ethnological Map by Synvet, <http://www.maproom.org>, Erişim Tarihi: 10.09.2021

1870 yılında Ortodoks Bulgarların Patrikhane'den ayrılıp kendi özerk kiliselerini kurması Yunanistan için bir tehdit oluşturmuştur. Yunanistan'ın kendi nüfus alanı olarak gördüğü ve patriklik aracılığıyla bunu pekiştirebildiği Makedonya coğrafyasında yeni bir rakip ortaya çıkmıştır. Üstelik Rusya'nın da desteğini alan bu yeni rakip, Yunanistan'ın Makedonya üzerinde iddialarının altını oymaya başlamıştır. Makedonya topraklarında çoğunlukla Bulgarca ve lehçelerinin konuşulmasını kullanarak dil temelli bir milliyetçilik politikası sürdüren Bulgaristan'a karşı Yunanistan ise "Bulgarca konuşan Yunanlar" tezini ortaya atmıştır. Yunanistan'ın iddialarına göre, Makedonya'da Bulgarca konuşulması etnik bir aidiyet belirtmemekte, sadece o topraklarda Bulgaristan'ın baskısını göstermektedir.⁵⁵² Synvet'in haritasındaki "Greko-Bulgarlar" ifadesi tam olarak bu

⁵⁵² Roumen Daskalov, "Bulgarian-Greek Dis/Entaglements", *Entagled Histories of the Balkans Volume One: National Ideologies and Language Policies*, (Edt. Roumen Daskalov, Tchavdar Marinov), Leiden&Boston: Brill, 2013, s.151-153.

iddiaya karşılık gelmektedir. Söz konusu haritaya göre, Makedonya bölgesinde çoğunluk Müslümanlara ve “Greko-Bulgarlara” aittir.

Yakın dönemlerdeki başka bir harita ise, Yunanistan ulusal tarihçisi Konstantinos Paparrigopoulos⁵⁵³ tarafından hazırlanmıştır. Paparrigopoulos’un çizdirmek istediği haritayı anlayabilmek için öncelikle onun Yunan milliyetçiliği tezini anlamak gerekmektedir. Yunan milliyetçiliği 18. yüzyılda sekülerist temeller üzerinde yükselmiştir. Ortodoks kilisesi Osmanlı mirası olarak görüldüğü için kökler Antik Yunan kültüründe aranmıştır. Balkanlar’daki ve Anadolu’daki her Hristiyan Yunanca öğrenip, Yunan kültürüne katılıp, Antik Yunan’ın torunları olmaya davet edilmiştir. Seküler Yunan aydınlanmasının dönemindeki en etkili ismi Adamantios Korais’tir. Korais⁵⁵⁴, Ortodoks kilisesini Osmanlı sultanının iktidarını onayladığı için Yunan milliyetçiliği önünde engel olarak görmüştür. Dile önem vermiş, dilde reform ile Antik Yunan köklerinin sağlamlaştırılacağına inanmıştır. Gündelik dili de bütün Osmanlı ve Bizans etkisinden temizlemek istemiştir. Ancak tüm bu milliyetçilik programı içerisinde 1830 yılında bağımsız Yunanistan Krallığı kurulduğunda pek çok Rum Osmanlı toprakları sınırları içerisinde kalmıştır. Bu durum Yunanistan’ın Anadolu toprakları üzerine genişlemesini içeren “Megali İdea” düşüncesini doğurmuştur. Nitekim Megali İdea kavramını da Yunanistan’ın ilk başbakanı Ioannis Kolettis’in bulduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı’dan ayrılan Yunanistan toprakları içerisinde Yunanca konuşmayan çok sayıda Hristiyan nüfusun olması Yunan milliyetçiliği düşüncesinde dil birliği idealini tartışmaya açmıştır.

⁵⁵³ 1815’te İstanbul’da doğan Konstantinos Paparrigopoulos 1891 yılında Atina’da vefat etmiştir. Yunan isyanı babasını ve birkaç akrabasını kaybeden Paparrigopoulos ailesiyle birlikte Odessa’ya kaçmıştır. Bu çocukluk travması onun gelecekteki görüşlerini de etkilemiştir. Genç bir yetişkin olarak Yunanistan’a gittiğinde orada yönetime girmek istemiş ancak 1844’te ulusal meclisin yeni devletin sınırları içerisinde doğmayan herkesin yönetimden uzaklaştırılması kararından etkilenerek tarih öğretmenliğine başlamıştır. Öğretmenlikte ve retorikte oldukça başarılı olan Paparrigopoulos bir yandan Münih’te doktora derecesi elde ederken bir yandan da Yunanistan’da ünlemeye başlamıştır. 1858 yılından itibaren Atina Üniversitesi’nde “Helen Ulusunun Tarihi” derslerini vermiş, sık sık milliyetçi topluluklar veya direkt devlet desteğiyle düzenlenen toplantılara katılmış ve basında yer almıştır. 1878 yılında Berlin Kongresi’ne danışman olarak davet edilmiştir. (Kaynak: Trencsenyi Balazs, Michal Kopecek, “Constantinos Paparrigopoulos: History of the Hellenic Nation”, *National Romanticism: Formation of National Movements (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe)*, Vol 2, London-New York: Central European University Press, 2007, s.72.)

⁵⁵⁴ Adamantios Korais, 1748 yılında İzmir’de doğmuş, 1833 yılında Paris’te ölmüştür. Tıp eğitimi görmüş olsa da dil bilim ile ilgilenmiştir. Çağdaş Yunan dilinin ve edebiyatının geliştirilmesi için çalışmış, Antik Yunan kültürünün canlandırılması gerektiğini savunmuştur. Yunan bağımsızlık sürecinin düşünsel temellerini attığı kabul edilmektedir. (Kaynak: <https://www.britannica.com/biography/Adamantios-Korais>)

Yunan milliyetçiliği bu tartışmalar içerisinde gözden çıkardığı eski dostunu tekrar hatırlayarak kilisenin milliyetçilik içerisindeki yerini yeniden yapılandırmaya karar vermiş ve Ortodoks Yunanistan Kilisesi’ni millileştirmiştir.⁵⁵⁵

19. yüzyıla gelindiğinde dönemin en etkili tarihçisi olan Konstantinos Paparrigopoulos, “Yunan Ulusunun Tarihi” isimli ünlü eserinde Ortodoks dini ve Bizans geçmişini Yunan milliyetçiliği ile tekrar barıştırmıştır. Barıştırmamanın da ötesine gidip Ortodoks Hristiyanlığın Yunan milli kimliğinin en önemli parçası olduğunu iddia etmiştir. Dil ve etnisitenin göz ardı edilip ortak dinin vurgulanması, Balkan halkları üzerinde Yunan milliyetçilik propagandasında yeni bir kapı açmıştır. 1833’te kurulan Yunanistan Kilisesi’ni 1870’te Bulgar Eksarhlığı takip ederken, Sırp, Arnavutlar, Bulgarlar ve Romenlerin Balkanlar’daki Ortodoks cemaatin bağlılığı için verdiği yarış kızıışmıştır.⁵⁵⁶

Yunan devleti destekli “Yunan Harflerini Yayma Cemiyeti” adına çalışan Paparrigopoulos, 1870’lerin sonunda dönemin yaygın tabiriyle “Helen topraklarının” sınırlarını çizen bir dizi coğrafi harita hazırlamıştır. Cemiyet aynı zamanda Heinrich Kiepert ile de çalışmış, birkaç harita sipariş etmiştir. 1877-78 yılları arasında hazırlanan bu haritalardan “Helen Topraklarının, Civardaki Arnavut, Slav ve Rumen Topraklarıyla Beraber Haritası” isimli çalışma (Harita 120) diğerlerinden farklı bir yöne sahip olmuştur. Etnolojik bir çalışma olan bu harita, Kiepert ve Paparrigopoulos arasında şeklen bir tartışmaya neden olmuştur. Kiepert, etnik dağılımın her bölgede farklı renklerle gösterilmesini savunurken, Yunan tarihçi sayısal olarak baskın grubun tek bir renkle gösterilmesini istemiştir. Bu tartışmanın sonunda “etnokratik” kavramı ortaya çıkmış, Paparrigopoulos’un isteği olmuş ve “Hellenizmin bütün ulusal topraklarının” gösterildiği ilk harita ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁷

Stouraiti ve Kazamias, Kiepert’in, Paparrigopoulos etkisiyle hazırladığı bu etnokratik haritanın etnolojik bir veri ya da bir harita olarak sayılamayacağını belirtmiştir. Ayrıca haritada Bulgaristan ve Sırbistan’ın birlikte “Slav ülkeleri” olarak

⁵⁵⁵ Ioannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez: Türk Yunan Milliyetçiliğine Dini Aşlamak*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s.35-57.

⁵⁵⁶ Grigoriadis, *a.g.e.*, s.58-60.

⁵⁵⁷ Anastasia Stourati ve Alexander Kazamias, “Megali İdea’nın Hayali Topografyaları: Ütopya Olarak Ulusal Topraklar”, *Mekân ve Millet*, (Der. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018, s.41.

gösterilmesi, Bulgaristan'ın milliyetçi varlığını reddetme hamlesi olarak görülmüştür.⁵⁵⁸ Ayrıca haritanın en dikkat çekici noktalarından birisi, Türklerin yaşadığı toprakların tamamen yok sayılması ve dahası Osmanlı İmparatorluğu'nun isimsiz boş topraklar olarak gösterilmesidir. “Küçük Asya”daki Yunan toprakları ise, anormal bir şekilde uzun ve dar bir şerit olarak gösterilir. Bu dar şeridin doğu ve batı sınırları belli değildir. Haritanın çerçevesi, haritayı sınırlandırmadan keserek sanki sonsuzda başlayıp sonsuzda bittiği hissini uyandırmaktadır. Haritanın dışında kalan toprakların Megali İdea sınırları içerisine dahil olup olmadığı muğlaktır. Harita, bir etnolojik kartografi çalışması olarak etiketlense de bu etiketin altında güçlü bir milliyetçi propaganda yatmaktadır. “Muğlak isminin de gösterdiği gibi, temeldeki metodoloji, ülkelerin tarihsel olarak nasıl evrildiklerini gösteren, daha eski bir tür olan karşılaştırmalı kartografi ile Paparrigopoulos'un bizzat icat ettiği yozlaşmış modern etnolojik haritalandırma modeli olan etnokratik haritalandırma arasında gider gelir.”⁵⁵⁹

Harita 120. Kiepert, “Helen Topraklarının, Civardaki Arnavut, Slav ve Rumen Topraklarıyla Beraber Haritası”, 1878.

Kaynak: Tableau ethnocratique des pays du Sud-Est de l'Europe <https://www.researchgate.net>.
(Erişim Tarihi:25.03.2022)

⁵⁵⁸ Stourati, Kazamias, *a.g.e.*, s.42.

⁵⁵⁹ Stourati, Kazamias, *a.g.e.*, s.42.

Bu noktada Benedict Anderson’a atıf yaparak, haritaların logo olarak kullanımı ve milliyetçi hareketlere etkisi üzerinde durmak gerekmektedir. Paparrigopoulos’un haritanın etnokratik olarak hazırlanması konusundaki baskısının altında yatan sebep Anderson’ı destekler niteliktedir. Bu harita, “Megali İdea”nın somutlaştırılmış halidir. Ulusal hâkimiyet arzusunu tatmin eder biçimde hazırlanmıştır. Haritanın doğruluğu tartışmalı olsa da yeni bir haritacılık anlayışının yerleşmesine olan katkısı yadsınamaz.

Daha önceki örneklerde de, Paparrigopoulos’un haritasında da görüldüğü gibi, etnik haritalarda “kartografik sessizlik”⁵⁶⁰ yöntemine oldukça sıkça başvurulmuştur. Bu yöntemde, “karşı” millet harita üzerinde tanımlanmayarak yok sayılmakta ve aynı zamanda olası bir yayılma alanı olarak da gözükmemektedir. Bu anlamı ile kartografik sessizlik yöntemi aynı zamanda kartografik bir saldırı anlayışını da taşımaktadır.

4.2.1. Haritacılıkta Yükselen “Makedonya Sorunu”

1821 yılındaki Yunan isyanlarından itibaren gündemden düşmeyen Makedonya, Ayastefanos ve Berlin Anlaşmalarından sonra uluslararası bir konu haline gelmiştir. Makedonya üzerindeki Yunan-Bulgar çatışmasında Rusya da söz sahibi olmaya çalışınca bölge Avrupa’nın daha da dikkatini çekmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa bölgede büyük bir gücün egemen olmasını istememektedir. Bölgede Rus hakimiyetindense Osmanlı hakimiyeti tercih edilmiştir.⁵⁶¹

Makedonya, 19. yüzyılda bugünkü karşılığından daha geniş bir alanı temsil etmiştir. 1900’lü yılların başında Selanik vilayetinin tümüne, Kosova ve Manastır vilayetlerinin Arnavutluk’tan geri kalan kısmına Makedonya denilmiştir. Makedonya’ya Osmanlı Devleti’nce istisnai bir yönetim şekli verilmiştir. Bu yönetim şekli “Vilâyât-ı Selâse Umumî Müfettişliği” (Üç Vilayetler Genel Müfettişliği) adını almıştır. Ayastefanos ile elde ettiğini Berlin Anlaşması ile kaybeden Bulgar milliyetçiler Makedonya içerisinde ayrılıkçı silahlı mücadeleye

⁵⁶⁰ J. B Harley *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, (Edt. P. Laxton), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001, s.83-107.

⁵⁶¹ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Sayı 69, (2014), s.5-6.

başlamıştır. Bölgede hak iddia eden Sırlar ve Rumlar da çeteleşerek bu silahlı mücadeleye katılmıştır. Çeteler hem kendi aralarında hem de Osmanlı güçleriyle sık sık çatışmaya girmeye başlamıştır.⁵⁶²

Çete faaliyetlerinin artması ile şiddet tırmanmış ve 1902 yılındaki Cuma-i Bala ayaklanması ile doruk noktasına çıktıktan sonra Osmanlı Devleti, Avrupa'nın bölgeye doğrudan müdahalesini önlemek amacıyla çeşitli ıslahatlara girişmiştir. Ancak bu ıslahatlar başarılı olmamıştır. 1903 yılında Rus ve Avusturyalı diplomatlar "Viyana Reform Programı" adıyla yeni bir ıslahat programı hazırlayarak Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlere ve ardından Osmanlı Devleti'ne sunmuşlardır. Doğrudan bir yabancı müdahalesi veya özerklik içermediği için Osmanlı Devleti bu programı hemen onaylayıp uygulamaya koymuştur. Ancak tüm bu çabalara rağmen 1903 yılında İlinden ayaklanması çıkmış ve bu ayaklanma beraberinde Mürzsteg Programı'nı da getirmiştir. Mürzsteg Programı ile Rusya ve Fransa, Makedonya sorununa doğrudan müdahil olmuşlardır.⁵⁶³ Rusya ve Avusturya'nın mevcut olan ilgisine ek, İngiltere ve Fransa'nın da Makedonya'ya ilgisinin artması haritacılığa da yansımıştır. Ancak 19. yüzyıl sonunda Slav haritaları da hala etnik haritacılıktaki yerini korumaktadır.

Ayastefanos sonrasının en erken Makedonya haritalarından biri Sırp milliyetçisi, gökbilimci ve tarihçi Spiridon Gopčević'ye aittir.⁵⁶⁴ 1889 yılında Makedonya merkezli "Makedonya ve Eski Sırbistan'ın Etnografik Haritası"nı (Harita 121) yayınlamıştır. 1890 yılında da bu haritasını "Eski Sırbistan ve Makedonya" adlı eseri ile tamamlamıştır. Gopčević eserine hazırladığı haritadan bahsederek başlar. Ona göre, Slav olmayan kartograflar, lehçeler arasındaki farkı

⁵⁶² Bayraktar, *a.g.e.*, s.5-6

⁵⁶³ Bayraktar, *a.g.e.*, s.18-20.

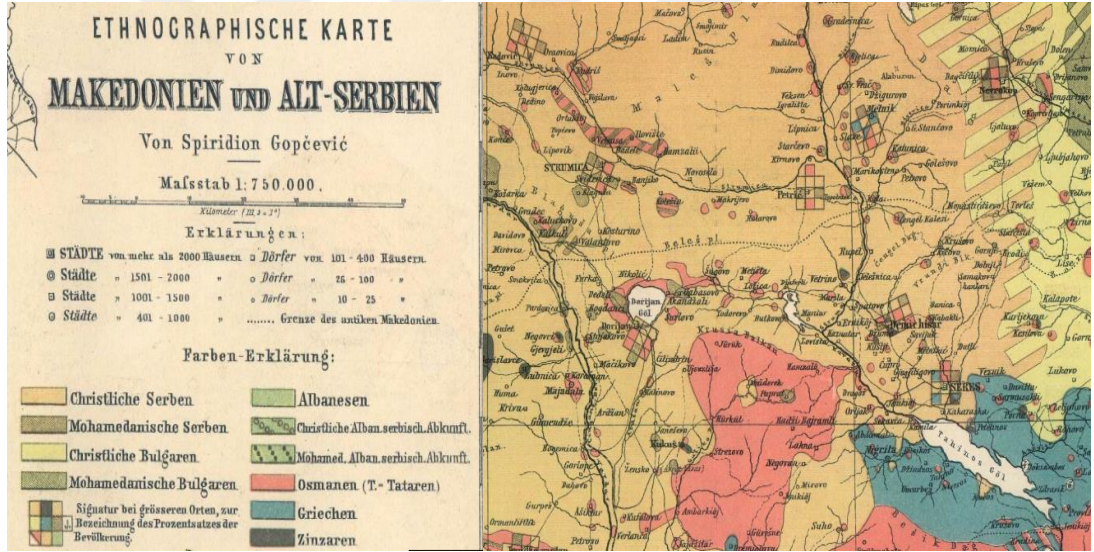
⁵⁶⁴ Leo Brenner ismiyle de bilinmektedir. 1855'te İtalya'da doğmuş, 1928'de Almanya'da ölmüştür. Gazeteci, romancı, oyun yazarı, astronomdur ve aynı zamanda Balkanlar siyasetiyle ilgilenmiştir. Tuhaf karakteri ile bilinmektedir. Sırp milliyetçiliğini, Arnavut bağımsızlığını ve aynı zamanda Habsburg monarşini savunan birbiriyle çelişkili çok sayıda eseri vardır. Evlendikten sonra Leo Brenner adını almıştır. 35 yaşından sonra, 1894 yılında bir Dalmaçya Adası olan Loşinj'de kurduğu "Manora Gözlemevi" ile astronomiyle ilgilenmeye başlamıştır. Ancak astronomide pek başarılı olamamıştır. Bir dizi yanlış hesap ve teori sonucunda ciddi eleştirilere maruz kalıp bu eleştirilere de saldırı şeklinde karşılık verince astronomi cemiyetinden uzaklaştırılmıştır. Bir süre sonra dergiler onun yayınlarını kabul etmemeye başlayınca kendi dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1909 yılında dergisinde aniden gerçek adını açıklamış ve astronomiyi bırakacağını duyurmuştur. O tarihten sonraki yaşamı hakkında bilgi yoktur. İntihar ettiği tahmin edilmektedir. (Kaynak: Thomas Hockey, Virginia Trimble, vd. "Leo Brenner", *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Springer, (2007), s.169.)

hissedemediği için haritaları güvenilir değildir. Gopčević'in diğer haritalar hakkındaki bir başka yorumu ise ölçeklendirmelerinin uygun olmadığı yönündedir. Bu nedenle yerleşim yeri düzeyinde bir analiz yapamamışlardır. Ayrıca Gopčević haritasını Sırpça değil de Almanca neşrederek sadece Sırp milliyetçilere değil, aynı zamanda Batılı bilim insanlarına da hitap ettiğini belirtmiştir.⁵⁶⁵

Harita, daha önceki haritalardan farklı olarak daha küçük bir alanı, sadece tarihi Makedonya topraklarını göstermektedir. Genelde benzer harita çalışmalarında, Ege kıyılarından Sırbistan'a kadar olan kısım Makedonya olarak adlandırılmıştır. Haritada sınıflandırma hem etnik hem dini kategoriler ile yapılmıştır. Sırlar, Bulgarlar ve Arnavutlar, Müslüman ve Hristiyan olarak ikiye ayrılmıştır. Türkler kırmızı, Yunanlar mavi ile gösterilmiştir. Haritaya bakıldığında ilk dikkati çeken Makedonya ovasındaki büyük Hristiyan Sırp varlığıdır. Haritada Makedonya içlerinde büyük bir Türk varlığı gösterilmemiştir. Müslüman nüfusun Sırp ya da Bulgar olarak anıldığı kesindir. Gopčević'in haritasını önemli yapan unsur ise, dönemin önemli kartograflarından August Heinrich Petermann tarafından yayınlanan ünlü kartografi dergisi *Petermann Mitteilungen*'de yayınlanmasıdır.⁵⁶⁶ Bu sayede Avrupa, Gopčević'in çalışmasından haberdar olmuştur. Ayrıca bu haritanın bir başka dikkat çekici yönü ise, 1389 yılında gerçekleşen I. Kosova Muharebesi'nin 500. yılında yayınlanmış olmasıdır.

⁵⁶⁵ Spiridon Gopčević, *Stara Srbija i Makedonija*, Belgrad, 1890, s.2

⁵⁶⁶ Yayınlanan çalışma için bkz. <https://zs.thulb.uni-jena.de>

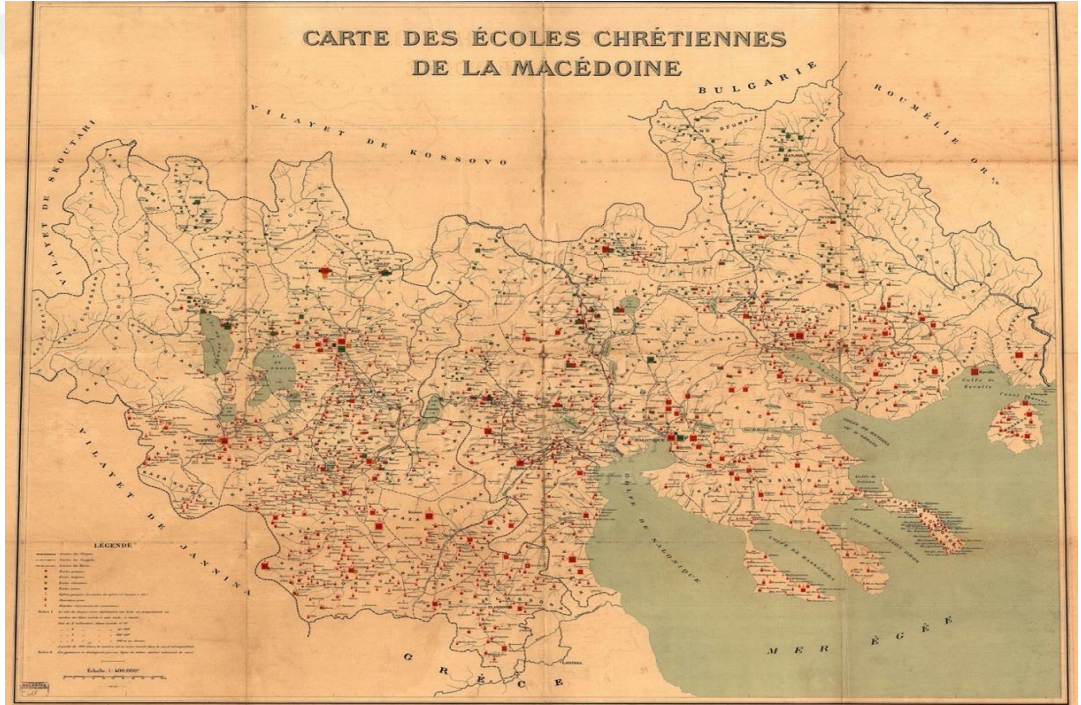

Harita 121. Eski Sırbistan ve Makedonya, Gopčević, 1889.

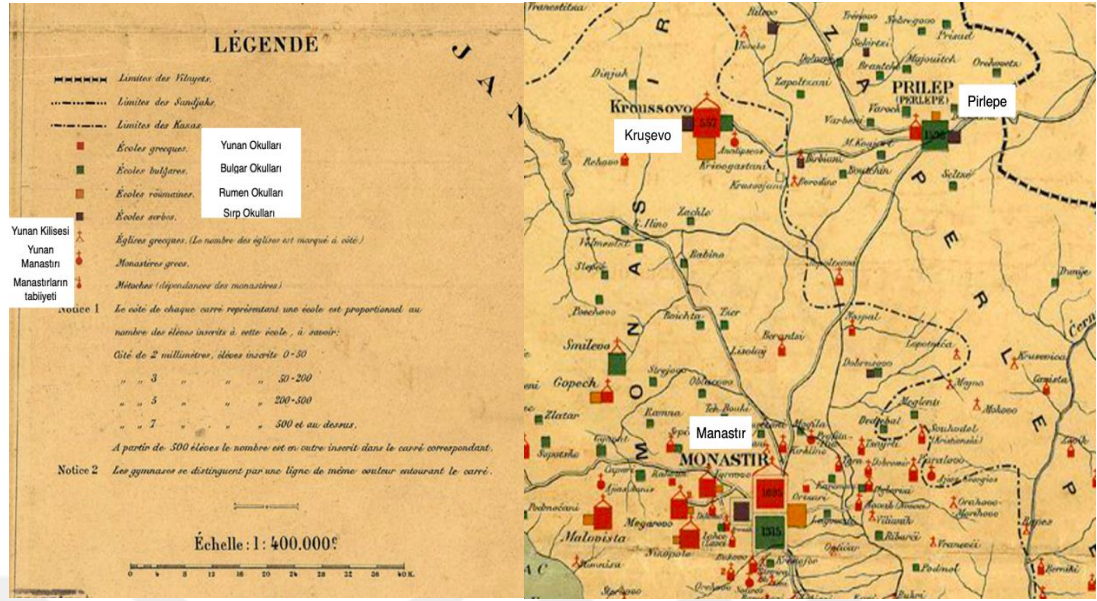
Kaynak: Ethnographische Karte von Makedonien und Alt-Serbien, Universität Erfurt, Forschungsbibliothek Gotha, <https://dwb.thulb.uni-jena.de> Erişim Tarihi 18.09.2021.

Yosmaoğlu, Gopčević'in bu haritasını "Türkiye Avrupası" haritalarından "Makedonya" haritalarına geçiş noktası olarak görmektedir. Makedonya haritalarındaki gözle görülen artış ise bunu desteklemektedir. Yosmaoğlu aynı zamanda Makedonya haritalarındaki artışın, harita hazırlamada başka bir yöntem olarak okul verilerinin kullanılmasının önünü açtığını savunmaktadır. Bunun sebebi olarak da Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin uzun geçmişine dayalı olarak Makedonya

topraklarında okullaşma oranının yüksek olmasını göstermektedir. Yunanistan'ın özelinde bu yeni veri yöntemi oldukça faydalı olsa da, Bulgarlar ve Sırp'lar okullaşma politikasında Osmanlı Devleti tarafından Yunanlarla aynı muameleyi görmediklerini savunmuştur. Bu iddialar zaman içerisinde farklı farklı haritalarla ortaya dökülmüştür. Yosmaoğlu, etnik harita hazırlamada okul verilerinin kullanılmasının özgür iradeye yaptığı vurgu üzerinde durmaktadır. Din, dil veya etnik aidiyetin dışında kişilerin hangi okulu “tercih” ettikleri ulusal bilinç ve kolektif kültür iddialarını da kuvvetlendirmiştir.⁵⁶⁷ 1905 yılında Paris'te yayınlanan “Makedonya Hristiyan Okulları Haritası” adlı etnik harita (Harita 122) ifade edilen durumun en güzel örneklerinden birisidir.

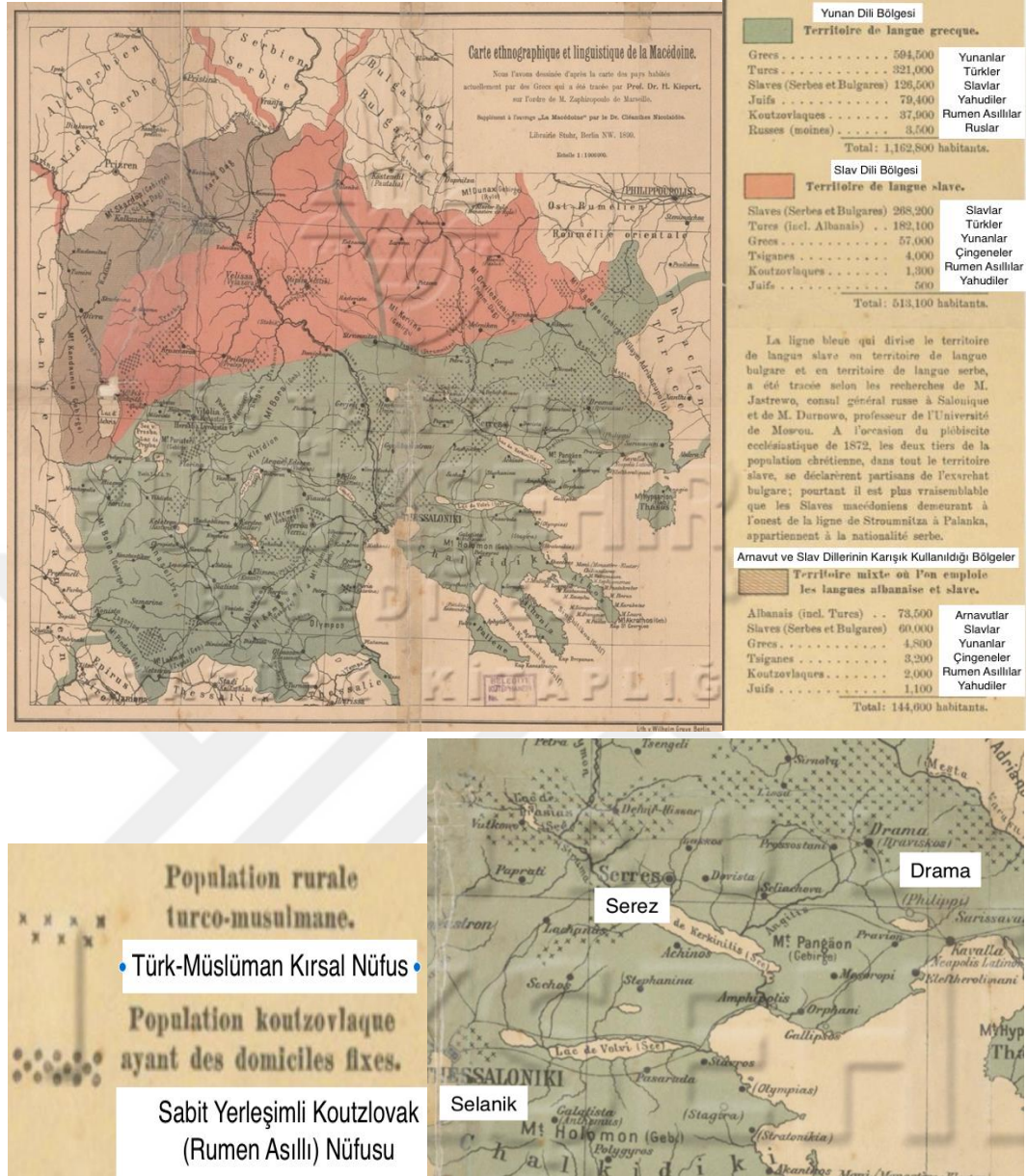
⁵⁶⁷ İpek K. Yosmaoğlu, “Constructing National Identity in Ottoman Macedonia”, *Understanding Life in The Borderlands, Boundaries in Depth and in Motion*, (Edt. I. William Zartman), Athens-London: The University Of Georgia Press, (2010), s.168.

Harita 122. Makedonya Hristiyan Okulları Haritası, 1905.

Kaynak: Carte des Écoles Chrétiennes de la Macédoine, İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_000115.

Haritada, Makedonya üzerindeki okullar ve bağlı oldukları kiliseler gösterilmiştir. Haritaya göre bariz bir şekilde patrikliğe ait Yunan okulları zirvededir. Etnik haritalarda farklı veri tarzlarının kullanılmasına ilişkin bir başka örnek 1899 tarihli Makedonya'nın etnografik ve dilsel haritasıdır (Harita 123). Harita, Heinrich Kiepert'in Yunanların yaşadığı ülkelere dair yaptığı harita temel alınarak hazırlanmış, Makedonya isimli kitabın eki olarak basılmıştır. Haritada Makedonya toprakları temelde Yunan ve Slav dili arasında bölünmüş gözükmektedir. Haritaya göre Yunanca, Makedonya'da çoğunluğun konuştuğu dildir. Makedonya'da Hristiyan okulları haritası ile birlikte düşünüldüğünde, cemaatlerin okullaşma oranı ve konuşulan dil verilerinin paralel ilerlemesi beklenen bir durum olsa da bu, haritaların objektiflik iddialarına katkı sağlamamaktadır.

Kaynak: Carte Ethnographique et Linguistique de la Macédoine, İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_000215.

Farklı veriler ve çeşitli demografi mühendislikleri ile oluşturulan nüfus istatistiklerinde⁵⁶⁸ dikkat çeken unsur şudur; Bulgar istatistikleri ulusal bilinç üzerine oluşturulurken, Sırp istatistiklerini hazırlarken lehçe ve gelenek görenekleri göz önünde bulundurmıştır. Yunanlar ise bölgedeki tarihsel güçlerini kullanarak Yunan uygarlığının kentli nüfuslar üzerindeki etkisini dikkate almıştır.⁵⁶⁹ Sayılar arasında en az spekülasyon, Yahudi nüfusu hesaplanmasında yaşanmıştır. Milletlerin nüfusunun

⁵⁶⁸ Bkz. EK 12. Makedonya İçin Yapılan Farklı Nüfus İstatistikleri

⁵⁶⁹ Carnegie Endowment for International Peace, s.30.

bu kadar farklı olması istatistiklerin objektifliğini sorgulatırken, hesaplanan toplam nüfus miktarlarının arasında neredeyse bir milyondan fazla fark olması bilimselliklerini de tamamen sorgulanır hale getirmektedir. Her milletin en güçlü olduğu veriyi kullanarak istatistiklerini ve buna bağlı olarak haritasını hazırlaması 19. yüzyıl etnik haritacılığının temel niteliğidir.

En etkili Sırp haritacılarından biri olan Jovan Cvijić⁵⁷⁰, in haritacılığı birkaç aşamadan geçmiş ve bu durumun en iyi örneklerinden biri olmuştur. 1906 yılında yaptığı ilk haritasında Slavları sınıflandırmak istemediği için tek renk kullanmıştır. Aynı zamanda Slavların Kosova’da ve Kuzey Arnavutluk’ta baskın olduğunu belirtmiştir. Fakat Cvijić’in bu iddiası, bölgenin genelde Katolik olması ve Katolik Slavların da çok az sayıda olması ile yanlışlanmıştır. Bu yanlış yorumlamanın nedeni, Cvijić’in haritasını Sırların jeopolitik hedeflerinin propaganda aracı olarak kullanmasıdır. 1909 yılındaki ikinci haritasında (Harita 124) Makedon Slavlarını⁵⁷¹ Bulgarlardan ayırmış ve Üsküp çevresini Sırlara ait göstermiştir. 1912 yılındaki haritasında ticari önceliklerin etkisiyle Sırbistan’ın Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarına dair olan iddialarını ön plana koymuştur. Balkan Savaşlarının hemen sonrasında hazırlanan haritasında Makedon Slavları için 1913 sınırlarında bariz bir küçülme olduğu görülmektedir. Haritalarda topografik bilgi olmadığı için kabaca anlaşılacağı üzere batıda Ohri Gölü, doğuda Struma Vadisi, güneyde Kesriye ve kuzeyde Üsküp arasındaki bölge Makedon Slavlarının bölgesi olarak tanımlanmıştır.

⁵⁷⁰ Jovan Cvijić (1865-1927), Sırp Coğrafya Derneği’nin kurucusudur ve Sırp Kraliyet Akademisi’nin başkanlığı yapmıştır. Belgrad Üniversitesi’nde profesör olan Cvijić aynı zamanda burada rektörlük de yapmıştır. Avusturya Macaristan ve Balkan coğrafyasının jeolojisi, jeomorfolojisi, antropolojisi ve etnografyası çalışma alanlarıdır. Makedonya’ya gidip orada alan çalışmaları yapmıştır. 30 yıllık çalışmalarının sonucunda “Balkan Yarımadası- Beşeri Coğrafya (La peninsule balkanique — géographie humaine)” isimli ünlü eserini yayınlamıştır. Makedonya için çok sayıda eseri olan Cvijić Balkan tarihi ve coğrafyası adına önemli bir bilim insanı olmuştur. (Kaynak: Nikola V. Dimitrov, “The Territory of the Republic of Macedonia in The Book Balkan Peninsula and The South Slavic Lands of Jovan Cvijić (1918–2018)”, *The Balkan Peninsula of Jovan Cvijić: Historical Background and Contemporary Trends in Human Geography*, (Edt. Jovana Brankov Marija Drobnjaković), Tršić Loznica: Proceedings of the International Conference, (October 2018), s.14.)

⁵⁷¹ Makedon Slavları kavramı ilk kez Jovan Cvijić tarafından ortaya atılmıştır. Cvijić’e göre Üsküp ve Selanik arasında yaşayan Makedon Slavları Sırlar veya Bulgarlar lehine istikrarlı bir ulusal bilinç göstermedikleri için üçüncü bir Slav grubu olarak adlandırılmaları gerekmektedir. İlk kez 1909 yılındaki haritasında Makedon Slavlarının bölgelerini göstermiştir. Ancak Makedon Slavları kavramının etnik çalışmalara hemen yerleşmesi mümkün olmamıştır. (Kaynak: Goran Sekulovski, “La Bataille des Cartes Autour de la Macédoine Dans La Guerre De 14/18”, *The Map Wars About Macedonia During WWI*, 2015, s

Makedon Slavlarının ayrı bir etnik unsur olarak tanınması bu haritalarda Sırların ve Bulgarların alanını oldukça sınırlamıştır.

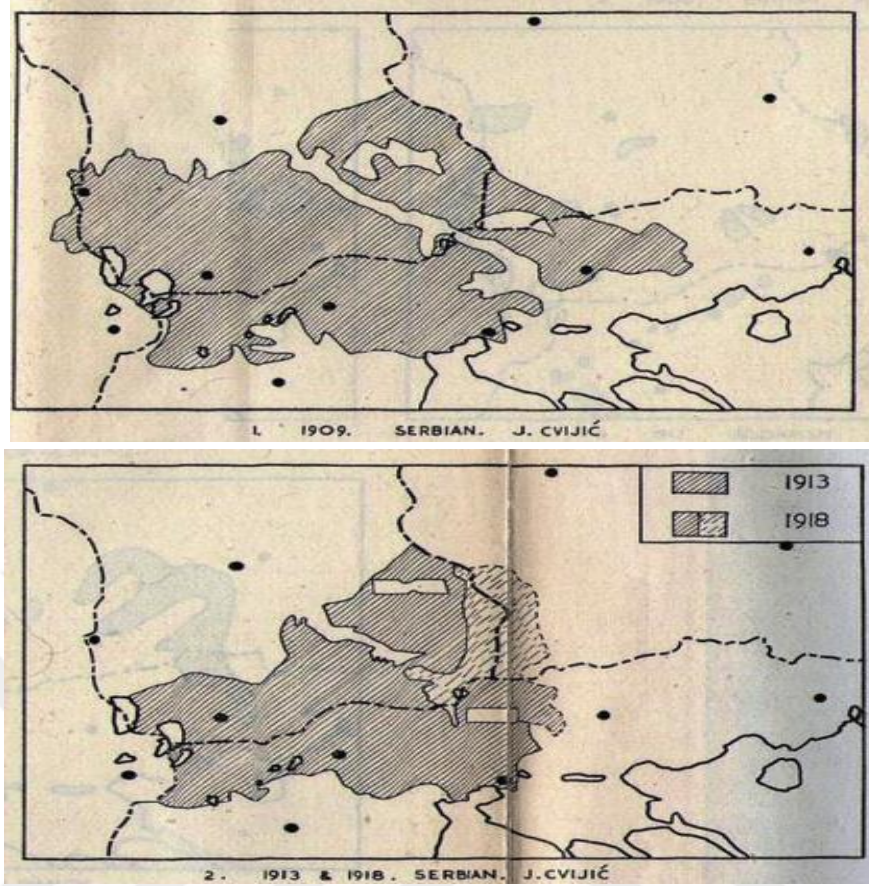
1913'teki etnik haritasında Arnavutları kuzey Arnavutluk'ta bile egemen ulus olarak saymamıştır ve bunun dışında harita birçok metodolojik hataya da sahiptir. Bu haritada Cvijić, 1913 yılında Yunanistan ile birlikte Makedonya'nın bölünmesine ilişkin Bulgarlara karşı yapılan gizli anlaşmaları yansıtmaktadır.⁵⁷² Cvijić'in bu haritacılık süreci, etnik haritaların politik dilinin en güzel örneklerinden biridir. Bölgenin en etkili haritacılarının bile dönemin politik konjonktürü etkisiyle kolaylıkla yanlışlanabilecek haritalar yapmaktan kaçınmadığı görülmektedir.

Harita 124. Sırp Devleti'nin Etnografik Haritası, Jovan Cvijić, 1909.

Kaynak: Goran Sekulovski, La Bataille des Cartes Autour de la Macédoine Dans la Guerre De 14/18 , 2015, s.93. <https://www.researchgate.net>

⁵⁷² Demeter, Csaplár-Degovics, Bottlik, *a.g.e.*, s. 93-94.

Harita 125. Cvijić'in 1909, 1913 ve 1918 Haritaları Arasındaki Makedon Slavları Bölgesi Değişimi

Kaynak: Goran Sekulovski, La Bataille des Cartes Autour de la Macédoine
Dans la Guerre De 14/18 , 2015, s.100. <https://www.researchgate.net>

Ayastefanos sonrası etnik haritacılıkta, harita hazırlama verisi olarak dilin kullanımı artmış ve okul kayıtlarının verisi de yeni bir unsur olarak kullanılmaya başlanmıştır. Her milletin Osmanlı Devleti içerisindeki okullaşma imkânlarının aynı olmaması yeni tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Dilin kullanımı artmakla birlikte dinin etkisi de tamamen silinmemiştir. Genelde iki veya daha çok verinin birlikte kullanıldığı -dil ve dinin aynı anda gösterilmesi gibi- karmaşık haritalar hazırlama yoluna gidilmiştir. Bunun yanında, Ayastefanos öncesinden farklı olarak haritalarda Makedonya özelinde bir ilgi olduğu görülebilmektedir. Aslında tüm Balkanlar'ın özeti niteliğindeki çok unsurlu Makedonya'nın karmaşık coğrafyasını sadeleştiren haritalar, Makedonya sorununun çözümünün beklenenden “kolay” olduğunu desteklemiştir. Henüz oluşmayan siyasal gerçekliklere haritalar aracılığıyla model olmak, hiçbir zaman geçerliliğini yitirmeyecek ama siyasal krizlerde hep daha fazla hatırlanacak bir araç olarak yerini edinmiştir.

4.2.2. “Osmanlı Tarzı” Etnik Haritalar

Ayastefanos sonrası değişen iklim, Osmanlı Devleti içerisine de sirayet etmiştir. Etnik haritalar ile sürekli iddia edilen demografik yapılara karşı, Osmanlı Devleti kendi demografik iddiasını oluşturmak ve mevcut sorunları çözebilmek amacıyla farklı araçlar ile imparatorluğun etnik yapısı hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmeye çalışmıştır. Bunun yanında, Avrupa’da ve Balkanlar’da hazırlanan etnik haritalar takip edilmeye devam edilmiş ve 20. yüzyıl başlarında küçük çaplı etnik harita deneyimleri de yaşanmıştır.

1877 yılına gelindiğinde, bu denemeler somut bir sonuç haline gelmiştir. Bu dönemde haritacılıkta yapılan en önemli şeylerden biri, kusursuz bir Rumeli haritası oluşturma çabasıdır. Çok ayrıntılı olarak hazırlanan bu Rumeli haritası içindeki zengin göstergelerle Osmanlı Devleti’nin ilk büyük çaplı etnik harita denemesi olmuştur.⁵⁷³ 1:210.000 ölçeğinde, izohips eğrilerine ve oldukça zengin bir toponomi verisine sahiptir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti bu zamana kadar genelde haritalarının ölçeklerini sabit tutup yer isimlerini ve açıklamaları Osmanlı Türkçesi’ne çevirmiş olmasına rağmen bu haritada sadece ölçekleri değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda haritaya dini öğeler de eklemiştir. Bu haritayı Osmanlı haritacılık tarihinde önem kılan nokta, lejanta eklenen dini unsurlardır. Haritada, diğer askeri unsurlar dışında mescitler, kiliseler, havralar, manastırlarla birlikte İslam, Hristiyan ve Yahudi mezarlıkları da işaretlenmiştir. Yer isimlerinde etnik ve dini heterojenliği silme amacıyla bir toponomi mühendisliğine gidilmiştir.

Etnik harita denemesi yapmak için öncelikle imparatorluğun demografik cetvelini çıkarmak gerekmiştir. Bunun için kullanılan en etkili araçlardan biri Devlet Salnameleri olmuştur. İlki 1847 yılında hazırlanan Devlet Salnameleri, imparatorluğun yıllıkları görevini görmüştür. 1918 yılına kadar düzenli olarak 66 cilt halinde yayınlanan bu kaynaklara sadece I. Dünya Savaşı sırasında ara verilmiştir. Osmanlı Devleti’nin en düzenli kayıtları arasında sayılmaktadır. II. Abdülhamit devrinde en zengin hallerini almışlardır. Devletin resmi teşkilatına dair bilgilerin yanı sıra coğrafyası, memurlarının isimleri, tayinleri, rütbeleri ve nişanları gibi bilgileri de

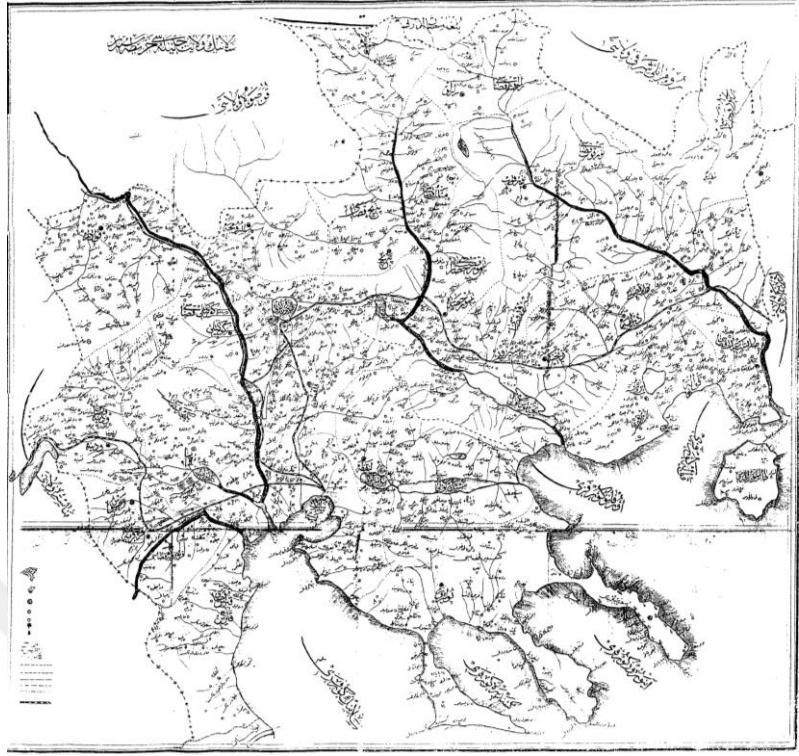
⁵⁷³ Söz konusu harita ve ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın “Hudut Haritaları” bölümüne ve Harita 69’ya bakınız.

içermektedir. Aynı dönemde, Rumeli'deki toprak kayıplarının artması ile İslam Birliği düşüncesinin öne çıkmasıyla Devlet Salnamelerindeki Rumeli, Anadolu ve Arabistan Vilayetleri şeklinde olan sıralama Arabistan Vilayetlerinin öne alınmasıyla değiştirilmiştir. Vilayet salnameleri ise, 1866 yılından itibaren yayınlanmaya başlanmıştır. İlk vilayet salnamesi Bosna Vilayetine aittir. Son vilayet salnamesi ise, 1921-1922 yılında yayınlanan Bolu Livası Salnamesi'dir. Salnamelerdeki bilgi türleri çeşitlense de genelde mülkiye, askeriye ve ilmiye sınıfında görev yapan memurların bilgileri, önemli günler, yabancı devletlerin elçilikleri, askeri durumu, nüfusu vb. bilgileri, imparatorluğun idari taksimatı, nüfusu ve nüfusun dini kompozisyonu gibi verilere yer vermektedir. Türkçe-Arapça, Türkçe-Rumca, Türkçe-Boşnakça ya da sadece Arapça gibi çeşitli dillerde de yayınlanmıştır. Salnameler bazen harita da barındırabilmiştir. 1907 Sivas Salnamesi'nde hasat haritası, 1902 Selanik Salnamesi'nde şehir ve liman haritası (Harita 126), 1875 Kastamonu Vilayet Salnamesi'nde de posta ve telgraf hatları haritası bulunmaktadır.⁵⁷⁴ Vilayetlerin nüfus bilgisi 1868 yılında ilk salnameler ile verilirken imparatorluğun toplam nüfusu hakkındaki bilgi ilk kez 1877-1878 yılı Devlet Salnamesinde verilmiştir. Osmanlı coğrafyacıları ve ansiklopedicileri ile birlikte Avrupalı araştırmacı ve etnograflar da bu nüfus bilgilerini kullanmışlardır.⁵⁷⁵

⁵⁷⁴ Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.3-7.

⁵⁷⁵ Karpát, *a.g.e.*, s. 37.

Harita 126. Selanik Şehir ve Liman Haritası, 1902.

Kaynak: Selanik Vilayeti Salnamesi 1320 Hicri/ 1902 Miladi.

1902 yılı Selanik Vilayeti Salnamesi'nde yer alan şehir haritası yoğun bir topografik bilgi içermektedir. Açık ve ayrıntılı bir lejantı yoktur. Lejanttaki sembollerin anlamları veya ölçeği yazılmamıştır. Aynı şekilde haritayı hazırlayan kişi veya kurum hakkında da harita üzerinde bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak haritada büyüklüklerine göre şehir ve kaza merkezleri farklı işaretlerle gösterilmiş buna ek olarak ormanlar ve limanlar da harita üzerinde işaretlenmiştir. Elle çizilmiştir. Harita üzerindeki yoğun topografi bilgisi nedeniyle salnamelerin hazırlanmasını veya daha sonrasında yorumlanmasını kolaylaştırmak amacıyla eklendiği yorumu yapılabilir.

1881-1882 sayımına kadar Osmanlı resmi devlet istatistiklerinde –istisnalar olmakla birlikte- etnik aidiyete dair herhangi bir veri verilmemiştir. Temel ayrım dini aidiyet olmuştur. 1868 yılında bazı vilayet salnamelerine birkaç etnik sınıf dahil edilmiştir.⁵⁷⁶

1892 yılında, Belgrad Darülfünunu İstanbul'a bir yazı ile Sırp öğrencilerin hazırladığı bir etnik haritayı (Harita 127) iletmiştir. Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ise

⁵⁷⁶ Karpas, *a.g.e.*, s. 121.

bu haritayla birlikte Sultan'a yazdığı bir arzda Sırların, Rumların ve Bulgarların milli emellerine yönelik etnografya haritası tertip ettiklerini, eğer Osmanlı Devleti de böyle bir harita hazırlarsa onların haritalarındaki iddiaların boşa çıkacağını ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Sultan'ın bu arza ne cevap verdiği bilinmemekle birlikte, arzın sunulduğu tarihe yakın zamanda etnografik harita çalışmasını yoktur. Fakat 20. yüzyılın başına gelindiğinde, Ahmed Cevad Paşa'nın arzu ettiği gibi "mükemmel bir etnografya haritası" hazırlanmamış olsa da Rumeli ahalisinin etnik aidiyeti hakkında Osmanlı Devleti'nin tuttuğu ayrıntılı kayıtlara denk gelmekteyiz.

СРПСКЕ ВЕЛИКОШКОЛСКЕ ОМЛАДИНЕ			
Размера 1:1.600.000			
Напомене:	Légende:	Народности:	Nationalités:
■ Престонице	Capitales	Срби	Serbes
● Веће Вароши	Villes principales	Грци	Yunanlar
○ Мање Вароши	Villes secondaires	Румуни	Rumenler
○ Варошице	Bourgs	Албанци	Arnavutlar
— Државне границе	Frontières politiques	Немци	Almanlar
— Железница	Chemins de fer	Бугари	Bulgarlar
— Путеви	Routes	Мусулман	Müslümanlar
Престонице су подблице.	Les capitales sont soulignées.	Маџари	Macarlar
Израда по Андрију.	Carte dressée d'après Andree.	Словенци	Slovenler

Harita 127. Sırp Ortaokul Öğrencilerinin Hazırladığı Etnik Harita, 1892.

Kaynak: BOA, Y.A. HUS. 256-74 (h. 17.07.1309)

⁵⁷⁷ BOA, Y.A. HUS. 256-74 (h. 17.07.1309)

1903 tarihli “Rumeli Vilayeti Ahalisinin Din ve Milliyet Açısından Tasnifli Nüfus Miktarı” isimli belge⁵⁷⁸ Müslüman ve Hristiyan nüfus bilgisi dışında, bu cemaatlere ait etnik aidiyetler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti’nin bu kaydına göre Rumeli’de en kalabalık etnik grup Türkler iken onları Müslüman Arnavutlar ve Rumlar takip etmektedir.

Aynı yıl, Karadağ ve İşkodra sancaklarının etnik ve dini yapısı hakkında bilgi istendiğinde, İşkodra sancağının henüz net nüfus yapısı belirlenememiş olsa da Müslüman nüfusla Gayrimüslim nüfusun eşit sayıda olduğunun tahmin edildiği söylenmektedir. Arza göre İşkodra’da az sayıda Sırp Ortodoks vardır. Kasabalarda, nahiyelerde ve Karadağ hududu üzerinde yaşıyan nüfus genelde Katolik’tir. Bu Katolik nüfus ile Karadağlıların birbirinden nefret ettiği, bu nedenle bir ayaklanma çıkması söz konusu olduğunda birbirlerine yardım etmeyecekleri belirtilmiştir. Ancak bu Katolik nüfusun Mirdita kazasında yaşıyan ahalisi eşkıyalık yapmaktadır ve Karadağlılara bir yardım gelecekse bu ahaliden gelmesi muhtemeldir.⁵⁷⁹ Yine 1903 yılında, yazılan bir arzda Edirne ve Selanik vilayetlerinin tamamının Kosova, İşkodra ve Manastır’ın ise kısmen nüfusunun sayıldığını, kalanının da sayılacağını öğrenmekteyiz. Bu çabanın sebebi ise, Bulgaristan’ın hazırladığı etnik haritadır. İstanbul bu haritaya karşılık Rumeli’de nüfus sayımı yapılmasını istemiştir.⁵⁸⁰ Bu arza göre 2.927.698 Müslüman, 2.094.692 Gayrimüslim yaşamaktadır. Anılan bölgelerin toplam nüfusu 5.022.394 kişidir. Ancak bu sayıma Gayrimüslimlerin kendilerini daha fazla yazdırmış olabilecekleri endişesine dair bir not da düşülmüştür.⁵⁸¹ Müslüman nüfusun Gayrimüslim nüfustan çok daha fazla olduğu vurgulanmıştır. Bütün Rumeli’nin sayımı hususunda bir bütçe belirlenmiştir. Henüz sayılmamış yerlerde Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu, bu durumda bile Müslümanların 833.000 kişi kadar Gayrimüslimlerden daha kalabalık olduğu tekrar edilmiş ve Bulgaristan’ın etnik haritalarındaki iddianın doğru olmadığı yazılmıştır.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Bkz. EK 13. Rumeli Vilayeti Ahalisinin Din ve Milliyet Açısından Tasnifli Nüfus Miktarı, 1903.

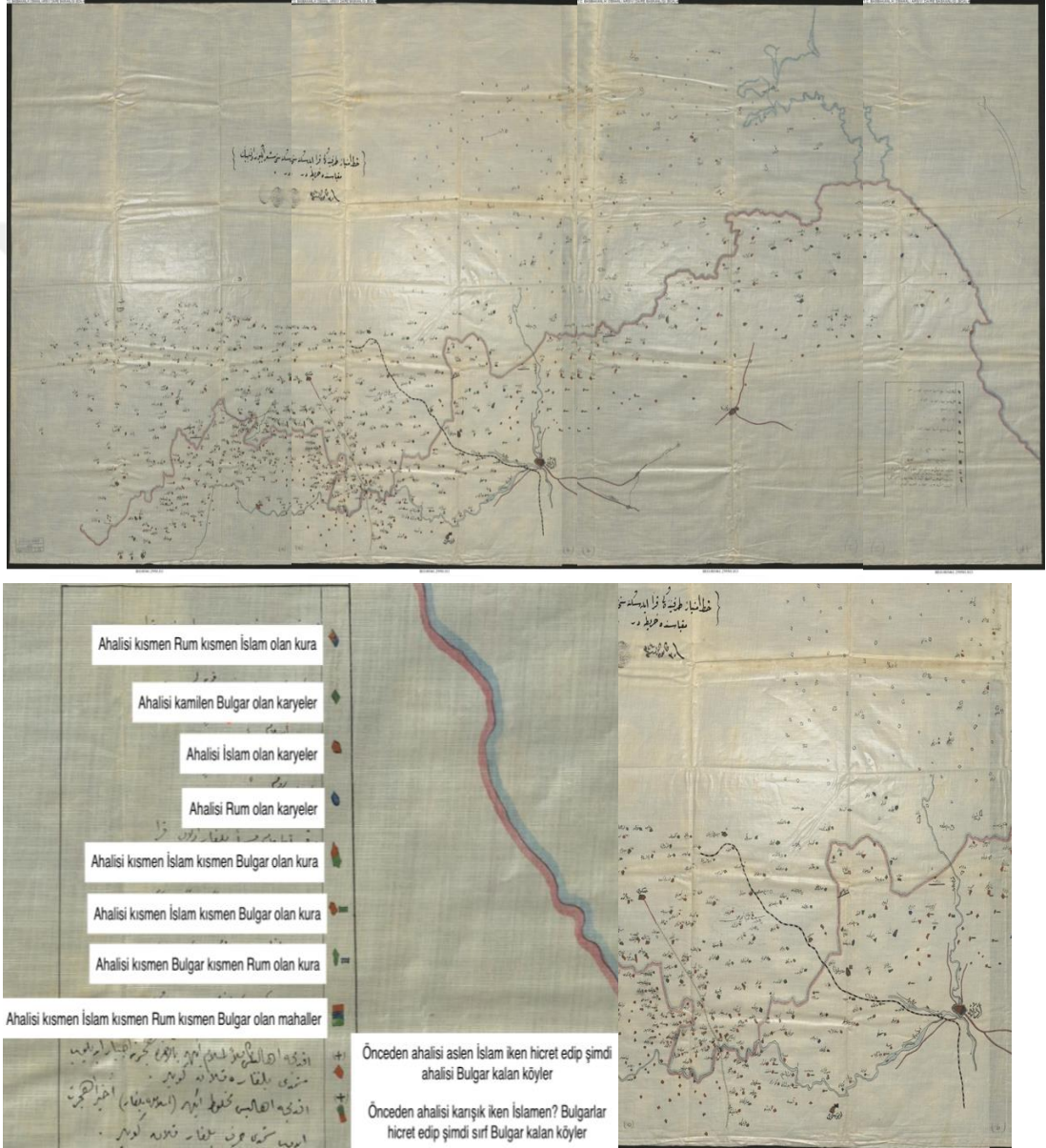
⁵⁷⁹ BOA, Y..PRK.AZJ. 46-90 (h. 29.12.1320)

⁵⁸⁰ BOA, MV. 106-14 (h. 14.01.1321)

⁵⁸¹ İlgili belge için; BOA, MV. 106-19 (h. 17.01.1321), 2. varaktaki karar yazısına bakılabilir.

⁵⁸² BOA, MV. 106-19 (h. 17.01.1321)

1908 yılına gelindiğinde etnik harita yapımının dair somut çabalar görülmeye başlanmıştır. Bulgaristan sınırının iki tarafındaki Müslüman köylerinin işaretlenerek bir Erkan-ı Harbiye zabitanı ile birlikte merkeze gönderilmesi talep edilmiştir. Arza, elde çizilmiş, Bulgaristan köylerinin işaretlendiği bir Bulgaristan haritası (Harita 128) ile 1904 yılında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Beşinci Fen İşleri Şubesi tarafından hazırlanmış Rumeli-i Şahane Haritası⁵⁸³ da eklenmiştir.

Harita 128. Bulgaristan'ın Etnik Haritası Lejantı ve Haritadan Yakınlaştırılmış Bir Parça, 1908.

Kaynak: BOA, BEO. 3461-259501 (h. 2.12.1326)

⁵⁸³ Söz konusu harita hakkında ayrıntılı bilgi için lütfen çalışmadaki “Hudut Haritaları” bölümüne ve Harita 68’ya bakınız.

Haritanın lejantında ahalisi kısmen Rum kısmen Müslüman olan köyler, bütünüyle Bulgar, Müslüman veya Rum olan köyler ayrı ayrı gösterilmiştir. Bunun dışında ahalisi kısmen Müslüman kısmen Bulgar olan köyler, ahalisi kısmen Bulgar kısmen Rum olan köyler ve hem Bulgarların hem Müslümanların hem de Rumların birlikte yaşadığı bölgeler de belirtilmiştir. Lejantta son olarak, önceden Müslüman köyü olup Müslümanların göç etmesiyle Bulgar nüfusa kalan köyler ile önceden Müslüman, Rum, Bulgar karışık bir nüfusa sahipken göçlerle sadece Bulgar nüfusa kalan köyler gösterilmiştir. Ölçeksiz ve elle hazırlanmış, temel profesyonel haritacılık gereklerinden yoksun olsa da içeriği itibariyle ayrıntılı bir etnik harita olduğu çok rahat söylenebilmektedir. Harita, Harbiye Nezareti tarafından bir Erkan-ı Harbiye zabiti ile ulaştırılması istenmiştir ancak haritayı hazırlayanlar hakkında ayrıca bilgi verilmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin teknik olarak Batı tarzında kendi yapıp yayınladığı etnik haritalarının olmaması, yapılan etnik haritalardan haberdar olmadığını göstermemektedir. Etnik haritaların gücünün farkında olan Osmanlı bürokrasisi, farklı topluluklar tarafından farklı amaçlarla yapılan bu haritaların ülke içerisindeki hareketini izlemekte ve gerekli gördüğü takdirde sansür uygulamaktadır.

4.2.3. Etnik Haritalardaki Sansür Mekanizması

Osmanlı Devleti bir yandan etnik harita tecrübesi edinirken, diğer yandan enerjisinin büyük kısmını da ayrılıkçı milletlerin etnik haritalarının imparatorluk içerisinde dağılmasını önlemeye kullanmıştır. Etnik haritaların yıkıcı gücünün farkında olan Babıali, bu dönemde sansür yoluna gitmiş ve etnik haritaların etkisiyle bu şekilde mücadele etmeye çalışmıştır. Haritalar konusundaki sansür mekanizmasının en aktif işlediği bölgeler olarak ise Batı sınırında Balkanlar, Doğu sınırında ise Ermenistan bölgesi gösterilebilir.

Sansür uygulaması Bulgaristan, Yunanistan ve Makedonya menşeli haritalarda yoğunlaşmıştır. 1901 yılında Bulgarların Sofya'da yaklaşık on, on iki paftalı bir Rumeli nüfus haritası yayınladığı öğrenilmiştir. Bulgar nüfusunu fazla göstermek ve kamuoyunu bu yönde etkilemek amacıyla hazırlandığı söylenen haritanın görevlilerce çok dikkatli bir şekilde incelenmesi ve incelendikten sonra Türkçeye tercümesi için merkeze gönderilmesi istenmiştir. İncelenip Türkçeye

çevrildikten sonra basımının uygun olup olmadığına karar verilecektir.⁵⁸⁴ Birkaç gün sonraki başka bir arzda ise, görevliler bu haritaların Osmanlı topraklarına girişi konusunda daha dikkatli olmaları için uyarılmıştır.⁵⁸⁵

1905 yılında yayınlanan “Makedonya Hristiyan Okulları Haritası” İstanbul’da rahatsızlık yaratmış ve bir dizi kararın alınmasına sebep olmuştur. Başlangıçta, haritanın ismiyle alakalı bir huzursuzluk yaşanmıştır. Atina’da yayınlanan haftalık gazete Bulletin d’Orient’de basılan harita ile ilgi olarak ilk kontrolde muzır bir ifadeye rastlanılmamış olsa da harita ve haritadaki öğrenci sayılarının yazılı olduğu defterlerin birer nüshası gönderilip fikir alınmak istenmiştir. Bu durum bir karar veya emir olmasa bile etnik haritalar söz konusu olduğunda bürokrasidekilerin inisiyatif kullanıp sansür uygulayabildiğini göstermektedir. Birkaç karşılıklı yazışma sonrasında, “Makedonya’nın Hristiyan Mekatibi Haritası tabiri geçtiğinden” bu haritanın halk arasında dağıtılmasının yasaklanması istenmiştir.⁵⁸⁶ Harita isminin uygun bulunmamasının sebebi olarak 1899 tarihli bir arz gösterilebilir. Makedonya bölgesi Osmanlı resmi yazışmalarında genelde Vilayet-i Selse olarak geçmektedir.⁵⁸⁷ Makedonya isminin yazışmalarda kullanılmaması için Osmanlı makamlarına özellikle bir uyarı yapılmıştır.⁵⁸⁸ Aynı şekilde Makedonya isminin geçtiği bazı haritaların ülkeye girişinin yasaklanması ve girişi yapılan haritaların da toplanıp imha edilmesi yoluna da gidilmiştir.⁵⁸⁹ Osmanlı Devleti bölgeye Makedonya denmesini istememektedir. Dönemde her ülkenin Makedonya için atfettiği sınırların farklı olması ve bundan dolayı Makedonya adının coğrafi bir anlamdan ziyade siyasi bir anlama sahip olması bu kararın arkasındaki nedendir. İstanbul’un Makedonya konusundaki hassasiyeti hakkında farklı kayıtlar da bulunmaktadır. Makedonya olaylarının en alevli olduğu yıl olan 1903 yılında “Slav Muhipliği” isimli kitap ve Makedonya’ya ait bir harita sakıncalı bulunarak ülkeye girişi yasaklanmıştır. Haritayı inceleyen memur haritanın sakıncalı olmasını “Avrupa-yı Osmani vilayetlere münkasım ve her yeri bulunduğu vilayetin ismiyle maruf iken mezkûr

⁵⁸⁴ BOA, Y.PRK.KOM., 11-41 (h. 10.01.1321)

⁵⁸⁵ BOA, MV., 106-14 (h. 14.01.1321)

⁵⁸⁶ BOA, DH.MKT., 921-21 (h. 25.10.1322), İ. HUS. 104-63 (h. 09.01.1321)

⁵⁸⁷ BOA, TFR. I.MKM. 10-950 (h. 09.02.1323)

⁵⁸⁸ BOA, DH.MKT. 2255-144 (h. 05.06.1317) ve BOA, DH.MKT. 685-3 (h. 14.01.1321).

⁵⁸⁹ BOA, DH.MKT. 2331-74 (h. 14.12.1317)

haritadaki Makedonya ve Arnavutluk gibi kanun-ı idariye mugâyir taksimatın münderiç bulunmasıdır” şeklinde açıklamıştır.⁵⁹⁰ Benzer şekilde aynı yıl Atina’da basılan bir harita Manastır ve Selanik’te yaşayan Bulgar, Rum, Sırp ve Ulahların kiliselerini ve okullarını gösteren haritanın “Rumeli vilayet-i şahanesi hakkında Makedonya tabirinin isti’mali zaten ba-irade-i seniyye-i hazreti padişahı memnu bulunması” nedeniyle ülkeye girişinin yasaklanması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁹¹ Hemen ardından alınan başka bir kayıta ise, söz konusu harita ve harita ile birlikte yayınlanan tablo, “İslam unsurlarının ekseriyette bulunduğu bölgelerde Rum ve Bulgar unsurları fazla göstermek maksadıyla Yunan Hükümetince tanzim edilen cetvel ve harita” adıyla kaydedilmiştir. Bu haritanın Bulgarların daha önce yaptığı, kilise nüfuslarına dayalı, Bulgarları çoğunluk gösterme amacındaki etnik haritasına benzer olduğu vurgulanmıştır. Aynı şekilde, Yunanların Makedonya’da çoğunluk olduğunu iddia ettiği söylenmiş ve harita ile birlikte ele geçen nüfus cetveli⁵⁹² aynen tercüme edilerek merkeze gönderilmiştir.⁵⁹³ Yine aynı yıl içerisinde ilgili makamlara gönderilen bir arza göre “bir takım erbâb-ı fesâd, Rumeli Vilayet-i Şahanesi nüfûs-ı umûmiyyesini gösterir etnografya haritaları” hazırlamaktadır. Söz konusu haritaların ülke içerisinde yayılmasına asla izin verilmemesi konusunda devlet daireleri uyarılmıştır.⁵⁹⁴

Yasaklı haritalarla ilgili ilginç bir olay 1888 yılında İzmir Limanı’nda yaşanmıştır. Limana çıkan bir Yunan vatandaşının başındaki şapkasının içinde Osmanlı Devleti’nin idari taksimatına aykırı bir harita bulunmuştur. Şapkayı bulan yetkili, şapkanın ülkeye girişinin engellenmesiyle yetinilmemesini, elçiler aracılığıyla şapkanın Avrupa’da dolaşmasının da engellenmesini ve hatta nerede üretildiğinin tespit edilip üretilmesinin engellenmesini merkeze yazdığı arzda önermiştir. Ancak Dahiliye Nezareti, diğer girişimlerden bir sonuç alınamayacağını,

⁵⁹⁰ BOA, MF.MKT. 704-36 (h. 18.02.1321)

⁵⁹¹ BOA, BEO. 2475-185552 (h. 26.10.1322)

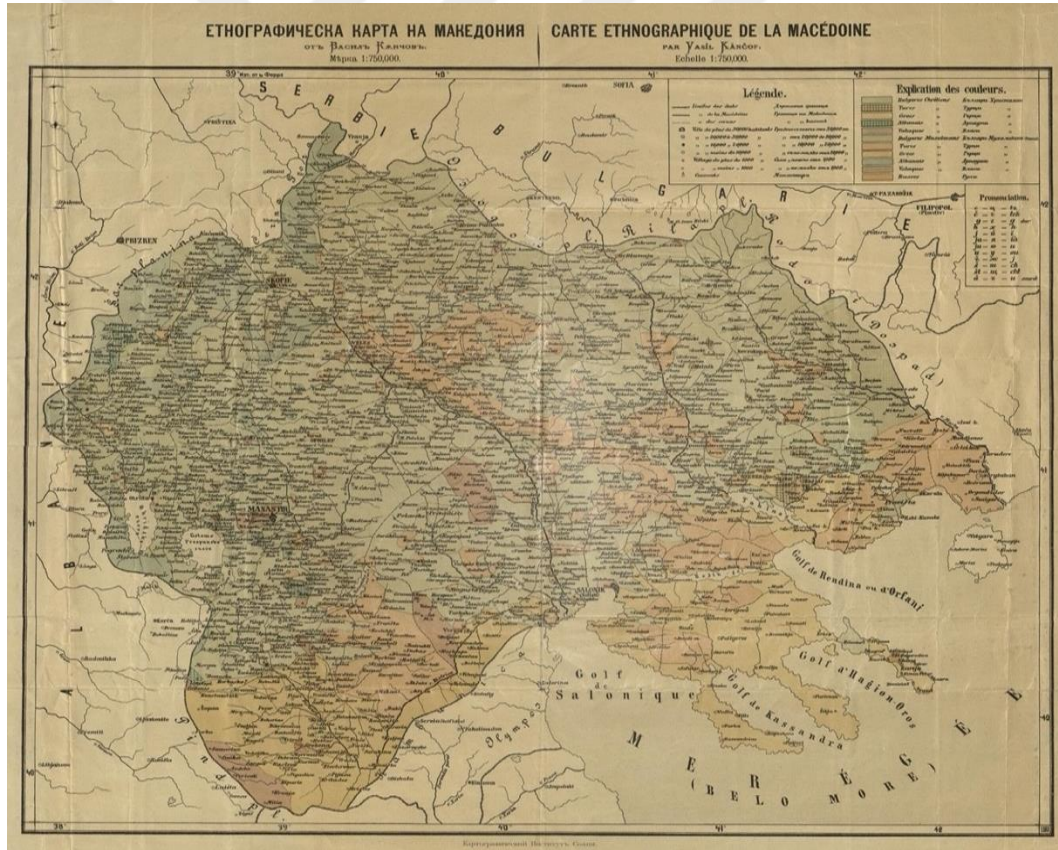
⁵⁹² Bkz. EK 14. Yunan Kayıtlarına Göre Makedonya’da Rum, Bulgar, Ulah ve Sırp Mekteplerinin Durumu

⁵⁹³ BOA, Y.MTV. 270-83 (h. 13.11.1322)

⁵⁹⁴ BOA, DH.MKT. 923-88 (h. 06.11.1322)

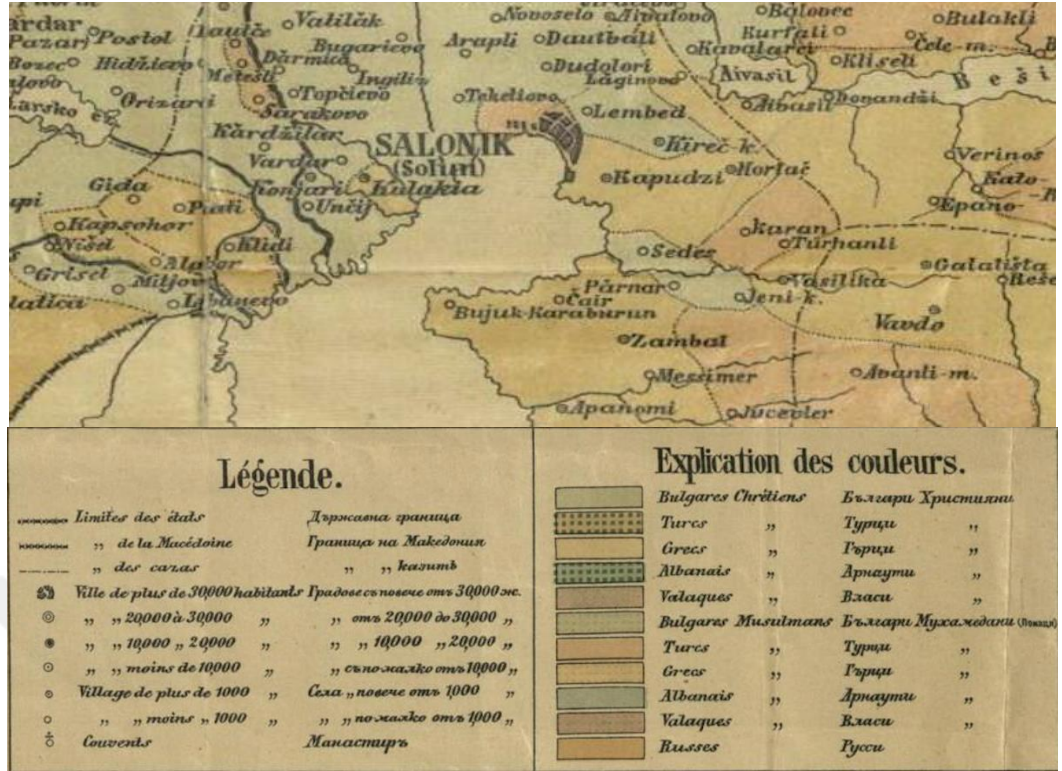
sadece şapkanın ülkeye girişinin yasaklanması ile yetinilmesi gerektiğini Zabtiye Nezareti'ne bildirmiştir.⁵⁹⁵

1906 yılında alınan başka bir karara göre, Coğrafya-i Umumi Cep Atlası isimli, bütün Osmanlı toprakları aynı renkte gösterilmeyen eserin ruhsat alması bu durumun düzeltilmesine bağlanmıştır. Eser, bütün Osmanlı topraklarını aynı renk ile renklendirdikten sonra ruhsatını alabilmiştir.⁵⁹⁶ 1907 yılında yazılan bir arzdan anlaşıldığı üzere, Rumeli vilayetlerinde Bulgar nüfusunun kasıtlı olarak fazla gösterilerek haritalandırılması İstanbul'da rahatsızlık uyandırmıştır. Rumeli de nüfus sayımının tekrar yapılarak Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun belirlenmesi ve sonuçların Daire-i Askeriyece bir etnik tablo olarak hazırlanması talep edilmiştir. Arzın içerisine bir örneği de konan harita (Harita 129), Bulgar etnograf ve siyasetçi Vasil Kanchov imzası taşımaktadır.

⁵⁹⁵ BOA, DH.MKT. 1383-105 (h. 12.03.1304)

⁵⁹⁶ BOA, MF.MKT. 931-48 (h. 08.04.1324)

Harita 129. Makedonya'nın Etnografik Haritası, 1900.

Kaynak: BOA, DH.MKT. 672-47 (h. 23.11.1325)

1:750.000 ölçekli söz konusu harita Bulgarca ve Fransızca olarak çift dilli hazırlanmıştır. Lejanttaki etnik unsurlar temelde Hristiyan ve Müslüman olarak ikiye ayrılmıştır. Müslüman Bulgarlar, Türkler, Yunanlar, Arnavutlar ve Ulahlar'ın yanında Hristiyan Bulgarlar, Türkler, Yunanlar, Arnavutlar ve Ulahlar sayılmıştır. Son olarak Ruslar da lejantta gösterilmiştir. Lejanttaki etnik unsurlar konusunda en ilgi çekici kısım “Hristiyan Türkler” kategorisidir. Seres yakınlarında küçük bir alanda gösterilmişlerdir. Bu ayrıntı dışında haritada Hristiyan Bulgar nüfus ağırlığı dikkat çekmektedir. Haritanın iddiasına göre, Ege Denizi'nin kıyı şeridindeki Yunan nüfus ve Prizren sınırındaki Arnavut nüfus haricinde diğer etnik gruplar genelde Bulgar nüfus arasında dağınık haldedir. Müslüman Türk nüfus Kavala çevresinde ve Orfano Körfezi'nden Köprülü ve İştip'e kadar olan bir çizgide gösterilmiştir. Haritaya göre Müslüman Bulgar ve Müslüman Yunan⁵⁹⁷ yerleşimleri de bu bölgenin etrafında yoğunlaşmıştır.

⁵⁹⁷ Harita lejantına uygun olarak Pomak ve/veya Patriyot şeklinde değil, Müslüman Bulgar ve Müslüman Yunan şeklinde ifade edilmiştir.

Etnik haritalar Osmanlı Devleti'nde bilimsel ve teknik bir etki yaratarak harita çizimi konusunda çok motive edici olmamıştır. Ancak, bu haritaların yarattığı politik etki üzerinde Osmanlı Devleti oldukça mesai harcamıştır. Çoğu arzdan anlaşıldığı üzere bulunan her etnik harita öncelikle ayrıntılı bir incelemeden geçmiştir. Bazen haritalar ve harita ekleri tercüme edilerek merkeze gönderilmiş ve merkezin inceleyerek karar vermesi beklenmiştir. Haritalar sadece verileri ile değil, isimleri ve renklendirmesiyle bile değerlendirilmiştir. Bir yandan bu etnik haritalar Osmanlı Devleti'ni de etnik dağılımını net olarak bilme ve haritalara karşı bilimsel bir argüman geliştirme noktasında teşvik edici olmuştur. Bu demografi çalışmaları Balkan Savaşları'na giderken yavaş yavaş etnik haritalar şeklini almaya başlamıştır.

4.2.4. Balkan Savaşı ve Osmanlı Devleti'nde Değişen Etnik Harita Anlayışı

Balkan Savaşları pek çok konuda olduğu gibi Osmanlı Devleti'ndeki etnik haritacılığın gelişmesinde de bir kırılma noktası olmuştur. Osmanlı entelektüelleri arasındaki Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojisi yerini yavaş yavaş Türkçülük ideolojisine bırakmaya başlamıştır. Osmanlıcılık düşüncesinde bir etnik harita yapmak çok anlamsızken, Balkan Savaşları sonrasında Türkçülük düşüncesinin yükselmesi Osmanlı bürokratik zihniyetini de etkilemiş ve devlet evrakları arasında gerek yabancı dilde gerekse de çeviri haliyle etnik haritalar daha çok yer almaya başlanmıştır. Etnik haritaların devlet kurumları arasında dolaştığı da bilinmektedir.⁵⁹⁸ Bu dönemin en önemli özelliği ise, Osmanlı yapımı etnik haritaların görülmeye başlamasıdır. Bu etnik haritalarda dini ayrımlar yerini etnik ayrımlara bırakmış ve lejantlarda Osmanlı Devleti, Osmanlı veya Müslüman olarak değil, Türk olarak tanımlanmıştır.

Arşivlerde Balkan topraklarına ait, çeviri olmayıp en baştan Türkçe olarak hazırlanan az sayıdaki etnik haritalardan biriyle Mustafa Satı Bey'in 1911 (h.1327) tarihinde yayınladığı "Etnografya" eserinde karşılaşmaktayız.

Arap asıllı bir Osmanlı eğitimcisi olan Mustafa Satı Bey, (Mustafa Sâtı el-Husrî) yıllar boyunca çeşitli unvanlarla devlete hizmet etmiştir. 1900 yılında Mülkiye'den mezun olduktan sonra Yanya Vilayeti idadisinde öğretmenliğe

⁵⁹⁸ "Bazı cemaat-i ilmiyeye gönderilmek üzere etnografya haritalarının Hariciye Nezareti'nden istendiği" BOA, DH. SN.. THR., 1-10 (h. 22.11.1327)

başlamış, 1904 yılında öğretmenlik görevine ek olarak Yanya vilayeti maiyet memurluğuna atanmıştır. 1905'te Kosova'ya bağlı Radoviç'e, 1907'de Manastır'a bağlı Florina'ya kaymakam olarak tayin edilmiştir. Balkanlar'daki görevleri sırasında Balkanlar'da yaşayan halkların millet algıları ve milliyetçi pratikleri hakkında fikir sahibi olmuştur. Manastır'da kaldığı yıllar boyunca İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle birlikte çalışsa ve Abdülhamit rejiminin sona ermesi amaçlarını paylaşılsalar da cemiyete resmi üye olmamıştır. Meşrutiyet destekçisidir ve 1912 yılında Maarif Nazırı ile anlaşmazlık yaşayana kadar eğitimciliğe devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı düşüncenin bir savunucusu olan Mustafa Satı Bey, savaşın sonu ile birlikte birçok Arap asıllı aydın gibi yol ayrımında kalmış ve doğru olanın bilgi ve birikimlerini yeni kurulacak Arap yönetimlerin hizmetine sunmak olduğunu düşünmüştür. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine İstanbul'dan ayrılmıştır.⁵⁹⁹

Mustafa Satı Bey'in Dârülmuallemîn müdürlüğü yaptığı sırada kaleme aldığı ve Mülkiye Mektebi'nde verdiği derslerin notlarından derleyerek oluşturduğu, tam adıyla “*Etnoğrafya, ilm-i akvam: ahval-i umumiye-i beşer, ahval-i umumiye-i akvam, ahval-i hususiye-i akvam*” olan eser içerisinde barındırdığı etnik haritalar ile dikkat çekmektedir. Balkan Savaşları ile başlayan Osmanlı yapımı etnik haritalar sürecinin başlangıcı sayılabilecek bu eserde 6 etnik haritanın birden bulunması dikkate değer bir gelişmedir.

Oldukça geniş olarak hazırlanan bu eser, “küre-i arz üzerinde yaşamakta olan hemcinslerimiz ne bize ne de birbirlerine tamamen müşabih değildir” sözleriyle başlayarak bir giriş ve iki kısımdan oluşmuştur. İlk kısım “İnsanın Genel Halleri” ve “Kavimlerin Genel Halleri” isimlerini taşır. İlk kısım insanlığın oluşumundan ırkların oluşuma kadar olan süreci ve oluşan kavimlerin beden, dil, maddi hayat, ruhsal hayat, toplumsal hayatını ve bu kavimlere çevrenin etkisini anlatır. İkinci kısımda ise kavimler önce beyaz, siyah, sarı ve melez ırklar olarak rengine göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra da bölge bölge bütün kavimler işlenmiştir. Okyanusya, Amerika, Afrika, Asya ve Avrupa kavimlerinden bahsedilmiş, Araplar ve İbranilere ayrıca başlıklar açılmıştır. Eser, haritalar ile sonlanmıştır.

⁵⁹⁹ Ş. Tufan Buzpınar, “Sâti’ el-Husrî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.176-178.

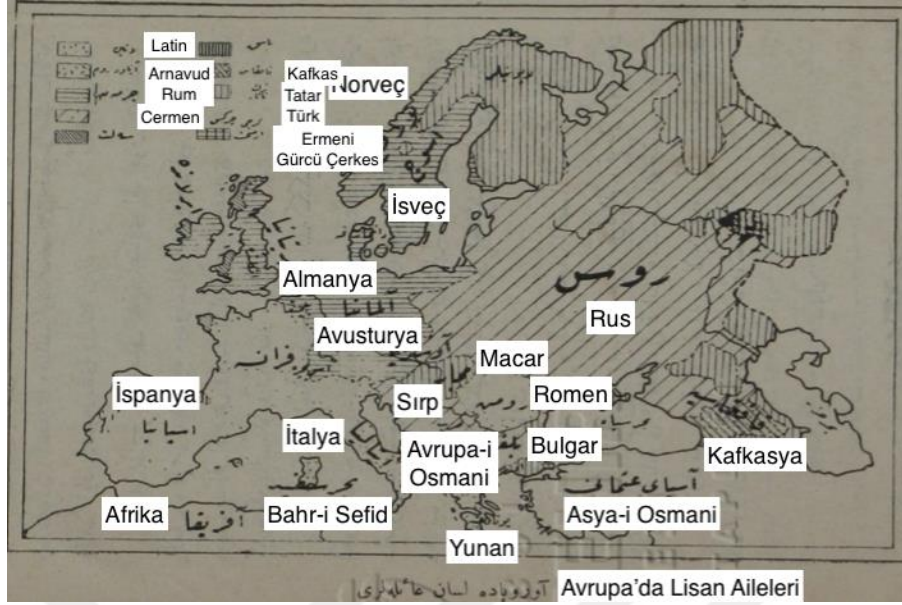
Eserdeki altı haritadan dördü Afrika, Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avustralya kıtalarına aittir. Diğer iki haritada iki Asya ve Avrupa toprakları gözükmektedir. Haritaların tamamı ölçeksizdir ve renklendirilmemiştir.

Harita 130. Etnografya Eserindeki Asya Milletleri Haritası, 1910.

Kaynak: “Etnografya”, Mustafa Sâti el-Husri, h.1327, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Osm_0.01498.

Mustafa Satı Bey, Asya milletlerini gösterdiği haritasında Anadolu ve Macaristan’a kadar olan Balkan topraklarının tamamını Türk olarak tanımlamıştır. 1910 yılındaki Osmanlı sınırları düşünüldüğünde bu haritaya göre Osmanlı topraklarında Türkler, Araplar ve az miktarda Slav yaşamaktadır. Türk nüfusunu Balkanlar’da Trakya ile doğuda ise Hatay ve Artvin çizgisi ile sınırlamıştır. Etnografya eserine göre Avrupa milletleri Latinler, Macarlar, Slavlar, Cermenler, İskandinavlar ve Anglosaksonlardan oluşmaktadır. Asya topraklarında ise Kırızlar, Moğollar, Yakutlar, Acemler, Afganlar, Hindular ve Japonlar başlıca saydığı milletlerdir. Haritada Asya için daha geniş bir millet çeşitliliği vardır. Harita çizgilerle sarı ırk, beyaz ırk, Araplar, melez ve Hindistan ırkı olarak ayrılmıştır.

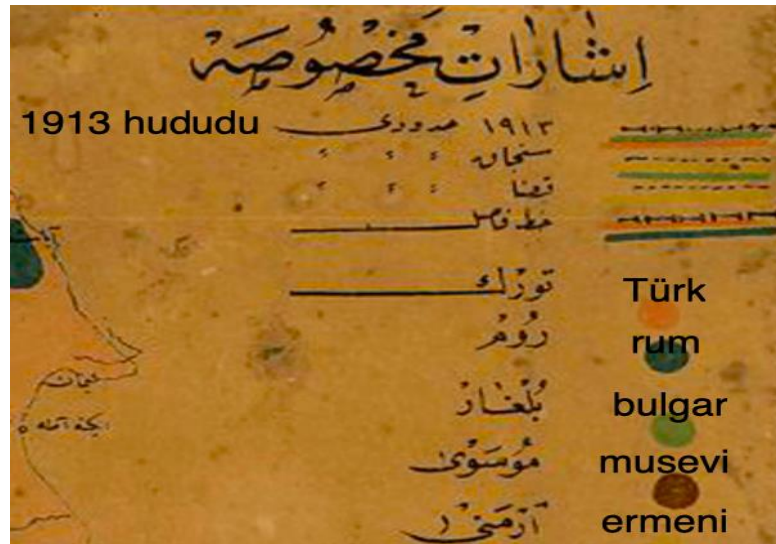
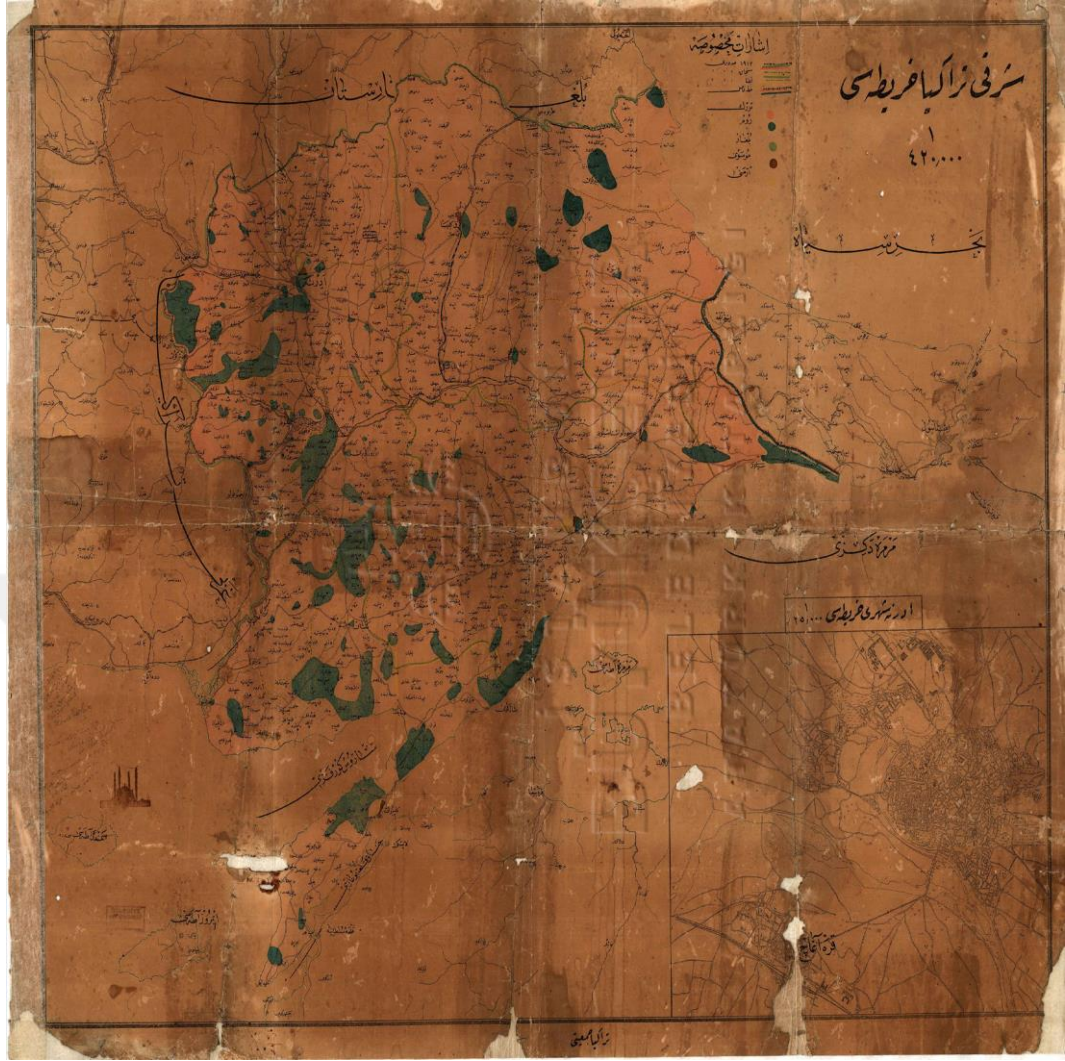

Harita 131. Etnografya Eserindeki Avrupa Lisan Aileleri Haritası, 1910.

Kaynak: “Etnografya”, Mustafa Sâti el-Husri, h.1327, İBB Atatürk Kitaplığı, Bel_Osm_0.01498.

İsimlendirmeye sahip tek harita olan “Avrupa Lisan Aileleri Haritası” karmaşık bir yapıya sahiptir. Günümüz dil aileleri sınıflandırmalarından farklı bir sınıflandırma izlemiştir. İsveç, Norveç, Almanya, İspanya gibi kimi bölgeler ülke isimleriyle anılırken, bazı bölgeler Rus, Macar, Bulgar, Romen gibi millet isimleri ile anılmıştır. Osmanlı toprakları Asya-i Osmani ve Avrupa-i Osmani olarak ikiye ayrılmıştır. Balkan toprakları Avrupa-i Osmani tanımı dışında Bulgar, Romen, Sırp, Yunan olarak tanımlanmıştır. Haritaya göre Trakya topraklarında Tatar-Türk dili konuşulurken, Ege Denizi’nin Avrupa kıyısında Arnavut-Rum dili konuşulmaktadır. Haritada Anadolu herhangi bir dil ailesinde sınıflandırılmamıştır.

Bir başka etnik harita ise tam tarihi bilinmese de, Balkan Savaşlarından hemen sonra yapıldığı tahmin edilen 1:420.000 ölçekli “Şarki Trakya” haritasıdır (Harita 132). Bu haritada Türk, Rum, Bulgar, Musevi ve Ermeni nüfus alanları gösterilmiştir. Osmanlı Devleti’nin Müslim-Gayrimüslim ayrımını bıraktığı kendini Türk olarak tanımlamasında ve Ortodoks reayaya mensup Rum ve Ermenileri ayrı etnik gruplar olarak sınıflandırmasında kendini göstermiştir.

Harita 132. Şarki Trakya Haritası

Kaynak: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Hrt_000216

93 Harbi sırasında Rus kuvvetlerince işgal edilen Doğu Trakya, Birinci Balkan Savaşı'nda da Bulgar ordularının işgaline maruz kalmıştır. 1913 yılındaki sınırları ve bu alanda yaşayan nüfusu gösteren bu haritaya göre, Doğu Trakya'da bariz çoğunluk olan Türk nüfus arasında dağınık halde Rumlar ve Bulgarlar yaşamaktadır. Ölçekli olarak hazırlanan bu harita çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında ayrıntı ve içerik bakımından zayıf olsa da, Osmanlı Devleti'nin mevcut dönemdeki etnik harita kullanımı yöntemine oldukça aşina olduğu söylenebilir. Renklendirme ile etnisite gösterimi tekniği açısından Almanya, Avusturya ve Fransa haritalarına benzerdir.

4.3. Bölüm Sonucu

Etnik haritalar, hudut haritaları ile olan göbek bağıını sürdürmeye devam etse de hudut haritalarından farklı bir gelişim süreci göstermiştir. Etnik haritalar konusunda Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarına kadar net bir tavır takınmıştır. Bu tavır, resmi kanallar aracılığı ile bir etnik harita servis etmemek üzerinedir. Osmanlı Devleti'nin bu tavrı, diğer harita çeşitlerinde olduğu gibi yerli/yabancı ayrımı veya telif/çeviri ayrımını tartışmayı gereksiz kılmıştır. Ancak milliyetçiliklerin alevlendiği 19. yüzyılda yabancı devletlerce sıkça yapılan etnik haritalar beraberinde farklı tartışmaları da getirmiştir.

93 Harbi'ne giden süreçte gerilimin hızla tırmanmasında etnik haritaların da rolü çok büyüktür. Almanya, Fransa gibi kıta Avrupası devletlerinin etnik harita külliyatına olan katkısının yanında bu döneme Panslavist aydınların haritacılık faaliyetleri de damgasını vurmuştur. Kıta Avrupası'nda etnik haritalar yine politik dilini korumakla birlikte çok renkli ve her milletin yaşam alanlarının gösterildiği nitelikte olmuştur. Ancak Panslavist politikaların ürünü olan haritalar amaçları gereği sadece Slav halkın yaşadığı bölgelere odaklanmıştır. Bu dönemde haritalar daha çok etnik ayrıma dayalı olarak bütün Balkan bölgesinin gösterileceği şekilde hazırlanmıştır. Ancak Ayastefanos Anlaşması ve ardından alevlenen Makedonya sorunu ile haritaların da formu değişmiştir. 1878 tarihinden itibaren Balkan coğrafyası özelindeki etnik haritacılığın Makedonya bölgesine olan ilgisi açık ve net bir şekilde görülebilmektedir. Makedonya üzerindeki farklı iddialar etnik haritaların

dilini de çeşitlendirmiştir. Milliyet ayrımıyla birlikte dil, mezhep ve hatta okullara kayıtlı öğrenciler gibi çok farklı veriler etnik haritaların konusu haline gelmiştir.

Tüm bu süreçte Osmanlı Devleti yapılan etnik haritaları yakından takip etmiş ve imparatorluk sınırlarından girişlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ülke içerisinde dolaşmasa bile zaman zaman komşu devletlerin yaptığı ve belli bölgelerde çoğunluk olduğunu iddia ettiği etnik haritaları da takip etmiş, karşı iddialar sunabilmek için memurlarını görevlendirmiştir. Etnik haritanın yapılmadığı bu süreçte imparatorluğun etnik dağılımı devlet kayıtları ve nüfus sayımları gibi kaynaklardan elde edilerek tablolar halinde dile getirilmiştir. Haritaların sembolik gücü, bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin etnik harita üretmesinin önündeki en önemli engel olmuştur. Ancak bu politikadan Balkan Savaşları döneminde uzaklaşmaya başlanmıştır. İmparatorluğun zamanla değişen düşünsel yapısı ve Balkan Savaşları ile kaybedilen ve elde kalan topraklardaki nüfus dağılımını belirlemek etnik harita çalışmalarının başlamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başında Müslüman/Gayrimüslim olarak başladığı etnik sınıflandırmasında 20. yüzyılın başına gelindiğinde Gayrimüslim halkı etnik aidiyetine göre ve kendini de diğer Müslüman halklardan ayırarak Türk olarak tanımlamaya başlamıştır.

SONUÇ

Çalışmanın ilk bölümü, kavramsal ve teorik bir açıklamanın ardından 19. yüzyıl öncesinde Osmanlı Devleti'ndeki haritacılık hakkında özet bir bilgiyle başlamıştır. Modern haritacılık konusu tartışılmadan önce, Osmanlı geleneksel haritacılığının yüzyıllar içindeki değişimi gözler önüne serilmiştir. Arşivlerde 16. yüzyıla ait çok sayıda harita vardır. Bu haritaların büyük kısmı deniz haritasıdır. Bu durum da sıklıkla 16. yüzyılın Osmanlı haritacılığının başlangıç yüzyılı olarak anılmasına sebep olmuştur. Piri Reis, Ali Macar Reis gibi haritacılık konusunda üretken Osmanlı denizcilerinin katkıları oldukça fazladır.

Osmanlı Devleti'nin özellikle 16. yüzyıldaki kendine özgü kartografya geleneği bambaşka bir çalışmanın konusu olsa da modern haritacılığa geçiş sürecini anlamlandırabilmek için anlatıya bu dönemi de katmak gerekmektedir. 17. yüzyıldan itibaren dünyanın yuvarlaklığının Osmanlı coğrafyacıları arasında kabulü, modern coğrafyaya geçişin de ayak sesleri olmuştur. Kâtip Çelebi *“Osmanlı İmparatorluğu haritası ile çevresinde sınırdaş olan memleketlerin tasvirinin bilinmesi gerektir ki bir yere sefer etmek ve asker göndermek gerektiğinde, ona göre hazırlık görülsün”* sözüyle yeni bir haritacılık döneminin kapısını aralarken Mütferrika İbrahim kapıları sonuna kadar açmıştır. Coğrafyaya ilgi artsa da bilimsel coğrafyaya geçiş hızlı olmamış, “edebi” coğrafya hala üstünlüğünü sürdürmüştür. 19. yüzyıla kadar da haritacılık bilgisini coğrafya içinde aramak gerekmektedir. Ancak Tanzimat'tan sonra Batı biliminin Osmanlı ülkesinde tanınırlığı gittikçe artmıştır. Islahat Fermanı ile getirilen yeni eğitim düzenlemeleri ve 1869 yılında hazırlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yeni coğrafya ve haritacılık eğitiminin temellerini hazırlamıştır. Zaman alsa da harita ve küre kullanımı Osmanlı okullarına girebilmiştir. Haritacılık coğrafya biliminden bağımsız olarak var olmaya başlamıştır.

Askeri okullarda ise coğrafya ve haritacılık eğitimi her zaman olmuş, belli aralıklarla yapılan düzenlemelerde eğitimde Batı seviyesi yakalanmaya ve eğitimin kalitesi arttırılmaya çalışılmıştır. 1790 yılında Mühendishane hocalarından Ruhiddin Efendi ve 1794 yılında Mühendis Abdurrahman Efendi tarafından hazırlanan

haritalarla birlikte 1798 yılında ölçüm için gerekli malzemelerin alınmasına dair yazılan arz dikkate alındığında, 19. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nin ölçüme dayalı haritacılık faaliyetlerine odaklandığını görebilmekteyiz. Osmanlı ülkesinde haritacılık, ordu eliyle konumunu güçlendirmeye başlamıştır. Ancak, tüm Osmanlı ülkesinin ölçümünü almak ve çizimini yapmak oldukça masraflı ve meşakkatlidir. Bu nedenle birkaç kez niyetlenilse de Osmanlı Devleti'nin elindeki araçlar ve yetişmiş eleman ile sonuca ulaşamamış, çeşitli ölçüm işlemleri için sık sık yabancı ülkelerden yardım alınmıştır. Kimi haritacılık çalışmaları 1840 yılında Karadeniz ölçümlerine Ruslarla birlikte katılmak gibi doğrudan bir işbirliği içerse de kimi çalışmalarda Osmanlı Devleti daha pasif bir konumda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin modern haritacılık uygulamalarına ilk işbirliklerini hudut haritalarında görebilmekteyiz.

Harita, dünya var olduğundan beri hayatımızda olsa da modern haritacılığın ilk örnekleri hudut haritaları 17. yüzyılda devletlerin gündemine girmeye başlamıştır. Devletlerin teritoryal arzuları kuvvetlendikçe hudutları daha net çizgilerle ayırmaya başlamışlar, “hudut”ların bir modern ulus devlet unsuru olan “sınır”lara dönüşümünün ilk adımları atılmıştır. Yaklaşık 17. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nin yaptığı barış anlaşmalarında hudut haritası eki bulunmamıştır. Bunun yerine anlaşma sonucu kararlaştırılan sınır çizgisi hudut taşları ile yerde işaretlenerek belirlenmiştir. Ancak zamanla bu işaretlerin yerinin oynaması iki devletin veya yerli halk ile üst otoritenin karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Vestfalya Barışı ile değişen egemenlik anlayışının da etkisiyle, barış anlaşmalarına ek olarak belirlenen sınırın haritasının eklenmesi de gündeme gelmiştir. 1699 Karlofça Anlaşması Osmanlı Devleti'nin hudut haritalarına bakışının değişmesine sebep olmuştur. Barış anlaşmasının Osmanlı nüshasına bilinmeyen bir Osmanlı subayı tarafından eklenen, sınıra dair 1:700.000 ölçekli eskiz Osmanlı Devleti'nin bir anlaşmaya eklenmiş hudut haritalarının ilk örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ele aldığı dönem ve Balkan coğrafyası için ise Osmanlı hudut haritacılığının dönüm noktası Kırım Savaşı'dır. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tüm Avrupa'nın nirengi ölçümlerini tamamlama gibi dev bir projeye girişen Avusturya'nın Osmanlı topraklarında ölçüm yapmak için eline ilk fırsat Kırım Savaşı döneminde geçmiştir. 1854 yılından, 1856 Paris Barış Konferansı'na kadar geçen

sürede Eflak ve Boğdan'da asker bulunduran Avusturya, bu topraklarda bulunduğu sırada ölçümelerini de yapmıştır. Eflak ve Boğdan'daki ölçümlerin ardından sıra Bosna'ya gelmiştir. 1855-1875 yılları arasında Avusturya, Balkan topraklarının büyük kısmının ölçümelerini tamamlamıştır. Bu ölçümler kimi zaman Kırım Savaşı'nda olduğu gibi askeri bir sebepten yararlanırken kimi zaman da karşı devletten yasal izin alarak gerçekleşmiştir. Ancak bu ikisi de mümkün değilse Avusturya vazgeçmemiş, aracı kurumlar veya gayri resmi yollar ile istikrarla bu ölçümleri tamamlamaya çalışmıştır. 1878 yılı ve ondan sonra arka arkaya çıkan savaşlar bu ölçümleri oldukça yavaşlatsa da Birinci Dünya Savaşı'na kadar haritacılığa dair en büyük veri seti Avusturya ordusunun elinde olmuştur.

Avusturya'nın topladığı veriler ile hazırladığı haritalar pek çok devlet tarafından kendi dillerine çevrilerek kullanılmıştır. Bu devletlerden biri de kuşkusuz Osmanlı Devleti'dir. Avusturya'nın elindeki dev veri deposu ve seri harita basabilme kabiliyeti Osmanlı Devleti'nde de haritacılığın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Daha önce bahsedildiği gibi çok büyük çaplı toprakların ölçümelerini yapabilecek alet ve yetişmiş elemanı olmayan Osmanlı Devleti için bu yapılmış ölçümler büyük bir sorunu ortadan kaldırmıştır. Zira, 1699 Karlofça Anlaşması'nda bir eskiz hazırlanmış olsa da o tarihten itibaren yapılan bütün anlaşmalarda Osmanlı Devleti'nde ayrıntılı haritalarının noksanlığı dikkat çekmeye başlamıştır. Ancak, Osmanlı Devleti gibi stratejik konuma sahip bir devletin yine stratejik bilgi mahiyetindeki coğrafya bilgisine dair bütün verilerin başka bir devlette olması birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Özellikle bu bilgilerin büyük kısmı Avusturya'nın da zaman zaman hak iddia ettiği Rumeli toprakları için olunca durumun ciddiyeti anlaşılmaktadır. Savaşlar sırasında yaşanan istihbarat ve coğrafya bilgisi zafiyeti bahsi geçen problemlerin bir çeşidi iken, bu veri aktarımı ekonomik sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda ayrışmalar, savaşlar ve isyanlarla meşgul olduğu kadar merkezin çevreye direkt bağlantı sağlamasının en verimli yolu olan demiryolu projeleri ile de meşgul olmuştur. Rumeli'de Roma ve Bizans'ın da kullandığı üç ana karayolu ağını kullanan Osmanlı Devleti bu yol ağını demiryolu ile genişletmek istemiştir. Gündemine demiryolu projelerini alan Avrupa'daki ilk devletlerden biri olan Osmanlı Devleti'nde demiryolu hatlarının büyük kısmı ihale

yolu ile yabancı devletlerce yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki ilk demiryolu hattı olan Köstence-Çernavoda hattı yine yabancı imtiyaz sahipleri aracılığı ile inşa edilmiştir. Demiryollarının haritacılık anlamında iki büyük etkisi olmuştur. İlk etkisi demiryolunun yapım sürecine ilişkindir. Büyük kısmı yabancı şirketlerce yapılan demiryollarının keşif çalışmaları da yine bu imtiyaz sahibinin mühendislerince yapılmış, haritalar çıkarılmıştır. Haritalar çıkarılırken demiryolunun geçeceği köyler, gideceği limanlar, taşıyacağı tarım, maden ve orman ürünleri gibi unsurların da hesaplanması gerekliliği demiryolu haritaları aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne ait önemli stratejik bilgilerin ele geçirilişi anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti'nin bazı hatları kendi yapmış olması da bu durumu telafi etmemiştir. Çünkü haritalar hazırlanırken yaşanan teknik eleman eksikliği büyük ölçüde yabancı uzmanlarca giderilmiştir. Rumeli demiryollarının Osmanlı haritacılığına bir diğer etkisi ise Berlin Anlaşması sonrası gelişen durumdur. Berlin Anlaşması ile inşa edilen hatların bir kısmı ayrılan devletlerin sınırlarında kalmıştır. Bu durum kendi başına bir sorun iken 1883 yılında farklı ülkelerin sınırlarında kalan bu demiryollarının birleşmesi ve bağlantı hatlarının yapılmasının kararlaştırılması bambaşka sorunları da beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönemde ekonomik, askeri ve siyasi pek çok sorunla uğraşan Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'de inşa edilmesi gereken demiryollarının tespiti için ayrıntılı bir haritacılık çalışmasına girmiştir. Süreç bir kriz sebebiyle çıkmış olsa da Osmanlı Devleti'nde haritacılığın gelişmesi için faydası yadsınamaz. Bir yandan bağlantı hatlarının yapılması taahhüt edilen demiryollarına ilişkin keşif ve inşa çalışmaları sürerken diğer taraftan da sınırlarda yapılan bu demiryollarına özellikle Bulgarlar tarafından sık sık saldırılar ve işgaller gerçekleştirilmiştir. Aynı anda hem demiryolunu yapmak hem de demiryolunu korumakla mükellef olan Osmanlı Devleti için hatların yapılacağı en iyi konumun bulunması her zamankinden iyi bir keşif ve haritacılık çalışması gerektirmiştir. Bütün bunlara ek olarak, özellikle Kırım Savaşı'nda demiryollarının öneminin bir kez daha anlaşılması ve savaştan sonraki borçlanma döneminde artan ekonomik kaygılarla demiryollarının ticarete yaptığı katkı da hesaplandığında bağlantı hatlarının bir an önce tamamlanarak işlev kazanması gerekmiştir. Demiryolu hatlarının geçeceği güzergahlar hesaplanırken önemli maden ocakları ve ormanlar da hesaplama katılmıştır. Hem demiryolu yapmak için gereken ham maddeyi en az

ulaşım maliyetiyle en yakın kaynaktan sağlamak hem de daha sonra maden ve ormanlardan çıkarılacak ürünlerin demiryolu ile limanlara sevkini sağlamak için yapılan çalışmalar maden ve ormancılığın da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Yine aynı ekonomik ve siyasi kaygılarla, Kırım Savaşı sonrasındaki ekonomik dar boğazı aşabilmek umuduyla ve dönemin dünya ekonomik sistemine uyumlanabilmek adına Osmanlı Devleti toprakları üstündeki ve altındaki bütün kıymetli ürünleri çıkarıp ekonomiye kazandırmak istemiştir. Bunu yanında artan savaşlarla birlikte orduda ve imparatorluğun imarında ihtiyaç olan ürünlerin kapasitesi de artmıştır.

Bütün zenginliklerini ekonomiye kazandırmaya karar veren Osmanlı Devleti'nde madencilik sektörü uzun yıllar boyunca Avrupa'daki madencilik sektöründen daha farklı bir yol izlemiştir. Yer altı zenginliklerinin çıkartılması, işlenmesi ve ticareti şeklinde ilerlemesi gereken süreç, Osmanlı'da imtiyaz haklarının ticareti şeklinde ilerlemiş, maden ocağı değil maden ruhsatı tek başına bir yatırım aracı olarak düşünülmüştür. Bu durum da maden ocaklarının tıl kalmasına sebep olmuştur. Bunu aşmak için 1861 yılında hazırlanan Maadin Nizamnamesi ile yabancılara hissedar olarak maden ihalelerine girebilmesinin yolu açılmıştır. 1861 Maden Nizamnamesi'ne göre maden işletme ruhsatına talip olan kişi maden yatağının sınırlarının belirlendiği üç adet haritayı Maadin Meclisi'ne vermekle yükümlüdür. İşletme ruhsatını alınca da imalat yapılacak mağaraların ve mahallerin, taşıma için kullanılacak veya baştan yapılacak yolların ayrıntılı haritalarını bölgeden sorumlu mühendise vermesi gerekmektedir.

Ardı ardına yapılan düzenlemeler ile yabancılara Osmanlı madenlerini işletme hakları genişletilmiştir. Madencilikteki canlanma maden haritalarına da doğrudan yansımıştır. Kırım Savaşı'ndan sonraki dönemde maden haritalarındaki sayının hızla arttığı görülmektedir. Ancak burada önemli bir unsur, maden haritalarının büyük çoğunluğunun sadece Fransızca veya Fransızca-Türkçe şeklinde çift dilli olarak hazırlanmış olmasıdır. Haritası en çok hazırlanan maden krom olmakla birlikte Rumeli'de en çok maden haritası hazırlanan bölge ise Selanik'tir. Maden haritaları konusunda orman haritalarına benzer şekilde standart sağlanamamıştır. Osmanlı Devleti'nde ayrıntılı ve bilimsel orman haritalarının gerekliliği de maden haritaları ile aynı sebeplerden doğmaktadır. Ormanlar söz konusu olduğu zaman burada ekonomik kaygıların yanında köylü ile otoritenin veya

köylünün kendi içindeki çatışmaları da söz konusudur. Bir ormanın hangi köyün kullanımına verildiği veya bir ormanın ne kadarının köylünün kullanımına verildiği kararı yerel otorite ve köylü arasındaki ilişkiyi doğrudan etkilemiştir. Bunun yanında ormanlardan en yüksek faydayı ve ormanın sürekliliğini de sağlamak adına ağaç türlerinin ve dağılımının bilgisi de gerekli hale gelmiştir. Osmanlı ormanlarına dair zikredilen amaçlarla hazırlanan sınırlı sayıda harita vardır ve haritaların büyük çoğunluğu ihtilaf çözümü için hazırlanmış küçük ölçekli haritalardır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni ekonomik problemlerden belki de daha çok zorlayan bir durum varsa o da yaşanan etnik çatışmalar ve ayrılıklar olmuştur. Milliyetçilikler çağında haritanın değişen anlamı onu farklı amaçlarla kullanmak için de aracı olmuştur. Önemli bir iktidar aracı haline gelmiş ve self-determinist hareketlere en büyük görsel malzemeyi etnik haritalar sağlamıştır.

Etnik haritalar söz konusu olduğunda imparatorluklar farklı tavırlar takınmıştır. 1848 devrimlerinden oldukça fazla etkilenen Avusturya, kendi etnik haritasını kendi hazırlamıştır. Bu harita ile homojen bir şekilde dağılmayan farklı milletlerin Avusturya sınırları içerisinde yaşayabildiğini göstermek istemiştir. Etnik dağılımın homojen şekilde olmayacak şekilde gösterilmesi ise etnik bir ayrışmanın mümkün olmadığını mesajdır. Almanya ise etnik haritasını yayınlarken dil birliğine vurgu yapmak istemiş, farklı milletlerden oluşsa da aynı dili konuşarak bunların Alman ulusunu oluşturduklarını vurgulamak istemiştir. Dönemin bir diğer imparatorluğu Osmanlı ise etnik haritalar söz konusu olduğunda katı bir tutum sergilemiştir. Kendi topraklarının etnik dağılımını imparatorluk kayıtları ve nüfus sayımları ile bilmesine rağmen etnik dağılıma ait bu bilgileri Balkan Savaşlarına kadar etnik bir haritaya dökmemiştir.

Ayastefanos Anlaşması sürecine kadar Balkan coğrafyası için Avrupa menşeli birçok ayrıntılı harita hazırlanmıştır. Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerine Avrupalı devletlerin yakın ilgisi düşünüldüğünde bu durum anlam kazanmaktadır. Haritaların bir kısmı da bölgede doğrudan hak iddiasında bulunan Slav halklara aittir. Ayastefanos öncesi etnik haritaların ortak özelliği ise en büyük ölçekli haliyle bütün Balkan topraklarını göstermesidir. Ayrıca yine bu dönemde harita etnik aidiyetlere göre renklendirilirken çoğunluk dikkate alınmıştır. Bu haritaların geneli din odaklı bir etnik ayrım politikasının eseridir. Ancak Ayastefanos

sonrası hazırlanan etnik haritalarda durum değişmiş, artık Makedonya sorunu haritalarda sıklıkla karşımıza çıkar hale gelmiştir. Ayastefanos öncesine göre daha büyük ölçekli haritalar hazırlanmış ve bu haritalar genelde Makedonya bölgesine odaklanmıştır. Bulgar kilisesinin ayrılmasından sonra etnik aidiyette temel alınacak veri dinden dile doğru kaymıştır. Yine bu dönemde etnik haritalarının dilinin daha da saldırganlaştığı görülebilmektedir. Kimi uluslar tamamen yok sayılmış, kimileri başka ulusların nüfuslarına dahil edilmiştir.

Toprakları üzerindeki bu etnik haritalara Osmanlı Devleti'nin tepkisi ise kontrol ve sansür mekanizmasını geliştirmesidir. Gümrüklerden geçecek her yazılı esere ciddi bir kontrol yapan Osmanlı Devleti için etnik haritalar hayati önemde olmuştur. Yazılan arzlardan elde edilen bilgiler göstermektedir ki bu haritalar kimi zaman oldukça sert bir tepkiyle karşılanmış, toplanmış ve hatta müellifi hakkında cezai işlem başlatılmıştır. Bazı haritaların ise belli düzeltmelerle ülkeye girişine izin verilmiştir. Bu düzeltmeler genelde bir bölgenin isimlendirmesi veya renklendirmesi konusunda olmuştur. Devlet politikasına aykırı olmayacak etnik haritaların ise geçişine izin verilmiştir. Bu haritalar genelde bütün dünyanın etnik dağılımının gösterildiği geniş ölçülü ayrıntıdan yoksun haritalardır.

Osmanlı Devleti bir yandan sınırları içerisinde gezecek etnik haritaların kontrolünü yapmaya çalışırken kendi etnik haritasını yapma girişimlerinde de bulunmuştur. Askeri amaçlarla yapılan haritalarında işaretlenen cami, hara ve kiliseler veya aynı şekilde farklı mezheplere ait mezarlıklar gibi işaretlerle başlayan haritalarda din temelli etnik gösterim tam anlamıyla etnik bir harita yapma isteğine doğru gelişmiştir. Ancak bu istek 1908 yılına kadar İstanbul tarafından olumlu karşılanmamıştır. 1908 yılında Bulgaristan sınırının iki tarafındaki Müslüman köyleri bir Erkan-ı Harbiye zabitanı tarafından işaretlenip merkeze gönderilmiştir. Etnik harita hazırlama amacıyla olmasa da etnisite gösteriminin harita üzerinde yapılması bakımından önemli bir gelişmedir. Balkan Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nin Rumeli'nin etnik haritasının hazırlanması konusundaki görüşleri değişmiştir. Balkan Savaşlarının hemen ardından Balkan topraklarının kaybıyla Osmanlılık fikir akımının etkisini kaybetmesi, imparatorluk içindeki çok etnili yapının daha gözle görülür hale gelmesine sebep olmuştur.

Özetle, Osmanlı Devleti'nde modern haritacılık faaliyetleri tek bir zaman çizelgesine sığdırılamayacak kadar siyasi tarih gelişmeleri ile iç içe bir yapıda gelişmiştir. Yüzyıllardır büyük ölçüde sanat olan haritacılık, bir anda imparatorluğun her dönemeçte ihtiyacı olan bir kılavuz haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv ve Kütüphane Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri: AE. SABH.I. 141-9487;

Bab-ı Ali Evrak Odası: BEO, 3461-259501; BEO, 783-58693; BEO 746-55933; BEO, 2933-219909; BEO, 2924-219287; BEO, 2666-199901; BEO, 2419-181382; BEO, 2475-185552; BEO, 66-4924

Cevdet: C.BH 40-1885; C.BH 217-10123; C.MF. 70-3488; C.MF. 14-688; C..AS. 87-4051; C.. MF. 183-9129; C.AS. 997-43590; C.DRB. 28-1360

Dahiliye: DH.MKT. 682-60; DH.MKT. 921-21; DH.MKT. 2255-144; DH.MKT. 685-3; DH.MKT. 923-88; DH. SN..THR. 1-10; DH.MKT. 672-47; DH. ŞFR. 122-50; DH. MKT. 1967-101; DH.MKT. 432-54; DH.MKT. 2331-74; DH.MKT. 1383-105

Hariciye: HR.SFR.3. 409-90; HR.MKT. 23-29; HR.MKT. 56-27; HR.TH. 351-94; HR.TH.. 48-83; HR. MKT. 52-30; HR. MKT. 125-30; HR. MKT. 165-67; HR, MKT. 606-60; HR. MKT. 787-12; HR, MKT. 882-39; HR.MKT. 224-76; HR. MKT. 249-30; HR. MKT. 267-40; HR.SYS, 1230-12; HR. MKT. 317-37; HR. MKT., 113-17; HR.TH.. 271-73

Hatt-ı Hümayun: HAT. 240-13484; HAT. 241-13504; HAT. 579-28373; HAT. 207-10894; HAT. 201-10331; HAT. 121-4920; HAT. 122-5004;

Haritalar: HRT.h.. 103; HRT.h.. 715; HRT.h.. 711; HRT.h.. 286; HRT. h.. 706; HRT.h.. 319; HRT.h.. 89; HRT.h., 335; HRT.h.. 186; HRT.h., 0222; HRT.h.. 16; HRT.h.. 3; HRT.h.. 13; HRT.h.. 155; HRT. h. 765; HRT.h.. 2597; HRT.h.. 52; HRT.h.. 194; HRT.h.. 481; HRT.h.. 514; HRT.h.. 340; HRT.h.. 217; HRT.h.. 399; HRT.h.. 366; HRT.h.. 714; HRT.h.. 183; HRT.h.. 182; HRT.h.. 355; HRT.h.. 1932; HRT.h.. 566; HRT.h.. 102; HRT.h.. 1598; HRT.h.. 962; HRT.h.. 1984; HRT.h..1282; HRT.h.. 2128; HRT.h.. 1351; HRT.h.. 1470; HRT.h.. 751; HRT.h.. 808; HRT.h..1640; HRT.h.. 945; HRT.h..1066; HRT.h..1067; HRT.h.. 1784; HRT.h.. 2601; HRT.h.. 373; HRT.h.. 2170; HRT. h.. 206; HRT.h.. 2208; HRT.h.. 1773; HRT.h.. 170; HRT.h.. 2000; HRT.h.. 1886; HRT.h.. 1695; HRT.h.. 1906; HRT.h.. 1603; HRT.h.. 2017; HRT.h.. 137; HRT.h.. 220; HRT.h.. 55

İrade: İ.MSM. 14-313; İ.HR., 130-6647; İ.HR.. 118-5786; İ.TAL., 272-94; İ.AS., 40-48; İ.MMS., 45-1899; İ.DH. 475-31900; İ.DH.. 417-27611; İ.DH. 657-45740; İ.HUS. 32-59; İ.DH.. 483-32513; İ.DH., 657-45720; İ.DH., 678-47250; İ.DH., 665-46354; İ. HUS. 104-63; İ.MTZ. (01) 18-783

Maarif Nezareti: MF. MKT. 28-76; MF. MKT. 76-5; MF.MKT. 517-30; MF.MKT. 470-53; MF.MKT. 823-74; MF.MKT. 867-11; MF.MKT, 931-48; MF.MKT. 704-36

Mabeyn-i Hümayun Evrakı: MB. İ. 11-130;

Meclis-i Vala: MVL. 880-55;

Meclis-i Vükela Mazbataları: MV. 106-14; MV. 106-19; MVL., 788-13; MV. 76-56

Sadaret: A.}MKT.MVL. 63-40; A.}MKT.MHM. 472-71; : A.}AMD. 54-80; A.}AMD. 2-80; A.}AMD. 68-50; A.}MKT.MVL. 50-98; A.}MKT.MVL 132-26; A.}MKT.NZD. 64-37; A.}MKT.MHM. 144-66; A.}MKT.NZD. 380-

38; A.}MKT.NZD. 381-51; A.}MKT.NZD. 434-70; A.}MKT.MHM 210-60;
A.}MKT.MHM., 265-65; A.}MTZ.(04) 132-70; A.}AMD. 11-85

Şura-yı Devlet: ŞD. 495-42; ŞD. 496-29; ŞD. 496-10; ŞD. 2874-42; ŞD. 259-26; ŞD. 2890-1; ŞD. 1177-2; ŞD. 1971-12

Tefrişat-ı Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği): TFR. I.MKM. 10-950.

Topkapı Sarayı: TS. MA.e. 850-20; TS.MA.e. 858-43; TS.MA.e. 662-27;
TS.MA.e 1213-46

Yıldız: Y.MTV. 81-59; Y.MTV., 29-69; Y.MTV. 205-107; Y. PRK.MK. 12-92; Y.MTV. 270-83; Y.PRK.AZJ. 46-90; Y.PRK.KOM. 11-41; Y..PRK.MYD. 4-4; Y. PRK. TNF.. 01-27; Y.E., 43-230; Y.E., 43-231; Y.A. HUS. 256-74; Y..PRK.DH. 10-55; Y..PRK.KOM. 15-03

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kütüphanesi

Abdurrahman Şeref, Coğrafya Dersleri, Selimiye Kütüphanesi, 22 Sel 3204/2.

Örfi Paşa, Coğrafya-yı Örfi. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 2045.

Harita Genel Komutanlığı Harita Arşivi

Türkiye'nin İlk Karayolları Haritası, Arşiv No: 213-16.

İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi

Marmara Denizi İskandil Haritaları, No: 93366.

Ahmet Cevat'ın Târih-i Osmânî Eserindeki Haritalardan Örnekler, No:93227.

İstanbul Planı, No: 92760.

Türki-Yunan Hududunu Gösterir Harita, No: 92483

Çizimler: Öğrencilerin Yaptığı Değişik Şekil Çizimleri, No: 93186

Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Adalar Denizi ve İstanbul'un bir kısmında bulunan madenleri gösterir harita, No: 92288.

Davutpaşa Haritası, No: 93642

İstanbul Suyolları ve Bentlerinin Umumi Haritası, No:92577

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Rumeli Şahane Haritası, Hrt_000980.

Carte Ethnographique et Linguistique de la Macédoine, Hrt_000215.

Satı Bey Mustafa, Etnografya, Bel_Osm_0.01498.

Şarki Trakya Haritası, Hrt_000216.

Carte des Écoles Chrétiennes de la Macédoine, Hrt_000115.

Ethnographische Karte der Europäischen Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des Jahres, Hrt_000170.

Kağıthane: Belgrad Ormanları Haritası, Hrt_000258.

Hicaz Bölgesi Haritalı Kartpostalı, Krt_27809.

Ceziret'ül Arab Haritalı Kartpostalı, Krt_27814.

Bulgaristan Emareti Haritalı Kartpostalı, Krt_16840

İşkodra Vilayeti, Krt_28352.

Yanya Vilayeti, Krt_28340.

Girit Vilayeti, Krt_28333.

Bosna-Hersek, Krt_28332.

Kosova Vilayeti, Krt_28324.

Manastır Vilayeti, Krt_28317.

Rumeli-i Şahane, Krt_16829.

Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi

Hüseyin Rıfkı Efendi, El Medhal fi'l Coğrafya, Takvimhane-i Amire, 1869 (h.1285), Nadir Eserler, A.II/2325.

Binbaşı Mehmed Nasrullah, Kolağası Mehmet Rüşdü, Mülazım Mehmet Eşref, Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâneye Mahsûs Mükemmel ve Mufassâl Atlas, Nadir Eserler, A.IV/9087.

SALT Araştırma

Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et des états vassaux autonomes par G. Lejean <https://archives.saltresearch.org>, (Erişim Tarihi: 25.08.2021).

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

Korfu Adası ve Karşı Tarafında Bulunan Arnavutluk Sahillerinin Haritası, No: E40046.

Korfu Adası ve Karşı Tarafında Bulunan Arnavutluk Sahillerinin Rus Donanması Tarafından Yapılan Haritası, No: E4004-5.

Mahmud Raif Tarafından Çizilen Korfu Adası Planı, No: 4818.

İcmâl-i Ahvâl-i Avrupa, Revan 1648.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi

Bayezid Suyolları İsale Haritası No: 3338.

Bayezid Suyolları Şebeke Haritası, No: 3339.

Die Plattform für digitalisierte Drucke aus Schweizer Institutionen (e-rara), (İsveç Kütüphaneleri Dijitalleştirilmiş Nadir Eserler Arşivi)

Kiepert Henry, “Zur Ethnographischen Karte des Europäischen Orients”, 1878, <https://www.e-rara.ch>.

David Rumsey Map Collection (David Rumsey Harita Koleksiyonu)

Hafız Ali Şeref, Yeni Atlas <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 02.10.2021).

Franz von Weiss, Osmanlı Devleti Avrupası, <https://www.davidrumsey.com/>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Pierre Lapie, “Türkiye’nin Avrupa Topraklarının Haritası ve Yunanistan”, <https://www.davidrumsey.com/>, (Erişim Tarihi: 12.06.2020).

Heinrich Kiepert, “Küçük Asya”, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Karte des Turkischen Reichs in Asien, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 01.05.2022).

Balkanlar Haritası, Osman Nuri Paşa, <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 04.05. 2022).

Hoca Ali Rıza, Operational Map, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 04.05.2022).

Karadağ Haritası, Erkan-ı Harb Dairesi <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 04.06.2020).

Rumeli Haritası, Mehmed Remzi Efendi, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 04. 05.2022).

William Faden, General Atlas, <https://www.davidrumsey.com>, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

1869 XII. General-Karte der Europaeischen Turkei und des Konigreiches Griechenland <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 14.09.2020)

1895 Répartition des arméniens vers 1895 / d'après G.L. Selenoy et N. de SeidlitzSelenoy, G.L. (18.-19..?). Auteur adapté, 1900 ԱՐԵՎԵԼԻԿ [transliterated as Arevelk', meaning 'The East', or 'The Orient'] <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 14.09.2020)

İstanbul Haritası, Helmuth von Moltke, <https://www.davidrumsey.com> (Erişim Tarihi: 12.04.2021).

University in Prague, Map Collection (Prag Üniversitesi Harita Koleksiyonu)

Iovan Bugarski, Karta knjažestva Serbie , <http://digitool.is.cuni.cz>, (Eriřim Tarihi: 25.07.2020).

The University of Chicago Library (Chicago Üniversitesi Kütüphanesi)

Heinrich Kiepert, “Europäischen Türkei”, <https://luna.lib.uchicago.edu>, (Erişim Tarihi: 26.05.2019).

Map to illustrate Professor Max Müller's "Suggestions" for the assistance of officers in learning the languages of the seat of war in the East, <https://catalog.lib.uchicago.edu> (Erişim Tarihi: 24.03.2022).

St. St. Cyril And Methodius National Library (Bulgaristan St. St. Milli Kütüphanesi)

Slovanský Zemévid od P. J. Šafárik, Kp II 33.

Etnographische Karte des Osmanischen Reichs Europäischen Theils und von Griechland, Kp II 43.

Digitale Historische Bibliothek Erfurt/Gotha (Erfurt Üniversitesi Dijital Kütüphanesi)

Ethnographische Karte von Makedonien und Alt-Serbien, <https://dhb.thulb.uni-jena.de> (Erişim Tarihi 18.09.2021).

Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Altserbiens/Gopčević, Spiridon <https://zs.thulb.uni-jena.de> (Erişim Tarihi 18.09.2021).

Hungaricana Cultural Heritage Portal (Macar Kültürel Miras Portalı)

Karta csaszti Balkanszkago, <https://maps.hungaricana.hu>, (Erişim Tarihi 20.04.2022).

Karta csaszti Balkanszkago poluosztrova <https://maps.hungaricana.hu>, (Erişim Tarihi 20.04.2022).

Carta von dem Theil Bosnien sob y letzt ver wichener Gr nz,
<https://maps.hungaricana.hu>, (Erişim Tarihi 28.02.2023).

Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Harita şubesine Merbut (Harita Tersimi Mektebi) İçin Talimat, İSAM <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 27.04.2022).

Selanik Vilayeti Saln mesi, 1287/1871 - 1325/1907, D02837,
<http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

Saln me-i Vilayet-i Bosna, Saray Bosna: Saray Bosna Vilayet Matbaası, 1283/1886-1308/1891, D03117, <http://isamveri.org/> (Erişim Tarihi: 20.02.2022)

Gallica (Fransız Arşivi)

General-Karte von Bosnien, der Hercegovina, von Serbien und Montenegro,
<https://gallica.bnf.fr>, (Erişim Tarihi: 27.04.2022).

Map showing the general northern limits of the principal forest trees of the Dominion of Canada, <https://gallica.bnf.fr>, (Erişim Tarihi, 20.10.2022).

Carte pour suivre la marche de la guerre en Orient, <https://gallica.bnf.fr/> (Erişim Tarihi: 22.11.21).

Kanada Dominyonu'nun başlıca orman ağaçlarının kuzey sınırlarını gösteren harita, 1881, <https://gallica.bnf.fr>, (Erişim Tarihi, 20.10.2022).

Library of Congress (ABD Kongre Kütüphanesi)

Cedid Atlas Tercümesi, World, <https://www.loc.gov>, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

2. Çevrimiçi Kaynaklar

Землѣ у коима пребиваю Србљи (Sırpların Yaşadığı Topraklar)
<http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

The Ethnological Map by Professor Dejardin, <http://www.maproom.org>
(Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Croquis des Westlichen Gebietes der Bulgarischen Morava,
<http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

The Ethnological Map by Synvet, <http://www.maproom.org>, (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

The Ethnological Map by Professor Erben, <http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

Goran Sekulovski, La Bataille des Cartes Autour de la Macédoine Dans la Guerre De 14/18, <https://www.researchgate.net> (Erişim Tarihi: 10.06.2022).

İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, “Osmanlı’da Bir Gezi”,
<https://core.ac.uk> (Erişim Tarihi: 04.08.2021).

The Cairo Post-Card Trust, Museum of New Zealand,
<https://collections.tepapa.govt.nz/agent/44475> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).

The Cairo Post-Card Trust, The British Museum,
<https://www.britishmuseum.org/collection/term/BIOG220336> (Erişim Tarihi: 21.05.2021).

PPC Publishers From Egypt, http://www.tpa-project.info/TPA_14_2.pdf
(Erişim Tarihi: 21.05.2021).

Tableau ethnocratique des pays du Sud-Est de l'Europe,
<https://www.researchgate.net>. (Erişim Tarihi:25.03.2022)

3. Basılı Kaynaklar

Abdülmennan, Osman B., *Tercüme-i Kitâb-ı Coğrafya*, (Haz. Sadullah Kaya, şerife Boz Kaya), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.

Adadağ, zgr, "Ulus ve Harita", *Alternatif Politika*, Cilt 12, Sayı 2, (2020), 281-310.

Afyoncu, Erhan, "İbrahim Müteferrika", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, İstanbul, 2000, s.324-327.

Ak, Mahmut, "Coğrafya, Osmanlılar Dönemi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.62-66.

_____, "Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı", *Belleten*, Cilt 64, Sayı 239, (2000), 69-87.

Akbal, Fazıla, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, Cilt 15, Sayı 60, (1951), 617-629.

Aksan, Virginia H., *Osmanlı Harpleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

Akyıldız, Ali, "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003, s.273-274.

Akyol, İbrahim H., "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Vekâleti Yayınları, 1940.

_____, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, 1 (1943), 3-15.

Altıć, Mirela Slukan, “German Contribution to the 19th Century Cartography of European Turkey With Special Regard on the Map of Heinrich Kiepert”, *Forum IFL*, Vol 30, (2016), 79-89.

_____, “Nineteenth-Century Ottoman Topographic Mapping of the Balkans” *The Cartographic Journal*, Cilt 55, Sayı 4, (2018), 326-340.

_____, “Cartography Between Imperial Politics and National Movements: Nineteenth Century Mapping of Croatia”, *Cartographica*, Cilt 54, Sayı 2, (2019), 72-160.

_____, “From Borderland to Boundary Lines: Mapping on the Edges of the Ottoman Empire”, *Imago Mundi*, Cilt 74, Sayı 2, (2022), 189-216.

Altunbay, Mustafa, “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 10, (2002), 1464-1484.

Ata Bahri, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Bir Ders Araç ve Gereçleri Lojistik Merkezi: Maarif Kütüphanesi (1872-1895)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, (2009), 27-36.

Aygün, Abdurrahman, *Türk Haritacılık Tarihi I*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 2014.

_____, *Türk Haritacılık Tarihi II*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 1980.

Balazs, Trencsenyi, Michal Kopecek (Edt.), “Constantinos Paparrigopoulos: History of the Hellenic Nation”, (çev. Mary Kitroeff), *National Romanticism: Formation of National Movements (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe)* Vol.2, London-New York: Central European University Press, (2007), 72-80.

Bayartan, Mehmet, “XIX: Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, (2008), 137-155.

Bayraktar, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Sayı 69, (2014), 1-28.

Bediz, Danyal, “XIX. Asırda Türkiye’nin Coğrafya Sahasındaki Büyük Hamlesi ve Milletlerarası Bir Yarışmada Türk Başarısının 90. Yıl Dönümü,” *Coğrafya Araştırmaları Dergisi 1*, (1966), 17-24.

Behar, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, (2000), 61-73.

Ben-Bassat, Yuval, Yossi Ben-Artzi “Ottoman Maps of the Empire’s Arab Provinces, 1850’s to the First World War”, *Imago Mundi*, Vol. 70:2, (2018), 199-211.

Benedict, Anderson, *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2017.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, , Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Beydilli, Kemal, “Mahmud Raif Efendi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Ankara, 2003, s.382-383.

_____, “Ziştovi Antlaşması”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, İstanbul, 2013, s.467-472.

_____, “Müteferrika Matbaası”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2 (gözden geçirilmiş 3. Basım), Ankara, 2019, s.341-343.

_____, “Mühendishane-i Bahri-i Hümayun”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara, 2020, s. 513-514.

_____, “Mühendishane-i Berri-i Hümayun”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, Ankara, 2020, s.155-156.

Bostan, İdris, “Piri Reis”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul, 2007, s.283-285.

Botton, Jerry, *Trading Territories: Mapping the Early Modern World*, London: Reaktion Books, 1997.

Brummett, Palmira Johnson, *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*, Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

Buzpınar Ş., Tufan, “Sâtı’ el-Husrî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul, 2009, s.176-178.

Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C.: Report of the Balkan Commission, 1914.

Christensen, Peter H., *Germany and the Ottoman Railways: Art, Empire and Infrastructure*, New Haven and London: Yale University Press, 2017.

Çağır, M., Türk, İ. C., “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 11, (2017), 37-50.

Çeçen, Kazım, *İstanbul’un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul: İSKİ, 1999.

_____, Celal Şengör, “Mühendishâne- i Berrî-i Hümayûn’un 1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi”, İstanbul: *İ.T.Ü. Bilim Ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi*, 1988.

Çelebi Kâtip, *Cihannüma I*, (Edt. Said Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırması Merkezi, 2013.

Çelebi, Kâtip *Cihannüma II*, (Edt. Said Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırması Merkezi, 2013.

Çelik, Zeynep, Zeinab Azarbadegan, “Late Ottoman Vision of Palestine: Railroads, Maps, and Aerial Photography”, *Jerusalem Quarterly*, Sayı 82, (2020).

Çeşme, Volkan, *Halkalı Ziraat Mektebi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Dağtekin, Hüseyin, “Bizde Tarih Haritacılığı ve Kaynakları Üzerine Bir Araştırma”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Cilt II, (1981), 1141-1183.

Daskalov, Roumen, “Bulgarian-Greek Dis/Entaglements”, *Entagled Histories of the Balkans Volume One: National Ideologies and Language Policies*, (Edt. Roumen Daskalov, Tchavdar Marinov), Leiden&Boston: Brill, 2013, 149-241.

Débarre, Ségolène, “‘Belki de Yeni Bir Cebelitarık Kurulacak’ Kırım Savaşı’nın Başlangıcında Fransız ve İngiliz Kuvvetlerinin Osmanlı Boğazlarını Keşif Çalışmaları (Şubat-Haziran 1854)”, (Çev. Nilda Taşköprü), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, (2016), 126-143.

Demeter, Gábor and Csaplár-Degovics, Krisztián and Bottlik, Zsolt “Ethnic Mapping on the Balkans (1840–1925): a Brief Comparative Summary of Concepts and Methods of Visualization.” *Discovering the Sources of Bulgarian and Hungarian History*. Sofia, Budapest: Institute of History, Bulgarian Academy of Sciences, (2015), 65-100.

Demirel, Fatmagül, “Osmanlı Devleti’nde Kitap Basımının Denetimi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0 Sayı 5, (2004), 89-105.

Demirhan, Çavuşoğlu, H. Mücella, “Osmanlı Mesâha Literatürüne Genel Bir Bakış ve Bu Literatür İçerisinde Eğinli Nu’mân Efendi’nin Tebyînü A’Mâli’l-Misâha İsimli Eserinin Yeri”, *Dört Öge*, Yıl 9, Sayı 17, (2020), 95-120.

Derman, M. Uğur, “Ali Rıza Bey”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989, s.439-440.

Dimitrov V., Nikola, “The Territory of the Republic of Macedonia in The Book Balkan Peninsula and The South Slavic Lands of Jovan Cvijić (1918–2018)”, *The Balkan Peninsula of Jovan Cvijić: Historical Background and Contemporary Trends in Human Geography*, (Edt. Jovana Brankov Marija Drobnjaković), Tršić Loznica: Proceedings of the International Conference, (October 2018) 5-17.

Duman, Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

Durgun, Bülent, *Balkan Harbi’nde Osmanlı Ordusu’nun Ulaştırma Faaliyetleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Dursun, Selçuk, *Forest and the State: History of Forestry and Forest Administration in the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Ekinci, Deniz, “Ana Çizgileriyle Türkiye’de Coğrafya Biliminin Tarihi: Dönemler ve Özellikleri”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı 42, (2005), 254-262.

Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Emirlioğlu, Pınar, “Cartography and Geographical Consciousness in the Ottoman Empire”, *European Cartographers and the Ottoman World*, (Edt. Ian Manners), University of Chicago, 2007, 95-108.

_____, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire*, London: Routledge, 2014.

Engin, Vahdettin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

Ergün, Mustafa, Tayyip Duman, “19. Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 7, (1996), 494-511.

Fazlıoğlu, İhsan, “Mesaha”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara, 2004, s.261-264.

Fortna, Benjamin, “Change in the School Maps of the late Ottoman Empire” *Imago Mundi*, Cilt 52, Sayı 1, (2005), 23-34.

Frumin, Mitia, “François Kauffer Casusluk Yapan Bir Haritacı Mıydı?”, (Çev. Nihan Özyıldırım), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, 2016, 94-104.

Galland, Antoine, *İstanbul’a Ait Günlük Hatıralar 1672-1673 II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.

Geçili, Derya, “Osmanlı Devleti’nde Harita Çizimi Mektebi”, *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, (2020), 177-190.

Gerçek, Selim Nüzhet, *Matbuat Tarihi*, (Der. Mustafa Kirenci), İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.

Glišović, Jelena M., “Serbian Cartographers of the Nineteenth Century in the Collection of the National Library of Serbia”, (Edt. Altić, M., Demhardt, I., Vervust, S.) *Dissemination of Cartographic Knowledge*, Springer, (2018), 363-377.

Gopčević, Spiridon, *Stara Srbija i Makedonija*, Belgrad, 1890.

Göğüş, Ceren, *19. yy Avusturya Gazeteleri Işığında Osmanlı İmparatorluğunun 1873 Viyana Dünya Sergisine Katılımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2006.

Gülseven, Aslı, *Russian Foreign Policy in the Ottoman Balkans (1856-1875): N. P. Ignatiev and the Slavic Benevolent Committee*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

Gümüşçü, Osman, *Tarihi Coğrafya*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.

Günergun, Feza, Kaan Üçsu, “19. Yüzyıl Osmanlı Askeri Kurumlarında Boğazların Haritalanması”, (çev. Eylem Alp, Ségolène Débarre), *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, 2016, 145-173.

Grigoriadis, Ioannis N., *Kutsal Sentez: Türk Yunan Milliyetçiliğine Dini Aşılama*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014.

Gökçe, Turan, “1699-1700 Tarihli Bosna Hududnâmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 16, Sayı 1, (2002), 75-104.

Gökgöz, Türkay, Cevat Ülkekel, Mustafa Baker, “Türk Haritacılığının Bilinmeyen Eserlerinden Biri: 1878 Tarihli Davutpaşa Haritası”, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 14. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, Ankara, (2013), 1-8.

_____, Burcu Karahan, Burcu Kuzucu, “1878 Tarihli Davutpaşa Haritasının Planimetrik Doğruluk Analizi”, *6. Uzaktan Algılama-CBS Sempozyumu*, Adana, (2016), 1151-1156.

Gölen, Zafer, “Karadağ Devleti’nin Doğuşu: Osmanlı-Karadağ Sınır Tespiti (1858-60)”, *Belleten Türk Tarih Kurumu*, Cilt:78, (2014), 659-698.

_____, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Devleti’nin Bosna-Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları”, *Belleten Türk Tarih Kurumu*, Cilt:LXXX, (2016), 547-573.

Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi Ders Programı, İstepen Matbaası, İstanbul, 1312.

Hacısalihioğlu, Mehmet, “Borders, Maps and Censuses: The Politicization of Geography and Statics in the Multi-Ethnic Ottoman Empire”, *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, (Edt. Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen), Vandenhoeck&Ruprecht, 2011, 171-211.

Hagen, Gottfried, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında*, İstanbul:Küre Yayınları, 2015.

Haritacılar Albümü ve Harita Yüksek Teknik Okulu Tarihi, Ankara: Harita Genel Müdürlüğü, 1980.

Harley, J. B, *The New Nature of Maps: Essays in the History of Cartography*, (Edt. P. Laxton), Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.

Haydar, Ali, *Harita Tersimi Atlası*, İstanbul: Mekteb-i Fünun-ı Harbiye-i Şahane Matbaası, (h.)1323.

Hıfzî, Hüseyin, *Rehnuîma-i Coğrafya-yı Umumi*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Matbaası, (h.)1323.

Hockey, Thomas, Virginia Trimble, vd. “Leo Brenner”, *The Biographical Encyclopedia of Astronomers*, Springer, (2007).

İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, İstanbul, 1993, s.521-525.

_____, Ramazan Şeşen, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi I*, İstanbul: IRCICA Yayınları, 2000.

_____, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi II*, İstanbul: IRCICA Yayınları, 2000.

İstanbul Teknik Üniversitesi ve Mühendislik Tarihimiz, (Edt. Mehmet Karaca), (Haz. Mustafa Kaçar, Tuncay Zorlu, Burak Barutçu, Atilla Bir, C. Ozan Ceyhan ve Aras Neftçi) İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Maden Fakültesi, 2012.

İzgi, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim II*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 2*, İstanbul:Küre Yayınları, 2013.

Jezernik, Božidar, *Vahşi Avrupa*, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.

Kahraman Seyit Ali, Dağlı Yücel (Haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Cilt-2. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Kain, Roger J. P. and Baigent Elizabeth, *The Cadastral Map in the Service of the State: A History of Property Mapping*, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişimYayınları, 2015.

Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Karamustafa, Ahmet T., “Military, Administrative and Scholarly Maps and Plans”, *The History of Cartography*, (Edt: J. B. Harley, David Woodward), Vol.2, Book.1, Chicago:The University of Chicago Press, 1992.

Kaştan, Yüksel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kömür Ocaklarının İşletilmesi (1839-1918)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Ocak (2016), 1-26.

Keskin, Özkan, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekamülü (1861-1906)”, *OTAM*, Sayı 29, (2011), 125-148.

King, Geoff, *Mapping Reality-An Exploration of Cultural Cartographies*, New York: Palgrave Macmillan, 1996.

Kovács, Béla, Gábor Timár, “The Austro-Hungarian Triangulations in the Balkan Peninsula (1853–1875)”, (Edt. Georg Gartner, Felix Ortog), *Proceedings of the First ICA Symposium for Central and Eastern Europe 2009*, Vienna: University of Technology, (2009), 911-922.

Kütükoğlu, Mübahat S. “Hududnâme”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 18, İstanbul, 1998, s.303-304.

Lacoste Yves, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, (çev. Selim Sezer), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014

Maurer, Franz, *Die Nikobaren, Colonial-Geschichte und Beschreibung nebst Motivirtem Vorschlage zur Colonisation dieser Inseln durch Preussen*, Berlin: Heymann, 1867.

_____, *Eine Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn*, Berlin: Heymann, 1870.

Moltke, Helmuth von, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1969.

Orhonlu, Cengiz, “XVIII. Yüzyılda Osmanlılarda Coğrafya ve Bartınlı İbrahim Hamdi’nin Atlası”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt 14, Sayı 19, (1964), 115-139.

Oruç, Şahin, Tokcan Halil, Demirkaya Hilmi, *Osmanlı Dönemi Coğrafya ve Coğrafya Öğretimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2006.

Ölmez, Recep, *Ormanlar Üzerinde Hâkimiyet Mücadelesi: Istranca Ormanları Örneğinde Reform, Modernite ve Köylülük*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , İzmir, 2021.

Önder, Mustafa, *Geçmişten Günümüze Resimlerle Türk Haritacılık Tarihi*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 2002.

Önsoy, Rifat, “Tanzimatta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, IRCICA, (2001), 484-486.

Özcan, Abdülkadir, “Bâb-ı Seraskerî”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.364.

_____, “Harbiye”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.115-119.

Özdemir, Kemal, *Osmanlı Haritaları*, İstanbul: Creative Yayıncılık-Avea, 2008.

Rady, Martyn, “Austrian Maps of the Bulgarians in the 19th Century”, *National Identities*, Cilt:1, Sayı 1, 1999, 73-79.

Sabev, Orlin, *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.

Salzman, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime’i*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Sarıcaoğlu, Fikret, “Harita, Osmanlı Dönemi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, İstanbul, 1997, s.205-210.

_____, *Piri Reis’ten Örfî Paşa’ya Osmanlı Tarihî Haritaları ve Tarihî Coğrafya Eserleri*, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.

Sarıyıldız, Gülden, “Takvimhane”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt EK-2 (gözden geçirilmiş 3. basım), Ankara, 2019.

Sekulovski, Goran, “La Bataille des Cartes Autour de la Macédoine Dans La Guerre De 14/18”, *The Map Wars About Macedonia During WWI*, 2015, 91-103.

Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı’da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.

Skelton, R.A., *Maps*, Chicago and London: University of Chicago Press, 1972.

Stern, Martin, Pascal Lebouteiller, Jean François Pérouse, *İstanbul ve Çevresi Üzerine İki Yüzyıl Boyunca Haritacılık*, (Çev. Gülüş Arısoy, Suzan Sevgi, Hande Aktayca, Hamdi Gargin), İstanbul: Lyceé Notre Dame de Sion Fransız Lisesi Sergi Kataloğu, 2013.

Stourati, Anastasia ve Alexander Kazamias, “Megali İdea’nın Hayali Topografyaları: Ütopya Olarak Ulusal Topraklar”, *Mekân ve Millet*, (Der. P. Nikiforos Diamandouros, Thalia Dragonas, Çağlar Keyder), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2018.

Şendil, Abdurrahman Fatih, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Orman Fakültesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2014.

Şenler, Mustafa Rıza, Edip Özkale, *Haritacı Mehmet Şevki Paşa ve İkinci Meşrutiyet Öncesiyle 1908’den 1918 Yılı Sonuna Kadarki On Yıllık Dönemde Osmanlı Ülkesi Haritasının Alımı için Yapılan Örgütlenme ve İşlerin Tarih Özeti*, Ankara: Harita Genel Komutanlığı, 1980.

Şerbetçi, Muzaffer, “Haritacılık Bilim Tarihi”, *Harita Genel Komutanlığı Harita Dergisi*, Özel Sayı 15, 1996, 1-263.

Şeref, Abdurrahman, *Coğrafya Dersleri*, İstanbul: Şirket-i Mertabya Matbaası, (h.)1325.

Şirin, İbrahim, *Osmanlı Seyahatnamelerinde Avrupa (1839-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.

Taeschler, Franz, *Osmanlılarda Coğrafya*, (Haz. Osman Özkul, Nadir Çomak, Hatice Çeri), Ankara: İKSAD Yayınevi, 2018.

Tanrıkulu, Murat, *Harita'ya Davet*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.

Tamani, Hüseyin Rıfkı, *El-Medhal fi'l-Coğrafya*, Takvimhane-i Amire, 1869 (h.1285.)

Tamzok, Nejat, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminden Çok Partili Döneme Madencilik Politikaları, 1861-1948.”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı 63, (2008), 179-205.

Taşcı, Fatih, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti-Almanya İlişkilerinde Madencilik Alanındaki Faaliyetler (1871-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 2021.

Taştan, Yahya K., *Abdurrahman Şeref, Yaşadığı Dönem ve Eserleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2004.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Tekin, Rahmi, Yaşar Baş, *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.

Thrower, Norman, *Maps and Civilization: Cartography in Culture and Society*, London: University of Chicago Press, 1996.

Toprak, Zafer, “Balkan Harbi, Düşman Algısı ve İkonografya”, *Savaştan Barışa Balkan Savaşları 100. Yılı Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İzmir Konak Belediyesi Kültür Yayınları, (2013), 17-34.

Trencsenyi Balazs, Kopecek Michal, “Constantinos Paparrigopoulos: History of the Hellenic Nation”, *National Romanticism: Formation of National Movements (Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe)*, Vol 2, London-New York: Central European University Press, 2007.

Türk, İbrahim C., “Osmanlı Devleti İlköğretim Okulları Coğrafya Müfredat Programları-Coğrafya Öğretim Usulleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, (2007), 202-213.

Urquhart, David, *Turkey and Its Resources Its Municipal Organization and Free Trade*, Londra, 1833.

Üçsu Kaan, Günergun Feza, “Harita Tersimi Atlası Işığında Osmanlı Askeri Okul Öğrencilerinin Harita Derslerine Tanıklık”, *Üç Denizin Arasında Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları*, (Der. Jean-François Perouse ve Feza Günergun), İzmir: Arkas Sanat Merkezi, (2016), 204-211.

Ülkekul, Cevat, *Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi*, İstanbul: Dönence Yayınları, 1998.

_____, *Tarihi Kabartma Haritalarımız*, İstanbul: Tarih Araştırmaları Vakfı, 1998.

_____, *Türk Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Çalışmalarının 1909 Öncesi Tarihi*, İstanbul: Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığı, 2009.

Winichakul, Thongchai, *Siam Mapped*, University of Hawaii Press, 1997.

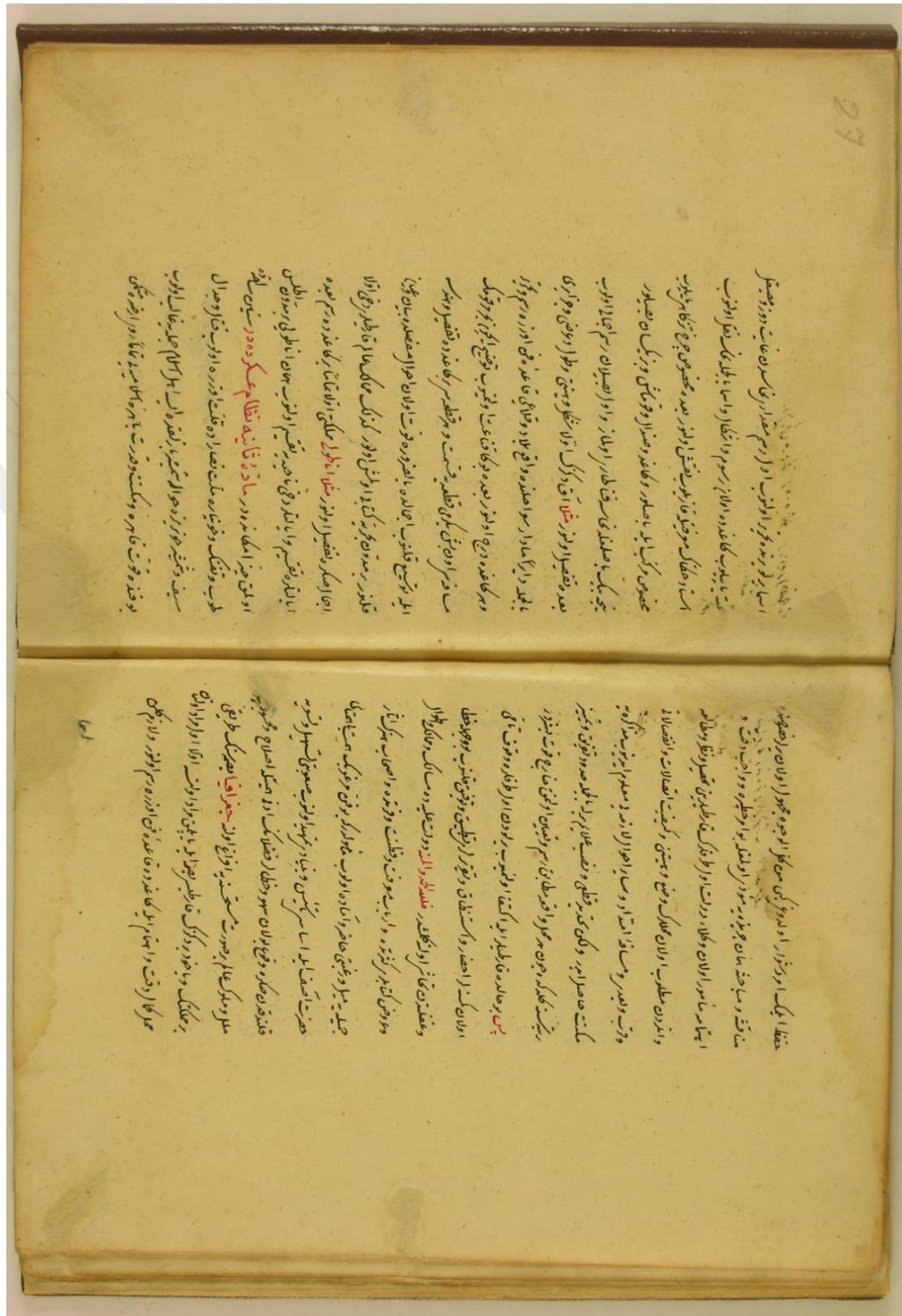
Yaramış, Ahmet, “Bahriye Teşkilatında Akil Kalan Bir Islahat Teşebbüsü -1827 Tarihli Tersane-i, Âmire Kânûnnâmesi-”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt XIV, Sayı 2, (2012), 127-145.

Yosmaoğlu, İpek K., “Constructing National Identity in Ottoman Macedonia”, *Understanding Life in The Borderlands, Boundaries in Depth and in Motion*, (Edt. I. William Zartman), Athens-London: The University Of Georgia Press, (2010), 160-188.

EKLER

EK 2. 1827 Tersâne-i Âmire Kanunnâmesi’ne Göre Mühendishane’nin Ders Programı

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
Fenn-i Mahrûtiyye	İlm-i Coğrafya	Fenn-i Haritaya dair dersler	Fenn-i Kitâbet ve Rakam
İlm-i Cerr-i Eskal	Müsellesât-ı Müsteviyye		San’at-ı Resâmiyye
Hey’et	Tahtât-ı Bahriyye		Mukaddemât-ı Hendese
Müsellesât	İlm-i Hendese		Hesap
Kürrevi-i Fen	Hesap		Lisân-ı Fransa

Kaynak: Ahmet Yaramış, “Bahriye Teşkilatında Akil Kalan Bir Islahat Teşebbüsü - 1827 Tarihli Tersane-i, Âmire Kânûnnâmesi-“, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: XIV, Sayı 2, 2012, s.136.

**EK 3. 1795 Tarihli Kanunname'ye Göre Mühendishane-i Berr-i Hümayun'da
Okutulan Dersler**

Dördüncü Sınıf (İlk Sınıf)	Üçüncü Sınıf	İkinci Sınıf	Birinci Sınıf (Son Sınıf)
Geometriye Giriş	Geometri	Düzlemsel Trigonometri	Koni Kesitleri
Aritmetik	Aritmetik	Cebir	Diferansiyel ve Entegral Hesap
Arapça	Arapça	Harp Tarihi	Askerlik ve İstihkâm Bilimi
Fransızca	Fransızca	Topoğrafya	Lağımçılık
Teknik Resim	Coğrafya	Coğrafya	Mekanik
Resim Sanatı			Astronomi
İmla			Balistik
Matematik			

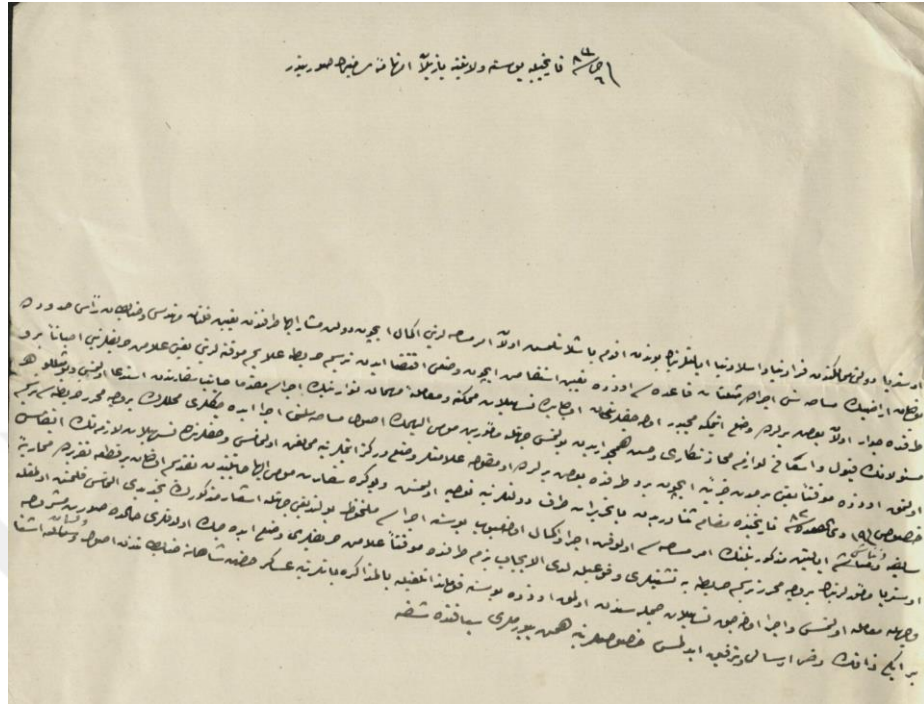
Kaynak: Kazım Çeçen ve Celal Şengör, Mühendishâne- i Berrî-i Hümayûn'un
1210/1795 Tarihli Kanunnâmesi, İ.T.Ü. Bilim Ve Teknoloji Tarihi Araştırma
Merkezi, 1988, s.29-30.

**EK 4. Harita Tersimi Atlası’na Göre Renkler ve Oluşturmak için Gereken
Boyama Madde Oranları**

		Karıştırılacak Renkler ve Oranları		
Şekil	Renk	1. Renk	2. Renk	3. Renk
Sürülmüş arazi	Kırmızıya yakın sarı	Patalumba (3)	Lâl (1)	
Çayırılık alan	Maviye yakın yeşil	Patalumba (1)	Prusya mavisi (3)	
Meyve bahçesi	Yeşil	Patalumba (4)	Prusya mavisi (1)	
Orman ve koruluk	Yeşile yakın sarı	Patalumba (5)	Prusya mavisi (1)	
Bağ	Mor menekşe	Lâl (4)	Prusya mavisi	Çini (1)
Kumsal	Turuncu	Patalumba (3)	Lâl (1)	
Bataklık	Yatay çizgili yeşil	Çayırılık yeşili	Prusya mavisi (çok az)	
Doğal zemin	Kırmızıya yakın malta rengi	Patalumba (3)	Lâl (biraz)	Çini (1)
Deniz	Yeşile yakın mavi	Patalumba (1)	Prusya mavisi (3)	
Nehir, göl, kanal	Açık mavi	Prusya mavisi (hafifçe)		
Kâgir binalar	Lâl	Lâl (hafifçe)		
Ahşap binalar	Malta rengi	Patalumba (4)	Çini (1)	
Sebze bahçesi	Çizgili yeşil ve hafif kırmızı	Çayırılık yeşili	Lâl (çok az)	
Çalı çırpı	Çizgili yeşil ve yeşile yakın sarı			

Kaynak: Üçsu, Günergun, “Harita Tersimi Atlası Işığında Osmanlı Askeri Okul Öğrencilerinin Harita Derslerine Tanıklık”, s.211.

EK 5. Avusturya Ekibine Harita Tanzimi Konusunda Kolaylık Gösterilmesi Gerektiğine Dair Emirler

[illegible]

Kaynak: BOA, HR.MKT. 787-12 (h. 26.03.1290), HR. MKT. 606-60 (h. 27.11.1284)

EK 6. Rumeli haritasının düzeltilmesi ve çizimine memur edilen subayların isimlerini içeren pusula

Edirne Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Yarbay Bekir Nizami Bey

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordu
2	10	4	1	1	Teğmen Talat Efendi	21 ve 22	Edirne ve Dimetoka	İkinci Orduya mensup taburlarda bulundukları
“	---	4 nişancı	3	2	“ Hüsnü Efendi	47 ve 76	Dedeagaç ve Makri	
“	9	3	2	“	“ Enver Efendi	23 ve 20	Osman Paşalar ve Kumluca	
“	---	3 nişancı	3	4	“ Mehmet Efendi	24 ve 19	Aşıklar ve İskeçe	
“	---	“ “	2	5	“ Zihni Efendi	46, 44, 45	Karaagaç, Kosova, Taşoz	
“	---	“ “	3	6	“ Abdulkadir Efendi	25 ve 18	Paşmaklı Roçboz?	

Selanik Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Binbaşı İzzet Ragıp Bey

Selanik’te

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordudan
2	9	2	3	7	Teğmen Yusuf Efendi	26 ve 17	Nevrekop ve Beşince	İkinci Orduya mensup taburlarda bulundukları
“	13	3	“	8	“ İzzet Efendi	65, 48, 43	Siroz ve Nikolonos	
“	15	“	1	9	“ İzzet Efendi	64 ve 49	Vasilife ve Kesendire	

“	---	3 nişancı	4	10	“ Ahmet Efendi	24 ve 19	Langaza	
7	51	3	1	11	Yüzbaşı Hakkı Efendi	16 ve 27	Menlik ve Cuma	İzinli olarak İstanbul’da bulunduğu
3	16	---	---	16	“ vekili Tahir Efendi	28 ve 15	Çaredoslu ve İsterumca	Manastır’da

Genelkurmay Müfettişi Kolağası Yaver Efendi

Edirne’de

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordudan
3	14 süvari	---	4	13	Üsteğmen İsmail Efendi	41	Avrathisar	Selanik’te bulundukları
5	35	1	1	14	Teğmen Mehmet Efendi	62 ve 50	Selanik ve Platamon	
1	Torpitoba memurdur			16	“ Vasfi Efendi	51	Karakarye	İstanbul’da
1	1	3	1	18	“ Hulusi Efendi	29	İştîp	
3	15 süvari	---	---	17	Yüzbaşı vekili Mehmet Efendi	40	Dodina	Manastır’da
3	20	2	---	21	“ Salih Efendi	30	Köprülü	

Manastır Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Binbaşı Cevdet Bey

Edirne’de

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurma y İkinci Ordu
3	19	4	3	22	Teğmen Mehmet Efendi	39	Manastır	Üçüncü Ordu subaylarından
“	17	2	4	23	“ Memiş Efendi	52	Kesriye	
“	---	5 nişancı	4	25	“ Galip Efendi	53	Görice	

“	Hassa Piyade Topçu Alayında misafir olduğu			26	Üsteğmen Galip Efendi	38	Ohri	İstanbul’da bulundukları
1	1	1	4	27	“ Süleyman Efendi	31	Kırçova	
1	Açıkta olduğu			32	Teğmen Ahmet Efendi	32	Debre	
1	“ “			33	“ Vahit Efendi	37	İstroga	

Kosova Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Yarbay Hasan Bey

Kosova Genelkurmayına memur

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordu
3	17 süvari	---	---	31	Yüzbaşı Nazmi Efendi	11	Yakova	Kosova fırkasına memur
“	---	6 nişancı	3	20	Teğmen Cafer Efendi	13 ve 7	Golvogodice ve Üsküp	
“	---	“ “	4	41	“ Yaşar Şükrü Efendi	4	Barane ve Tefritar	
1	---	---	---	42	“ Halil Efendi	-- ve 1	Seniçe, Taşlıca	İstanbul’da bulundukları
1	1	1	3	30	“ Şükrü Efendi	5 ve 2	İpek, Yenipazar	
“	3 itfaiye		3	29	“ Bekir Efendi	6 ve 3	Priştine ve Porlaç	
3	15 süvari		--	28	Üsteğmen Recep Efendi	12	Prizren	Manastır’da
“	Üsküp Genelkurmayına bağlı			19	Yüzbaşı Şahap Efendi	14	Eğripalanga	Kosova’da

Yanya Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Binbaşı Mehmet Ali Bey

Yanya Genelkurmayından

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordu
1	---	---	---	15	Teğmen Bahaattin Efendi	61 ve 62	Alasonya ve Garabine	İstanbul’da bulundukları
1	3	1	2	24	“ Nurettin Efendi	60	Yanya	
1	4	4	4	34	“ Tevfik Efendi	54	Domori	
1	---	1 nişancıda misafir		35	“ Mehmet Ali Efendi	57 ve 58 ve 59	Eğriçamare	
1	Süvari olup Davutpaşa Kışlasında			36	“ İsmail Efendi	69, 67, 70, 68	Mazaraki ve Ganiçe ve Preveze	
Genelkurmay süvari fırkası bağlı				37	“ Şükrü Efendi	56 ve 55	Berat ve Avlonya	Manastır’da

İşkodra Vilayeti

Genelkurmay Müfettişi Yüzbaşı Besim Efendi

Genelkurmay Kosova fırkasından

Ordu	Alay	Tabur	Bölük	Posta numarası	İsmi	Pafta numarası	Paftanın ismi	Genelkurmay İkinci Ordu
1	3	3	2	38	Teğmen Hüsnü Efendi	36 ve 35	Tiran ve Dıraç	İstanbul'da bulundukları
“	1	3	1	39	“ Suphi Efendi	34 ve 33	Leç ve Şengin	
3	Genelkurmay İşkodra fırkasına bağlı			40	Yüzbaşı Mustafa Efendi	9 ve 10	İşkodra ve Gosine	İşkodra'da

Kaynak: BOA, Y.MTV. 29-69 (h. 07.04.1305)

EK 7. 1857-1916 Yılları Arasında Balkan Vilayetlerindeki Maden Çeşitliliği

	Selanik	Kosova	Manastır	Cezayir-i Bahr-i Sefid	Yanya	Bosna	Tuna
Krom	+	+	+				
Kurşun/simli kurşun	+	+		+			
Manganez/demirli manganez	+						
Antimon	+						
Çinko	+			+			
Demir	+			+			
Zımpara				+			
Bakır	+		+	+	+	+	
Altın	+					+	
Gümüş	+	+			+	+	+
Kükürt				+			
Zırnık		+			+		+

Kaynak: Bayartan, *a.g.e.*, s.149-151.

Balkan Vilayetlerindeki ve Diğer Vilayetlerdeki Maden Sayıları, 1857-1916.

Vilayet	Maden Çeşidi Sayısı	Maden Rezervi Sayısı
Selanik	11	79
Cezayir-i Bahr-i Sefid	8	12
Kosova	6	14

Bosna	4	19
Yanya	3	3
Manastır	2	6
Tuna	1	1
Toplam		134

Vilayet	Maden Çeşidi Sayısı	Maden Rezervi Sayısı
Hüdavendigâr	20	80
Aydın	14	80
İstanbul	11	19
Edirne	9	16
Adana	8	15
Kastamonu	8	29
Konya	8	13
Trabzon	8	30
Diyarbakır	6	9
Sivas	6	13
Ankara	4	4
Bolu	4	8
Kocaeli(Müstakil Sancak)	4	6
Erzurum	2	3
Toplam		325

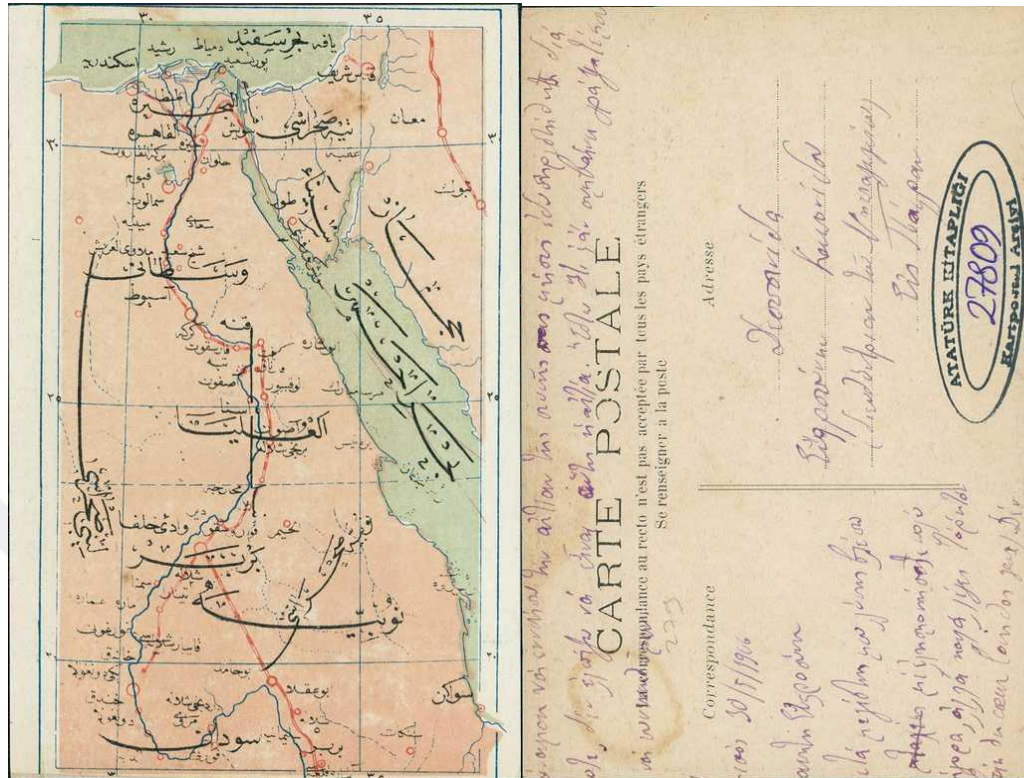
Kaynak: Bayartan, *a.g.e.*, s.140-152.

EK 8. Orman ve Maadin Mektebi Ders Programı.

	Orman Bölümü	Maadin Bölümü
Birinci Yıl	<i>Ortak Program:</i> Kavaid-i Osmaniye (Osmanlıca'nın Kaideleri), Fransızca, Coğrafya, Hesap, Hendese, Resim, Mebadi-i İlm-i Hikmet, Kimya	
İkinci Yıl	<i>Ortak Program:</i> Münşeati Osmaniye, Fransızca, Tarih-i Tabii(Doğa Tarihi), Resim, Hendese, Logaritma, Cebir, Müsellesat (Trigonometri), Kimya.	
Üçüncü Yıl	<i>Ortak Dersler:</i> Müsellesat (Trigonometri), Tahtit-i Arazi (Arazi Sınırı Tespit Etme), Resim, Osmaniye, Fransızca	
	İlm-i Nebatat	İlm-i Tabakatülarz (Yerkürenin Katmanları)
	İlm-i Ahşap	Kimya
Dördüncü Yıl	<i>Ortak Dersler:</i> Osmaniye, Fransızca, Harita	
	Fenn-i Orman	Kimya ve İzabe-i Maden(Kimya ve Madenlerin Eritilmesi)
	İmalat-ı Orman	İmalat-ı Maadin
		İmalat Müsveddesi

Kaynak: Önsoy, *a.g.e.*, s. 486.

EK 9. Hicaz Bölgesi Haritalı Kartpostalı.

Kaynak: İBB, Atatürk Kitaplığı, Krt_27809

EK 10. Sırların Yaşadığı Topraklar, Dawidowitsch, 1848.

Каунак: Землѣ у коима пребиваю Срблы (Sırların Yaşadığı Topraklar),
<http://www.maproom.org> (Erişim Tarihi: 04.08.2021)

**EK 11. Osmanlı İmparatorluğunda 1831 Sayımına Göre Müslim ve Gayri
Müslim Nüfusun Eyaletlere Göre Dağılımı**

Eyaletler	Müslüman	Hristiyan	Çingene	Yahudi	Ermeni	Toplam
Rumeli	217,227	505,760	20,313	7,780	368	751,448
	Oranı: 0,29	Oranı: 0,67	Oranı: 0,02	Oranı: 0,01	Oranı: 0,0005	
Silistre	273,936	251,579	8,151	2,353	1,755	537,774
	Oranı: 0,51	Oranı: 0,47	Oranı: 0,015	Oranı: 0,005	Oranı: 0,004	
Anadolu	1,044,925	138,463	485	1,361	3,727	1,188,961
	Oranı: 0,87	Oranı: 0,11	Oranı: 0,0004	Oranı: 0,001	Oranı: 0,003	
Sivas	270,820	49,593	60	-	-	320,473
	Oranı: 0,84	Oranı: 0,15	Oranı: 0,0001	-	-	
Karaman	228,942	34,461	-	-	-	263,403
	Oranı: 0,87	Oranı: 0,13	-	-	-	
Adana	81,166	2,762	5,865	-	2,826	92,619
	Oranı: 0,88	Oranı: 0,03	Oranı: 0,06	-	Oranı: 0,03	
Trabzon	125,119	11,431	-	-	-	136,550
	Oranı: 0,92	Oranı: 0,08	-	-	-	
Kars	17,580	-	-	-	2,161	19,741
	Oranı: 0,90	-	-	-	Oranı: 0,10	
Çıldır	73,272	105	191	318	4,887	78,773
	Oranı: 0,93	Oranı: 0,002	Oranı: 0,002	Oranı: 0,004	Oranı: 0,062	
Cezayir	148,754	176,531	910	3,659	3,142	332,996
	Oranı: 0,44	Oranı: 0,53	Oranı: 0,002	Oranı: 0,01	Oranı: 0,01	

1831 Nüfus Sayımına Göre İmparatorluğun Toplam Müslim ve Gayri Müslim Nüfusu

	Müslüman	Hristiyan	Çingene	Yahudi	Ermeni	Toplam
Toplam Nüfus	2,481,741	1,170,685	35,975	15,471	18,886	3,722,738
	Oranı: 0,66	Oranı: 0,31	Oranı: 0,01	Oranı: 0,004	Oranı: 0,005	

Kaynak: Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, Cilt 15, Sayı 60, (1951), s. 617-629.

Balkanlar’daki Osmanlı Nüfusu, 1831.

	Müslümanlar		Hristiyanlar
Türkler	700,000	Rumlar (Yunanistan’dakiler Hariç)	1,180,000
Arnavutlar	1,066,000	Slavlar	4,000,000
Boşnaklar		Arnavutlar	530,000
Pomaklar	2,000,000	Ulahlar	600,000
		Diğerleri (Yahudiler, Ermeniler vb.)	600,000
Toplam Müslüman Nüfus	3,766,000	Toplam Hristiyan Nüfus	6,910,000

Kaynak: David Urquhart, *Turkey and Its Resources Its Municipal Organization and Free Trade*, Londra, 1833, s.272-273, aktaran Karpat, *a.g.e.*, s. 72.

EK 12. Makedonya İçin Yapılan Farklı Nüfus İstatistikleri

	Bulgar İstatistikleri (Kantchev, 1900)	Sırp İstatistikleri (Gopčević, 1889)	Yunan İstatistikleri (Delyani, 1904)
Türkler	499,204	231,400	634,017
Bulgarlar	1,181,336	57,600	332,162
Yunanlar	228,702	201,140	652,795
Arnavutlar	128,711	165,620	-
Ulahlar	80,767	69,665	25,101
Yahudiler	67,840	64,645	53,147
Çingeneler	54,557	28,730	8,911
Sırlar	700	2,048,320	-
Diğer	16,407	3,500	18,685
Toplam	2,258,224	2,870,620	1,724,818

Kaynak: Carnegie Endowment for International Peace, Report of the Balkan Commission, Washington, D.C.:1914, s.28-30.

**EK 13. Rumeli Vilayeti Ahalisinin Din ve Milliyet Açısından Tasnifli Nüfus
Miktarı, 1903.**

	Müslüman			Hristiyan						Ermeni				Toplam Nüfus
	Türk	Boşnak	Arnavut	Arnavut	Rum	Bulgar	Ermeni	Ulah	Sırp	Müslüman	Hristiyan	Çingene	Yahudi	
Der Saadet	542	0	0	0	205	42	212	0	0	10	92	1	30	1125 (1135 ?)
Edirne	557	0	0	0	285	125	23	0	0	0	9	3	8	1010
Selanik	505	0	0	0	325	260	0	0	3	0	6	1	65	1165
Kosova	95	100	400	120	0	148	0	0	105	0	0	2	0	970
Manastır	115	0	310	80	100	185	0	56	7	0	1	1	5	860
Yanya	0	0	290	97	245	0	0	14	0	0	1	1	2	650
İşkodra	0	10	160	142	0	0	0	0	5	0	1	1	0	420 (319?)
Toplam Nüfus	1815 (1814 ?)	110	1160	440 (439 ?)	1160	760	235	70	120	10	110	10	110	6110 (6200 ?)
	Toplam Müslüman Nüfus: 3,085			Toplam Hristiyan Nüfus: 2,785										

Kaynak: BOA, Y. PRK.MK. 12-92 (h. 29.12.1320)

**EK 14. Yunan Kayıtlarına Göre Makedonya'da Rum, Bulgar, Ulah ve Sırp
Mekteplerinin Durumu**

Selanik Vilayeti												
Kazası	Mekatib				Muallim ve Muallimeler				Şakirdan			
	İbtidai, Rüşdi, İdadi Mekatibi Kız mektepleri, çocuklara mahsus bağçe											
	Rum	Bulgar	Ulah	Sırp	Rum	Bulgar	Ulah	Sırp	Rum	Bulgar imtihan zimmet mevcut	Ulah	Sırp
Selanik Şehri	12	5	2	4	60	34	14	20	2166	683	69	235
Selanik Kazası (Selanik şehri	60	18	2	4	123	49	14	20	5993	942	69	235
Kesendiye Kazası	51	-	-	-	79	-	-	-	3476	-	-	-
Langaza Kazası	28	-	-	-	36	-	-	-	1736	-	-	-
Avrethisarı Kazası	3	25	-	1	3	35	-	2	40	635	-	30
Doyran Kazası	7	12	-	2	11	17	-	6	320	346	-	35
Tikveş Kazası	-	20	-	-	-	31	-	-	-	653	-	-
Ustrumca Kazası	14	22	-	-	26	30	-	-	817	514	-	-
Gevgili Kazası	34	25	4	10	41	46	5	13	1431	1000	102	122

Vodina Kazası	27	21	-	2	35	38	-	7	1149	702	-	70
Yenice-i Vardar	32	18	-	2	39	24	-	5	1444	364	-	30
Karaferye Kazası	43	-	2	-	65	-	5	-	2475	-	130	-
Katerina Kazası	19	-	2	-	29	-	4	-	1713	-	82	-
Aynaroz Kazası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Siroz Kazası	78	22	-	-	117	40	-	-	4903	290	-	-
Nevrekob Kazası	5	36	-	-	6	43	-	-	280	1113	-	-
Zihne Kazası	39	3	-	-	49	4	-	-	1850	84	-	-
Razlık Kazası	-	16	-	-	-	36	-	-	-	837	-	-
Demirhisar Kazası	19	23	-	-	23	31	-	-	561	464	-	-
Petriç Kazası	4	8	-	-	5	14	-	-	125	133	-	-
Menlik kazası	4	26	-	-	11	25	-	-	355	505	-	-
Cuma-i Bala Kazası	1	18-	-	-	1	21	-	-	30	320	-	-
Drama Kazası	17	6	-	-	33	9	-	-	1272	202	-	-

Kavala Kazası	4	-	-	-	14	-	-	-	538	-	-	-
Sarışaban Kazası	2	-	-	-	2	-	-	-	32	-	-	-
Pravişte Kazası	17	-	-	-	22	-	-	-	839	-	-	-
Taşos Kazası	13	-	-	-	17	-	-	-	1145	-	-	-
Selanik vilayeti dahilince mecmu'	521	319	10	21	787	493	28	52	32534	9544	383	532
Manastır Vilayeti												
Manastır Şehri	11	11	4	5	42	39	29	11	1695	1113	327	293
Manastır Kazası(Manastır şehri dahi dahildir)	70	74	18	9	131	119	64	32	4610	2855	964	466
Pirlepe kazası	8	30	1	9	8	60	3	11	182	1714	30	318
Ohri kazası	9	33	2	4	10	56	3	6	343	1400	60	135
Kisevo kazası	-	21	-	10	-	26	-	11	-	521	-	223
Florina kazası	45	29	4	-	53	44	4	-	1841	751	88	-

Görice Kazası	41	-	6	-	77	-	13	-	3452	-	203	-
Kolonya kazası	11	-	-	-	11	-	-	-	390	-	-	-
Kesriye kazası	74	43	3	-	91	56	11	-	3620	1104	135	-
Esterova kazası	8	-	-	-	9	-	-	-	235	-	-	-
Kayalar kazası	16	11	-	-	23	18	-	-	896	366	-	-
Nasliç Kazası	42	1	-	-	63	1	-	-	3197	56	-	-
Grebene kazası	68	-	5	-	78	-	19	-	2788	-	139	-
Kozana kazası	14	-	-	-	29	-	-	-	1226	-	-	-
Serfiçe kazası	21	-	-	-	27	-	-	-	1289	-	-	-
Alasonya kazası	50	-	-	-	66	-	-	-	3037	-	-	-
Manastır vilayeti dahilinde mecmuu	477	242	39	32	676	380	117	60	27106	8768	1619	1142
Her iki vilayet dahilinde mecmu'	998	561	49	53	1463	873	145	112	59640	18311	2002	1674

Kaynak: BOA, Y. MTV. 270-83 (h. 13.11.1322)